

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ) ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYILDA BALKANLARDA ULUŞÇULUK HAREKETLERİ
VE AVRUPALI DEVLETLERİN BALKANLAR POLİTİKASI

Doktora Tezi

Serap TOPRAK

Ankara-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ) ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYILDA BALKANLARDA ULUŞÇULUK HAREKETLERİ
VE AVRUPALI DEVLETLERİN BALKANLAR POLİTİKASI

Doktora Tezi

Serap TOPRAK

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Yavuz ERCAN

Ankara-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ) ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYILDA BALKANLARDA ULUŞÇULUK HAREKETLERİ VE
AVRUPALI DEVLETLERİN BALKANLAR POLİTİKASI

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yavuz ERCAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi .....

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ) ANABİLİM DALI

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

(. . . . . / . . . . . / 200 . . . . .)

Serap TOPRAK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V-VIII
GİRİŞ	IX-XIX
KISALTMALAR	XX-XXI

BİRİNCİ BÖLÜM

19.YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU VE

ULUSÇULUK ÜZERİNE.....1

1-19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yenileşme ve Kanunlaştırma Hareketle- ri.....	1-35
2- Ulus ve Ulusalılık Kavramı	36-57
3- Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi.....	57-69
A) Tanzimat'a Kadar Olan Dönemde Millet Sistemi.....	57-59
B) Tanzimat Döneminde Millet Sisteminde Yapılan Değişiklikler.....	59-64
C) Millet Sistemini Yeniden Düzenleyen Nizamnameler.....	64-69
a- Rum Milleti Nizamnamesi.....	65
b- Protestan Milleti Nizamnamesi.....	66
c- Ermeni Gregoryen Milleti Nizamnamesi.....	66-67
ç-Yahudi Milleti Nizamnamesi.....	68
d- Bulgar Eksarhlığı.....	68-69

İKİNCİ BÖLÜM

SİRBİSTAN: MİLLİ DUYGULARIN UYANMASI	70
1- İsyancılar Öncesinde Semendire Sancağı, Pazvandoğlu ve Yamaklar.....	72-83
2- Birinci Sırp İsyanı ve Dayılar.....	83-102
3- 1815 Sırp İsyanı ve Miloş Obronoviç Dönemi.....	102-112
4- Sırbistan Prensligi ve Ulusal Sırbistan Devleti'nin Kuruluşu.....	112-130

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUM ULUSALCILIK HAREKETLERİ	131
1- Rum Ulusalçılık Hareketlerinin İtici Gücü.....	134-160
a) Ekonomik Gelişmeler.....	134-137
b) Eğitim ve Düşünsel Gelişmeler.....	137-146
c) Dernekler ve Filiki Eteryası.....	146-153
d) Fener Rum Patrikhanesi.....	153-160
2- Osmanlı Yönetimine Karşı İsyancılar.....	160-196
a) Eflâk- Buğdan İsyanı.....	163-166
b) Tepedelenli Ali Paşa İsyanı.....	167-171
c) Mora İsyanı.....	171-187
d) Sakız ve Adalar İsyanı.....	187-196
3- Avrupalı Devletlerin Yunanistan'a Karşı Tutumu ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı.....	197-206
4- Megali İdea'ya Bir Örnek: Girit.....	206-223

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ROMEN ULSALCILIK HAREKETİ.....224

Tuna Prenslikleri'nden Romanya Krallığı'na Romenler.....224-243

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGAR ULUSALCILIK HAREKETLERİ.....244

1- Bulgar Fikir Hareketleri.....259-280

a) Bulgar Okulları ve Eğitimi 260-271

b) Bulgar Edebiyatı.....271-278

c) Bulgar Basın ve Yayınları.....278-280

2- Dini Bağımsızlık ve Bulgar Eksarhlığı.....281-294

3- Yerel İsyanlar ve Çete olayları.....294-311

a) 1841 Niş İsyanı.....294-300

b) 1849 Vidin İsyanı.....301-305

c) Çete Olayları.....306-311

4- Tuna Vilayeti ve Mithat Paşa.....312-315

5- Komiteci ve Panslavist İsyanlar.....316-343

a) Komiteci İsyanlar.....316-322

b) Panslavist İsyanlar.....323-343

6- Bağımsızlığa giden Yol: 93 Harbi ve 1878 Berlin Antlaşması.....343-352

7- Bulgaristan Prenslığı ve Doğu Rumeli Vilayeti.....352-376

a) Bulgaristan Prenslığı.....352-365

b) Doğu Rumeli Vilayeti.....365-376

SONUÇ.....377-382

KAYNAKÇA	383-407
EK	408-424
ÖZET	425
SUMMARY	426

ÖNSÖZ

Akdeniz’de stratejik bir öneme sahip Güneydoğu Avrupa diye de adlandırılan Balkan coğrafyası ve tarihinde Türkler önemli bir yere sahiptir. 6. Yüzyıldan itibaren Balkanlara geçen Türkler, bölgede önemli roller üstlenmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti, Balkanlar’da sistematik bir biçimde iskân ve istimalet politikası uygulamıştır. Osmanlı Devleti Balkanlara yerleşmeden önce, Balkanlar oldukça parçalanmış bir görünümdeydi. Balkanların doğu ve kuzeyi Bulgaristan’ın; Doğu Trakya, Selanik, Mora ve Güney Epir bölgeleri Bizans’ın; Yukarı Sırbistan, Serez ve Drama bölgeleri de Sırbistan’ın yönetimi altındaydı. Fakat Osmanlı Devleti, 14. Yüzyılın ortalarından itibaren sistemli bir şekilde Balkan topraklarına yerleşmeye başlamış ve kısa sürede Balkanların etnik yapısıyla birlikte dinsel yapısını değiştirmiştir.

Osmanlı Devleti, egemenliği altına aldığı toplulukları din ve mezhep esasına göre örgütleyerek, bu toplulukların kendi cemaatleri içinde serbestçe yaşamalarına izin vermiştir. Böylece bu cemaatler, yüzyıllar boyunca kendi dillerini, gelenek ve göreneklerini, kültürlerini korumayı başarmışlardır. Bugün bir Rum, Bulgar, Sırp hala kendi dilini konuşabiliyor, dinini yaşayabiliyorsa bunu Osmanlı Devleti’nin millet sistemine borçludur. Macaristan Cumhurbaşkanı Pal Schmitt’in “150 yıl boyunca Türkler tarafından idare edilmemizi şans olarak tanımlıyorum. Zira ülkemiz başka bir millet tarafından alınsaydı, dilimizi ve dinimizi değiştirip bizi asimile edeceklerdi”¹ sözleri gerçeği göstermesi bakımından önemlidir.

---

¹ Macaristan Cumhurbaşkanı Pal Schmitt’in Ocak 2011 tarihinde İspanyol ABC Gazetesi’ne verdiği demeçten alınmıştır.

18. Yüzyılın sonundan itibaren sanayileşmeyle birlikte ulusçu fikirler tüm dünyada yayılmaya başladı. Avrupa’da sosyal ve siyasal yapıda meydana gelen değişiklikler, yeni ulus devletlerin kurulmasına yol açtı. Böylece 19. Yüzyıl boyunca Avrupa’nın, hatta dünyanın en önemli olayı ulusçuluk akımı olmuştur.

Fransız Devrimi’nin ardından yayılan fikir hareketleri Osmanlı Devleti’ni etkilemiştir. Osmanlı Devleti, 19. Yüzyıla kadar birçok din ve mezhebi bir arada tutarken, artık bu özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti içinde yaşayan etnik gruplar, 18. Yüzyıl sonundan itibaren ayrılıkçı faaliyetlerle müstakil birer millet olma çabası içine girmiştir.

Osmanlı Devleti’nde yaşayan azınlıklar, ulusal bir uyanış olarak gördükleri isyanlarda dilde birliği ve tarihte sürekliliği en önemli dayanak olarak görmüştür. Ekonomik ve sosyal gelişmeler, yardım cemiyetleri, kilise, diaspora ve Avrupa kamuoyu bağımsızlıkları yolunda itici güçleri olmuştur. Ulus devlet olabilmek için ortak değerler yaratmışlardır. Özellikle Rumlar, etnik kimliklerini siyasallaşmanın aracı olarak kullanmışlardır. Tarih ve dil etrafında birleşmişler, geçmişlerini ve dillerini Antik Yunan’a dayandırmışlardır. Böylece tarihte ve ulusta sürekliliği sağlamaya çalışmışlardır. Rumların amaçları Megali İdea doğrultusunda Büyük Helen Devleti’ni kurmak olmuştur.

Araştırmamız sırasında Balkan milletlerinin milliyetçilik hareketlerini, bu doğrultuda gelişen isyanları ve Fener Rum Patrikhanesi’nin tutumu ile Bulgar Eksarhhanesi’nin kuruluş çabalarını, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti’ne ve Balkan milletlerine karşı izledikleri değişken siyaseti incelemeye çalıştık. Balkan coğrafyası, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Hırvatistan, Sırbistan, Karadağ, Kosaova, Slovenya, Arnavutluk, Makedonya, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Romanya, Yunanis-

tan ve Trakya'yı içine alan bölge" olarak geçse de biz çalışmamızı, konuyu daha iyi inceleyebilmek adına Sırp, Rum, Romen ve Bulgar milletleriyle sınırlandırdık. Arnavut, Boşnak, Karadağ ve Makedon gibi milletler mücadelelerini bağımsızlıkla sonuçlandıramadıkları için bu milletleri çalışmamıza dâhil etmedik.

Günümüzde Sırp, Arnavut ve Makedonlarla karışan Yunanlılar, Antik Yunanın torunları olduklarını iddia ederek kendilerine Elen, ülkelerine de Elada demektedir. Yunanlıların ünlü düşünürü Koreas da, kendilerinin artık Romaios/Rum değil, Yunanlı olduğunu ilan etmiştir. Bununla birlikte belgelerde ve kaynaklarda Rum/Yunan ismi birbirine geçmiştir. Fakat biz çalışmamız sırasında, kavram kargaşası yaşamamak adına Yunan coğrafyasında yaşayanlara da Yunan/Grek yerine Rum adını kullanacağız. Ayrıca ihtilal/devrim yerine isyan ve ayaklanma, Etniki Eteryaya yerine Filiki Eteryaya kavramlarını kullanmayı tercih ettik. İsyancılar açısından, resmi otoriteye karşı yürütülen bütün faaliyetler birer bağımsızlık hareketleridir. Özellikle Rum isyanları günümüzde hemen hemen bütün kaynaklarda "Yunan İhtilali" şeklinde geçmektedir. Fakat olayların daha çok yerleşik bir otoriteye karşı girişilen, etnik özellikler gösteren isyanlar olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Zira Rumlar, sadece Türklere karşı değil, diğer milletlere karşı da katliamlarda bulunmuştur. Bunun sonucunda Rum ulusal hareketi olan isyanlar, geniş halk kitlelerini harekete geçirememiştir. Avrupalı Devletlerin ve ulusçu diasporanın sayesinde bir Yunan Devleti ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, bir ihtilal ya da devrim özelliği de taşımamaktadır. Ayrıca ulusçuluk ve milliyetçilik kavramları da, aynı anlama geldiğinden çalışmamız sırasında iç içe kullanılmıştır. Bununla birlikte diğer kavramlar yeri geldikçe dipnotlarda açıklanmıştır.

“XIX. Yüzyılda Balkanlar’da Ulusçuluk Hareketleri ve Avrupalı Devletlerinin Balkanlar Politikası” adlı tezım sırasında bana her türlü yardımı yapan ve bilgisini esirgemeyen değeri hocam Prof. Dr. Yavuz Ercan’a, Prof. Dr. Seyit Sertçelik’e, Prof. Dr. Ahmet Güneş ‘e ve Prof. Dr. Üçler Bulduk’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bütün doktora ve tez çalışması süresince yanımda olan, destekleyen ve yardım eden arkadaşlarım İsmail ve Cemile Şahin’e, bana evini açan ve dostluklarıyla güç veren Hüsne ve Hüseyin Öztürk’e, Nurşah Çelik’e ayrıca teşekkür ederim.

Her zaman benim için en iyisini isteyen ve çabalayan, en stresli zamanlarımda bile yanımda olan ve hayatım boyunca da yanımda olacağından emin olduğum annem Selbi Toprak ile kız kardeşlerim Nazlı, Ebru, Yasemin ve Duru’ya çok teşekkür ederim.

GİRİŞ

A. SORUNLAR VE YÖNTEM

Çalışmamızın ana konusu, belgelere dayanarak Balkanlarda milliyetçilik hareketlerini oluşturan nedenler ve isyan hareketleri, ulus devletlerin ortaya çıkış aşamaları ve Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıl boyunca geçirdiği hukuki aşamalarla sosyal, psikolojik ve ekonomik olaylarıdır. Çalışmamızda, Balkan milliyetçiliğinin karakteristik örneği olan Sırp, Yunan, Romen, Bulgar milliyetçiliği incelenecektir.

Balkanlar zengin ve verimli topraklarıyla gerek dünya devletlerinin, gerekse Osmanlı Devleti'nin her zaman en gözde yeri olmuştur. Zengin Balkan topraklarında Gayrimüslimlerin Anadolu'ya nispeten çoğunlukta olması Balkanların daha karışık ve ilgi çekici bir konum kazanmasına neden oldu. Millet Sistemi çerçevesinde etnik değil de, dini cemaatler şeklinde yaşayan Gayrimüslimler, hem Avrupa'dan yayılan Fransız Devrimi fikirleri, hem de ekonomik koşullarının iyileşmesiyle ortaya çıkan fikir hareketleri sayesinde, 18. Yüzyıl ortalarından itibaren ulusal bir uyanışa geçtiler ve isyan hareketlerinden sonra bazı imtiyazlar elde ederek bir Osmanlı Devleti'nden koptular. Tabi ki ulusal devletlerin kurulmasında Avrupalı devletlerin payını da unutmamak gerekir. Biz çalışmamız sırasında Avrupalı devletlerin karmaşık ve etkili Balkan politikasına da değineceğiz. Ayrıca çalışmamızda 19. Yüzyıl boyunca Balkan milletlerinin ulusal uyanışı ve ortaya çıkan sorunlar karşılaştırmalı bir şekilde ele alınacaktır. Bu nedenle, ulusçuluk kavramı çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya açılan kapısı olan Balkanların coğrafi önemini, demografik, etnik ve dini yapısını inceleme; milliyetçilik ve milliyetçiliği hazırlayan olayları ve koşulları inceleme mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Bu nedenle öncelikle 19. Yüzyılın sosyo-

ekonomik, hukuki durumunu ve Osmanlı Devleti'ndeki kurumsal değişiklikleri değerlendirmek; Balkanlar'da ulusçuluğu tetikleyen fikir hareketlerini, ulusçu yazım akımı ve diasporanın etkilerini incelemek; Balkan uluslarının birbirlerinden etkileşimi ve ulusçuluk hareketlerindeki ideolojik farklar; ulusal devletlerin kurulmasında millet sistemindeki değişiklikler sonucunda ulusal kiliselerin etkileriyle Fener Patrikhanesinin Panhelenizm politikasını karşılaştırmak; ulusçuluk hareketleriyle birlikte çözülmeye başlayan Osmanlı toplum yapısını ve Osmanlı Devleti'nin birliği sağlamak için aldığı sosyal ve kültürel önlemleri incelemek; Balkan ulusçuluğunun Türk-Müslüman halk üzerindeki etkilerini değerlendirmek zorunlu hale gelmiştir.

Çalışmamız sırasında incelediğimiz her milleti ve onların ulusalcılık hareketlerini kendi şartlarına göre ele almaya çalışacağız. Hepsi Hıristiyan olsa da, milletlerin uyanış süreci ve içinde bulunduğu şartlar bir birinden farklıydı. Konuyu daha iyi ortaya koyabilmek ve Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirebilmek için giriştiği yenilikleri gösterebilmek adına çalışmamızın birinci bölümünde, Osmanlı Devleti'nde yapılan yenilikler ve kanunlaştırma hareketleri ile ulus ve ulusçuluk kavramı ve bu kavramın Avrupa'daki gelişimi üzerine durulmuştur. Son olarak da Osmanlı Devleti'ndeki millet sistemi ve geçirdiği aşamalar ele alınmıştır. Balkan topraklarında yaşayan milletlerin ulus devlet olma yolundaki hareketlerini incelerken sadece isyan hareketlerinden değil, bu milletlerin eğitim, kültür ve düşünsel ve ekonomik gelişimlerinden de bahsedilmeye çalışılmıştır.

İkinci Bölüm, Sırbistan: Milli Duyguların Uyanması adı altında incelenmiş, Sırbistan'daki dayıların ve yamakların Sırbistan bölgesine ve devlete verdiği zararlardan bahsedildikten sonra, bunların Sırp isyanlarına nasıl zemin hazırladıkları anlatılmıştır. Yine ikinci bölümde, Sırpların bağımsızlığa giden yolda nasıl ilerledikleri

ve Avrupalı Devletlerin çıkar çakışmaları ve değişen siyasi dengelerden Sırpların nasıl yararlandığı ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Rum Ulusalılık Hareketleri dört ana başlık altında incelenmiştir. Bu bölümde Rumların ekonomik, eğitim ve düşünsel gelişimleri, dernekler, Fener Rum Patrikhanesi ve adalarda gelişen isyanlar ele alınmıştır. Son olarak Avrupalı devletlerin çabalarıyla Yunanistan Devleti'nin kuruluşu ve bir megalı idea örneği olan Girit üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde Romen ulusalılığı ve Romanya Krallığı'nın kuruluşundan bahsedilmiştir.

Bulgar Ulusalılık Hareketleri adlı son bölümde ise, Bulgarların fikir hareketleri, eğitim, edebiyat, basın-yayın alanındaki gelişim aşamaları, Bulgar Eksarhlığı'nın bağımsızlık mücadelesi, dini bağımsızlığın siyasal bağımsızlığa alet edilmesi, isyanlar, çete olayları ile Panslavizmin Bulgar isyanlarındaki etkileri ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Ayrıca Bulgar Prensiği ve bağımsız Bulgar Devleti'nin kurulması üzerinde durulmuştur.

B. KAYNAKLARIN VE BELGELERİN TANITIMI

19. Yüzyılda meydana gelen ulusçuluk akımı ve Balkan milletlerinin bağımsızlık hareketleri hakkında yerli ve yabancı birçok bilimsel ve bilimsel olmayan çalışma bulunmaktadır. Biz çalışmamız sırasında bu araştırmaları ve kaynakları ayıklayarak en doğru bilgiye ulaşmaya ve doğru bilinen yanlışları çürütmeye çalıştık. Yunanca, Bulgarca ve Sırpça kaynaklardan dil sorunu nedeniyle yararlanamadık. Bu dillerden Türkçe'ye çevrilmiş eserlerden yararlanarak eksikliği kapatmaya çalıştık.

a. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde Balkanlar ve orada yaşayan milletler hakkında binlerce belge bulunmaktadır. Biz de çalışmamız sırasında en önemli arşiv belgelerini yeri geldikçe kullanmaya çalıştık. İsyancıları ortaya koyma ve Avrupalı devletlerin Balkanlar konusunda takındıkları tavırları gösterme açısından birinci elden kaynaklar olan belgeleri dipnotlarda gösterirken sırsıyla dosya numarası, gömlek numarası ve fon kodu şeklinde gösterdik. Hakkında kısa bilgiler vereceğimiz arşiv belgelerinden bazıları şunlardır²:

Hatt-ı Hümayûn (HAT), Padişahların yazılı emirleri anlamında kullanılmaktadır. Hatt-ı hümayunlar, sadrazamların kısaca arzlarını içerir. Sultan III. Murat dönemine kadar padişahlar çok az yazılı emir verirken, bu padişahattan sonra hatt-ı hümayunların sayısı çoğalmıştır. Osmanlı Arşivi'nin en önemli tasniflerinden bir olan Hatt-ı Hümayûn Tasnifi belgeleri, Âmedî Kalemi'nin evrakı olan hatt-ı hümayunların toplanmasından meydana gelmiştir. Bu tasnif, I. Mahmut'tan II. Mahmut dönemi sonuna kadar olan 112 yıllık dönemi kapsamakla beraber belgelerin çoğu III. Selim ve II. Mahmut dönemine aittir. Hatt-ı Hümayunlarla ilgili ilk tasnif, 1883 yılında yapılmış olup, bu tarihte hazırlanan fihrist 1940 yılına kadar kullanılmıştır. Günümüzde Hatt-ı Hümayunların tamamı bilgisayar ortamına aktarılmış ve dijital görüntüleriyle araştırmacıya açılmıştır.

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri, 1931 yılında Maliye deposundaki bir kısım belgelerin Bulgaristan'a satılması üzerine 8 Ekim 1932 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Muallim Cevdet'in başkanlığında yeni bir tasnif heyeti oluşturulmuştur.

---

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi'nden yararlanılmıştır. Yusuf İhsan Genç, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul 2000, Başbakanlık Basımevi

1937 yılına kadar tasnif devam etmiştir. Cevdet Tasnifi adı verilen bu çalışmada belgeler konularına göre tasnif edilmiş, fakat kronolojik olarak kataloglarına geçirilmemiştir. Bu tasnif, 17 ana bölüm altında H. 960-1322/M. 1553-1904 tarihleri arasındaki kayıtları içeren 216.572 adet belgeden oluşmaktadır. Latin harfleriyle yazılmış 34 ciltlik katalogu bulunmaktadır. Bazı ciltlerin indeksleri çıkarılmıştır. Biz bu çalışmamızda Cevdet Tasnifi Adliye, Dahiliye, Askeriye, Maarif belgelerinden yararlandık.

Yıldız Saray Arşivi Belgeleri, II. Abdülhamit Devrinde (1876-1909) Yıldız Sarayı'nda biriken defter, belge ve gazetelerden oluşan fondur. Bu fonda II. Abdülhamit'in özel olarak ilgilendiği konular Sadaret'ten Saray'a sunulmuş tezkireler, şahısların Yıldız Sarayı'na sundukları arzular, rapor ve ihbarlar, Kamil Paşa, Cevdet Paşa, Namık Kemal, Mithat Paşa gibi önemli şahsiyetlerin metrukatı, dış basında Osmanlı Devleti'yle ilgili çıkan yazılar, albüm ve resimler, kanun ve nizamname suretleri, Abdülhamit'e ait özel el defterleri, cüzdanlar ile haritalar bulunmaktadır. Biz çalışmamızda Yıldız Arşivi'nde bulunan Yıldız Esas Evrakı, Sadaret Resmi Maruzat Evrakı ve Sadaret Hususi Maruzat Evrakı ve Yıldız Perakende Evrakı belgelerinden yararlanacağız.

Yıldız Esas Evrakı Fonu (Y. EE.), özellikle şahıslara ve konulara göre sıralanarak tasnif edilmiştir. Mahmut Kemal başkanlığında yapılan ilk tasnifte vesikalar, 40 gruba ayrılmıştır. Bu tasnife de Esas Evrak Bölümü denilmiştir. Bu tasnif aynı zamanda Yıldız Saray Evrakı bölümüne ait ilk çalışmadır. Yıldız Esas Evrakı için bir ciltlik katalog hazırlanmıştır.

Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y. A. RES.), H. 8 Ra 1296/M. 1 Mart 1879 tarihli "Meclis-i Vükelâ Dâhilî Nizamnamesi" hükümetin bütün icraatını, hü-

kümdarın izni şartına bağlamış olduğundan hükümetçe herhangi bir işe girişilmeden önce Sadaret makamının izin alma amaçlı Saray'a sunduğu resmi tezkireler bu bölümde toplanmıştır. 3 ciltlik bir katalog serisi vardır. Bu kataloglar H. 1292-1327/M. 1876-1909 tarihleri arasındaki belgeleri kapsamaktadır.

Yıldız Sadaret Hususu Maruzat Evrak ı(Y. A. HUS.), Sadaret makamının yapılan işleri sonuçları, iç veya dış bazı sorunlar hakkında padişaha bilgi vermek amacıyla, Saray'a sunduğu özel maruzatı içerip genellikle halini anlatma ve bilgi vermek olmaktadır. Çoğunlukla dış sorunlar, özellikle Doğu Rumeli, Ermeni sorunu, Girit olayları, Mısır sorunu, İtalya'nın Afrika'ya nüfuz etmesi ve benzeri konular, devletlerarası ilişkiler, Osmanlı Devleti'nin izlediği dış politika ve dış basında çıkan yazımlarla ilgili yazışmalar açısından önemlidir. Bu evraka ait, 13 cilt katalog hazırlanmış olup H. 1294-1323/M. 1877-1905 tarihleri arasındaki belgeleri içermektedir.

Yıldız Perakende Evrakı, Sultan II. Abdülhamit'in saltanat yıllarına ait "maruzat" adıyla Saray'a sunulan yazılar ile Mabeyn-i Hümayûn'da günlük işler sonucunda biriken evrakı içermektedir. Yıldız fonları arasında dosya sayısı en fazla ve belge cinsi açısından çeşitlilik gösteren bölümdür. Biz çalışmamızda Askeri Maruzat(Y. PRK. ASK.), Hariciye Nezareti Maruzatı(Y. PRK. HR.), Arzuhal ve Journaller(Y. PRK. AZJ.), Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Arızaları(Y. PRK. SGE.), Mabeyn Başkitabeti(Y. PRK. BŞK.) ve Elçilik ve Şeybenderlik Tahriratı(Y. PRK. EŞA), Umum Vilayetler Tahriratı(Y. PRK. UM.), Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği(Y. PRK. TKM.) gibi kısımlarından yararlanacağız.

Sadaret Amedî Kalemî Defterleri, Bâb-ı Âli Sadaret Dairesi kalemlerine ait Defterleri arasında yer almaktadır. 524 numaralı Sadaret Âmedî Kalemî Defterleri

katalogunda 1-425 numaralarda A. AMD koduyla kayıtlı H. 1255-1341/M. 1839-1923 tarihleri arasındaki kayıtları içermektedir.

Sadaret Mektubî Kalemi Mühime Odası Belgeleri (A. MKT. MHM.), 4 ciltten olup, H. 1256-1275/M. 1840-1858 yıllarını kapsamaktadır. Mektubî Kalemi'yle birlikte ilk yıllardan beri devam eden ve onun bir şubesi durumunda olan kalemdir. Önemli ve acil konuları ayırabilmek için gerek evrakta, gerekse belgelerde önemli ve önemsiz ayrımı yapıldığı görülmüştür. Bu nedenle önemli, gizli ve mahrem kaydı bulunan Mektubî Kalemi evrakı için ayrı bir fon kurulmuştur. Bu evrak genellikle, isyan, savaş, sınır sorunları, deprem, kıtlık ve iskan gibi önemli sorunları içermektedir.

Sadaret Eyalet-i Mümtâze Kalemi Bulgaristan Belgeleri(A. MTZ. 04), 1878 yılından 1908 yılına kadar olan dönemdeki Bulgaristan evrakını içermektedir. Bulgaristan Emareti, yazışmalarını Bâb-ı Ali Evrak odası, Mümtâze Kalemi'yle yapmaktaydı. Bulgaristan Emareti'ne ait fon, 185 dosya(14.378 Gömlek) içinde 49.174 adet belgeden oluşmaktadır.

Meclis-i Vükela Mazbataları, Bâb-ı Âli bünyesinde MV. koduyla gösterilen bir belgedir. Sadrazamın riyaseti altında Şeyhülislam'la nazırlardan oluşan, devletlerin iç ve dış siyasetinde ve önemli işlere ilişkin konular hakkında karar veren meclisin adıdır. Meclis-i Vükela Mazbataları fonu üzerinde çalışmalar halen devam etmekte olup şu ana kadar 7 ciltlik katalog hazırlanmıştır.

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT), Dahiliye Nezareti'nin kuruluşundan itibaren, nezaretlerin diğer nezaretlerle olan çeşitli yazışmaları Mektubî Kalemi tarafından yürütülmüştür. Mektubî Kalemi, Dâhiliye Nezareti teşkilatı içinde 1295/1878 tarihinden itibaren görülmekle beraber, daha önceki dönemlerde bu kale-

min işlevini Sadaret bünyesindeki Dâhiliye Kalemi tarafından yürütülmüştür. Dâhiliye Mektubî Kalemi'ne ait belgeler iki seri halinde tasnif edilmiştir.

Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri (HR. HMS. İŞO), Hariciye Nezareti'ne bağlı kalem olarak ihdas edilen İstişare Odası, devlet salnamelerine göre, 1301/1883 tarihinde kurulmuştur. Bu fonda, Boğazlar sorunu, Fas sorunu, Kapitülasyonların lağvı, Lahey Konferansı, Beynelmilel Paris Sıhhiye Konferansı, savaş sonrasında imzalanan antlaşmalar, Adalar sorunu, Brezilya'yla imzalanan Barış ve Dostluk Antlaşması, Osmanlı Devleti'ndeki yabancı kurumlara ait belgeler yer almaktadır. Mektubî Kalemi katalogunda 158 adet dosya bulunmaktadır. Katalog, 1.222 ana gömlek içinde 41.428 adet belge, 78.799 belge içermektedir.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı Belgeleri (HR. SYS.), Hariciye Nezareti'nin iç ve dış siyasi olay ve sorunlarıyla ilgili yaptığı yazışmalardan oluşmaktadır. Fonun bir adet Dosya Envanter Katalogu, 10 adet analitik katalogu vardır.

Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y.MTV), Yıldız tasnifi bölümlerinin ihtiva ettiği vesikaların dışında kalan Seraskerlik, Bahriye, Tophane-i Amire, Adliye ve Mezahib Nezareti, Evkâf, Maârif, Ticaret Nâfia ve Zaptiya Nezaretleri ile diğer nezaretler ve Meşihat Dairesi'nce Mabeyn'e doğrudan sunulan tezkire, arıza, istîzân ve benzeri vesikalardan oluşmaktadır. Ayrıca ahalinin Mabeyn'e doğrudan gönderdikleri arzuhâl, şikâyet, teşekkürnâme ve dilekçeler de bu bölüm evrakı arasında bulunmaktadır. Mütenevvî Maruzat Evrakı'nın çoğu askeri konularla ilgilidir. Bunlar genellikle içte ve dışta meydana gelen olaylar, güvenlik konuları, Ermeni meselesi ve şekavet olayları, sınır olayları, askerî ataşelerin buldukları ülkelerin askeri durumuna dair verdiği bilgilerden oluşmaktadır. Bu fona ait, 14 ciltlik katalog serisi hazırlanmış olup H. 1293-1319/ M. 1876-1909 tarihleri arasındaki maruzat evrakını içermektedir.

b. Gazete

Tasvir-i Efkâr Gazetesi: Çalışmamız sırasında belge niteliği taşıyan önemli bir kaynaktır. Tasvir-i Efkâr, 1862 yılında Şinasi tarafından çıkarılmaya başlanan bir fikir gazetesidir. Halkın sorunları ve siyasi konularda ciddi yazılar yazılmıştır. Haftada iki gün çıkarılan Tasvir-i Efkâr Gazetesi, Havadis-i Dâhiliye ve Havadis-i Hariciye isimli iki ayrı sütun hazırlamıştır. Biz çalışmamızda Yunan, Bulgar, Tuna prenslikleri, Sırp, Girit sorunu, isyanlarda Avrupalı Devletlerin politikası ve özellikle Rusya'nın silah yardımı hakkında dış basında çıkan haber ve yazıları inceledik. Gazete, dipnotlarda gazete numarası, sayfa numarası ve hicri tarih şeklinde gösterilmiştir. Ayrıca Necdet Hayta'nın *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi* adlı eseri araştırmacılara büyük kolaylık sağlamaktadır. Bu eserde, yazılar konularına ve tarihlerine göre tasnif edilmiştir. Böylece araştırmacılar, konu numarasından ve tarihlerinden faydalanarak tarama yapabilmektedir.

c. Matbu Eserler

Balkan milletleri ve ulusçuluğu üzerine birçok eser ve tez olmasına rağmen, Balkan milliyetçiliğini birbiriyle karşılaştırarak inceleyen bir çalışma yok denecek kadar azdır. Araştırmacılar daha çok tek bir etnik grup ve bölge üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca ülkemizdeki incelemeler daha çok Yunanlılar üzerinde yoğunlaşmıştır. İki ülke arasında, günümüzde de devam eden Batı Trakya, Kıta Sahanlığı, FIR Hattı, Kara Suları ve Adaların Silahlandırılması gibi sorunlar araştırmaların bu millet üzerinde yoğunlaşmasında etkili olmuştur. Yine de kaynaklar içinde Bilal Şimşir'in üç cilt halinde yayınladığı *Rumeli'den Türk Göçleri* adlı eseri araştırmacılar için önemli bir kaynaktır. Özellikle 2. cildin *Giriş* bölümünde Bulgar milliyetçiliği ve ayaklan-

malarla ilgili ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Bununla birlikte Mahir Aydın'ın *Osmanlı Eyaleti'nden Üçüncü Bulgar Çarlığına* adlı kitabı Bulgar ayaklanmalarını ve Bulgarların devlet olma yolundaki bütün taşkınlıklarını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bulgarlarla ilgili bahsedebileceğimiz diğer bir önemli kaynak da Halil İnalçık'ın *Tanzimat ve Bulgar Meselesi* adlı çalışmasıdır. Özellikle 1841 Niş ve 1849 Vidin isyanlarının sebepleri ve ıslahatlar üzerine önemli bir çalışmadır. Burada değineceğimiz diğer iki çalışma da Selim Aslantaş'ın *Osmanlı'da Sırp İsyancıları* kitabı ile Mehmet Çetin Börekçi'nin *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi* kitabıdır. Selim Aslantaş'ın kitabı Sırpça kaynaklara ve Osmanlı arşiv belgelerine, Mehmet Çetin Börekçi'nin kitabı ise, Osmanlı arşiv belgelerine dayanmaktadır. Her iki kitap da Türkiye'de Sırlar hakkında yazılmış en ayrıntılı çalışmalardır. Göze çarpan diğer bir çalışma da Herkül Millas'ın *Yunan Ulusunun Doğuşu* adlı kitabıdır. Bu kitapta, önemli ölçüde Türk tarihçilerinin, Yunan konusunu ele alış şeklinin eksik ve taraflı olduğu iddia edilmiştir. Büyük bir bölümü Yunanca kaynaklara dayalı olan kitap, Yunanlı tarihçilerin gözüyle Rum milliyetçiliğini göstermesi açısından önemlidir. Fakat Rumların isyanları devlete karşı değil de, padişaha karşı yapılmış eşitlikçi, hürriyetçi, insan haklarına saygılı ve bütün milletleri kapsayan bir özgürlük hareketi şeklinde gösterilmiştir. Ayrıca Fener Rum Patrikhanesi'nin isyanlar sırasında Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığı iddia edildiğinden ciddi eksik ve yanlışları olan bir görüş yansıtılmıştır. Olaylara ve kaynaklara taraflı bakmak gibi bir amacımız olmamakla birlikte çalışmamızda, bu kitapta geçen tezler belgelerle çürütülmeye çalışılmıştır.

Ahmet Hamdi, *Bulgaristan Tarihi*; Hüdayi Şentürk, *Osmanlı Devleti ve Bulgar Meselesi*; Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*; Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk-*

Bulgar İlişkileri; Metthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu* ve Edovard Driault, *Şark Meselesi* eserleri de çalışmamız sırasında büyük yarar sağlayan eserlerdir. Bununla birlikte çalışmamız sırasında kullandığımız diğer inceleme ve araştırma eserler kaynakça bölümünde ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

KISALTMALAR

a.ge.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.md.	: Adı Geçen Madde
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
A.}MKT. MHM.	: Sadaret Defteri
B.	: Recep
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
C.	: Cilt
E.I.A.	: Encyclopaedia of Islam
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi Kalemi
İ. A.	: İslam Ansiklopedisi
İ. MTZ(04)	: İrade Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
L	: Şevval
M	: Muharrem
md.	: Madde
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
N	: Ramazan
R	: Rebiülahir
Ra	: Rebiülevvel
s.	: sayfa

S	: Sayı
Ş	: Şaban
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Y.K.Y.	: Yapı Kredi Yayınları
Y. L.	: Yüksek Lisans
Y. E.E.	: Yıldız Esas Evrakı
Y. M.V.T.	: Yıldız Tasnifi: Mütevenni Maruzat Evrakı
Y. PRK. ASK.	: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y. PRK. HR.	: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Hariciye Nezareti
Maruzatı	
Y. PRK. TKM.	: Tahrirat-1 Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
Y. PRK. UM.	: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umûm Vilayetler
Tahriratı	
Z	: Zilhicce
ZA	:Zilkade

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN GENEL DURUMU VE ULUSÇULUK ÜZERİNE

1- 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yenileşme ve Kanunlaştırma Hareketleri

18. Yüzyıl başlarından itibaren hemen hemen bütün Osmanlı Padişahları, kurumlarının bozulduğunu görüp ıslahat yapmak istedi. Fakat ıslahatlar daha çok askeri alanda yoğunlaştı. Bununla birlikte III. Selim, yalnız askerî alanda değil, devletin bütün kurumlarında ıslahatın şart olduğunu farkına vardı. Bunun üzerine “Nizam-ı Cedit” adı verdiği bir dizi ıslahatı hayata geçirdi. Her ne kadar Avrupa ordularının eğitim ve öğretim yöntemlerine göre kurulan yeni askerî teşkilata nizam- cedit adı verilse de, gerçekte “nizam- cedit” deyimini Avrupa'nın ilim, teknik ve tecrübelerinden yararlanarak Osmanlı Devleti'nde idari, mülki, askeri, ticari, sınai, zirai, ilmi ve benzeri alanlarda yapılması zorunlu görülen bütün ıslahatları içine almaktaydı³.

III. Selim, çalışmalarına tecrübe, ilim ve tekniğinden faydalanmak istediği Avrupa'yı daha iyi tanıma girişimiyle başladı. Bu nedenle Zıştovi Antlaşması'ndan hemen sonra, ilim adamlarından Ebubekir Ratib Efendi'yi Viyana'ya elçi olarak gönderdi. Sekiz ay Viyana'da kalan Ratib Efendi, burada yaptığı araştırmalarını bir Sefaretnâme topladı ve III. Selim'e sundu. Ratib Efendi, bu Sefaretnâme'de Avrupa devletlerinin askerî teşkilatı ve diğer kurumları hakkında bilgi vermenin yanı sıra, Avrupa Devletlerinin ilerlemelerini sağlayan şartlar üzerinde de durmuştu. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin de ilerleme ve gelişmesi için bu şartları yerine getirmesi gerek-

---

³ Cevat Eren, *İslam Ansiklopedisi*, “Selim III” md., s. 445.

tiğini ileri sürmüştü. Bunun üzerine ıslahatları planlamak için bir heyet kuruldu. Bu heyet, 72 maddeden oluşan bir program hazırladı. Program askeri alanda olduğu gibi idari, ticari, ve siyasi alanlarda yapılacak yenilikleri de içeriyordu. İlk olarak askeri kurumlarda yapılacak yeniliklerle işe başlandı. Nizam- Cedid adı altında yeni bir askeri teşkilat kurulması, savaş sanayinin baştan yapılandırılması bu yeniliklerin başlıca amacını taşımaktaydı. “Tecdid-i Kanun-ı timar ve Zeamet” adı ile çıkarılan kanunda timar ve zeamet sahiplerinden de, savaşlara katılmamış olanların timar hakları alınıyor ve bu hakkın merkez ve sancaklarda, görevlerini layığı ile yerine getirenlere verilmesi zorunluluğu getiriliyordu. Bununla birlikte Osmanlı ordusunun teknik sınıfını oluşturan humbaracı, lağımcı, topçu ocakları için de 26 Şubat 1793 tarihinde ayrı kanunlar çıkarıldı. Aynı zamanda Yeniçeri Ocağı’nın ıslahı için de yeni önlemler alındı. Birçoğu esnafılık, ticaret ve daha başka işlerle uğraşan yeniçerilerin askeri düzen ve terbiyeden uzak kalmamaları için, haftanın belli günlerinde eğitim yapmaları emredildi. Yapılan yenilikler, donanmayı da kapsamaktaydı. Bu nedenle, 1792 yılında çıkarılan “Tersane Nizami” kanunuyla büyük ve küçük gemilerde görevli kaptanlardan sadece işinde yeterli olanların gemi kaptanı olarak görevlendirilmesi, açıkta kalanların da mülazimlik rütbesiyle, gemi kaptanlarının emri altına verilmesi, kaptanların gemilerini temiz tutmaları, gemilerin yıkıntı olmamasına dikkat edilmesi, görevlerinde hata görülen subay ve erlerin cezalandırılmaları emredildi. Ayrıca kara ve deniz kuvvetleri için yetiştirilecek subayların Avrupa teknik ve ilminden yararlanmaları için yeni okullar açıldı. III. Selim, Mühendishane-i Bahri-i Hümayun’u genişlettiği gibi, Mühendishane-i Berri-i Hümayun’u kurarak Türklerin ilk teknik okulunu açtı⁴.

---

⁴ C. Eren, *a.g.md.*, s. 446 vd.

III. Selim, yeni askerlik yöntemlerine göre yetiştirilecek orduya gerekli olan yabancı subayları getirmek, yerli fen subaylarını yetiştirmek, dışarıdan alınması gerekli olan silahları, mühimmatı getirmek, içeride yapılabilecek olanlar için işyerleri açmak, bunlar için ham ve işlenmiş maddeleri sağlamak, yeni kışlalar yaptırmak, fen subayı eğitimi yapan okulları genişletmek, yenilerini açmak, eğitim için gerekli kitapları Fransızca'dan tercüme ettirmek ya da yazdırmak gibi başarılı reformlar gerçekleştirdi. Mühendishanelerdeki öğretmenlerin çoğu Türk olmasına rağmen, Fransız, İngiliz ve İsveçli öğretmenler de bulunmaktaydı. Ayrıca Arapça'nın yanı sıra Fransızca ilk kez bu dönemde yabancı dil olarak öğretilmeye başlandı⁵.

III. Selim döneminde askeri yeniliklerin uygulanmasının yanı sıra, Avrupa'nın düşünüş tarzını benimseyen bir dönem de başladı. Avrupa devletler arasındaki güçler dengesine katılma ve Avrupalı devletlerle yeni ilişkiler kurma gerektiği fikri bu dönemde başladı. 1795 yılında, bazı Avrupa devletlerinin başkentlerine elçilik heyetleri gönderildi. İlk önce Londra'ya, daha sonra Berlin, Madrid ve Viyana'ya elçiler gönderildi. Gönderilen elçilerin bu ülkelerin askeri kurumlarına, idare yöntemlerine hatta sivil yaşamlarına ilgi göstermeleri bekleniyordu. Fakat bu elçilerin hiçbiri herhangi bir Avrupa dili bilmiyordu. Bu nedenle bütün temaslarını yanlarına verilen Rum tercümanların aracılığıyla gerçekleştiriyorlardı. Rum tercümanların birçoğu devlete sadık olmakla birlikte, içlerinde gönderildikleri ülkelerin casusluğunu yapanlar da vardı. Bununla birlikte, III. Selim'in döneminde yapılan yeniliklerden biri de, bu elçilerin ve tercümanların yanında Avrupa dili öğrenmek için gençlerin gönderilmesi⁶.

---

⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2003, Y. K. Y., s. 96.

⁶ N. Berkes, *a.g.e.*, s. 99.

III. Selim, 1793 yılında “der beyan-ı nizam-ı hal ve vüzera-yı izam ve mirmiran-ı kiram” adı altında bir kanun çıkararak eyaletlerin durumunu düzenledi. Bu kanun ile eyalet paşalarının işini iyi yapan faziletli kimseler arasından seçilmesini ve eyaletlerde devlet nüfuzunun güçlenmesini, halkın refah ve huzurunu sağlamak istemişti. Bu sırada yapılan yeni mülki yapılanmayla Anadolu ve Rumeli toprakları 28 eyalete ayrıldı. Eyalet paşalarının gittikleri yerlerde haksız mal edinmemeleri, üç yıl geçmeden değiştirilmemeleri, özellikle ayanların eskiden olduğu gibi yine halk tarafından seçilmesi hakkında nizamnameye maddeler konuldu⁷.

III. Selim, “derbeyan-ı tarik-i ulema ve müderrisin ve kuzat” adlı nizamname ile ilmiye sınıfında da düzenlemeler yaptı. Bunun yanında ticari, iktisadi alanlarında da bazı yeniliklere gitti. İstanbul’da bir Zahire Nazırlığı kurularak zahire toplama ve dağıtma işi, tüccarların elinden alınıp bu nezarete bağlandı. Bu dönemde devlet parasının korunması konusunda da önlemler alındı. Özellikle İstanbul’da sarraflıkla uğraşan Gayrimüslimlerin bir kısmı, devlete vergi vermemek için, kapitülasyonlardan faydalanarak yabancı devletlerin tebaası oluyor, bu yolla hazineye ait vergilerini vermekten kurtuluyor ve paranın dışarı çıkmasına neden oluyordu⁸.

19. Yüzyıl ortalarına doğru Osmanlı Devleti, Avrupa’nın yarısı kadar bir toprak üzerinde, üç kıtaya yayılmış, yaklaşık 36 milyon nüfusuyla büyük devlet görünümündeydi. Fakat gerçekte, siyasi birliğini gittikçe kaybeden dağılıp parçalanmak üzere olan bir devletti. Balkanlarda 5 milyona ulaşan bir nüfus, muhtar yönetim adı altında gerçekte bağımsızlığına kavuşmuştu. Sınırlar, Niş-Vidin hattı ile Tuna nehri-ne kadar olan bölgeyle sınırlanmıştı. Güneyde, Osmanlı hâkimiyeti Anadolu sınırla-

---

⁷ C. Eren, *a.g.md.*, s. 447.

⁸ C. Eren, *a.g.md.*, s. 448.

rını geçmiyordu. Tamamen muhtar idareler altında bulunan Kuzey Afrika ülkelerinden başka Suriye, Irak gibi diğer Arap ülkelerinde de aşiretler ve yerli âyân merkezî otoriteyi tanımak ve vergi vermek istemiyordu. Devlet'in geri kalan kısmında ise, özellikle Gayrimüslim halk hayatından memnun değildi ve sık sık isyan ederek devletin temellini sarsıyordu⁹.

Osmanlı Devleti'ni Batı'ya yaklaştırmak için çeşitli alanlarda yenilikler yapmaya çalışan padişahlardan biri de II. Mahmut'tur. II. Mahmut'un, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması bu yenilikleri yapmasını kolaylaştırmıştı. II. Mahmut, bir taraftan Avrupa'ya askerlik ve yeni silahların kullanılmasını öğrenmek için birçok kişi gönderirken, diğer taraftan askeri tıbbiye ile harbiye okullarını kurdu. Bu iki kurum için Avrupa'dan hocalar ve uzmanlar getirtti. Bununla birlikte, 1834 yılından itibaren büyük Avrupa devletlerinin merkezlerinde ikamet elçilikleri kuruldu ve ilk olarak Paris elçiliğine Mustafa Reşit Bey, Londra elçiliğine Namık Paşa, Viyana elçiliğine Damat Fethi Paşa ve Berlin elçiliğine Kamil Paşa gönderildi¹⁰.

II. Mahmut, eğitime çok önem vermiştir. 1827 yılında Paris'e dört öğrenci gönderdi ve daha sonra da bu durum devam etti. II. Mahmut, yeniliklere Harp Okulu öğrencilerini Avrupa başkentlerine göndermekle başladı ve bunlar Avrupa'ya giden büyük bir öğrenci kitlesinin öcüsü oldu. Ayrıca bunlar dönüşlerinde, Türk fikir hareketlerinde de büyük rol oynadı¹¹.

---

⁹ Halil İncelik, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul 1992, Eren Yayınları, s. 1.

¹⁰ Enver Ziya Karal, *İslam Ansiklopedisi*, "Mahmud II" md., s. 168.

¹¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 2000, T.T.K. Yayınları, s.

1827 yılında İstanbul’da bir Tıp Okulu açıldı. Bu okulun amacı yeni ordu için hekim yetiştirmektir. Burada dersler Türkçe ve Fransızca olarak yapılmaktaydı. 1831 yılında Muzıka-i Hümayun, 1834 yılında da Mekteb-i Ulumu Harbiye açıldı. II. Mahmut, 1838 yılından itibaren ilk ve orta sivil eğitim sorununu ele aldı ve “rüşdiye” olarak adlandırdığı okulların açılmasını planladı. Ayrıca II. Mahmut döneminde, devlet memuru ve tercüman yetiştirmek amaçlı Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûmu Edebiye açıldı¹².

II. Mahmut dışişleri hizmetine ve yabancı dilleri kullanmakta genç diplomatların ve memurların yetişmesine büyük önem verdi. Fakat iç idarede bunları pek kullanmadı. Bütün iktidarın kendi elinde toplanmasını, hem başkentte, hem de taşrada aracı otoritelerin ortadan kaldırılmasını planlamaktaydı. II. Mahmut, veraset, gelenek veya halk desteğinden gelen bütün güçleri kaldırarak Padişahın tek iktidar kaynağı olmasını sağlamak istiyordu. Bu yöndeki çalışmalarına Anadolu’da ve Rumeli’de başlayan II. Mahmut bölgelerin çoğunda merkezî kontrolü yerleştirmeyi başardı. Sadece Mısır’da başarısız oldu. II. Mahmut bir yandan merkezi hükümetin yetkilerini genişletirken, bir yandan da bu yetkilerin kullanıldığı sistemi geliştirmeye çalıştı. Sivil memurların statüsünü düzeltmeye ve onların hem yeterlilik, hem de dürüstlük standartlarını yükseltmeye çalıştı. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından hemen sonra, Müsaderat ve Mahlûlât dairesini kaldıran, varissiz mülklerin, sürülmüş veya idam edilmiş kimselerin mülklerinin hazineye aktarılması hakkındaki eski bazı haklardan feragat eden bir Hatt-ı Şerif yayınladı. Bu tür bir önlem hazine için zararlı olmasına rağmen, memurlara ve diğer insanlara daha önce görülmemiş bir hayat ve

---

¹² B. Lewis, *a.g.e.*, s. 85.

mülk güvenliği sağladı. Ayrıca hem kamusal, hem de özel işleri büyük ölçüde kolaylaştırdı¹³.

1831 yılında yapılan ilk modern nüfus sayımı ve mülk yazımı ileri düzeyde merkeziyetçilik olarak ele alındı. Anadolu ve Rumeli’de askerlik yükümlülüğü olmayan kadınların dışındaki erkek nüfusu sayıldı. Nüfus sayımıyla aynı zamanda, “mülkiyeti tescil etmek ve böylece daha verimli ve sağlıklı bir vergi tarh ve tahakkuk sistemini gerçekleştirmek için mülk yazımı” da yapıldı¹⁴. Yine 1831 yılında, timarı tamamiyle kaldırdı. Zaten eski tarz süvari birlikleri yeniçerilerle birlikte kaldırılmıştı. Ayrıca ordu büyümekte olduğundan, son sipahilerin dağıtılması devletin askerî gücünde büyük bir değişiklik de neden olmadı. Bununla birlikte sipahilerin içinde hizmete değer görülenler, yeni süvari sınıfında dört koldan oluşan süvari bölüğünün çekirdeğini oluşturdu. Geri kalan sipahiler ise, emekliye ayrıldı¹⁵.

II. Mahmut döneminde idari teşkilatlanmada da yenilikler yapıldı. Birçok kurumun adı değiştirildi, yöneticilere yeni ad ve unvanlar verildi. Denetleme girişimleri ve merkezi yönetimi güçlendirme çabaları gerçekleştirildi. Fakat kısa zamanda bilgili, dürüst ve güvenilir bir yönetici kadrosu edinmek ya da yetiştirmek o günlerin eğitim ve öğretim yöntemleriyle mümkün olamadı. II. Mahmut, âyânlık kurumunu kaldırdı, yerine seçime dayanan “mahalle muhtarlıkları”nı kurdurdu. Ayrıca Defter Nazırlığı ve Sandık Eminliği gibi yeni örgütler oluşturdu. Özellikle merkez yönetiminde yaptığı düzenlemelerle Osmanlı hükümetini çağdaş bir düzeye ulaştırmak istedi. Ancak dönemin koşulları onun istenilen başarıları elde etmesini engelledi. Böylece ülke

---

¹³ B. Lewis, *a.g.e.*, s. 90 vd.

¹⁴ B. Lewis, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁵ B. Lewis, *a.g.e.*, s. 92.

yönetiminde istenilen gelişmeler sağlanamadı. Yine de yaptığı yeniliklerle kendisinden sonra gelen yöneticilere yol gösteren bir Padişah oldu¹⁶.

II. Mahmut, Takvim-i Vekayi adı ile ilk resmi gazeteyi çıkartmıştır. Bu gazetenin Türkçe sayılarının dışında Fransızca sayıları da basıldı. Ayrıca saray geleneklerini terk ederek, Avrupalı hükümdarlar gibi yaşamaya başladı. Setre ve pantolondan oluşan ve Avrupalıların kıyafetlerine benzer bir kıyafet kabul etti. Sakalını kısa kestirdi ve resmini devlet dairelerine astırdı. Vükela ve Ulemanın, huzurunda oturup devlet işlerini görüşmelerine izin verdi. İstanbul'da Padişah kimliği ile denetleme yaptı. Harbiye ve tıbbiye sınavlarında bulundu. Hatta devletin durumu hakkında bilgi edinmek için ilk defa olarak Rumeli'ye gezi düzenledi. Hükümet teşkilat ve yöntemlerinde de değişiklik yaptı. Avrupa'daki gibi kabine sistemini kabul etti. Yine bu dönemde nezaretler kuruldu. Sadrazama başvekil, defterdara maliye nazırı, sadaret kethüdasına dâhiliye nazırı, reisülküttaba hariciye nazırı denildi. Ayrıca Evkaf Nezareti kuruldu. Bu değişiklikler, yeni görüşme meclislerinin de kabul edilmesine neden oldu. Askeri işleri görüşüp karara bağlamak üzere "Dar-ı Şura-yı Askeri", ve memurların muhakemesi, hükümetle halk arasındaki davaların görüşülmesi için de "Meclisi Vala-yı Ahkâm-ı Adliye" kuruldu. Ayrıca memurlar dâhiliye ve hariciye olarak ikiye ayrılarak, onlara rütbelerine ve derecelerine göre maaşlar bağlandı¹⁷.

Eğitim alanında da öncülük eden II. Mahmut, bir fermanla, ilköğretimin zorunlu ve parasız olduğunu ilan etti. Fakat bunları gerçekleştirmek için gerekli önlemler alınmadı. Harbiye ve tıbbiye okulları onlara öğrenci yetiştirecek başka okulların ku-

---

¹⁶ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi*, IX. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrıbasım, s. 1154.

¹⁷ E. Z. Karal, *a.g.md.*, s. 109.

rulmasını gerektirdiğinden, sıbyan okullarının üstünde, rüştiyeler, devlet memurlarının yetiştirilmesi için de Mekteb-i Maarif-i Adli açıldı. Bundan başka Avrupa'ya çok sayıda öğrenci gönderildi. Tercüme faaliyetlerine önem verilerek, askerlikle ilgili mevzuatın yabancı dillerden Türkçe'ye çevrilmesi için "Dar-ı Şura-yı Askeriye" de bir tercüme odası açıldı. Böylece tıbbiye ve özellikle harbiye için yabancı kaynakların Türkçe'ye çevrilmesine başlandı ve Türkçe'nin bir ilim dili olması yolunda ilk adımlar atıldı¹⁸.

Abdülmecit döneminde yenilikler devam etti. 3 Kasım 1839 tarihinde, Abdülmecit döneminde, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından Tanzimat Fermanı'nın okunmasıyla sadece bazı yenilikler getirilmedi, aynı zamanda "Tanzimat Dönemi" adı verilen ve 1876 yılına kadar devam eden uzun bir yenileşme dönemi de başlamış oldu. Tanzimat Fermanı yirmi paragraftan oluşmaktaydı. Ferman, "bütün tebaa için can, namus ve mal emniyeti; kanun önünde eşitlik; kişi veya kuruma ait mülkiyete saygı; bütün tebaaların kamu hizmetlerine ve askerlik hizmetlerine kabulü; bazı idari kayıtlarla din ve eğitim hürriyeti; vergilerde eşitlik; iltizamın kaldırılması ve vergilerin doğrudan devlet tarafından toplanması; yargılanmada açıklık; adalet önünde tanıklık etmede eşitlik; adliyede yargılanmadan sonra ölüm cezasının uygulama kararını vermede Padişaha özel ayrıcalık; hükümlülerin mallarının müsadere edilmemesi; işkencenin kaldırılması ve önleyici bedensel cezaların kurala bağlanması; cezaların uygulanmasında daha insancıl yasalara uyulması; ticari ve cezai davalara için karma mahkemeler kurulması ve bu mahkemelerde uygulanmak üzere medeni, ceza ve usul kanunlarının bir araya toplanması; sırf ruhani alanlardaki ayrıcalıklar dışında gayrimüslim cemaatlerin ayrıcalıklarının ve dokunulmazlıklarının gözden

---

¹⁸ E. Z. Karal, *a.g.md.*, s. 109.

geçirilmesi; patriklere veya gayrimüslim cemaatlerin meclislerine tanınan bazı hukuk davalarına bakma yetkisinin devam etmesi; bu cemaatlerin eyalet meclislerinde ve yüksek adalet divanında adilce temsil edilmeleri; Hıristiyanlar hakkında kullanılan hakaret içeren sözlerin kaldırılması; rüşvetin kaldırılması ve her türlü yolsuzlukla mücadele”¹⁹ gibi konuları içermekteydi.

Tanzimat döneminde, devleti düzene sokma girişimindeki gerçek amaç “hukuk eşitliği” ilkesiyle Gayrimüslim halkı devlete bağlamak ve devletin birliğini sağlamaktı. Osmanlılık siyaseti adı verilen bu fikri hareket, Osmanlı tarihinin son devrinde iç siyaset, batılılaşma ve yenilik hareketleri, isyanlar, hatta dış politikayla ilgili olayları açıklayan en önemli girişimdi. Osmanlı tarihinde bir dönüm noktasını oluşturan bu yeni siyasetin parolası, “İmparatorluk tebaasının hukuk eşitliğine dayanan Osmanlı Birliği” olmuştur²⁰.

Tanzimat Fermanı’yla ilan olunan yeniliklerin uygulanması devletin genelinde sorun yaratmıştır. Bu kararları anlayacak, isteyerek uygulamaya koyabilecek her derecede yöneticiye ihtiyaç vardı. Böyle bir kadroyu hazırlamak ve bulmak o şartlar altında imkânsızdı. Ferman’ın içeriğini geniş halk kitlelerine anlatacak, yapılacak yenilikleri halka açıklayacak yönetici bile zor bulunmaktaydı. Bu nedenle yanlış anlaşılımlarla karşılaşılmaktaydı. Bunun en önemli nedeni de yüzyıllardan beri gelen alışkanlıklardan vazgeçilememesidir. O güne kadar keyfi hareketlerde bulunan yöneticiler, çıkarılan yasa ve yönetmeliklere uymak istemiyordu. Tanzimat döneminde karşılaşılan güçlüklerin başında yöneticilerin, çıkarılan yasalara uymak istememeleri

---

¹⁹ Ed. Engelhardt, *Tanzimat*, Çev. Ayda düz, İstanbul 1976, Milliyet Yayınları, s. 93 vd.

²⁰ H. İnalcık, *a.g.e.*, s. 3 vd.

gelmekteydi²¹. Bununla birlikte, Müslümanlar, gayrimüslimlere verilen haklardan hoşlanmamıştı. Balkanlar'daki Gayrimüslimler ise, büyük ümitlere kapıldı ve ülkedeki hareketlenme arttı. Özellikle Bulgaristan ve Makedonya'daki Bulgarların milli duyguları Tanzimat Fermanı ile birlikte güçlendi²².

Tanzimat gereği yapılan düzenlemeler devletin bütününde aynı anda başlatılmamıştı. Öncelikle hükümet merkezine yakın yerlerde, sonra daha uzak yerlerde uygulanmaya başlanmıştı. Her zaman aynı düzende de devam etmedi, bazı yerlerde aksaklıklara neden oldu. Örneğin, bazı eyaletlerde nüfus ve mal-mülk sayımı yapılırken, bazı yerlerde eski yönetim biçimi hala yürürlükteydi. Bu nedenle Tanzimat'ın ilk yıllarında hazine gelirinde istenilen artış sağlanamadı, hatta gelirin miktarı bile belirlenemedi. Böylece Tanzimat yöneticileri, 1840 -1842 yılları arasında uygulamaya koydukları yeni vergi toplama şekline vazgeçmek zorunda kaldı. Tanzimat'ın uygulanmasındaki ilk yenilgiyi de almış oldu. Bundan sonra vergi sisteminde eskieye dönüldü. Ancak 1856 yılından sonra bu alanda yeni düzenlemelere gidildi²³.

Tanzimat Fermanı ilkeleri uygulanmaya konulurken daha önceden hazırlanmış bir plan ve program yoktu. Ferman'da, "yapılacak yeniliklerin görüşülüp kararlaştırılması için Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin görevlendirileceği, bunun için bu

---

²¹ Musa Çadircı, "Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükleri", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 1994, T.T.K. Yayınları, s. 295 vd.

²² Halil İnalıcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Belleten*, C. 28, S. 112, Ankara 1964, s. 624.

²³ M. Çadircı, "Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu Bildiriler*, s. 296.

kurumun yeniden teşkilatlandırılacağı” ifadesi yer aldı. Gerçekten de kısa zaman içinde Meclisin üye sayısı arttırıldı, çalışmaları bir yönetmelikle kurallara bağlanarak yasal düzenlemeler yapmakla yetkili kılındı. Fakat bu üyelerin bazılarının yeterli bilgi birikimine sahip değildi ve üyelerin aralarında görüş birliği de yoktu²⁴.

Tanzimat döneminde idari teşkilatta yapılan yenilikler valilerin nüfuz ve yetkilerinin azaltılmasına yönelikti. Bu amaçla, valilere yalnız asayiş işleri bırakıldı. Bununla birlikte mali işler, merkezden Padişah tarafından “Muhassıl-i Emval” adıyla atanan geniş yetkili yöneticilere bırakıldı. İdarenin her aşamasına halkın katıldığı idare meclisleri, taşra meclisleri kuruldu. Muhassıl atanan yerler eyalet ise, Müşîr Paşa; sancak ise Ferîk Paşalar yanlarındaki asâkir-i nizamiye ile o yerin umur-i zaptiyesini, asayiş ve disiplin işlerini sağlayacak ve bu askerin vergi toplama işleri için muhassıl emrine vereceklerdi. Asâkir-i Nizamiye olmayan yerlerde redîf askeri kullanılacaktı. Tanzimat uygulandığı sırada eyaletler ve sancaklar yeniden ayrıldı. Tanzimat’ın ilanından sonra, bazı eyaletlere sonradan eklenmiş sancakların başına ferîkler getirildi. Eyalet idari teşkilatındaki düzenlemeyle kadılık teşkilatı üyeleri de merkeze bağlandı. Kadılar eskisi gibi Şeyhülislamlığa, Bab-i Meşihat’e, bağlı kalmakla beraber, naibler, diğer memurlar gibi aylık maaşa bağlandı. Bunların doğrudan doğruya görevleriyle ilgili olarak aldıkları resm-i kısmet, resm-i tereke ile ilam, hüccet, mürasele, izinname, keşfiyye, seferiye ve şer’i diğer senetlerden aldıkları resimleri kendi adlarına toplamaları yasaklandı. Ayrıca bunların aylıkları muhassıllıktan

---

²⁴ M. Çadırcı, “Tanzimat’ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, s. 295.

ödenecekti. Bu mahkeme resimleri, “hasılât-i mahkeme” olarak doğrudan doğruya muhassıllık tarafından alınacaktı²⁵.

Maliyede yenilik, Tanzimat’ın temelini oluşturmaktadır ve idari alanda yapılan yenilikler daha çok mali merkezîyetçilik sistemini uygulamada bir araç olarak kullanılmıştır. Merkezden geniş yetkilerle muhassılların atanması, vergi tahsil işlerini valilerin ve ayânın kontrolünden kurtarmak ve böylece onların yaptıkları veya sebep oldukları kötü davranışlara son vermek amacındaydı. Modern maliye idaresinin merkezî kontrol prensibi, yani her türlü gelirin doğrudan doğruya merkezî hazine adına toplanması ve her türlü giderin yine buradan ödenmesi esası kabul edildi ve maliye teşkilatı bu prensibe göre yeniden düzenlendi. Bunun sonucunda “iltizam sistemi” âşardan ve her türlü mukâta’alardan kaldırıldı. Tanzimat Fermanı’nın ilanından önce de gümrüklerden iltizam kaldırılmıştı²⁶.

Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra, vergide servet temeline dayanan ve herkesin belirli bir oranda devlete vergi ödemesi için alınacak önlemler, Meclis-i Vâlâ’da görüşüldü. Bu görüşmeler sonucunda vergilerin ve toplanma yöntemlerinin belirlenmesi için her şeyden önce emlak ve nüfus kaydının yapılması ve taşradan çağrılan halkın ileri gelenlerinden durumun soruşturulması gerektiği kararı alındı. Devlet gelirlerinin kaybolmaması için de geçici olarak her bölgeden durumuna göre bir miktar peşin para toplanacak ve bu tutarın, vergi olarak kişiler arasında paylaştırılması işini her yerde sancak meclisi düzenleyecekti. Ayrıca ileride herkesin vereceği vergi miktarı belli olunca alınmış fazla vergiler geri verilecekti. İltizam sistemi kaldırıldığından taşradaki mültezim ve voyvodaların işleri de son buldu. Vergi top-

---

²⁵ H. İncik, *a.g.m.*, s. 625, 626.

²⁶ H. İncik, *a.g.m.*, s. 628.

lama işlerini muhassıl ve meclis yapacaktı. Memur ve görevlilerin her türlü ad altında halktan kendileri için aldıkları her türlü resim ve aidatlar da kaldırıldı²⁷.

Halkı en çok bıktıran adetlerden biri de görevlinin bir şehre, kasaba veya köye gittiği zaman kendisinin, beraberindekilerin ve hayvanlarının yiyeceğini halktan karşılması veya karşılığında bir para istemesiydi. Ayrıca postalar için beygir sağlamak mecburiyeti de vardı. Eskiden beri yerleşmiş olan adetler, merkezi otoritenin zayıfladığı zamanlarda özellikle köy halkı için kötü sonuçlara neden olmuştu. Abdülmecit'in cülûs fermanında ve Tanzimat Fermanı'nda, bu durumun son verilmesi "kavas ve tataradan tâ vüzerâ-yı izâma varınca kâffe-i me'külât ve saire parası ve menzil ve kira hayvanâtı ücretle tamamen kendülerinden alınarak bundan dolayı ahaliden bir akçe ve bir habbe çıkmamak üzere" denilerek yeni bir kural konulması emredilmiştir²⁸.

1840 yılından itibaren şikâyet konusu olan iltizam sisteminin kaldırılmasından sonra yönetimde bazı yenilikler yapıldı. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kararları doğrultusunda hazırlanan ve uygulanmaya merkezin doğrudan doğruya denetiminde olan eyaletlerde başlanan yeniliklerle ülke yönetimi yeniden düzenlendi. Sancak yönetimi mütesellimlerden alınarak muhassıllara verildi. Muhassıllar, bölgenin hem yönetimini üstlenecekler hem de vergileri doğrudan doğruya toplayarak hazineye göndereceklerdi. Bunun için Tanzimat'ın uygulandığı yörelerde mal-mülk sayımı yapılacak, elde edilecek verilere göre herkesin yılda ne kadar vergi ödeyeceği belirlenecekti. Fakat geçen ki yıl içinde bir sonuç alınamadı ve 1842 yılında Meclis-i Vâlâ'da bir durum değerlendirilmesi yapılarak yeni kararlar alındı. Bu kararlara da-

---

²⁷ H. İncik, *a.g.m.*, s. 628 vd.

²⁸ H. İncik, *a.g.m.*, s. 630.

yanılarak 1842 Mart'ından itibaren yeniden iltizam sistemine dönüldü ve muhassıllık kaldırıldı. Eyalet ve sancak yönetimi yeniden düzenlendi. Tanzimat'ın uygulandığı yörelerde eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara ayrıldı. Kazadan sonra en küçük idari birim olan köyler varlıklarını korudu. Köylerin yönetimi muhtarlara, kazanınki kaza müdürüne, sancaklarınki kaymakamlara verildi. Eyaletler ise, eskiden olduğu gibi valiler tarafından yönetilecekti. Burada önemli bir nokta, mülkî idarede ilk kez “kaza”nın idari birim olarak taşra yönetiminde yer almasıydı²⁹.

Mart 1842 yılında başlayan yeni yönetim şekli, 1850 yılında artık bütün ülkede geçerli olmaya başladı. 1842 yılında muhassıllık sistemi kaldırılmasına rağmen, muhassıllık meclisleri kaldırılmamıştı. Şekil değiştiren bu meclisler sancak merkezlerinde “ Küçük Meclis”, eyalet merkezlerinde “Büyük Meclis” adıyla geniş yetkilerle varlıklarını devam ettirdi. Eyalet merkezlerinde Büyük Meclis (1846'dan sonra Eyalet Meclisi) adıyla oluşturulan kurul, yönetimde doğrudan doğruya söz sahibiydi. Altı üyesi halk tarafından seçiliyordu. Sancak merkezlerindeki Küçük Meclisler, kaza ve sancak yöneticilerinin yönetim, vergi ve benzeri konularda tek başlarına karar alma olanaklarını ortadan kaldırdı. Yine bu dönemde valinin yanına merkezden atanan defterdarlar aracılığıyla bütün harcamalar onun sorumluluğuna bırakıldı. Hazine gelirlerini de o toplatıp merkeze gönderecekti. Sancaklarda da bazı değişiklikler yapıldı. Sancak yöneticisi kaymakam, doğrudan doğruya valiye karşı sorumlu olmakla beraber, sancak merkezinde kurulan meclisle birlikte, sancağı yönetmede hükümet

---

²⁹ M. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi, IX. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım*, s. 1155.

temsilcisi ve meclis başkanı olma olanağına kavuştu. Vali, onu atamadığından görevden de alamamaktaydı, fakat yaptığı işleri denetleyebilmekteydi³⁰.

1864 yılında yeni bir Vilayet Nizamnamesi hazırlandı. Bu sırada Balkanlarda huzursuzluk ve isyanlar vardı ve başarılı yöneticilerden Mithat Paşa, Tuna yöresine vali olarak atandı. Yeni nizamname ilk kez Tuna yöresinde uygulandı. 1864-1867 yılları arasında Tuna Vilayeti'nde olumlu sonuçlar alınmasıyla birlikte devletin genelinde bu nizamnameye uygun düzenlemeler yapıldı. Osmanlı Devleti toprakları yine vilayet, sancak, kaza ve köy olarak birimlere ayrıldı. Ancak sancak yönetimi kaymakam yerine "mutasarrıf"a verildi. Kaza yöneticisi olarak da kaymakam görevlendirildi. Vali ile birlikte vilayet yönetiminde defterdar, mektupçu, hariciye ve nafia memurları görev aldı. Ziraat ve ticaretin gelişmesi için ayrı bir görevlendirme yapıldı. "Eyalet Meclisi" yerine "Vilayet İdare Meclisi" oluşturuldu. Şer'i işler denetleyicisi, müfettiş, defterdar, mektupçu, hariciye müdürü bu meclisin doğal üyeleri oldu. Bununla birlikte, Müslümanları ve gayrimüslimleri temsil etmek üzere ikişer kişi mecliste görevlendirildi. Vali başkanlığında toplanacak olan kurul, eyalet meclisinin görevlerini yapacaktı. Bunun dışında bir de "Vilayet Umum Meclisi" kuruldu. Eyalete bağlı sancakların her birinden seçilecek ikisi Müslüman, ikisi gayrimüslim dörder üyeden oluşacak bu meclis valinin başkanlığında yılda bir kere toplanacaktı. 40 gün sürecek olan bu toplantıda vilayet sınırları içerisinde bulunan devlet yolları ile kaza ve köylerin özel yollarının onarım, bakım ve yapım işleri görüşülecek, halkın dilek ve şikâyetleri, ticaret, ziraat ve benzeri konular konuşularak önlemler üzerinde durulacaktı. Kurul tarafından alınan kararlar hükümet merkezine bildirilecek, Meclis-i

---

³⁰ M. Çadircı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi", *IX. Türk Tarih*

Kongresi'nden Ayırbaşım, s. 1156, 1157.

Vâlâ'da görüşülüp verilecek kararlar doğrultusunda uygulamaya geçilecekti. Bu düzenleme ile sancak yöneticisi olarak hükümet tarafından görevlendirilen mutasarrıf, valinin denetiminde ve onun emirleri doğrultusunda görev yapacaktı. Maliye ve hesap işleri için bir muhasebeci atanacaktı. Eyalet merkezinde olduğu gibi sancaklarda da mutasarrıfın başkanlığında bir idare meclisi oluşturulacaktı. Ayrıca bir temyiz meclisi bulunacak, cinayet ve hukuk davalarına bakacaktı. Müslümanlardan ve gayrimüslimlerden üçer üye seçilecekti. Kaza yönetimi ise, yine hükümet tarafından atanan kaymakama veriliyordu. Kaymakamın birinci dereceden amiri, mutasarrıftı. Köyler ise, 1864 düzenlemesiyle eskiden olduğu gibi iki muhtar tarafından yönetilecekti. Fakat bu kez muhtarların yanlarına en az üç, en çok on kişiden oluşacak "İhtiyar Meclisi" verilmekteydi. Ayrıca imamlarla gayrimüslimlerin dini liderleri İhtiyar Meclisi'nin doğal üyeleri³¹.

1839 Tanzimat Fermanı'nın üç temel maddesinden ikisi köydeki ekonomik yaşamın sorunlarıyla doğrudan ilgiliydi. Tarımı da içine alarak ekonomik yaşamın bütün alanlarında kişinin kendi karar verme yetkisinin görünmesine en önemli engel girişimciye kişi dokunulmazlığının ve mülk güvenliğinin bulunmamasıdır. Şehirde ve köyde sosyal ve kültürel gelişmeyi engelleyen haksız verilerin yıkıcı rolü de çok iyi biliniyordu. Tanzimatçılar, kendilerinden öncekilerden ayrı olarak hayvancılığın ve tarımın kalkınmasına büyük önem veriyordu. Bu yolda atılan ilk adım, tarım bakanlığının temelini oluşturan aktif bir idari mekanizmanın kurulması oldu. 1838 yılında, daha sonra Umur-i Nafia Meclisi olarak adlandırılacak olan Tarım ve Sanayi Meclisi kuruldu. 1843 yılında amacı tarım üretiminin, gelir düzeyinin artmasını ve

---

³¹ M. Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi", *IX. Türk Tarih*

Kongresi'nden Ayırılım, s. 1159-1161.

köylülüğün refah düzeyinin yükseltilmesiyle ilgili araştırmaları sürdürmek olan Maliye Bakanlığı içinde “Tarım Birliği” oluşturuldu. İki yıl sonra da her bölgeden Müslüman ve gayrimüslim iki temsilciyi kapsayan, devletin değişik bölgelerinde tarımın ve hayvancılığın gerilemesinin nedenlerini araştırıp öğrenmek ve onların tekrar canlandırılması için öneriler hazırlamakla yükümlü özel bir komite kuruldu³².

Vergi himayesi yardımıyla Tanzimatçılar, özellikle pamuk, zeytin ekim alanlarını genişletmeye, ipekçiliği geliştirmeye, merinos koyunu yetiştirmeye yardımcı olmaya çalıştı. Tarım hukuku alanında da 1840’lı ve 1850’li yıllarda bir dizi karar kabul edildi. Bunlardan ilki, 1845 yılında çıkarılan, üç yıl boyunca üst üste işletilmeyen miri toprağın başka işletmeciye tapuyla verilmesini ön gören “Sultan Kararnamesi”dir. Sözü edilen durum herhangi nedenlerden dolayı işlerini düzenli olarak yapma olanağı bulamayan fakir köylünün çıkarınaydı. 1847 -1849 yıllarında kabul edilen kanunla, devlet topraklarının veraseti yeniden şekillendi. 1847 yılında da toprak sahiplerinin kız çocukları erkek kardeşlerle eşit haklara sahip oldu³³.

Tanzimat döneminde, Osmanlı ekonomisi eski gücünü oldukça kaybetti. Yabancı rekabetine dayanamayan Osmanlı sanayisi, dağılma noktasına geldi. Bu gerileme önce Osmanlı Devleti’nin Avrupa topraklarıyla, büyük şehir ve ticaret merkezlerinde görüldü. Yabancı rekabetinde daha çok Osmanlı sanayinin temelini oluşturan pamuklu dokuma etkilendi. Bunu yünlü ve ipekli dokumalar izledi. İç pazarlara yerli sanayi bir süre daha egemen olduysa da 1860’lı yıllardan itibaren ulaşımın gelişmesi, özellikle demiryollarının yapılması buraların Avrupa’dan gelen mallarla dolmasına

---

³² Piotr Moiseyev, “Osmanlı imparatorluğu Tanzimat Döneminde Tarımın ve Köylülüğün Durumu”, *XI. Türk Tarih Kongresi’nden Ayrıbasım*, s. 1635, 1639.

³³ P. Moiseyev, *a.g.m.*, s. 1638, 1639.

neden oldu. Böylece Osmanlı ekonomik hayatında yabancıların etkinliği arttı ve hammadde kaynakları ve pazarlar Avrupalıların denetimine geçti. Osmanlı esnafı ve işadamları işlerini durdurmak zorunda kaldı ve işsizlik arttı. 1850’li yıllardan itibaren gittikçe azalan devlet gelirlerine Kırım Savaşı’nın masrafları ve silahlanma giderleri de eklenince devlet iç ve dış borçlanmaya mecbur kaldı³⁴.

Tanzimat döneminde takip edilen liberal ekonomi sitemine dönemin yazarları ve düşünürleri çeşitli eleştiriler getirmiştir. Bunlardan Namık Kemal, Hürriyet Gazetesi’ndeki yazısında, sanayinin dış ticaret serbestisi yüzünden çöktüğünü yazmıştır. Ziya Paşa, Tanzimat’tan bu yana izlenen yanlış ekonomi politikası yüzünden Avrupa ürünlerinin Osmanlı pazarlarını istila ettiğini belirtmiştir. Gazeteci Ahmet Mithat Efendi ise, Ekonomi Politik adlı eserinde Klasik İktisat teorisinin kurucusu A. Smith’i eleştirerek serbesti sisteminin ancak gelişmiş Avrupa ülkeleri için düşünülebileceğini, Osmanlı Devleti gibi toplumlarının çökeceğini ileri sürmekteydi. Tanzimat uygulamalarına yoğun eleştirilerde bulunan Yeni Osmanlılara göre de, 1840’lı yılların başlarından itibaren uygulanan liberal sistem, devlette sonu gelmeyen ve ülke kalkınmasına hiçbir katkısı olmayan borçlanmalara yol açmıştı. Osmanlı Devleti’nin bu durumdan kurtulması, yerli sanayiye güçlü temellere oturtturmak, sanayi kuruluşlarını destekleyecek kredi kuruluşları kurmak ve ülke çıkarlarına sahip çıkacak yerli bir tüccar sınıfı oluşturmakla sağlanabilecekti. Ayrıca gümrük duvarları yükseltilerek yabancı ticaret mallarının ülkeye girişine sınırlamalar getirmeli ve hammaddelerin yurt dışına çıkışına engel olunmalıydı³⁵.

---

³⁴ Rifat Önsoy, “Tanzimat Dönemi İktisat Politikası”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1994, T.T.K. Yayınları, s. 255.

³⁵ R. Önsoy, *a.g.m.*, s. 256-257.

Tanzimat dönemi devlet adamları için esas problem modern bir devletin kurulması için, içinde bulunulan ekonomiden en fazla vergiyi elde etmek, yani mali kaynak bulma meselesi üzerinde toplanıyordu. Askeri, siyasi ve idari bakımlardan modern bir devletin kurulması meselesi paraya bağlı bir işti. Aynı şekilde teşkilat ve bürokrasinin kurulması, ordunun güçlendirilmesi çeşitli yönlerden para gerektiren konulardı. Bunun için yöneticilerin asıl sorunu vergi, akçenin devaluasyonu, gümrük resmi ve borçlanma gibi kaynaklardan daha fazla gelir sağlamaktı³⁶. Ancak sanayi alanında, 1827 yılında başlayan bir seri yeni fabrika kurma faaliyeti 1850'lerde son buldu. Bu tarihten sonra devlete ait fabrika yatırımlarına pek rastlanmamaktadır. Daha önce kurulmuş olanların birçoğu da 1855 yılından sonra ithal rekabetine dayanmadığı için kapanmıştır. Yine esnaflığın gerilemesi 1860'lı yıllarda büyük boyutlara vardığı zaman, maliyede kemer sıkma politikası da yavaş yavaş gündeme gelmeye başladı başladı. Sanayi alanındaki esnaf üretiminde hızlı daralma hissedilir ölçüde sefaletle yol açtığı görüldü. Yapılacak olan mali kısıtlamalar sonucu uzun vadede gelirin artmasıyla zarar ödenebilirdi. Bu nedenle de gümrükler “bir himaye aleti” olarak düşünüldü. Bu anlayışın sonucu olarak 1874 yılında iç gümrükler kaldırıldı. Yeni sanayi yatırımlar için ithal edilecek makine ve aletlerin ithal resminden muaf tutulması da aynı yıllara rastlamaktadır³⁷.

1875 yılında Avrupa Osmanlı borçları 4.811.000.000 frangı bulmuştu. Bu borca Osmanlı Bankası ile Galata müesseselerine olan 185 milyon frank borç da ekleneince toplam borç 5 milyar frank oldu. Bu borçların faizi ve yıpranma payı 300 mil-

---

³⁶ R. Önsoy, *a.g.m.*, s. 258.

³⁷ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2005, Ötüken Yayınları, s. 95.

yon frangı buluyordu. 1874-1875 yılında devletin tahmini geliri beş yüz yetmiş buçuk milyon frank görünüyordu. Fakat o yıl mahsul kötüydü. Yüz milyonluk fazlalık gelir noktasına eklenince devlet hazinesine 280 milyondan fazla bir para giremezdi. Böylece borçların faiz ve yıpranma payı ödenince devletin bütün idare şubelerinin masraflarına ancak 80 milyon frank kalıyordu³⁸.

1875 yılında günlük ihtiyaçlar için kâğıt para çıkarmaktan başka çare yoktu. Önce iki, daha sonra bir, yedi ve altı milyonluk kâğıt para çıkarıldı. 1876 Ağustosundan 1877 Eylülüne kadar 16 milyon liralık kağıt para çıkarıldı. 1879 yılında artık kaimenin ticarete değeri kalmamıştı. Yalnızca vergilerin yüzde yirmisi bununla ödeniyordu³⁹.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, hazineye 800 milyon franklık bir yük getirdi. Rus tazminatının kendi haklarına dokunmaması için birleşen borç senetleri sahiplerinin temsilcileri Berlin Kongresi'ne ortak başvuruda bulundu. Kongre tarafından müzakere sırasında bu temsilcilerle görüşecek bir uluslar arası komisyon kurulması kararlaştırıldı. Görüşleri sorulan Osmanlı baş müzakerecisi Aleksandr Kara Todori Paşa, "Osmanlı iktidarının borç senetleri sahiplerini memnun etmeye çalışacağı" cevabını verdi. Böylece müzakereler başladı ve Osmanlı Bankası ile Galata bankerleri de bu müzakerelere müdahale etti. Sonunda Babiâli, Osmanlı Bankası ve Galata bankerleri ile anlaştı. Tuz ve tütünün bir elden idaresi ile bazı vergilerin on yıllık bir süreyle idaresini bunlardan oluşan bir gruba verilmesini kabul etti. Bu grupta Osmanlı Bankası'ndan başka Georges Zarifi, Fernandez Tubini, Engenidi, Mavrocordato, Vlasto, Barker, Stefanovich, Leonida Zarifi, Coronis, Negroponte, Paul Stefanovitç gibi

---

³⁸ Süleyman Kani İrtem, *Şark Meselesi*, İstanbul 1999, Temel Yayınları, s. 142.

³⁹ S. K. İrtem, *a.g.e.*, s. 143.

Galata bankerleri de bulunmaktaydı. Bu ihaleden elde edilecek gelirin büyük bir kısmı yine bu gruba kalacaktı. İstanbul’da alacaklı vekillerle sürdürülen görüşmeleri 28 Muharrem 1881 tarihinde meşhur Muharrem Kararnamesi ile son buldu. 1854 yılından 1881 yılına kadar Osmanlı Devleti borçları 5.297.676.500 altın franga yükselmişti, fakat devletin hazinesine sadece 3.012.334.000 frank girmişti. 1881 yılında yapılan bir ödemeye bu borç 2.460.930.850 franga inmişti⁴⁰.

Tanzimat döneminin en önemli olaylarından bir de Abdülmecit’in 28 Şubat 1856 tarihinde ilan ettiği Islahat Fermanı’dır. Ferman’da geçen hükümlerin içeriğinde herkes için can, mal, ırz ve namus güvenliği; kanun önünde eşitlik ve hukuka uymak; din, mezhep ve eğitim, hürriyet; vergilerde eşitlik; iltizam usulünün kaldırılması ve verginin doğrudan doğruya toplanması; Gayrimüslimler için mahkemede tanıklık eşitliği; müsadere usulünün kaldırılması; karma mahkemelerin kurulması gibi genel kurallar bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra Gayrimüslim cemaatlerin vilayet, nahiye idare meclislerinde ve hükümet merkezinde de Meclis-i Ahkâm-ı Adliyede temsilci üyeleri bulundurulacak, rüşvet ve yolsuzluklar önlenecekti. Islahat Fermanı Tanzimat’ın getirdiği yenilikleri büyük ölçüde tekrarlıyordu. Paris Antlaşması’na taraf olan devletlerin baskısıyla taşra yönetiminde Gayrimüslimlerin hak ve konumları sağlamaştırılmış ve bazı yeni haklar verilmişti⁴¹. Fakat Islahat Fermanı’nın getirdiği yeniliklere Müslümanlar kadar Hıristiyanların da tepki gösterdi. Ferman’ın getirdiği yeni haklar, Rumlar için bir yenilgiydi. Bu nedenle Rumlar, Ferman’a en çok karşı çıkanlardı. Çünkü 15. Yüzyıldan beri sahip oldukları statüyü kaybediyor-

---

⁴⁰ S. K. İrtem, *a.g.e.*, s. 144, 145.

⁴¹ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri(1840-1880)*, Ankara 2000, T.T.K. Yayınları, s. 47.

lardı. Dört yüzyıldır diğer Hıristiyan milletlere göre üstündüler. Şimdi ise Patrikhane, Ortodokslar üzerindeki aşırı haklarını kaybediyordu. Ortodoks uyrukların adli, mali, yönetim ve eğitime ait işleri Balkan ulusları arasında parçalanacak ve Patrikhane, Ortodoks inancına sahip milletler üzerindeki üstünlüğünü kaybedecekti⁴².

Tanzimat dönemindeki eğitim alanındaki değişikliklere gelince, Tanzimat Fermanı siyasi bir belge olmakla birlikte, Osmanlı Devleti'ni çağdaş Avrupa devletleri seviyesine çıkaracak yeniliklerin önünü açan bir belge niteliğindedir. Bu nedenle, ülkenin gelişmesine engel olan cehaletin yok edilmesini sağlayacak eğitim ve öğretimden bahsedilmemiş olması en büyük eksiğiydi⁴³. Buna rağmen, bu dönem eğitim alanında da birçok yenilik yapıldı. 1839 yılında eğitim işleriyle ilgilenecek bir "Muvakkat Meclis-i Maarif" kuruldu. Böylece eğitim meseleleriyle az çok zamanın ihtiyaçlarına göre ele alıp çözüm yolları arayacak bir eğitim organı doğmuş oldu. Meclis-i Muvakkat iki yenilik getirdi. Bunlardan ilkinde Avrupa'da olduğu gibi üç aşamalı eğitim-öğretim sistemine doğru yönelme fikrinin etkileri görülmektedir. Bu durum, sıbyan ve rüşdiye okullarının üstünde bir darülfünun kurulmak istendiğinden de anlaşılmaktadır. Diğer, okulların yönetimi için merkezi maarif teşkilatına ihtiyaç olduğu belirtildikten sonra daimi bir "Meclis-i Maarif" in kurulmasının önerilmesidir. Böylece geçici meclisin kararı üzerine 1846 yılında "Meclis-i Maarif-i Umumiye" kuruldu. Meclis-i Maarif-i Umumiye karar organı niteliği taşıdığından, aldığı kararları uygulamaya koyacak ve denetleyecek bir yetkiye sahip değildi. Bunun üzerine

---

⁴² İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 48 vd.

⁴³ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1994, T.T.K. Yayınları, s. 8.

1847 yılında vak'anüvis Esat Efendi başkanlığında "Mekatib-i Umumiye Nezareti" kuruldu⁴⁴.

Tanzimat döneminde eğitimi bir bilim olarak gören, ilk önemli ve kapsamlı yaygın Takvim-i Vekayi'de iki sayı devam eden ve yazarı belli olmayan uzun bir makaledir. Ulûm ve Fünûn başlığı altında, "İlm-i Terbiye-i Etfâl" adıyla yayınlanan yazıdır⁴⁵.

Rüşdiye denen, sıbyan mekteplerinin üstünde yer alan ve Tanzimat döneminde medreselerin dışında açılmaya başlayan okullara öğretmen yetiştirmek amacıyla 16 Mart 1848 tarihinde İstanbul'da Darülmuallimin adıyla bir öğretmen okulu açıldı. Ağustos 1850'de bu kuruma Müdür unvanıyla atana Ahmet Cevdet Efendi, 1 Mayıs 1851 tarihli Darülmuallimin Nizamnamesi'nde "Usûl-i İfade ve Talim" adında bir ders hazırladı.

1868 yılında Galatasaray Sultanisi açıldı. Bu okulda eğitim dili Türkçe konular hariç tamamen Fransızca'ydı. Galatasaray Sultanisi, Batı dilinde orta derecede modern bir eğitim sağlama konusunda, Müslüman dünyasındaki ilk ciddi girişimdi. Ayrıca Müslüman ve Hıristiyan öğrenciler birlikte öğrenim görmeye başladı ve dinî ayrılık kaldırıldı⁴⁶.

1868 yılında Galatasaray Sultanisi açılmasından sonra Maarif Nazırı Saffet Paşa, Şûra-yı Devlet'in Maarif Dairesi ile birlikte eğitim sistemini yeniden düzenlemek

---

⁴⁴ B. Kodaman, *a.g.e.*, s. 10-12.

⁴⁵ Yahya Akyüz, "Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 1994, T.T.K. Yayınları, s. 501.

⁴⁶ B. Lewis, *a.g.e.*, s. 122.

için bir nizamname hazırladı. 1 Eylül 1869 tarihinde “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi” adı altında yayımlandı. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile okula kayıt kabul ve öğretim ortamına ilişkin yeni düzenlemeler getirildi. İlköğretimdeki bireysel yöntem değişti. Sınıf ve şube sistemi getirildi. Tanzimat dönemi başlarında, okuma yanında yazının da öğretilmesi, sıbyan mekteplerinin amaçlarının arasında görülmüştür ki bu çok önemli bir gelişmedir. Bu dönemde, Türkçe okuma yöntemiyle ilgili bir takım kitaplar yazıldı. Bunda kısmen Elifba Cüzü’nü değiştirmek amacı güdülmüştü. 1847-1848 yıllarında Mekatib-i Umumiye Müdürü Ahmet Kemal Efendi’nin Rüşdiyelere yeni öğretim yöntemlerini, harita, küre gibi ders araç gereçlerini sokmak için büyük çabalar harcadığını görüyoruz. Ancak bu kolay olmamış, büyük zorluklarla karşılaşmıştır. 1869 yılından itibaren geleneksel sıbyan mekteplerinin yanında, ibtidaî mektep, usûl-i cedide mektebi adlarıyla yeni ilkokulların kurulmaya başladığı görülmektedir. Sıbyan mekteplerine 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’yle tarih, coğrafya, hesap dersleri girmeye başladı. Ayrıca bazı yeni ilkokullara, öğrenci sırası, kara tahta, harita gibi araç gereçler de ilk defa bu dönemde girdi⁴⁷.

1869 -1876 yılları arasında: Darümuallimat (Kız Öğretmen Okulu, 1870), Darülfünun (1871-1872), İdadiler (1874), Rüşdiyeler (sayıları 87’den 386’ya yükselmiştir), İptidailer(1873), Darüşşefaka (Özel olarak 1873’te açıldı) ⁴⁸ gibi yeni okullar açıldı.

1839 – 1876 yılları arasında eğitimde izlenecek yöntem üzerinde az da olsa eserler verilmeye çalışıldı. Batı’da eğitim görmüş ilk eğitim bilimcilerimizden Selim

---

⁴⁷ Y. Akyüz, *a.g.m.*, s. 505-512.

⁴⁸ B. Kodaman, *a.g.e.*, s. 27.

Sabit Efendi'nin 1874 yılında basılan Rehnüma-yı Muallimin başlıklı kitabı, bir eğitim bilimi ve öğretim yöntemleri el kitabıdır. Ziya Paşa, J.J. Rousseau'nun Emile adlı pedagojik eserini çevirdi. Mısırlı Ethem İbrahim Paşa'nın "Terbiye ve Talim-i Adab ve Nesayihü'l Etfal" kitabı⁴⁹ eğitim alanında yazılmış önemli kitaplardır.

Tanzimat Fermanı'nın ilanının hukuk tarihimiz açısından önemlidir. Zira Tanzimat'ın ilânıyla birlikte Türk hukuk tarihinin en büyük aşamalarından biri gerçekleşmiştir. Osmanlı hukukuna modern hukuk kavram ve ilkelerinin Tanzimat'tan önce, II. Mahmut döneminde girmeye başladığını görmekteyiz. Gerçekten, II. Mahmut, "Kamu Hukuku" alanında benimsediği ilkeler ve çıkardığı kanunlarla Tanzimat'tan sonra hukuk alanında yapılan bütün yeniliklerin temelini atmıştır. Tanzimat ile birlikte "hukuk devleti" ilkesinin gerçekleşmesi yolunda pek çok adım atıldı. Bu dönemde çıkarılan kanunların ortak özelliği, "kaynağını halk iradesi olmadan, Padişah tarafından ulusa bağışlanmış hakları içeren belgeler" niteliğinde olmalarıdır⁵⁰.

Osmanlı tarihinde ilk kez bir Padişahın kendi isteğiyle yetkilerini sınırlandırması özelliğini taşıyan Tanzimat Fermanı, bir anayasa olmamakla birlikte can, mal ve ırz güvenliğini sağlayan ifadeler taşıması, vergi ve askerlik işlerinin adaletle yürütülmesinin sağlanması, kanunsuz suç ve ceza olmaz, yargılamasız kimseye ceza verilemez ilkesini tanıması ona bir "temel haklar fermanı" niteliği kazandırmıştır. Böylece bir hukuk devletine doğru gidişin ilk ve temel adımları atılmıştı. Birçok eksiği

---

⁴⁹ Y. Akyüz, *a.g.m.*, s. 504, 505.

⁵⁰ Gülnihal Bozkurt, "Tanzimat ve Hukuk", *Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu Bildiriler*, Ankara 1994, T.T.K. Yayınları, s. 271.

bulunan bu fermanı 28 Şubat 1856 tarihinde yayımlanan Islahat Fermanı tamamlamıştır⁵¹.

Tanzimat ve Islahat Fermanları ilân edildikten sonra bunların içerdiği hükümleri gerçekleştirmek amacıyla birçok kanun çıkarıldı. Bunlardan ilki kamu hukuku alanında “Ceza Kanunu”dur. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren İslâm hukukunu esas kabul ettiğinden ceza işlerinde de bu hukukun “Ukubat” adı altında toplanan hükümleri kabul edilmişti. Tanzimat hareketi devletin iç idaresinde yapılması gerekli görülen ıslahatı gerçekleştirmek, huzuru ve emniyeti sağlamak ihtiyacından doğduğu için, bunların gerçek olduğunu ve sözden ibaret olmadığını göstermek üzere yeni kanunların, özellikle bir ceza kanununun düzenlenmesini acil yapılması gereken işlerden biri olarak görüldü. Tanzimat Fermanı’nda düzenlenmesi öngörülen “Ceza Kanunnamesi”, Ferman’ın okunmasından bir yıl sonra hazırlandı ve 3 Mayıs 1840 tarihinde ilan edildi. Tanzimat’ın bu ilk Ceza Kanunu, bir mukaddime ve bir hatimeyle 13 bölüm ve 41 maddeden oluşmaktadır. Mukaddime’de, bütün tebaanın istisnasız olarak “emniyeti can ü mal, mahfuziyet ırz ü namusu” tekrar onaylandı ve *“herkes kendi hukukunu bilip ondan vazgeçmemek ve diğer birisi kendi hukukuna sataşacak olursa anın defini davaya muktedir olmak ve kavmini müesseseye muhalif hareket edenler her kim ve hangi rütbede olursa olsun haklarında mücazâtı mukarreme icra olunmak üzere...”* denilmek suretiyle “eşitlik” ilkesi kabul edildi. Ayrıca her bölüm bir kanun olarak kabul edildi. Bu bölümlerde hükümdar ve devlet aleyhinde işlenecek suçlar, cinayet, dövmek, sövmek, mülkiyete tecavüz, rüşvet, vergi kaçakçılığı, memurlara karşı gelme, silah çekme, silah boşaltma, yaralama, yol kesme gibi

---

⁵¹ Bülent Tahiroğlu, “Tanzimat’tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, s. 588, 589.

suçlar açıkça belirtildi. Bu suçlara karşı önemlerine ve derecelerine göre, kısası şer'î, siyaseten katil, kürek, hapis, sürgün, tekdir, memuriyetten çıkarma cezaları belirlendi. Ayrıca Padişahın fermanı olmadıkça hiç kimsenin “kısasen” veya “siyaseten” idam edilmemesi, birinci bölümün maddelerinde özellikle belirtildi. Bu Ceza Kanunu'nda 1851 ve 1858 yıllarında düzenlemeler yapıldı. 1851 yılı Ceza Kanunu, öncekine oranla daha geniş kapsamlı olmasına rağmen, düzenleniş ve yazılış şekli bakımından öncekiyle aynıdır. Kanun, bir mukaddeme ve üç bölümden oluşup her bir bölüm kanun özelliğindedir. Yeni kanun, 1840 kanununda yazılı suçların hemen hepsini içerip bunlara zabıtaya karşı gelmek, sarkıntılık, sarhoşluk, kumarbazlık, kız kaçırma, sahtekârlık, kalpazanlık gibi suçlar eklendi. Ayrıca ceza olarak dayak da kabul edildi. 1858 yılı Ceza Kanunnamesi ise, 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu esas alınarak hazırlandı ve öncekilerin aksine “laik” hükümleri içermekteydi. Fakat kanunun birinci maddesinde “şeriata muhalif” olmadığı belirtildi. Ayrıca kanun, “hukuku şahsiye davası” ile “kısas” ve “diyet”ten bahsetmekle beraber diğer hükümleri tamamıyla “laik” hükümlerdi⁵².

1858 yılında çıkarılan diğer bir kanun ise, “Arazi Kanunnâmesi”dir. Bu kanun Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra oluşturulan en kendine özgü, en yerli kanundur. Bu kanunun hükümlerinde Avrupa kanunlarının ve fikirlerinin etkisi olmuştur. Ülkedeki arazilerin nasıl düzenlendiğini gösteren bu kanunla, arazi ile ilgili eskiden beri var olan hükümlerin bir kısmı devam etmiş, bir kısım kanun düzenlenmiş ve bir kısım kanun da kaldırmıştı. Türkiye'de kanunlaştırma hareketi bakımından

---

⁵² Tahir Taner, “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s.

önemli olan bu kanunla arazi üzerindeki hakları belirleyen ve onaylayan “tapu kütüğü” kurumu kuruldu. Ayrıca bu kanunnamenin birinci maddesi, Osmanlı Devleti’nde bulunan araziye beş büyük bölüme ayırmaktaydı. Bunlar⁵³:

1) Araziî Memlûke: Bunlar tam mülkiyete mevzu olan arazilerdir. Arazi sahibi bu araziden dilediği şekilde yararlanabilir ve her türlü tasarrufta bulunabilir.

2) Araziî Miriye: Mülkiyeti hazineye ait olup tasarruf hakkı devlet tarafından tapu karşılığında kişilere ihale ve paylaşırma yapılan tarla, çayır, yaylak, kışlak, kuru ve benzeri yerlerdir.

3) Araziî Mefkufe: Bunlar vakıf arazisi olup aslında araziî memlûkeden iken şer’i şerife uygun olarak vakfedilmiş olan ve araziî miriye’den ayrılarak Sultan veya onun izniyle başkası tarafından vakfedilmiş arazi olarak ikiye ayrılır.

4) Araziî Metruke: Özel bir tasarrufa bırakılmamış ve umumun yararına bırakılmış olan arazidir.

5) Araziî Mevat: Kimsenin tasarruf alanında olmayan ve halka bırakılmış olan boş arazidir.

Tanzimat döneminde arka arkaya çıkarılan bu kanunlar kişinin korkusuzca, huzur içinde yaşaması için yeterli değildi. Kişiyeye bir takım haklar sağlayan bu kanunların amaçlarına uygun olarak uygulanacağına dair garanti vermek gerekiyordu. Bu

---

⁵³ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940, Maarif Matbaası, s.180 -184.

amaçla kişinin özel haklarını belirleyen kanunlar, siyasetle ilgisi olmayan, ahlaklı ve korkusuz hâkimler tarafından uygulanmadıkça ve idare memurları, bu makamların kararlarına saygı göstermedikçe bu haklar güvende sayılmazdı.

Tanzimat'tan önce, Avrupa'yal ticaretimiz arttıkça, Avrupalı tacirlerin adetleri Osmanlı Devleti'nde de yerleşmeye başladı ve ticaret gelişti. Tacirler, aralarında çıkan anlaşmazlıkları şeraitten çok adetlere, zamanın yeni görüşlerine göre çözmek için bizzat seçtikleri “tüccar ve vekillerden oluşan” meclislere başvurmaya başladı. Şeriat hukukuna göre, tarafların aralarındaki kavga ve anlaşmazlıkları bizzat seçtikleri hâkimlere götürmeleri caizdi. 1840 yılında bu çeşit mahkemelere çeki düzen vermek amacıyla Ticaret Nezareti'ne bağlı bir “Ticaret Mahkemesi” kuruldu. 1860 yılında Ticaret Kanunu'na eklenen bir kanunla, Fransa'da olduğu gibi, düzenli ticaret mahkemeleri teşkilatı oluşturuldu. 1862 yılında çıkarılan “Usulü Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi” de bu mahkemelerin davaları nasıl inceleyeceklerini belirledi⁵⁴. Bununla birlikte “Deniz Ticaret Kanunu” da kabul edildi⁵⁵.

Tanzimat döneminde, özel hukuk alanında pek çok yenilik ve kanunlaştırma hareketi gerçekleştirildi, ama “Medeni Hukuk” alanında İslâm Hukuku kuralları korundu. Kısaca “Mecelle” adını verdiğimiz Medenî Hukuk, Tanzimat dönemin bir ürünüdür. Bu dönemin hukuk bakımından en göze çarpan özelliği, hukuk alanında “ikilik” olmasıdır. 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti, parçalanmayı önlemek, Avrupa

---

⁵⁴ Mustafa Reşit Belgesay, “Tanzimat ve Adliye Teşkilatı” *Tanzimat I*, İstanbul

1940, Maarif Matbaası, s. 213, 214.

⁵⁵ Ülkü Azrak, “Tanzimat'tan sonra Resepsiyon”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3 İstanbul 1985, İletişim Yayınları, s. 605.

devletlerinin kurumlarını ve yöntemlerini alma, aktarma ve uygulama yolunu denedi. Fakat 1839 Tanzimat'tan sonra başlayan "hukuk ikiliği"nin sonucu olarak daha sonra çıkarılan kanunlarla ana hukuk arasında uyum sağlanamadığı gibi, ana hukuku oluşturan İslâm hukukunda da büyük zorluklarla karşılaşıldı. Öncelikle Nizamiye Mahkemeleri'ne yardım edecek, onlara yol gösterecek bir Medenî Kanun'a ihtiyaç vardı. Önemli bir sorun olan bu kanunun oluşmasında birçok devlet adamı Fransız Medeni Kanunu'nun alınmasını istedi. Cevdet Paşa'nın başını çektiği bazı devlet adamları ise, Hanefî mezhebinden alınacak hükümleri içeren bir kitabın hazırlanmasını istiyordu. Sonunda Cevdet Paşa'nın savunduğu görüş ağır bastı. Böylece Hanefî mezhebinden alınacak en uygun hükümleri içeren bir kitap hazırlamak üzere 1869 yılında "Mecelle Cemiyeti" adlı resmî bir kurul oluşturuldu. Bu kurul, 1888 yılına kadar resmî varlığını koruduktan sonra bir irade-i seniyye ile kaldırıldı⁵⁶. Giriş, 16 bölüm ve 1851 maddeden oluşan Mecelle'de bugünkü medeni hukuk anlayışından farklı olarak kişi, vakıf, aile, miras hukuku hükümleri yer almazken, yargılama hukukuna ilişkin hükümler de azdı. Esas ağırlık noktasını borçlar hukuku oluşturuyordu. Bütün eksiklerine rağmen Mecelle, hukuk tarihinde ilk kez İslâm hukukunun ilgili maddelerini bir araya getiren sistemli bir eser oldu⁵⁷.

Tanzimat dönminde dahi bir anayasa hazırlayamayan Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit döneminde anayasa hazırlanması yolunda çalışmalar yaptı. Bu sırada Mit-

---

⁵⁶ Sıtkı Sami Onar, "İslâm Hukuku ve Mecelle" *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türk Ansiklopedisi*, C. 3, s. 580-582.

⁵⁷ G. Bozkurt, "Tanzimat ve Hukuk", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, s. 275.

hat Paşa ve Sait Paşa'nın hazırladığı iki anayasa tasarısı tartışmaya açıldı. Mithat Paşa'nın "Kanun-u Cedit" adını taşıyan tasarısı, Osmanlı idaresinin şeraîte dayandığını, Osmanlı Devleti'ni bir bütün olarak kabul edip birbirlerinden hiçbir zaman ve hiçbir sebeple ayrılamayacağını, saltanat ve hilafetin Osmanlı hanedanının en yaşlı üyesine ait olduğunu, icra kuvvetinin padişaha ait olduğunu, sadrazamın vekil-i mutlak olmaktan çıkarak Başvekil unvanı ile vekiller Heyeti'ne başkanlık edeceğini ve bu heyetin Meclis önünde sorumlu bulunduğunu belirtmekteydi. Tasarı, yasama yetkisini yüz yirmi kişilik bir Mebuslar Meclisi'ne vermekte, ayrıca Mebusların üçte ikisi vilayetler tarafından, üçte biri hükümet tarafından belirlenmekteydi. Mebuslar Meclisi kararlarını, Padişah onaylayıp dilediğinde tekrar incelemek üzere meclise gönderecekti. Tasarıda tebaa hukuku konusunda, Osmanlı tabiiyetinde bulunan fertlerin bütününe "Osmanlı" denildiği gibi, Osmanlıların hangi kavim ve mezhepten olursa olsun kanun önünde eşit olduğunu belirtilmişti. Ayrıca tasarıda devletin resmî dilinin Türkçe olduğu da belirtilmekteydi⁵⁸.

Sait Paşa'nın tasarısı ise, Fransız Kanun-u Esasîsi'nin aynen Türkçe'ye çevrilmiş şekliydi. Bu nedenle Mithat Paşa tasarısına göre çok daha sistemli ve geniştir. Bu tasarının dikkati çeken başlıca özellikleri tebaa hukukunun ayrıntılı olarak belirlenmiş olması, siyasi suçlar arasında idam cezasının kaldırılmış olması, basın özgürlüğünün ve mülkiyet hakkının kanun güvencesi altına alınmış olmasıdır. Bundan başka tasarıda yasama yetkisi, Millet Meclisi adını taşıyan bir meclise verilmişti. Mebuslar halk tarafından, fakat kura usulü ile seçilecekti. Yürütmede hükümdarın, vekillerden başka memurlarla doğrudan doğruya haberleşemeyeceği, meclis tarafından kabul

---

⁵⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 8, Ankara 2000, T.T.K Yayınları, s. 218 vd.

edilmiş olan kanunlar kararlaştırılan tarihte ilan edilmediğinde bunların Millet Meclisi başkanı tarafından ilan edileceği ve adalet kuvveti bölümünde ise, hâkimlerin kayd-ı hayat şartı ile tayin edilecekleri kanunen aleyhlerinde bir hüküm olmadıkça memuriyetlerinden uzaklaştırılmayacakları belirtilmişti⁵⁹.

Bu tasarıların ardından ilk anayasa olan Kanun-u Esasî, II. Abdülhamit'in sıkı gözetimi altında, Mithat Paşa'nın başkanlığını yaptığı Cemiyet-i Mahsusa kurulu tarafından hazırlandı ve 23 Aralık 1876 tarihinde yürürlüğe girdi. Anayasa hazırlanırken 7 Şubat 1831 tarihli Belçika Anayasası ile ondan esinlenerek yapılmış 31 Ocak 1850 tarihli Prusya Anayasası model alındı. Ancak Belçika Anayasası'nın "güçler ayrımı" ilkesi yerine, bütün güçlerin Padişahın kişiliğinde toplanması (Prusya'da olduğu gibi) kabul edildi. Anayasada devletin genel yapısı, organları, bunlar arasındaki ilişkiler, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerin belirtildi ve böylece ilk kez, Osmanlı Devleti'nin hukuksal durumu belgelendi. Buna karşın, devletin temel yapısında bir değişiklik yapılmadı, yani Padişahın yetkilerine hiçbir sınır konulmadı. Yasama ve yürütme güçleri yine Padişah'ta toplandı. Buna göre 1876 Kanun-u Esasî'de geçen bazı ilkeler şunlardır: *"Egemenlik, Osmanlı Hanedanlığı'na aittir. Bu hanedanın en yaşlı üyesi Padişah olur. Padişah "kutsal ve sorumsuzdur". Devletin dini "İslâm"dır (Md. 3 - 6). Yasama gücünü Padişah elinde tutar, ancak konuların görüşülmesi için "Meclis-i Umumi" denilen iki meclis oluşturulmuştur. Biri, üyeleri Osmanlı vatandaşları tarafından seçilen "Heyet-i Mebusan", diğeri yaşam boyu için Padişah tarafından seçilen "Meclis-i Ayan"dır. Heyet-i Mebusan'ın hemen hiçbir yetkisi yoktur. Sadece kanun tasarılarını görüşür, isterse bir konu üzerinde bakanları*

---

⁵⁹ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 8, s. 219.

dinleyebilir. Tek sınırlı yetkisi, üyelerin üçte ikisinin kararı ve padişahın onayı ile bir bakanı “yüce divan” a gönderebilmektir. Meclis-i Ayan’ın görevi ise, kanun tasarılarının dinsel kurallara, padişahın hakkına, özgürlüğe, anayasa hükümlerine, devletin bütünlüğüne, iç güvenliğe, genel ahlâk ilkelerine uygun olup olmadığını incelemektir. Heyet-i Mebusan’ın toplantı zamanlarını sınırlamak, meclisi dağıtmak, yeniden seçtirmek hakkı doğrudan doğruya Padişahındır. Ayrıca Padişah, meclisi dağıttığı zaman, yeniden seçtirmek için süreyle bağlı değildir. Yürütme gücünün başı padişahtır. Gerek Sadrazamı, gerek bakanları Padişah seçer ve görevden alır”. Bununla birlikte “Heyet-i Vükela” denilen bakanlar kurulunun kararlarının uygulanması da Padişahın izniyle olurdu. Yargı gücü bağımsızdır; Şer’iye ve Nizamiye mahkemelerince uygulanır. Bağımsızlık ilkesini sağlamlaştırmak için, yargıçların işlerine son verilemeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca toplantı ve dernek kurma dışındaki bütün özgürlükler ve dinsel özgürlük, Osmanlı vatandaşlarına hak olarak tanınmıştır. Can, mal, ırz ve konut dokunulmazlığı da güvence altına alınmıştır. Fakat 113. madde geçen Padişahın yurt dışına sürebilme yetkisi, anayasanın kişi özgürlükleri açısından değerini düşürmüştür⁶⁰.

Tanzimat ile başlayan Avrupa hukukunun İslâm hukukuna uyarlanması şekli 1876 yılından sonra da devam etti. Bu durum başka ülkelerden alınarak düzenlenen birçok kanunun Osmanlı hukukuna girmesine neden olmuştur. Örneğin, 1879 yılında önce İlâmat-ı Hukukiyenin Tenfizine Dair Kanun yürürlüğe girerek şer’î mahkemelerle hukuk mahkemelerinin verdikleri ilâmların yerine getirilmesi görevi mahkeme reislerine ve bunlara bağlı icra memurlarına verildi. İnfaz örgütü, ilk kez mülki amir-

---

⁶⁰ Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 1985, Savaş Yayınları, s. 318-320.

liklerden alınarak yargı örgütü içine alındı. Yine 1879 yılında çıkarılan “Hukuk ve Ceza Mahkemeleri Usulü Kanunları” ile birlikte Tanzimat öncesi ülkede bulunmayan, “ceza ve hukuk usulü ayrımı” Fransız hukukundan uyarlanma yoluyla alındı. 21 Haziran 1879 tarihinde, 1807 tarihli Fransız Hukuk Yargılama Kanunu’na dayanılarak, “Usul-ü Muhakeme-i Hukukiye Kanunu-u Muvakkat”ı çıkarıldı. Bu kanun, Fransız örneğiyle Mecelle’deki usul hükümleriyle içi içe geçmişti. Bu kanunun diğer bir özelliği de, ticaret mahkemelerinde uygulanan usullerin tamamını kapsamaktadır. 1911 yılında bu kanunda yenilikler yapan bir ek yayınlandı ve Cumhuriyet dönemine kadar yürürlükte kaldı⁶¹.

Yine 1879’da çıkarılan “Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu” ile yargı örgütünün eksikleri tamamlanmıştır. Bu kanunun hükümlerine göre, yargı, yönetim karşısında daha da bağımsız hale geldi. Savcılık kurumu da ilk kez Osmanlı hukukuna girdi. İcra memurlukları, adliye müfettişlikleri kuruldu. Mahkeme harçları düzenlendi. İnfaz yönetimine yenilikler getirildi⁶². 1880 yılında, hapisanelerin düzenlenmesi amacıyla “Tevfikhane”, hapisanelerin idarelerine dair “Nizamname” ve hapisane gardiyanları hakkında “Talimatnâme” çıkarıldı⁶³.

---

⁶¹ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, Ankara 1996,

T.T.K. Yayınları, s. 103-105, 109.

⁶² Bülent Tahiroğlu, “Tanzimat’tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 3, s. 598.

⁶³ G. Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, s. 112.

2- Ulus ve Ulusalılık Kavramı

Ulus, genel anlamda, dil, din, etnik köken gibi tarihsel bir geçmişe ve kendilerini yabancılarından ayıran ortak değerlere sahip hareketli bir sosyal topluluk olarak tanımlanabilir. Kısaca ulus, ortak bir geçmişe ve geleneğe ilişkin benzer düşüncelere sahip olan yani bir inanç ve bilinç birliği oluşturan topluluktur⁶⁴.

Ulus kelimesinin kökenine bakacak olursak, Latin dillerinde “nation” sözcüğü yerli bir sözcük olarak geçmektedir. Fakat diğer dillerde nation kelimesi bulunmamaktadır. Öylece nation kelimesinin ortaya çıkışında ve kullanım alanlarında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Yukarı ve Aşağı Almanca’da *Volk* (halk) sözcüğü bugün “natio” kelimesinden türetilen diğer kelimelerle aşağı yukarı aynı anlamı çağrıştırmasına rağmen, aralarında oldukça karmaşık bir etkileşim vardır. Orta Çağ’daki Aşağı Almanca’da *natie* terimi, o dönemde halk sözcüğünün anlamını çağrıştırmamaktaydı. *Volk* (halk) sözcüğü, ancak 16. Yüzyıla gelindiğinde *natie* teriminin anlamını karşılamaya başladı. *Natie* terimi, Orta Çağ Fransızcasında olduğu gibi Aşağı Almanca’da da doğum ve soy grubunu anlatmak için kullanılıyordu⁶⁵. Bununla birlikte sözlüklerde de ulusun çeşitli tanımları yapılmıştır. Hollandaca *Woordenboek* sözlüğünde, “ulus” , aynı dili konuşmasalar dahi bir devlete ait olan insanlar anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca sözlükte, bu durumun Fransız ve İngilizlere özgü olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Yine 18. Yüzyıl Almanya’sına ait *Ansiklopedist Johann Heinrich Zedler*’e göre ulus, 1740’ta, gerçek ve özgün anlamıyla, ortak adet-

---

⁶⁴ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslar arası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul 2005, Der Yayınları, s. 658, 659.

⁶⁵ Eric J. Hobsbawm, *1780’ten Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, İstanbul 2006, Ayrıntı Yayınları, s. 31 vd.

leri, ahlaki gelenekleri ve yasaları paylaşan birleşmiş bir grup *Bürger* demektir. Yani ulusun toprak parçasıyla ilgisi yoktu. Çünkü farklı ulusların fertleri aynı eyalette, hatta çok küçük bir devlette birlikte yaşayabilirlerdi. Ulusların toprak parçasıyla özel bir bağı olsaydı, Almanya'daki Wendler'in Alman olduğu kabul edilmeliydi. Oysa Wendlerin Alman olmadığı açıkça bilinmektedir. Birçok basımı bulunan ve her safesinde büyük bir özenle gözden geçirilen *İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü*'nde ise, 1884 basımından önce modern anlamıyla devlet, millet ve dil terminolojisi kullanılmamıştır. *Lengua Nacional*'in “bir ülkenin resmi ve edebi dili; o ülkede genel olarak, başka milletlerin dillerinden ve lehçelerinden ayrı biçimde konuşulan dil” olduğu ilk defa 1884 basımında yer almıştır. 1884 yılından önce *nacion* sözcüğü, “bir eyalet, bir ülke ya da bir arada oturanların toplamı” ve aynı zamanda “bir yabancı” anlamına gelmekteydi. Oysa *Lengua Nacional*'ın 1884 basımıyla birlikte, artık “her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet ya da politik birim”, bunun yanı sıra “bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar” anlamı taşımaya başlamıştır. Daha yakın zamanlardaki *Enciclopedia Brasileira Merito*'da ise, *nação*, “bir devletin aynı rejim ya da yönetiminde yaşayan, ortak çıkarları olan yurttaşlar topluluğu; belirli bir toprak parçasında ortak gelenek, özlem ve çıkarları bulunan, grubun birliğini sürdürme sorumluluğunu üstlenen merkezi bir iktidara bağımlı olan insanların oluşturduğu kolektif; yönetim güçleri dışında, bir devlete bağlı halk” olarak tanımlanmaktadır⁶⁶.

Ulus sözcüğü, modern, politik ve tarihsel açıdan incelendiğinde oldukça yeni bir kavramdır. İngilizlerin *New English Dictionary* gibi önemli bir yapıtında, 1908 yılında, sözcüğün eski anlamının gerçekte etnik birimi anlattığı, oysa son zamanlar-

---

⁶⁶ E. J. Hobsbawm, a.g.e., s. 30-33.

daki kullanımında daha çok “politik birlik ve bağımsızlık nasyonu” üzerine durulduğu belirtilmektedir⁶⁷.

Almanca’da ise ulusçuluk, uzun süre anlaşılması zor bir terim olmuştur. 20. Yüzyılın ilk yarısına kadar Almanca’da bu sözcüğe rastlanmamaktadır. Nitekim yüzyılın başında bile Almanların önemli sözlükleri olan *Grosse Brockhaus* ve *Meyers Grosses Konversations Lexikon*’da bile sözcük yer almamaktaydı. İtalyanca’da ise, ulusçuluk kelimesinin dile girişi hemen hemen Almanya ile aynı döneme rastlamaktadır⁶⁸.

19. Yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk yarısında Avrupa tarihinin en önemli olayı olan ulusçuluk, kavram olarak hala karışık ve anlaşılması güç olarak görülmektedir⁶⁹.

Ulusçuluk teriminin, 1715’lerden bu yana kullanıldığı görülmekle beraber, bu tarihten önce hiç kullanılmamış da değildi. Ulusçuluk, bu tarihten önce dar bir çerçevede kullanılmıştır. Ayrıca isim ve sıfat biçimlerinde bu sözcük millet, milliyetçi, milliyetsiz, milli ve milliyet olarak, Samuel Johnson’un 1773 tarihli sözlüğün dördüncü baskısında yer almıştır. Bu terim, *Encyclopedia Britannica*’nın 1902 ve 1910 baskılarında da bulunmaktadır. Bu sözlükte milliyetçilik sözcüğü, özü bakımından milli nitelik ve bilincin belirtilerini kapsamaktadır. Aynı zamanda sözlükte ulusçuluğun siyasal, ekonomik ya da dinsel anlamları da bulunmaktadır. Fransızcada milliyetçilik sözcüğü, ilk defa 18. Yüzyıl sonunda ortaya çıkmıştır. Rahip Barruel 1798 tarihli bir yazısında milliyetçiliği, Jacobinlerin vatanseverlik anlayışındaki ahlak dışı-

---

⁶⁷ E. J. Hobsbawm, *age*, s. 33 vd.

⁶⁸ Roul Girardet, *Milliyetçilik*, İstanbul 1967, Köprü Yayınları, s. 11.

⁶⁹ R. Girardet, *a.g.e.*, s. 7.

lık olarak kullanmıştır: “Milliyetçilik genel olarak aşkın yerini aldı... Artık yabancılardan nefret etmek, onları kandırmak, onlara saldırmak serbestti. Bu fazilete de vatanseverlik denildi”. Aynı terim 1836 yılında Mazzi’nin “Jeune Suisse”de Fransızca olarak yayınlanan bir makalesinde de görülmektedir. Fakat bu kez tam tersi bir anlamda kullanılmış ve monarşilerin milletleri sömürmesi dile getirilmiştir. Bununla birlikte milliyetçilik sözcüğü, Marcellin Berthelot’un yayınladığı *Büyük Ansiklopedi*’de ve *Academic Française Sözlüğü*’nün 1878 basımında yer almamıştır. Buna karşın milliyetçilik terimine, Larousse’nun yayınladığı 1874 tarihli *Grand Dictionnaire Universel*’de rastlanmakta ve burada iki anlama gelmektedir. Birincisi, “mensup olunan millete özgü her şeyi körü körüne tercih etmek” anlamında, ikincisinde ise, “halkların bağımsız milletler biçiminde var olması” olarak tanımlanmakta ve 19. Yüzyıldaki milli hareketlerle bağdaştırılmaktadır. Bir süre bu iki anlam birlikte kullanılsa da, milliyetçilik terimine sonradan üçüncü bir anlam daha eklenmiştir. Bu anlamı kullananlar daha çok 19. Yüzyıl sonu ile 20. Yüzyıl başındaki bazı siyasal kuramcılardır. Bu bağlamda Fransız Maurice Barres ve Charles Maurras’ın öncülük ettiği anlamıyla milliyetçilik, “milli çıkarlar ve milli değerlerin, siyasal alanda öncelik kazanmasına dayanan bir düşünce sistemini” belirlemektedir⁷⁰.

Milliyetçilik, Avrupa’da doğmuş ve yükselmiş modern bir olgudur. Avrupa’nın etkisiyle ve örnek oluşuyla bütün dünyaya yayılmıştır. Sadece Hıristiyan Batı’nın yanı sıra Asya ve Afrika’nın geniş topraklarındaki geleneksel Müslüman, Hindi, Konfüçyüsçü ve Budist medeniyetlerinde de görülmektedir⁷¹.

---

⁷⁰ R. Girardet, *a.g.e.*, s. 9 vd.

⁷¹ Hayes J. Carlton, *Milliyetçilik: Bir Din*, İstanbul 1995, İz Yayıncılık, s. 13.

Milleti oluşturan pek çok etki vardır. Bir veya birkaç özelliğe bakarak milleti tanımlayamayız. Milliyet (nationality), ortak bir ırkî soyu ima eden Latince natio'dan gelmektedir. Fakat pek az modern milliyet, biyolojik anlamda ayırt edici bir ırktan oluşmaktadır. Fransızlar Akdenizli, Kuzey Avrupalı (Nordic) ve Alplı gibi farklı cinslerden oluşmuş bir milliyettir. Almanların içinde uzun kafalı sarışınlar ve yuvarlak kafalı esmerler vardır. İtalyanlar, Etruryalıların Fenikelilerin ve ilkel Keltlerin, Sarakanların, Gotiklerin ve İskandinavlıların karışımını temsil eder. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nde Siyahiler, Afrikalı milliyete değil, beyazlar ve Kızılderililerle birlikte Amerikan milliyetine mensuptur. Milliyetler, biyolojik ve ırkî olarak bir potada erimiştir ve erimeye devam etmektedir. Ayrıca milliyeti tek başına fiziki coğrafya da belirlememektedir. Kuzey Kutbu'ndaki halkların bazı kültürel özellikleri tropikal bölge halklarınınkinden ve her ikisi de ılıman bölgedeki hayattan farklı olmak zorundadır. Coğrafi nedenlerden dolayı, Çeklerin denizcilikle uğraşan bir milliyet olması, İngilizlerin ise olmaması çok zor beklenebilir. İngilizlerin, modern dönemlerde adalardan büyük bir donanma ve ticaret filosu çıkarmaları, yakın komşuları İrlandalıların ise büyük bir donanma geliştirememeleri sadece coğrafi koşullarla açıklanamaz. Bunun coğrafyadan başka nedenlerle açıklanması gerekir. Bununla birlikte benzer çevre, iklim ve uğraşlara sahip Fransızlar ve Almanlar da tek millet olamadı⁷².

Milliyetçilik, 16. Yüzyıldan önce yoktu. Ayrıca Fransız Devrimi'ne kadar geçen sürede günümüzdeki anlamıyla pek varlık gösteremedi. Bundan önce din ve dil farklılıklarının önemi sık sık görülmüşse de, bu faktörlerin milli bağımlılığı gerektireceği ve yeni bir milliyetçilik anlamı ortaya koyacağı hiç düşünülmemiştir. Yeni-

---

⁷² H. J. Carlton, *a.g.e.*, s. 15.

çağ'dan önce gelmiş imparatorluklarda, durumları Tanrı-Kral kavramına göre belirlenmiş tebaalardan hükümdarlarına “sadakatle itaat ve hizmet etmeleri” isteniyordu. Kral, Tanrı tarafından tayin edilmiş ve yalnız Tanrı'ya karşı sorumlu bir hükümdardı. Bu karşılık tebaalarının bağımlılığını kabul ederek onları koruma görevini üzerine almıştı. Ayrıca hükümdarın tebaası arasında sınıf farklılıkları vardı. Bir kitleye bağlı bütün fertler ikinci sınıf tebaalar olarak görülüyordu. Buna örnek olarak, özellikle İslam ve Hıristiyan İmparatorluklarını gösterebiliriz. Bu sınıflandırmayı yapan dindir. Hindistan'daki Moğol İmparatorluğu'nda çoğunlukta bulunan Hindular, Müslümanlardan daha az haklara sahip ikinci sınıf tebaalar olarak yaşamışlardır. Batı Avrupa Hıristiyan devletlerindeki Yahudiler, Tanzimat ve Islahat Fermanı'na kadar Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında yaşayan Hıristiyanlar ve 17. ve 18. Yüzyılda Rusya'daki Müslüman Tatarlar için de durum aynıdır⁷³.

Milliyetçilik prensipleri, Fransız Devrimi'nden önce yazıya dökülmemişti ve devrimden sonra teorik olarak kaleme alındı. Buna göre Milliyetçilik, “gerçek bir laik düzen ve demokrasi” demektir. Milliyetçilik, dini bir zümreye ve dolayısıyla hükümdara olan bağlılığı tamamıyla ortadan kaldırmasa da, bir millet iradesi kavramı getirerek hükümdarın ya da bir zümrenin yerini almıştır. Nitekim 19. Yüzyılda, Volga vadisinde Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki mücadele, karakter değiştirerek Ruslar ve Tatarlar arasındaki mücadeleye şekline almıştı. Bu mücadelede Ruslar ve Tatarlar dinlerini unutmadılar. Fakat onların birbirlerine karşı olan siyasi davranışları karakter değiştirerek şiddetli bir milliyetçiliğe dönüştü. Millet'in toplum şahsiyeti fikrinin, Kralın şahsiyetinden çok daha önemli olduğu anlaşılırsa, millete bağlı-

---

⁷³ Hugh Seton-Watson, “ Milliyetçilik ve Çok Milletli İmparatorluklar”, *Bellekten*, C. 28, S. 111, Ankara 1964, s. 525 vd.

lık kavramının tamamıyla demokratik olduğu ortaya çıkar. Bununla birlikte milliyetçilerin hepsi krallık aleyhtarı değildir. Yine de temel olarak milliyetçilik kavramı halkın egemenliği fikrini ön plana çıkarır. Bu yüzden 1815 yılındaki hükümdarlar, milliyetçiliği hem kilisenin hem de kendi sülalelerinin kuvvetini tehdit eden yıkıcı bir fikir olarak görmekteydi. Milliyetçiliğin doğması ve milliyetçilikte resmi bir ideoloji bulma girişimleri iç içe geçmiş iki sorundur. Avrupa’da Napolyon’un yenilgisinden sonraki 150 yıl boyunca, Habsburg, Rusya, Osmanlı ve Britanya İmparatorlukları bu sorunlarla karşı karşıya gelmiştir⁷⁴.

19. Yüzyılda modern ulus teorileri üzerine oldukça çok ve karmaşık tartışmalar yaşanmıştır. Ulus kavramı her ne kadar 16. Yüzyılda İngiltere’de şekillense de, kavramın teorileşmesinin temelindeki tartışmalar Fransız ve Alman yazarlar arasında yaşandı. Bu tartışmalar, Fransız yazarlardan Ernest Renan, Denis Fustel de Coulanges ile Johann Herder ve Johann Fichte’nin yaklaşımını benimseyen Alman yazarları karşı karşıya getirdi. 1789’un değerlerinden yola çıkan Fransız yazarlar, ulusu bireysel bağlılıkları kabul edilmesinden hareket eden evrensel bir oluşum olarak tanımlarken, Alman yazarlar ulusun ortak bir dil, hatta etnik gruba doğrudan ait olmaya dayalı bir cemaat olduğunu savundu. Bu tartışma, sosyal bilimler alanında da devam etti. Fransa’da Marcel Mauss, bütün ara yapıları dışladı ve ulusun temel birimi olarak bireyi önerip Ernest Renan’ın fikirlerini takip etti. Ernest Renan’ın izinden giden bir başka yazar Louise Dumont da, evrenselci Fransız milliyetçiliğiyle etnik Alman milliyetçiliğinin karşıtlığı üzerinde durdu. Buna karşın Pierre Birnbaum, 1870 savaşıdan sonraki “Fransız usulü milliyetçiliğin” cumhuriyetin değerlerine muhalif

---

⁷⁴ H. Seton-Watson, *a.g.m.*, s. 526.

kesimlerin, özellikle ulusal kimliğin temel direğini “Katolikliğin oluşturduğuna inananların milliyetçiliği” olduğunu ispatlamaya çalıştı⁷⁵.

Milliyetçilik kuramındaki tartışmaların başlıca konularından biri, etnik grubun bir “veri” mi, yoksa “inşa” edilmiş bir şey mi? olduğuydu. İlk olarak Clifford Geertz tarafından temsil edilen “kökçüler” ise tam tersi bir görüşü savunuyordu. Tıpkı ulus inşası ekolünde olduğu gibi, Clifford Geertz için temel mesele, modern toplumun sunduğu avantajlara duyulan özlemle “kökensele bağların” kan, dil, din ve benzeri bağların arasındaki gerilimdi⁷⁶. Üzerinde tartışılan başka bir sorun da, modern algılardaki milletin yoktan var edilmiş bir gerçeklik olup olmadığıydı. Bunun üzerine yapılan yorumlarda milletin modern zamanların bir icadı olduğunu ve Fransız Devrimi’nden sonra hayata geçtiğinde kabul edilebileceği vurgulanmıştır. Fakat bu bakış açısı çerçevesinde, bunu her millet için söyleyemeyiz ve milletin tarih içindeki gerçekliğini yok saymak zorunda kalırız⁷⁷.

Milliyetçiliğin modern tanımının şekillenmesinde sanayileşmeye geçiş çağının büyük önemi vardır. Bu çağ, ilk kez siyasal ve kültürel ilişkilerin değişikliğe uğradığı sancılı bir dönem olmuştur⁷⁸. Nitekim Sanayileşme, “daha önce var olan sarsılmaz, tabakalaşmış, dogmatik ve mutlak tarım toplumlarında var olmayan, eşitlikçi ve kültürel açıdan aynı olan bir toplum” yaratmıştır⁷⁹. Ayrıca 19. Yüzyıl başlarındaki Na-

---

⁷⁵ Jean Leca, *Uluslar ve Milliyetçilik*, İstanbul 1998, Metis Yayınları, s. 54, 55.

⁷⁶ J. Leca, *a.g.e.*, s. 59.

⁷⁷ Josep Llobera, *Modernliğin Tanrısı: Batı Avrupa’da Milliyetçiliğin Gelişimi*, Ankara 2007, Phoenix Yayınları, s. 3.

⁷⁸ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, İstanbul 1992, İnsan Yayınları, s. 80, 81.

⁷⁹ E. Gellner, *a.g.e.*, s. 132.

polyon Savaşları da Avrupa’da milliyetçilik akımını güçlendirmiştir. Bir yandan Napolyon Savaşları’yla bütün Avrupa’ya dağılan Fransız askerleri, Fransız Devrimi’nin temel ilkelerinin diğer ülke halkalarına, özellikle de çok uluslu imparatorluklar içinde yaşayan milletlere iletilmesinde rol oynarken, diğer taraftan, Napolyon Savaşları’yla diğer ülkeleri denetimi altına almak isteyen Fransız milliyetçiliğine tepki niteliğinde olan bazı milliyetçilik akımları doğmuştur. Almanya, İtalya, İspanya bu türden milliyetçilik hareketlerinin merkezi olmuştur⁸⁰.

Daha önce ulusu tanımlarken sadece coğrafi bağımlılık ya da meşruluk tanımlamalarıyla açıklanamayacağını söylemiştik. Fakat bazen ulus, “çeşitli nedenlerle birbirine bağlı hisseden insanların topluluğudur” olarak da tanımlanabilir. Böylece ulus, psikolojik ya da insan gruplarının etnik, kültürel ve dinsel olarak bir araya gelme biçimi olarak da tanımlanabilir. Horace B. Davis, ulusların temelde üç biçimde oluştuğunu ifade eder. Ona göre uluslar⁸¹,

1- Devletler içinden oluşmuşlardır.

2- Uluslar yabancı baskısına karşı verilen mücadeleyle oluşmuşlardır.

3- Önce kültürel birliğin kazanılması, sonra bu birliğin siyasal ifadesini bulmasıyla olmaktadır.

Yukarıdaki veriye göre Ulusçuluk, bir ulusun insanların birbirine bağlanması duygusunu öngörmektedir. Bu duygu ulusun kendisiyle gururlanmasına neden olur. Ulusçuluk “etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmama-

---

⁸⁰ F. Sönmezoğlu, *a.g.e.*, s. 484.

⁸¹ Levent Ürer, *Ulusal ve Uluslar arası Düzeyde Etnik Gruplar ve Devlet*, İstanbul 1995, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, s. 57.

sını öngören bir siyasal meşruiyet kuramıdır” diyen Ernest Gellner’e göre, “devlet ise, ancak düzenin korunmasına yönelik uzmanlaşma ve yoğunlaşmadır”⁸².

Ernest Gellner’ göre⁸³, “1815 yılından itibaren Doğu Avrupa’da ulusçuluk beş aşamadan geçmiştir. Birinci aşama Viyana Kongresi sonrası Avrupa’dır. Bu dönemde Avrupa her biri din kimliği üzerinde oturmuş, İslam, Katolik ve Ortodoks olmak üzere, üç imparatorluğa bölünmüştü. Bu üç imparatorluk arasında ulusal prensipte geniş anlamda bir fark da yoktu. Üçünde de etnik çeşitlilik olmakla birlikte hemen hemen hiçbiri bunu siyasal yaşama aktarmamıştı. Farklılıklar ise, genelde dil ve din tabanında belirginleşmekle birlikte, köklere bağlılık olarak algılanmıyordu. Dahası bu dönemde eğer etnisite dinlerin yerini alan anahtar prensip olsaydı, etnik bir grubu belirtmek içinde kullanılan bir sözcük olan Müslümanlık ile paradoks oluştururdu”.

Ulusalcılık, aynı zamanda tarihsel bir bilincin oluşması anlamına da gelmekteydi. 19. Yüzyılda Avrupa’da dilciler ve tarihçiler ulusalcılığın gelişimi üzerinde önemli roller oynadı. Tarihte büyük zaferlerle dolu bir mirası sahiplenme isteği bağımsızlık isteğinin itici gücü oldu. Ayrıca her türlü milli inanış ve bağlanışın yerleşmesinde tarih eğitiminin payı da büyüktür. Gerçekten bu eğitim sayesinde milliyetçiliğin büyük destanları beslenmekte ve tarihçi, milli kahramanları anlatış, milli geçmişin önemli günlerini kutlayış ve geçmişi anlatan destancuların söyleyişlerinden ulusalcılığın derecesini ve bunun kendisine özgü ideolojik ve duygusal çeşitliliğini ölçer-

---

⁸² L. Ürer, *a.g.t.*, s. 57 vd.

⁸³ L. Ürer, *a.g.t.*, s. 60.

bilmektedir. Bu nedenle bir takım derin geleneklere ve veraset değerlerine bağlanmayan ulusalcılık yoktur⁸⁴.

Anthony Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Ulusların Etnik Kökenleri) adlı eserinde ulusların kendilerine mitler ve simgeler yoluyla ortaya çıkardığını, fakat esneklik gösterilebilen bir kimlik sağlayan etnik yapılardan türedikleri görüşünü ileri sürmüştür. Anthony Smith'in bu görüşünün temelinde modern devletin etkileri vardır. Yine de A. Smith, milliyetçiliğin ortaya çıkışını “reformcu-yeniden canlandırıcı” ve “asimilasyoncu” katkıların kaynaşmasında görmektedir. Böylece, dış etki kültürü biçimlendirirken, reformcu-yeniden canlandırıcı akım ise, itici güç görevi görerek bir ideolojik inşa modeli oluşturmuştur. Aynı mantıktan yola çıkan John Plamenatz ise, Batı tipi ve Doğu tipi milliyetçilikler üzerinde durmuştur. John Plamenatz'in Doğu milliyetçiliğinden kastettiği tek bir coğrafi bölgeden çok, sömürgeci ve emperyalist Batı egemenliğine direnemeyen Slav, Afrika ve Asya ülkeleri olmuştur. J. Plamenatz'a göre, Doğu milliyetçiliğini iki belirleyici “ret ediş” açıklamaktadır⁸⁵ : “Her şeye rağmen taklit edilmesi ve kendi kıstaslarına göre aşılması gereken yabancı tahakkümünün ve gaspın retti ve ilerlemenin önünde engel olarak görülen, fakat kimlik işaretleri olarak çok değer verilen atalardan kalma tarzların retti” Doğu milliyetçiliğini açıklar.

Milletçiliğin itici güçlerinden biri de dil olmuştur. Antropologlar, ilkel kabilelerin bile birbirinden konuşma farklılıklarıyla ayrıldığını ortaya çıkarmıştır. Dilin bir milliyetin en önemli unsuru olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Zira bir Alman'ı Fransız'dan ayıran en belirgin gösterge dildir. Dil, bir milletin şimdiki nesli ile önce-

---

⁸⁴ R. Girardet, *a.g.e.*, s. 16 vd.

⁸⁵ J. Leca, *a.g.e.*, s. 62, 63.

ki nesilleri arasındaki somut bağlardan birisidir. İngiliz dili II. Elizabeth'in tebaasıyla I. Elizabeth'in tabasını ve 20. Yüzyıl Amerikalılarıyla 17. ve 18. Yüzyıl Amerikalılarını birbirine bağlar. Aynı şekilde Alman dili, Martin Luther'i dinleyenlerle Adolf Hitler'i dinleyenleri birleştirir. Dil, bir halkın dayanışması ve sürekliliğini sağlayan en önemli unsurdur⁸⁶.

18. Yüzyılın ortalarında Alman, Fransız ve İngiliz bilim adamlarının çalışmaları sonucunda gerekli filolojik ve sözcük dizilişi düzenlenerek Yunanca klasikleri basımlarına ulaşılabilir hale getirilmiş, aynı zamanda çok sayıda kitapla, Eski Helen medeniyetini yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca 18. Yüzyılın son çeyreğinde bu geçmiş, çoğunluğu Osmanlı Devleti sınırlarının ötesine yolculuk etmiş, orada eğitim görmüş, Yunanca konuşan bir dizi genç Hıristiyan aydın için ulaşılabilir hale geldi. Batı Avrupa medeniyetinin merkezindeki Helen felsefesine hayran bu gençler, Yunanlıları barbarlıktan arındırma, yani onları Perikles ve Sokrates'e yaraşır varlıklara dönüştürmeyi görev edindi. Buna benzer bir şekilde, 18. Yüzyılın sonunda Romence gramer, sözlük ve tarih kitaplara ortaya çıkmaya başlandı. Bu çalışmaya Romence'yi Ortodoks-Slav komşularından kesin bir şekilde ayıran Kiril alfabesini, Latin alfabesiyle değiştirme yönünde bir girişim öncülük etti. Bu girişim önce Habsburg, sonra Osmanlı topraklarında başarıya ulaştı⁸⁷.

Dili devre dışı bırakarak sürdürülen ulusçuluk hareketleri de vardır. Örneğin bir İskoç ulusçuluğu dili dikkate almaz. İskoç ulusçuluğu daha çok tarihsel yaşantıdan

---

⁸⁶ J. H. Carlton, *a.g.e.*, s. 16.

⁸⁷ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İstanbul 2004, Metis Yayınları, s. 88 vd.

yola çıkar⁸⁸. Brezilya, Amerika Birleşik Devletleri ve İspanya'nın eski sömürgelerinin hiç birinde dil, onları bağlı buldukları imparatorluktan ayıran bir unsur olmadı. Birleşik Devletler dahil olmak üzere hepsi, savaştıkları insanlarla aynı dili ve geçmişi paylaşan "Avrupa asıllı Amerikalılar" tarafından kurulmuş devletlerdi. Latin Amerika'da ulusal kurtuluş için girişilen ilk mücadelede dilin hiçbir zaman ön plana çıkmadığı söylenebilir⁸⁹.

Bir milletin oluşmasında ve onun diğerlerinden ayrılmasında dilin yanı sıra, tarihî gelenekler de önemlidir. Bu gelenekler, geçmişe ait hatırlanan ya da hayal edilen deneyimlerin birikimini, içerik ve vurguda bir dil grubundan diğerlerine farklılık gösteren bir birikimi kapsar. Birçok ulusta tarihi gelenek ve arka plan vardır⁹⁰: *"İster geleneksel olarak Hıristiyan, İtalya ve İspanya gibi Katolik, İsveç gibi Protestan, Yunanistan veya Rusya gibi Doğu Ortodoks olsun; isterse Almanya ve Birleşik Devletler gibi farklı dinî biçimlere bölünmüş olsun, bir halkın dini geçmişi vardır. Ayrıca dini gelenekler sadece bazı inançları sağlayarak değil, fakat belirli sosyal töreler, törenler ve alışkanlıklar kurarak ve bunları yaşatarak; edebiyatı ve hukuku etkileyerek insan kültürünün şekillenmesinde çok önemli yer tutmuştur. Ayrıca ataların yaşadığı ve gömüldüğü, bir zamanların yüksek itibarını şimdi kaybetmiş olsa da, hala geçmişin büyüklüğünü ve gösterişini hatırlatan ve onlara benzemeye çalışan, bir anavatana duyulan popüler ve duygusal itibarı içine alan, bir halkın toprağa bağlı geçmişi, atalarından kalma toprağı vardır"*. Bölgesel sınırlar, meşrulaştırılan soy efsaneleri, biyolojik bağ (ırk) anlayışı, ortak kimlik simgeleri (bayrak, kalkan, mih-

---

⁸⁸ E. Gellner, *a.g.e.*, s. 87.

⁸⁹ B. Anderson, *a.g.e.*, s. 63.

⁹⁰ J. H. Carlton, *a.g.e.*, s. 17.

rap gibi), savaş anıları, ülkenin isimleri gibi etkenler Ortaçağ toplumlarının oluşmasında etkili olmuştur. Bütün bunların, istisnai durumlar dışında, bütün toplum tarafından paylaşılması ulusal bir farkındalık duygusunun var olduğunu gösterir. Ayrıca hanedanların ve bölgesel prensliklerin kurulup yıkıldığı, devletlerin savaş, evlilik, feodal yasalar üzerinden kurulan düzenler ve hileler yoluyla başka devletleri yuttuğu Orta Çağ'ın sürekli değişen koşullarında daha geniş bir siyasi birlik kurmak, ulusal kimliklerin yok olması anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte, bazı milletler diğerlerinden daha uzun süre yaşamıştır⁹¹. Bir milletin arada kopukluklar olsa da mutlaka siyasi bir geçmişi vardır. Karada ya da denizde, zaferle ya da yenilgiyle bitmiş olsun bir halkın mücadele geçmişi, yiğitlik ve cesaretini harcadığı bir geçmişi vardır. Bir halk, zaferin kutlanmasından çok, yenilginin acısıyla daha çok bütünleşir ve milliyetçi duyguları ön plana çıkar. Örneğin Sırpların, 1389 yılında Kosova'da Türklere karşı yenilgileri yüzyıllardan beri hararetli bir şekilde şiirlerde ve yanık halk hikâyelerinde anlatılmaktadır⁹².

Milliyetçiliği dil, tarihte süreklilik ve geleneklerin etkilediğini ve milliyetçiliğin birçok tanımı olduğunu belirttik. Buna göre J. H. Carlton da milliyeti “ortak bir dili ya da birbirine yakın lehçeleri konuşan ve tarihi gelenekler topluluğuna sahip kültürel bir insan” şeklinde tanımlamaktadır. Yani Carlton, “kültürel milliyetçilik” kavramını ortaya atmıştır. Böyle bir grup, ortak dilini ve geleneklerini belirgin bir derecede canlı tuttuğunda ve yücelttiğinde, sonuç kültürel milliyetçiliktir. Kültürel milliyetçilik, siyasi milliyetçilikle birlikte veya onuz olabilir. Zira milliyetler, siyasi birlik ve bağımsızlık olmadan da oldukça uzun süre var olabilir ve var olmaktadır. Ya-

---

⁹¹ J. Lloreba, *a.g.e.*, s. 4.

⁹² J. H. Carlton, *a.g.e.*, s. 18.

hudi veya İsrail milliyeti, Gal veya İrlandalı, Polonyalı ve çeşitli Balkan milliyetleri buna örnektir. Alman, İtalyan veya Bask milletleri gibi milletler de iki veya daha fazla devlet arasında bölünmüştür. Diğer yandan, tek bir devlet içinde diğerleriyle bütünleşmiş milletler de vardır. Üç milleti, yani Alman, Fransız ve İtalyan milliyetlerinin bir kısmını kapsayan İsviçre veya Belçika bu duruma örnek oluşturmaktadır. Belçika, Fransız ve Hollandalı-Flaman olmak üzere iki milliyetten oluşmuştur. Bir Belçika devleti ve milleti vardır, Fakat Belçika milliyeti yoktur⁹³.

Ulus olmaya çalışmayan ve başka bir ulusun geniş kültürü içinde direnç göstermeden eriyip gidenuluslar da vardır. Örneğin, İskoç Kuzey Dağlarının İskoçya içindeki linguistik farklılığı, Birleşik Krallık içindeki İskoç kültürel farklılığıyla karşılaştırılmayacak kadar büyüktür, ama Kuzey Dağlar ulusçuluğu diye bir şey gelişmemiştir. Aynı şey Faslı Berberiler için de geçerlidir. Kültürel açıdan Güney Ruslar, Kuzey Ruslardan farklıdır ama bunu Ukraynalılar gibi bir ulusal kimlik meselesine dönüştürmemişlerdir⁹⁴.

Devlet mi ulusu yarattı, ulus mu devleti yarattı? Sorusu da önemli bir kuramsal tartışma başlatmıştır. Devletin ulusun tohumlarını atması Afrika ve Türkiye örnekleri çözümsel olarak önemli kabul edilmiştir. Diğer taraftan ulus, devletin tohumlarını artmıştır biçimindeki Lord Acton'un görüşü, her ne kadar toplum sözleşmesine dayandırılmış bir yaklaşımın ifadesi olsa da, daha çok modern Batı Devletleri'ni açıklamak için kullanılmıştır. Lord Acton'un ulusçuluk karşıtı bakışında, "Devlet, zamanla ulusun ürünüdür, fakat ulusçuluk devleti bir arada tutarken modern anlamda

---

⁹³ J. H. Carlton, *a.g.e.*, s. 19.

⁹⁴ E. Gellner, *a.g.e.*, s. 92.

uygarlığın doğasına da karşıdır” yaklaşımı vardır⁹⁵. Diğer bir görüşe göre de ulusçuluk ilkesi, bütün devletlerin bir ulusa bağlı olmasını ve bütün ulusların da devletler oluşturabilmelerine dayanmaktadır⁹⁶.

Ulusların kendiliğinden var olduğu ve yalnız “ulusçu” bir uyarıcı tarafından deren uykularından “uyandırılmayı” beklediği görüşü de yaygındır. Fakat Ulusçuluk, her zaman eski, belirtisiz, uykuya yatmış bir gücün uyanışı olmayabilir. Ulusçuluk aslında derinliğine içselleştirilmiş, her biri devlet tarafından eğitime bağlı üst kültürlere dayanan yeni biçim bir toplumsal örgütlenmenin sonucudur. Ulus, daha önce var olan kültürlerin bazılarını genelde bu süreç içinde dönüştürerek kullanır fakat hepsini birden kullanması da olanaksızdır. Çok fazla sayıda kültür bulunmaktadır. Geçerli bir üst kültürü ayakta tutan modern bir devlet, belirli bir asgari büyüklüğe sahip olmak zorundadır. Ulusçuluk yalnız o uzun, ısrarlı ve gizemli uyku halinin belirsizliği dışında kendini insanlığın siyasal yaşamının doğal ve evrensel bir düzenlemesi olarak görür. Alman Georg Wilhem Friedrich Hegel, “Uluslar nihai hedeflerine varıncaya yani bir devlet oluşturuncaya kadar aradan çok uzun bir tarihsel dönem geçmiş olabilir” dedikten hemen sonra, bu devlet öncesi dönemin aslında “tarih öncesi” bir dönem olduğunu ileri sürmüştür. Bundan hareketle Hegel⁹⁷, “bir ulusun gerçek tarihi ancak o ulus devletine kavuştuğu zaman başlamaktadır. Bazen önceden var olan kültürleri alıp onları ulusa dönüştüren ulusçuluk, bazen de ulusları kendi yaratır ve çoğu kez de önceden var olan kültürleri yok eder. Ne olursa olsun bu durum kaçınılmazdır” görüşünü savunur.

---

⁹⁵ L. Ürer, *a.g.t.*, s. 64.

⁹⁶ L. Ürer, *a.g.t.*, s. 71.

⁹⁷ E. Gellner, *a.g.e.*, s. 93, 94.

Benedict Anderson'a göre ulus, “*hayal edilmiş bir siyasal topluluktur. Kendisine aynı zamanda hem egemenlik, hem de sınırlılık için olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecek ama yine de birbirinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder*”. Fakat Anderson'a göre ulus, “sınırlı” olarak hayal edilebilir. Çünkü bir milyar insanı kapsayan en büyüğünün bile, ötesinde başka uluslara mensup insanların yaşadığı, esnek de olsa sonlu sınırları vardır. Hiçbir ulus, kendisini insanlığın tümü ile örtüşüyor olarak hayal etmez. En Mesihçi milliyetçiler bile söz gelimi bazı çağlarda Hıristiyanların baştan aşağı Hıristiyan bir gezegen düşleyebilecekleri gibi, insan ırkının üyelerinin kendi uluslarını katılacağı bir günün rüyasını görmezler⁹⁸.

Milliyetçiliğin büyük düşünürleri olup olmadığı sorusu da çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Örneğin Ernest Gellner, milliyetçilik doktrininin incelenmesiyle hiçbir şeyin kazanılmayacağını, çünkü milliyetçiliğin “peygamberlerinin” bir yanlış biçimlenme kurbanı olduklarından söz etmektedir. Aynı şekilde Benedict Anderson, “öteki izmlerden farklı olarak, milliyetçilik kendi büyük düşünürlerini üretmemiştir: Milliyetçiliğin Hobbes’ları, Tocqueville’leri, Marx ya da Weber’leri yoktur” demektedir. Fakat bu görüş başka yazarlar tarafından eleştiri alır. Aslında burada sorun, milliyetçilik değil, hangi düşünürlerin “milliyetçi düşünür” sayılması gerektiğidir. Brendan O’Leary, Anderson’u eleştirirken Rousseau, Burke, Mill ve Friedrich List’i milliyetçi düşünürler olarak saymaktadır⁹⁹.

---

⁹⁸ B. Anderson, a.g.e., s. 20.

⁹⁹ Umut Özkırımlı, *1970’lerden Günümüze Milliyetçilik Kuramlarına Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul 1998, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, s. 11.

Milliyetçi düşünür grubuna kimlerin girebileceği tartışma konusu olsa da, milliyetçiliğin kökenleri genel olarak Alman romantik düşüncesinde aranmaktaydı. Hans Kohn'a göre, romantik akım 1800'lerden sonra Alman milliyetçiliğinin yükselmesine büyük katkıda bulunmuştu. Aslında romantik düşünürlerin siyasi bir programı yoktu. Yarattıkları akım daha çok bir "estetik devrim" olarak değerlendirilmiştir. Fakat Alman düşünüş tarzının kendine özgürlüğüne yaptıkları vurgu, Alman olma bilincinin doğmasında önemli rol oynamıştı. Diğer taraftan, romantik akım da bir boşlukta doğmamış, kendisinden önceki ya da çağdaşı düşüncelerden, felsefi akımlardan etkilenmişti. Birçok araştırmacıya göre, J. J. Rousseau, hatta evrensel düşüncenin babası sayılan Immanuel Kant, Alman romantizmin oluşumuna katkıda bulunan düşünürler arasında ilk akla gelenlerdir. Milliyetçiliği düşünce akımıyla açıklayan Elie Kedourie'ye göre Kant, her şeyin başlangıç noktasıdır. Hans Kohn'a göre, Johann Gottlieb Fichte'nin milliyetçiliği "ruhsal canlanmaya-yeniden doğmaya" yönelik bir çağrıydı, dışlayıcı sayılmazdı. Çünkü Fichte, dünyayı Almanlar ve Alman olmayanlar olmak üzere ikiye ayırmıyordu. Ona göre insanoğlunun özgürlüğüne inananlar ve inanmayanlar vardı. Birinci grup içinde yer alanlar nerede doğmuş olursa olsunlar, hangi dili konuşurlarsa konuşsunlar Alman - ya da gerçek millet- sayılıyordu. Bireyin özgürlüğüne inanmayanlar ise, ırk ve dil olarak Alman olsalar bile yabancı sayılıyordu. Kısacası Fichte'nin milliyetçiliği, ironik bir biçimde, evrenselliği de içeriyordu. Alman milliyetçisi, bireysel özgürlük ülküsünü önce Almanlar arasında gerçekleştirmeye çalışmalı, sonra da bunu tüm insanlığa yaymalıydı¹⁰⁰.

Modern millet kavramının tarihsel açıdan yeniliği dikkate alındığında "millet" in niteliğini anlamının en iyi yolu, 1830'lardan itibaren "milliyet ilkesi" adı al-

---

¹⁰⁰ U. Özkırımlı, *a.g.t.*, s. 11, 13.

tında, politik ve toplumsal söylemlerinde bu kavramı sistemli biçimde kullanmaya başlayanları izlemektir. Millet'in gerçek anlamında ve literatürde en yaygın biçimde kullanılan anlamı o zamanlar politiktir. Politik anlam, Amerikan ve Fransız devrimlerinde olduğu gibi "millet"i "halk"la ve devletle eşitleyen; "ulus devlet", "Birleşmiş Milletler" kavramlarını içine almaktaydı. Amerika Birleşik Devletleri'nin erken dönem politik söylemlerinde "millet" teriminin kullanımında eyaletlerin hakları karşısında merkezîyetçi ve üniter çağrışımlar uyandırmasından kaçınmak amacıyla "halk", "birlik", "konfederasyon", "ortak ülkemiz", "kamu", "kamu refahı" ya da "topluluk" gibi deyişler tercih edilmekteydi. Çünkü Fransız Devrimi'nin etkisiyle millet kavramının temel bir özelliği, "millet"in "tek ve bölünmez" olmasıydı ya da çok geçmeden öyle olacaktı¹⁰¹.

Millet-devlet-halk denklemi kuşkusuz milleti belirli bir toprak parçasına bağlıyordu. Çünkü devletlerin yapısı ve tanımı artık esasen belli bir toprak parçasıyla ilişkiliydi. Bu da pek çok ulus devletinin var olacağı anlamına geliyordu. Ayrıca halkların kendi kaderini tayin etmesi ilkesinin kaçınılmaz sonucu buydu. 1795 tarihli Fransız Haklar Bildirgesi'nde şöyle denmekteydi: "*Kendisini oluşturan bireylerin sayısı ve üzerinde yaşadığı toprağın büyüklüğü ne olursa olsun, her halk bağımsız ve egemendir. Bu egemenlik başkasına devredilemez*". Fakat bu ifade bir "halk"ı neyin oluşturduğu konusuna pek açıklık getirmiyordu. Özellikle, bir yandan belli bir toprak parçasındaki bir devletin yurttaşları öbür yanda bir "millet"in grup üyeliğinin ortak bir biçimde tanınmasını sağlayan etnik, dinsel ya da diğer temellerle eşitlenmesi sırasın-

---

¹⁰¹ E. J. Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 34.

da mantıksal bir bağ yoktu. Bu fikre dayanarak, Fransız Devrimi'nin "milliyet ilkesi ya da duygusuna tamamen yabancı, hatta düşman olduğu" iddia edilebilirdi¹⁰².

Etnik kökenin, modern milletin özünü oluşturan bir ulus devletin şekillenmesiyle, hatta Antik Yunan örneğinin kanıtladığı gibi bir devletle hiçbir zorunlu tarihsel ilişkisi yoktur. Belirli bir devletle özdeşleşen bir halk, bir dizi etnik ve dilsel ayrımı kapsayabilir. 1809 yılında Andreas Hofer'in önderliğinde Fransızlara karşı ayaklanan kutsal Tirol toprağını savunanlar arasında hem Almanlar ve İtalyanlar, hem de Ladin dili konuşanlar yer alıyordu. Hatta Lord Byron zamanında Türklere karşı ayaklanan Yunan dağlılarının milliyetçi olduklarını varsayarsak, en korkusuz savaşçılardan bazılarının Helen değil, Arnavutlardı¹⁰³.

Milliyetçilik araştırmacısı olan Tom Nairn'e göre, 'milliyetçilik' modern kalkınma tarihinin patolojisidir; tıpkı bireylerdeki nevroz gibi o da kaçınılmazdır¹⁰⁴. Böylece milliyetçilik 19. Yüzyıl Avrupa ve Balkan tarihinin patolojisi olmuştur. Avrupa'da Metternih, milliyetçiliğin hiçbir şeklini kabul etmemiş ve 1815 Barış Antlaşmasıyla Kuzey İtalya'daki Habsburg topraklarını genişletip Galiçya üzerinde yeniden hak iddia ederek milli duygulara meydan okumuştur. İtalyanları ve Lehlieleri ise, güçlü bir milliyetçilik duygusu sarmıştı. Onlar da Avusturya'nın egemenliğinde yaşamak istemiyordu.¹⁰⁵.

19. Yüzyılda Avrupa'da yayılan milliyetçiliğe bakacak olursak, Alman milliyetçiliğinin çekirdeğini, işadamları, serbest meslek sahipleri ve hükümet memurlarından

---

¹⁰² E.J. Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁰³ E. J. Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 85.

¹⁰⁴ B. Anderson, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁰⁵ H. Seton-Watson, *a.g.m.*, s. 528.

kurulu orta sınıfın gelişen üç zümresi oluşturmaktaydı. Bu üç grup ferdiyetçilik ve milli gurura dayanan bir çerçevede birbirleriyle sıkı sıkıya bağdaşmıştı. Onların meydana getirdiği burjuvazi ise, Batı Avrupa’da reformlardan sonra ortaya çıkan ve genel olarak ferdiyetçilik üzerine kurulmuş, kendine has sosyal ve kültürel özellikleri temsil eden burjuva sınıfından farklı değildi. Çekler arasında da, aynı derecede olmasa bile böyle bir gelişme göze çarpılmaktaydı. Çeklerde de bu üç sınıf yalnız çoğalmakla kalmayıp, aynı zamanda genişleyen sosyal ve kültürel bir kütle meydana getiriyordu. Burjuva milliyetçiliği terimini, 1848 yılında, Avusturya Almanları ve Çekler için de kullanmak yerinde olur. Macaristan’da ise, burjuvazi hemen hemen hiç oluşmamıştı. Buradaki milliyetçilik hareketlerini yürütenler toprak sahibi asiller, yani geleneksel imtiyazlı sınıf olmuştur. Asillerin bu tutumu hükümet memurlarına ve gelişen serbest meslek sahiplerine etki etmişse de, bu sınıflardan hiç birisi Yahudi ve Almanlar gibi içinde yabancıların bulunduğu tüccar sınıfıyla sıkı bir bağ kuramamıştı. 1848 yıllarında milliyetçilik ve liberalizm ihtilalleri Viyana, Budapeşte ve Prag’da patlak verdi. Onların bastırılmasından sonra da, hükümet milliyetçi talepleri reddetti. Fakat 1859 Fransa ve 1866 Prusya yenilgilerinden sonra, 1867 yılında Macaristan içişlerinde bağımsız hale gelerek, yalnız dışişlerinde Avusturya’ya bağlı kaldı. Habsburg İmparatoru aynı zamanda Macar kralıydı. Geleneksel sınırlar içindeki Macaristan Krallığı’nın nüfusunun sadece yarısı Macar’dı. Bohemya ve Moravya’daki tarihi sınırları içinde aynı egemenliği isteyen Çeklerin istekleri ise kabul edilmedi. Öte yandan Lehliler çok yaygın bir muhtariyet elde etti¹⁰⁶. Macaristan’da milliyetçilik bir devlet ideolojisi şeklinde gelişti. Fakat bu dar anlamda bir Macar milliyetçiliğiydi. Bütün halk Macar dilini öğrenmekle kalmayıp, aynı zaman-

---

¹⁰⁶ H. Seton-Watson, *a.g.m.*, s. 529.

da duyguları ve düşünceleriyle Macar olmak zorundaydı. Böylece Slovakları, Romanları ve Sırpı Macar yapacak olan ünlü Macarlaştırma politikasına girişildi¹⁰⁷.

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında yaşayan milletlerin uluslaşma sürecini daha iyi anlayabilmek ve konunun bütünlüğünü sağlayabilmek adına Osmanlı Devleti'nin millet sistemini ayrı bir başlık altında vermeyi uygun gördük.

3- Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi

A) Tanzimat'a Kadar Olan Dönemde Millet Sistemi

Osmanlı Devleti'nin egemenliği altındaki toplulukları, din veya mezhep esasına göre örgütleyerek yönetmesine *millet sistemi* denir¹⁰⁸.

Millet sözcüğünün kökeninin İbranice *Milla/Mella* olduğunu söyleyenler olsa da *millet* sözcüğü Kur'an'da "din" anlamında kullanılmıştır¹⁰⁹. İslam'ın ilk kuruluş yıllarında, İslâm devletinin temel esaslarından biri olarak ortaya çıkan *ümme* anlayışına dayanan bu sisteme göre, Gayrimüslim tebaa kendi dini başkanlarının dini otoritesine tabi olurlar ve bu yolla Gayrimüslim halk, kendi cemaat yönetimleri çerçevesinde kendi kendilerine yeter bir ortamda yönetilirlerdi. Buna göre, padişah onayıyla kendi başkanlarını kendileri seçerler, evlenme, boşanma ve vasiyet gibi medeni haklarını tamamen kendi dini ve hukuki sistemlerine göre yürütürlerdi¹¹⁰. Osmanlı Dev-

---

¹⁰⁷ H. Seton-Watson, *a.g.m.*, s. 530.

¹⁰⁸ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1990, Risale Yayınları, s. 171.

¹⁰⁹ F. Buhl, *İ. A.*, "Millet" md., s. 317.

¹¹⁰ Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet sistemi ve Tanzimat" *Mustafa*

leti tarafından özgün bir kurum haline getirilen millet sistemini en iyi uygulayan da yine Osmanlı Devleti olmuştur. Devleti buna iten sebeplerin başında İslâm Hukuku geldiği gibi, asıl önemli sebeplerden biri de ekonomik gelişmelerdir. XV. yüzyılda Avrupa’da gerçekleşen coğrafi keşiflerden sonra, ticaret yollarının yön değiştirmesi Yakındoğu’nun ekonomik hayatını büyük ölçüde etkiledi. Bu nedenle Türkler, ticaret hayatını canlandırmak için bir yandan Venedik ve Cenevizlilere ekonomik, hukuksal ve dinsel ayrıcalıklar verirken, bir yandan da Osmanlı Devleti’nin yönetimi altına girmiş olan Gayrimüslim halka cemaat olma hakkı tanımıştır¹¹¹.

Osmanlı Devleti, Fatih Mehmet’e kadar uzanan millet sistemi ile Gayrimüslimlere bir yandan din ve özel hukuk işlerinde büyük ölçüde hoşgörü gösterirken, bir yandan da Müslümanlardan ayrılımlarını sağlayarak toplumdaki dini hassasiyeti de korumuş oluyordu. Böylece millet sistemi ile Osmanlı toplumunda Gayrimüslimler ve Müslümanlar yan yana, aynı devletin yönetimi altında, ama farklı hukuk düzenlerine bağlı olarak yaşadılar. Bu sistemin temelinde sadece hukuki ve dini gerekler olmayıp aynı toplumda yaşayan farklı grupları birbirinden ayırma kolaylığı da yatıyordu¹¹².

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul’u fethinden sonra, terk edilmiş ve sahipsiz halde bulunan Ortodoksların patriklik makamına yeni bir patrik seçilmesini emretti ve böy-

---

Reşit Paşa ve Dönemi Seminer Bildirileri, Ankara 1985, s. 13.

¹¹¹ Cevdet Küçük, “Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler ve Millet sistemi”, *Söğüt II. Osmanlı Sempozyumu*, İzmir 1985, s. 65- 66.

¹¹² Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1983, T.T.K. Yayınları, s. 10.

lece Ortodoks Kilisesi Fatih tarafından himaye altına alındı. Aynı zamanda Fatih, Patriğe ruhani çerçevede kalmak şartıyla bazı yönetim ayrıcalıkları ve mezhep işlemlerinde haklar tanıdı ve patriğe “Millet Başı” unvanını da vererek bütün dindaşlarının sorunları üzerinde onu yetkili kıldı¹¹³. Böylece Gregoryen Ermeniler dışında diğer bütün Ortodokslar, devlet ile olan ilişkilerinde Rum Ortodoks Patrikhanesi’ne bağlandılar. Fatih, Ortodoksları millet olarak teşkilatlandırdıktan sonra, aynı hakları Gregoryen Ermenilere ve Musevilere de vererek onları da birer “millet” olarak tanımıştır.

Fatih, İstanbul’u fethettiği zaman, Galata’da oturan Katolik Latinlere her türlü dini faaliyetlerinde serbest olduklarına dair bir ferman vermiştir. Bosna’nın fethinden sonra oradaki Katolıklara da aynı hakları tanımıştır, fakat Katolikleri bir millet olarak tanımamıştır. Katolıklara “Millet” statüsü verilmeme sebebi olarak onların nüfuslarının azlığı ve ülke toprakları dışında bir otoriteye yani Papa’ya bağlı olmaları gösterilmiştir¹¹⁴.

B) Tanzimat Döneminde Millet Sisteminde Yapılan Değişiklikler

Osmanlı Devleti’nin millet sistemi 1789’dan sonra Avrupa’da yayılan milliyetçilik akımıyla hiç bağdaşmıyordu. Yine de Osmanlı tebaası Gayrimüslimlerin 19. yüzyılın başlarından itibaren birer “millet” olarak ortaya çıkmak için bir takım faaliyetlere

---

¹¹³ Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul 1999, Ötüken Yayınları, s. 52, 54.

¹¹⁴ Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler (XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)*, Ankara 1997, Alperen Yayınları, s. 67.

başladıklarını görüyoruz¹¹⁵. Bu milletlerin bağımsızlık arzularını eyleme çevirmele-
rinde Batı kültürüyle tanışmalarının yanı sıra en önemli sebep, kapitülasyonların ver-
diği imtiyazlar ve Batılı devletlerin korumacı politikaları sayesinde bu milletlerin
ekonomik olarak kalkınmış olmalarıdır.

3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanıyla birlikte Avrupalı bü-
yük devletlerin baskı ve müdahaleleri altında Gayrimüslim cemaatlerin Türk ve diğer
Müslüman cemaatlerle birlikte yaşayabilecekleri bir imparatorluk birliğinin kurulma-
sına çalışıldı¹¹⁶.

Tanzimat Fermanı'nın 8, 9, 10 ve 11. maddelerine göre, Osmanlı Devleti'nin
yönetimi altında bulunan herkes, hangi din ve mezhebe bağlı olursa olsun, istisnasız
“Osmanlı”dır. Bütün Osmanlılar özgür olup başkalarının özgürlüklerine tecavüz et-
memekle yükümlüdürler. Kişilerin özgürlüğü her türlü saldırıdan korunur. Kimse
yasalarda belirlenen sebeplerden başka bir sebeple cezalandırılmaz¹¹⁷. Böylece Tan-
zimat Fermanı ile kabul edilen Müslümanlarla Gayrimüslimlerin eşitliği ilkesi, gele-

---

¹¹⁵ Buradaki “millet” sözcüğünü dini bir grup olarak değil, etnik bir grup ve eylem
olarak anlamak gerekir. Çünkü bu sözcük Osmanlı Devleti'nin son yıllarından itiba-
ren etnik bir anlam da kazanmıştır. Cumhuriyet döneminde ise bu kez dini anlamı
silinebilir ve sadece etnik anlamı kalmıştır. XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında ya-
şayan Gayrimüslimlerin mücadele amaçları ve hedefleri genellikle siyasal bağımsız-
lık yönündedir.

¹¹⁶ Cevdet Küçük, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat”, s. 16,
17.

¹¹⁷ Taha Toros, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslim Azınlıklar”, *Tanzimat'tan
Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1985, s. 1008.

neksel Osmanlı hukuk düzeni içinde yeni bir haklar sistemi ortaya çıkarmakta ve önceki uygulamayı değiştirmektedir. Oysaki Osmanlı Hukuk sistemi ve yönetim anlayışı *hâkim millet ve mahkûm millet* kavramına dayanmaktaydı¹¹⁸. Tanzimat Fermanı ile bu durum değişerek din esasına dayalı “millet” kavramı yerine “Osmanlılık” fikri kabul edildi ve böylece millet anlayışı da değiştirildi¹¹⁹.

Bütün bunlara rağmen Tanzimat Fermanı’ndan sonra başta İngiltere olmak üzere büyük devletlerin müdahale ve baskıları arttı. Bu devletler ferman hükümlerinin uygulanmasında adeta kendilerini görevli sayıyorlardı. 1856 Paris Antlaşması’nın esasını oluşturan Viyana Görüşmeleri’nde Müslüman olmayan topluluklara birçok yeni ayrıcalıklar tanındı, fakat Batı devletleri bunları da yeterli bulmuyordu. Bunun sonucunda 1856 yılında, Tanzimat Fermanı’nın hükümlerini tekrarlayan, onları açıklayan ve genişleten Islahat Fermanı yayınlandı¹²⁰. Gayrimüslimler ile Müslümanları eşit konuma getiren Islahat Fermanı’nın içeriği ise şöyledir:

* Fatih döneminden beri Gayrimüslim cemaatlere verilmiş ayrıcalıklarla dinsel bağışlıklar aynen devam edecektir.

* Bu ayrıcalıklarla bağışlıkların yeni şartlara ve ihtiyaçlara göre ayarlanması için Hükümetin gözetimi altında olmak şartıyla patrikhanelerde özel meclisler kurulacak ve bu meclislerin kararları Babî’li’ye bildirilip onaylanmak suretiyle kesinlik kazanacaktır.

---

¹¹⁸ İslam Hukuku’ndan gelen bu kavramların özgün biçimi *millet-i hâkime ve millet-i mahkûme*’dir.

¹¹⁹ B. Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi*, s. 96 vd.

¹²⁰ C. Küçük, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet sistemi ve Tanzimat”, s. 17 vd.

* Patriklerin seçim usulü iyileştirilecek ve “kayd-ı hayat” ile atanacak patrik, piskopos, metropolit, murahhasa ve haham gibi ruhani başkanlar *usul-i tahlifiye*'ye tabi olarak devlete sadakat yemini edeceklerdir.

* Cemaat işleri, ruhani ve cismani üyeden oluşan meclisler tarafından yürütülecektir.

* Cemaatlerin ruhani başkanlarına vermekte oldukları *cevaiz* ve *avaidat* gibi bağışlar tamamıyla kaldırılarak bunun yerine ruhani başkanlara kararlaştırılan bir miktarda aylık bağlanacaktır.

* Şehir, kasaba ve köylerde, icra-yı ayine ayrılan binalarda, okul, hastane, mezarlık gibi yerlerde *hey'et-i asliyeleri üzerine* onarılmalarına engel olunmayıp böyle yerlerin yeniden yapılması gerektiğinde patrik veya millet başlarının onayı durumunda Babiâli'nin iznine bağlı olacaktır.

* Halkı karışık olmayıp yalnız bir mezhep cemaati ile yerleştirilmiş olan yerlerde *zahiren ve alenen ayin icrası*'na izin verilecektir.

* Küçük ve büyük farkı yapılmayıp bütün mezhepler din özgürlüğünden yararlanmada eşittir.

* Din, dil ve ırk bakımından bir sınıfın diğer sınıftan aşağı tutulduğunu ifade eden *kâffe-i ta'birat ve elfaz-ı temyizât, muharrerat-ı divaniyyeden ile 'l-ebed mahv ü izale* edilecektir.

* Bu gibi ifadenin memurlarla halk tarafından kullanılması da kanunen yasaklanmıştır.

* Hiç kimse din değiştirmeye mecbur edilmeyecektir.

* Hangi milletten olursa olsun bütün Osmanlı tebaası, devletin hizmet ve memuriyetlerine kabul edilecektir.

* Yasal yeterlilik ve niteliklere sahip herkes, hangi dine mensup olursa olsun devletin askeri ve sivil okullarına girme hakkına sahip olacaktır.

* Her bir cemaat, eğitim, sanat ve sanayiye dair okullar açmaya izinlidir. Ancak bu okulların eğitim şekli ve öğretmenlerin seçimi ve diğer üyeleri padişah tarafından atanan karma bir “meclis-i maarif”in gözetimi ve denetimi altında olacaktır.

* Müslümanlar ile Gayrimüslimler veya Gayrimüslimlerin kendi aralarında ortaya çıkacak ticaret ve cinayet davaları için karma mahkemeler kurulacak ve yargılama açık olacaktır.

* Hukuk bakımından eşitlik, görev eşitliğini gerekli kıldığından, Müslümanlar gibi, Gayrimüslimler de askerlik hizmetiyle sorumlu olacaklar ve sorumluluklarını fiilen yerine getirebilecekleri gibi, bedel vermek suretiyle de yerine getirme hakkına sahip olacaklardır. Gayrimüslimler orduda görev yaparken bu konuyu düzenleyecek olan, *suret-i istihdamları hakkında nizam-ı lazime yapılır* yönetmeliği bir an önce yayınlanacaktır.

* Vilayet ve sancak meclislerindeki Müslüman ve Gayrimüslim üyelerin seçimleri iyi bir şekilde düzenlenecek, oyların doğru bir şekilde açığa konabilmesini sağlayabilmek için, bu meclislerin oluşması ve düzeni hakkında yönetmelikler düzenlenecektir.

* Her cemaatin ruhani başkanıyla devlet tarafından bir yıllık süre ile atanacak birer memurları, bütün tebaaya ait sorunlarda *Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye* görüşmelerine katılmaları sağlanacaktır.

* Devletlerle yapılacak *suver-i tanzimiyeden* sonra, yerli tebaanın tabi olduğu hükümlere uymak şartıyla, yabancılara da Türkiye’de *tasarruf-u emlak* hakkı verile-

cektir¹²¹.

Müslümanlar ile Gayrimüslimleri eşit duruma getiren bu ayrıcalıklara rağmen, fermana Müslümanların yanında Gayrimüslimlerden de itirazlar gelmiştir. Müslümanlar, “Hâkim Millet” statülerini yitirip Gayrimüslimlerle eşit hale gelmelerine itiraz ederken Gayrimüslimler, Ferman’ı kendilerini “yönetilen toplum” statüsünden kurtardığı için siyasi bir berat olarak gördüler, ancak patrikler ve diğer ruhani başkanlar, Fermana, görev ve aylıklarının belirlenmesi öngörülmediği için tepki gösterdiler. Ruhani liderler, cemaatlerinden kendi istekleri doğrultusunda vergi alamayacaklar ve maaşlarını yükseltmeyeceklerdi. Ayrıca Rumlar, daha önceki dönemlerde itibar sıralamasında diğer milletlerden önde bulunuyordu. Fermana bütün millet toplulukları eşit tutulunca Rumlar, bu duruma da karşı çıktı¹²².

C) Millet Sistemini Yeniden Düzenleyen Nizamnameler

1856 Islahat Fermanı Gayrimüslimlere anayasal gelişme açısından üç yenilik getiriyordu. Birincisi, vilayet ve Belediye meclislerinde Müslim ve Gayrimüslimlerin uygun oranda temsilci bulundurmaları; ikincisi, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye’ye Gayrimüslimlerden de üye alınması; üçüncüsü ise Gayrimüslimlerin “millet” örgütlerinin yeniden düzenlenerek bunların meclislerine din adamlarından başka halk temsilcilerinin de katılmasıydı¹²³.

---

¹²¹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul 1992, Ağaç Yayıncılık, s. 64- 66.

¹²² B. Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, s. 67.

¹²³ C. Küçük, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Tanzimat”, s. 19.

Böylece Tanzimat ve Islahat Fermanları'ndaki yeni şartlar göz önünde tutularak millet sistemini yeniden düzenleyen Nizamnameler yayınlandı. Bunlar hakkında kısa bilgiler aşağıda verilmiştir.

a- Rum Milleti Nizamnamesi: Rum Patrikhanesi, Ortodoks Rumların dini, hukuki bütün işlerini yürütüyor ve hem giderlerini karşılamak, hem de okul ve kiliseleri desteklemek üzere vilayetlerdeki kocabaşılar aracılığı ile topladığı ağır vergilerle Ortodoks halkını eziyordu. 1857 yılında, bu duruma son vermek amacıyla Babiâli, Patrikhanenin Rum Ortodoks halkı üzerindeki baskısından rahatsız olduğunu açıkça belirtti. Bunun üzerine 1862 yılında *Rum Patrikliği Nizamı* yayınlandı¹²⁴.

Nizamname, patriğin seçimi ve yetkisi ile meclislere, metropolitlere, mahkemelere, okullara ve mali yönetime ait çeşitli hükümleri içermektedir. Patrik, ruhani ve cismani bir başkan olarak Ortodoks Hıristiyanların dünyevi ve ruhani sorunlarında nizamname hükümleri içinde söz sahibidir. Rum milleti teşkilatında *ruhani* meclis, *karma* meclis ve *umumi* meclis adıyla üç meclis bulunmaktaydı. Ruhani Meclis'in görevi, piskopos, vaiz ve rahiplerin tayinlerini yapmak ve Rumlara ait manastırlarının yönetimini yürütmektir.

Karma meclis, Rumların okul, kütüphane, hastane işleriyle diğer hayır kurumlarının gelir-gider hesaplarını yapmakla görevliydi. Rumların yönetiminde söz sahibi olan umumi meclis ise patriklik seçimini yapardı¹²⁵.

---

¹²⁴ G. Bozkurt, *a.g.e*, s. 170, 171.

¹²⁵ B. Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, s. 114- 116.

b- Protestan Milleti Nizamnamesi: Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan Protestanlara Babıâli, 1845 yılında çıkarılan bir fermanla, Kudüs'te kendi kiliselerini açmalarına izin verdi. Özellikle İngiltere ve Prusya gibi Batılı büyükelçilerinin girişimi üzerine 15 Kasım 1850 tarihinde Protestan cemaati resmen kuruldu ve tanındı. Osmanlı Devleti'nde Protestanlara verilen bu berat, diğer Müslüman olmayan topluluklara verilenlerden farklıydı. Berat ayrıcalıkları kapsamıyordu. Bu topluluğu bir *millet* statüsüne getirmemişti. Protestanların şikâyetleri ve Batılı devletlerin de baskılarıyla¹²⁶ *Protestan Nizamnamesi* 12 Mart 1878 tarihinde yürürlüğe girdi.

Nizamname'nin giriş kısmında, halkın asayişini ve genel adabını ihlal etmemek şartıyla Osmanlı ülkesinde var olan bütün dinlerin serbest bir şekilde faaliyet göstermesi ve muhtelif cemaatlere verilmiş bulunan mezhep ayrıcalıklarının eskiden olduğu gibi devam etmesi ve bunların Devlet-i Aliye'nin koruması altında olduğu belirtilmişti. Nizamnamede, Protestanların dini ayinlerini serbest olarak yürütebilecekleri belirtilmekte, padişah fermanı ile inşa edilen ve açılan kiliselerin, her türlü müdahaleden uzak olacağı hükme bağlanmaktaydı¹²⁷.

c- Ermeni Gregoryen Milleti Nizamnamesi: Özellikle İngiltere sayesinde 1850 yılında, Protestan Ermenilerin cemaat statüsünü elde etmeleri ve Protestan topluluğunun işlerinin bu mezhebin yapısı gereği daha çok laik kimselerce yürütülmesi, Gregoryen Ermenilerin aydın ve varlıklı grubu arasında yeni bir eğilim ve hareket

---

¹²⁶ G. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 198, 199.

¹²⁷ B. Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, s. 124- 125.

doğurdu. Özellikle Avrupa’da okuyan ve Babiâli’nin de güvenini kazanan bir grup 1853 yılında komisyon kurup bir Nizamname hazırladı. Fakat 1857’de yürürlüğe giren bu nizamnamenin ömrü kısa sürdü. Nizamnamenin tartışılması ve sorunların çıkması üzerine Ali Paşa, 1862 Şubatında patrik Stefan’a Ermeni laik ve ruhbanlardan oluşan bir komitenin nizamname hazırlamasını bildirdi ve bunun üzerine 29 Mart 1863 tarihli *Ermeni patrikliği Nizamı* ortaya çıktı. Buna göre; Ermeniler, laiklerden ve ruhbanlardan oluşan genel meclislerinde patriği gizli oy ve açık tasnifle belirleyecekler, millet işlerinde de karar vereceklerdi¹²⁸. Ayrıca bu nizamname ile Sis ve Ahtamar Ermeni katolikoslukları birleştirilmiş, Kudüs Ermeni Patrikleri de bu katolikos bünyesinde toplanmıştır. Böylece Osmanlı Devleti’nde tek bir katolikosluk/Patriklik makamı ortaya çıkmıştır. Ancak bu makamın merkezi İstanbul değil, Kudüs’teki Mar Yakup manastırıydı¹²⁹.

ç- Yahudi Milleti Nizamnamesi: Yahudilerin dinsel kuruluşlarının statüleri 1835 yılında Tanzimat Devri’nin başlamasıyla büyük ölçüde değişikliğe uğradı. Baş haham, Musevi topluluğunu modernleştirmek ve liberalleştirmek göreviyle yeniden atandı ve diğer cemaatlerin Tanzimat’ın bir sonucu olarak yasa ve düzenlemelerle laik eğitimden sağladıkları yararları aynen elde ettiler. Hahamlar, bu duruma direndilerse de 1865 yılında *Yahudi Milleti Nizamnamesi* yayınlandı. Böylece Yahudi milleti için kurulan yeni organik kurallar ile birlikte *Laik Yönetim Konseyi*’nin oluşturulmasıyla hahamların iktidarı kısıtlandı ve yalnızca dini konularda söz sahibi olmaları

---

¹²⁸ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, *Osmanlı*, C. 4, s. 1000.

¹²⁹ B. Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi*, s. 121.

sağlandı¹³⁰.

d- Bulgar Eksarklığı: Osmanlı Devleti'ndeki millet sistemi içinde Bulgarlar, Ortodoks oldukları için Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlıydılar. Bulgarlar devamlı olarak Fener Rum Patrikhanesi'nin Rumlaştırma politikasına maruz kaldılar. Bulgaristan'da bütün dinsel kurumlar da Rumların elindeydi.

Fener Ortodoks Rum Patriği, 1767 yılında Bulgar milletinin son temsilcisi olan Ohri Başpiskoposluğu'nu kapattı ve 1800 yılında metropolitlere gönderdiği bir tamimle de Bulgar Kilise okullarının kapatılmasını ve kiliselerde Yunanca kitapların öğrenimini emretti. Ayrıca Bulgar diliyle ayin yapmak ve vaazda bulunmak da artık yasaktı¹³¹.

Rum Patrikhanesi'nin Bulgarları Rumlaştırma çabası ve Bulgar kiliselerini birer birer ele geçirmeye çalışmasından memnun olmayan Bulgarlar, kendi bağımsızlıklarına kavuşma yolunda bir engel olan Rum Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmak istiyorlardı. Bulgarlar ile Rum Patrikhanesi arasındaki uzun çekişmeler sonunda, Bulgarlar'ın *Bulgar Eksarklığı* adı altında ayrı bir kilise kurmalarına 1870 tarihli bir beratla izin verildi¹³².

Bu cemaatlerin *millet* statülerinin yeniden düzenlenmesinden başka, çeşitli Katolik misyonerlerin çalışmaları ve özellikle Fransa'nın baskıları sonucunda, 1831

---

¹³⁰ Stanford Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi Milleti", *Osmanlı*, C. 4, Ankara 1999, s. 319.

¹³¹ Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul 1992, Eren Yayıncılık, s. 19.

¹³² G. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 190.

yılında Katolik Ermeniler; 1848 yılında da Melkitler kendi cemaat statülerini kazandılar¹³³.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda varlığını devam ettirebilmek için hemen hemen her alanda yenilikler yapmıştır. Avrupalı Devletlerle iyi ilişkiler kurma ve Avrupa düşünüş tarzını benimseme yoluna gidilmiştir. Bu dönemde kavramlar da değişmiştir. Özellikle Tanzimat döneminde dine dayalı bir millet sisteminden vazgeçilerek Müslim ve Gayrimüslim milletleri ırk, inanç ve dil ayrımı yapmadan eşit kabul eden Osmanlılık fikri benimsenmiştir. Amerikan ulusu gibi bir Osmanlı ulusu yaratılmak istenmiştir. Bu fikir akımı kendine eğitim alanında da yer bulmuştur ki Galatasaray Lisesi bunun en iyi örneğidir. Bu liseye her milletten öğrenci alınarak Osmanlılık fikri benimsetilmek istenmiştir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan milletlerin giriştikleri bağımsızlık hareketlerini anlayabilmek için bu dönemde yapılan her türlü yeniliği, kanunları, ortak değerleri, itici güçleri ve millet sisteminde olan değişiklikleri iyi incelemek gerekmektedir.

---

¹³³ Benjamin Braudel, "Millet Sisteminin İlginç Tarihi", *Osmanlı*, C.4, s. 252- 253.

İKİNCİ BÖLÜM

SİRBİSTAN: MİLLİ DUYGULARIN UYANMASI

18. Yüzyıl sonuna kadar Osmanlı Devleti tebaası olarak milli duyguları uyur görünümünde olsalar da Sırlar, I. Kosova yenilgisinin tranvasını atlatamamış ve bu yenilginin acısını çocuklarına da unutturmamak için destanlarında, şiirlerinde hatta ninnilerinde hep bu yenilgiyi ve intikam gününü anlatmıştır. Sırp isyanlarının ve Sırp ulusçuluğunun oluşumuyla ilgili üzerinde anlaşmaya varılmamış birçok soru ve farklı görüş vardır. Örneğin Osmanlı Devleti'ne karşı ilk isyanlar Sırlar tarafından mı başlatıldı, eğer öyleyse neden ilk olarak Sırlar isyan etti? Ya da Sırlar ilk isyanlarında gerçekten de sadece dayılara ve yamaklara karşı mı isyan etti yoksa Sırp isyanları ilk günden itibaren padişaha karşı ayrılıkçı isyanlar mıydı? Sırlar, Fransız Devrimi'nden etkilendi mi? Sırp toplumunun içinde bir burjuva ve aydın sınıf var mıydı, yoksa isyanlar sıradan eğitimsiz köylülerin işi miydi? Gibi sorular hala cevap bekleyen sorulardır. Biz çalışmamızın bu bölümünde bu sorulara da cevap arayacağız.

Slav halklarının Güney Slav kolundan olan Sırlar, Balkanlara 7. Yüzyılda geldi. Sırp adı ilk kez 822 tarihli bir belgede geçmektedir. Sırlar, yaklaşık olarak 879 yılında Ortodoks mezhebini kabul etti. Osmanlı Devleti, Balkan Yarımadası'na geçtiği sıralarda parçalanmış Balkan coğrafyasında Sırp yönetimi, Yukarı Sırbistan, Serez, Drama ve Epir'in kuzeyindeki küçük Sırp prensliklerden oluşmaktaydı¹³⁴. Bu sırada Bizans Devleti de, Türklerin ve Sırların ilerlemesini durduramıyor ve güç

---

¹³⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Ankara 1962, T.T.K. Yayınları, s. 161.

kaybediyordu. Bu dönemde, Sırp Krallığı'nın güçlenmesine karşın Bizanslılar ve Bulgarlar birleşmek zorunda kaldı. Fakat ittifakın tarafları Köstendil'de Sırlara yenilince Balkanlar'da Sırp egemenliği başladı¹³⁵. Bundan sonra Sırp kralı bütün Balkanları yönetimi altına almak ve İstanbul'da imparatorluk tacını giymek için çalıştı. Hatta bu amaçla İpek (Peç) şehrinde İstanbul'dan bağımsız bir de patriklik kurdu¹³⁶. 1354 yılına gelindiğinde, Balkanlarda askeri ve ekonomik açıdan en büyük devlet ne Bizans, ne de Osmanlı Devleti'ydi. Bu dönemdeki en güçlü devlet, Stefan Duşan'ın Sırp Çarlığı'ydı. Bizans topraklarında Sırp egemenliğini yaymaya çalışan Duşan, elde ettiği toprakları Sırbistan ve Romanya diye ikiye böldü. Stefan Duşan, oğlu V. Uroş'u Sırbistan kralı ilan ettikten sonra, kendi de Makedonya ve Kuzey Yunanistan'ın İmparatoru unvanını kullanmaya başladı. Fakat Stefan Duşan, 1355 yılında öldü ve oğulları arasında yaşanan taht mücadelesi sonucunda Duşan'ın imparatorluğu parçalandı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin işine geldi ve Osmanlı Devleti'ne Balkanlar'da ilerleme fırsatı doğdu¹³⁷.

Sırlar, 1389 yılında Osmanlı Devleti ile yapılan I. Kosova Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğradı ve 1459 yılında tamamen Osmanlı Devletinin yönetimi altına girdi. Osmanlı yönetimi altında bulunan Sırlarda milliyetçi hareketlenmeler, 1557'de

---

¹³⁵ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara 1985, T.T.K. Yayınları, s. 463-466.

¹³⁶ Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul 1999, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.174.

¹³⁷ Nikol Donald, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, İstanbul 1999, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 173- 174.

Peç'te Sırp Patrikliği kurulduktan sonra yükselmeye başladı¹³⁸. Sırp'ların bağımsızlık isteği, Uskoklar¹³⁹ arasında, Karadağ'daki dağlı Sırp kavimlerinde ve Sırp Ortodoks Kilisesi'nde yaşama olanağı buldu. 17. Yüzyıldan itibaren Sırbistan'da silahlı ayaklanmalar başladı¹⁴⁰. Sırp'lar, 1683-1699 Osmanlı-Avusturya Savaşı sırasında, Avusturya tarafından ayaklanmaları yönünde kışkırtmalara maruz kaldı. Özellikle Avusturya İmparatoru I. Leopold, Sırp'lara muhtariyet vereceği konusunda sözler verdi. I. Leopold'un bu planı gerçekleşmese de, Osmanlı topraklarında yaşayan Sırp'lar, Avusturya'nın egemenliğinde yaşayan Güney Avusturya Sırp'larının etkisi altına girdi¹⁴¹.

1- İsyanlar Öncesinde Semendire Sancağı, Pazvandoğlu ve Yamaklar

18. Yüzyıl sonunda Semendire Sancağı, Pasarofça, Paraçin, Yagodina, Alacahisar, Uziçe, Sokol, Böğürdelen, Semendire, Köprü, Rudnik, Valyevo ve Belgrat'tan oluşmaktaydı. Bununla birlikte, Semendire Sancağında 40-50 bin Müslüman-Türk olduğu tahmin edilmektedir. Müslümanların çoğu şehirlerde yaşarken, Sırp'lar daha çok köylerde yaşamaktaydı. Çok az Sırp varoşlarda tüccar ve esnaf olarak yerleşmişti.

---

¹³⁸ *AnaBiritanica*, "Sırbistan" md., s. 334.

¹³⁹ Uskoklar, 15. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaçıp Habsburg hanedanlığı idaresindeki sınır topraklarına sığınan Sırp, Hırvat, Arnavut ve Dalmaçyalılardan oluşan sınır çetesi üyeleridir.

¹⁴⁰ *Türk Ansiklopedisi*, "Sırp'lar" md., s. 530.

¹⁴¹ Süleyman Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları*, İstanbul 1999, Vatan Yayınları, s. 96.

1783-1784 yılları arasında Belgrat, Bögürdelen, Pojega, Gradište şehirleri hariç toplam 21 şehirde 1.654 Müslüman, 633 Sırp hanesi bulunmaktaydı. Yine aynı dönemde Belgrat'ta 1.200 Sırp ve 20.000 Müslüman yaşamaktaydı. 1819 yılında Belgrat'ta 2.500, Uziçe'de 1000, Sokol ve çevresinde 600, Köprü'de 300, Semendire'de 200, Bögürdelen'de 150, Yagodina'da 100, Valyevo Çaçak'ta 20 Müslüman hanesi bulunmaktaydı¹⁴². Görüldüğü üzere 1819'dan sonra Semendire Sancağı'nda Müslüman hane yok denecek kadar azalmıştı.

Semendire Sancağına bağlı Belgrat Vilayeti, 18. Yüzyılın sonlarında az nüfuslu, sık ormanlarla kaplı, Sırp çiftçilerinin domuz besiciliği yaptığı bir bölgeydi. Sık ormanlarda artık topraktan geçimini sağlamayı bırakıp yağmacılıkla yaşayan Sırp eşkıyalar da gizlenmekteydi. Bu dönemde dayı'ların kötü yönetiminden kaçan insanlarla birlikte eşkıya sayısı da artmıştı¹⁴³.

Semendire Sancağı'nda dayıların ve yamakların durumu Sırp isyanlarının arka planını oluşturması bakımından önemlidir. 1787-1791 Osmanlı-Avusturya Savaşları sırasında Sırlar, yol ve önemli geçitlerde, özellikle de Belgrat'a çıkan yollarda Osmanlı birliklerine önemli derecede zarar verdi. Bu saldırılar artınca Belgrat'a bağlanan yollarda güvenlik yok denecek kadar azaldı. Bunun üzerine Osmanlı yöneticileri, Şeyhülislam Mehmet Kamil Efendi'den bu Sırların öldürülmesinin vacip olduğuna dair fetva aldı¹⁴⁴. 30 Eylül 1789 tarihinde Belgrat varoşunu ele geçiren Avusturyalı-

---

¹⁴² Selim Aslantaş, *Osmanlıda Sırp İsyancıları*, İstanbul 2007, KitapYayınevi Yayınları, s. 64,65.

¹⁴³ Misya Glenny, *Balkanlar, 1804 -1999, Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler*, İstanbul 2001, Sabah Kitapları, s. 23.

¹⁴⁴ S. Aslantaş, *a.g.e.*, s. 49.

lar, 6 Ekimde şehri teslim aldılar. Cevdet Paşa, Belgrat'ın düşmesini rüşvet aldığı için Niş'ten bir türlü hareket edemeyen Abdi Paşa'ya yüklerken, III. Selim, Ebu Bekir Paşa'ya gönderdiği hükümde bu durumun suçlusu olarak yamakları göstermiştir¹⁴⁵. Belgrat Seraskeri Abdi Paşa'nın emrindeki timar ve zeamet askerleri Belgrat'ı terk edince Belgrat'ın savunması, sayıları 6-7 bin olan yamaklar tarafından yapıldı. Yamakların reislerinde olan Deli Ahmet, savaş sırasında isyan eden Sırp'ların hareketlerini bastırmada önemli rol oynadı. Fakat Babiâli, Semendire sancağında kendi nüfuz ve hâkimiyetini sarsacak kadar güçlenen, kanunsuz davranışlarıyla Sırp'ların isyanına ve sancağı terk etmelerine neden olan, ayrıca timar ve zeamet topraklarını kendi çiftlikleri haline getiren yamaklar ve onların reisleri olan dayılar aleyhine daha savaş sırasında harekete geçti. Zira yamaklar, Babiâli'nin memurları tarafından toplanması gereken vergileri kendileri toplayarak devletin gelirinin azalmasına neden olmuştu. Babiâli tarafından, Deli Ahmet ve diğer dayıların idamları için emirler yollandı. Fakat Deli Ahmet, Kara Hasan ve Mostarlı Hacı Mustafa gibi dayılar Rus cephesinde savaştıklarından idam edilemediler¹⁴⁶. Bununla birlikte Belgrat'ın istilasına sebebiyet verenlere nasihat etmemesinden dolayı Kadı İshakzade Mehmet Emin cezalandırıldı. Mehmet Emin'in Defter-i Ulema'dan ismi silindi ve Mehmet Emin Bursa'ya sürgün edildi¹⁴⁷.

Belgrat'ta dayılar ve yamaklarla uğraşılırken, Avusturya yanında savaşan Sırp'ların durumu da belirsizdi. Sırp'lar, Osmanlı Devleti'nin kendilerini cezalandıraca-

---

¹⁴⁵ S. Aslantaş, *a.g.e.*, s. 50 vd.

¹⁴⁶ Mehmet Çetin Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, İstanbul 2001, Kutup Yıldızı Yayınları, s. 25, 26.

¹⁴⁷ BOA, 201/10282 HAT

ğından korkarak yabancı devletlerden garantörlük istedi. Arşimandrit Stefan Yovanoviç liderliğinde Sırlar, Avusturya'ya yardım talep eden mektuplar gönderdi. Yovanoviç, Sırların hiç olmazsa Eflâk ve Buğdan gibi bir özerkliğe sahip olmasını gerektiğini iddia etti. Fakat Avusturya, Sırların o şartlarda Osmanlı Devleti'yle arasında bir sorun olmasına izin vermek istemiyordu. Bu nedenle, 1791 Zıştovi Antlaşması'nın birinci maddesinde Karadağ, Eflâk-Buğdan, Bosna-Hersek ve Sırbistan'da yaşayan Hıristiyan halkı kapsayan genel bir affın yer almasını sağlamakla yetindi¹⁴⁸.

Sırların bir süre sessiz kalmalarını sağlayan III. Selim, 1793 yılında bir ferman yayınlarak yamaklara karşı bir dizi önlem almaya çalıştı. Buna göre, yamakların sancaklara yerleşmelerini yasakladı, Sırp knezlerinin gücünü arttırdı ve nahiyelerde gerçek bir özerklik kurdu. Ardından Hıristiyanlar da dâhil olmak üzere bütün halka, silah taşıma ve düzeni sağlamak için milis kuvvetleri oluşturabilme hakkı verdi¹⁴⁹. Belgrat Kalesi yamaklarının ve halkın reaya köylerini ele geçirerek çiftlik edinmeleri bölge halkının dirliğini bozmaktaydı. Böylece bu araziler devlet tarafından tekrar ele geçirilerek halka yeniden satıldı¹⁵⁰. Fakat Belgrat'tan kovulan yamaklar, 1794 yılında Pazvandoğlu'nun yardımıyla Belgrat'a zorla girmek istedi. Bununla birlikte, Belgrat Muhafızı Şinikzade Mustafa Paşa'nın getirdiği sekbanların birçoğu da dağ eşkıyası olduğundan halkı baskı altına aldı. Vidin'de Pazvandoğlu'nun isyan etmesi merkezi yönetimi huzursuz ediyordu. Dağlı eşkıyasına karşı fazlasıyla iyi niyetli davranılmıştı. Babiâli'nin hoşgörüsünün dağlı eşkıyası tarafından kötüye kullanılması her geçen gün artıyordu. Pazvandoğlu, dağ eşkıyalarında Macar Ali'yi Niğbolu üzerine gönde-

---

¹⁴⁸ S. Aslantaş, *a.g.e.*, s. 51,52.

¹⁴⁹ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, İstanbul 1993, Milliyet Yayınları, s. 252.

¹⁵⁰ BOA, 198/9996 HAT

rip kalenin ele geçmesini sağladı ve burada birçok kişiyi idam ettirdi. Macar Ali, birçok binayı, dükkânı ve camiyi yaktı. Ayan, müsellim ve ileri gelen bazı yeniçerileri zincire vurup Vidin'e götürdü. Otuz bir Oğlu isimli birini de Niğbolu mütesellimi olarak atadı. Bundan sonra Pazvandoğlu'nun amacı, Selvi, Kuşçuk, Şumnu ve Balkanların diğer bölgelerindeki kasaba ve köyleri tamamen ele geçirmektir. Rumeli Valisi, Eflâk Voyvodası ve Rusçuk halkı tarafından, Pazvandoğlu'na karşı önlemler alınması yönündeki haberler Babîâli'ye ulaştırılıyordu. Bu durumda Tuna ile Balkan arasındaki toprakların önemi arttı. Osmanlı Devleti, bütün gücünü ve zamanını Pazvandoğlu'nu yakalamaya harcamaktaydı. Avrupa politikasının değişmesi, Yemen ve Yedi Ada ile Yenice, Preveze, Parga ve Poterinto'nun Fransa eline geçmesi Osmanlı Devleti'ni daha da sıkıntıya soktu. Fakat Babîâli tarafından en önemli sorun Pazvandoğlu'nun ortadan kaldırılması olarak görülüyordu. Çünkü Belgrat Kalesinden kaçan yamaklar da Vidin'deki Pazvandoğlu Osman Ağa'ya katılıyordu. Bu da onun eşkıya topluluğunu ve gücünü iyice arttırıyordu¹⁵¹.

1795 yılı sonlarına doğru Pazvandoğlu sorunu yeni bir döneme girdi. Pazvandoğlu, Vidin muhafızlarının sözlerine itaat edeceğini bildirdi. Bunun üzerine Babîâli, asilerle arasındaki bağlantıyı koparmak ve onları zayıflatmak için 1796'da Pazvandoğlu'nu affetti. Fakat bu durum Pazvandoğlu'nun daha da güçlenmesini sağladı¹⁵². Pazvandoğlu'nun amacı Belgrat'ı almak ve yeni kuracağı devletin başkenti yapmaktı¹⁵³. Pazvandoğlu'nun yanı sıra, Sırlar da rahat durmuyordu. Fener Rum

---

¹⁵¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet.*, C. 3, İstanbul 1994, Üçdal Neşriyat, s. 1652, 1653.

¹⁵² S. Aslantaş, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁵³ S. Aslantaş, *a.g.e.*, s. 58.

Patrikhanesi, Sırp taşkınlıklarını Babiâli'ye, Belgrat yamakları ile valilerin arasındaki çekişmeden ve birbirlerine olan düşmanlıklarından ileri geldiği şeklinde sunmuştu. Yine Patrikhane, Belgrat'a muhafız olarak atanan Hacı Mustafa Paşa'nın güzel idaresi sırasında Sırp'ların rahata kavuşarak emredilecek hizmetleri yerine getireceklerini bildirilmişti¹⁵⁴.

1798 yılında Pazvandoğlu'nu ortadan kaldırmak üzere Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa serasker olarak atandı. Karadan ve denizden Pazvandoğlu üzerine saldırmakla görevlendirildi. Emrine topçu, arabacı, humbaracı, lağamcı ocaklarından birçok ortalar verilmesinin haricinde Anadolu Valisi ve Cebbar zade Kara Osman oğlu ile Anadolu'dan çok sayıda asker verildi. Erzurum Valisi Ziya Paşa'nın aşiretlerden toplayacağı askerlerle, Silistire Valisi Osman Paşa ile Rumeli Valisi Mustafa Paşa emrinde olan ordular oluşturuldu. Ayrıca Rumeli Beylerbeyi rütbesi ile kendisine İnebahtı Sancağı verilen Hacı Mustafa Paşa'ya vezirlik rütbesiyle Selanik eyaleti yönetimi verildi. Bununla da kalmayıp Evlâd-ı Fatihan ile Selanikli eli silah tutan ve savaşabilecek kişilerle Edirne'den asker toplayıp serasker paşa emrine girmek üzere iki tuğ verildi. Selanik yönetimi Hacı Mustafa Paşa'ya verildiği için oradan ayrılan Ebubekir Paşa'ya da İnebahtı Sancağı verildi. Fakat kısa bir süre sonra Selanik Ebu Bekir Paşa'ya bırakılıp Hacı Mustafa Paşa'ya Halep eyaleti yönetimi verildi. Böylece bütün hazırlıklar tamamlandı ve dağlı eşkıyasıyla yamaklara karşı olağanüstü bir seferberlik başlatıldı. Pazvandoğlu'nun faaliyetlerine gelince Rumeli'nin sağ kolunu yani Sava nehrinden Karadeniz'e kadar olan bölgeyi ele geçirip egemenlik alanını genişletmek istiyordu. Karadeniz'e kadar olan kısımda Rusçuk ve Varna hariç Belgrat yönüne birlikler gönderdi. Sofya ve Niş'i ele geçirmeyi başardı. Tuna boyunda Rus-

---

¹⁵⁴ BOA, 180/8111 HAT

çuk'a ve Balkan boyunda Şumnu'ya kadar olan yerleri ele geçirdi. Böylece ara bölgede ele geçirilemeyen sadece Lofça kaldı¹⁵⁵.

Pazvandoğlu, Rusçuk'tan sonra Belgrat kalesini ele geçirmek istedi. Belgratlı Kara Ömer kumandasında gönderdiği çok sayıdaki eşkıya, Koriçe Adası'nı basıp Koriçe voyvodasını yakaladı. Sonra sırayla Pasarofça ve Semendire'ye girdi. Bunun üzerine Babiâli, İzvornik Mutasarrıfı Hasan Paşa'ya ve Böğürdelen Voyvodası Veli Efendi'ye gerekli tedbirlerin alınması için emirler gönderdi. Fakat daha onlar Semendire'ye varmadan eşkıya, Belgrat varoşuna girmeyi başardı. Yine de kalede bulunan dilâverler sayesinde eşkıya bozguna uğrattıldı. EşkİYalar, geride birkaç yüz ölü, mühimmat, cephan ve bayrak bırakarak kaçtı. Ayrıca üçü lider olmak üzere 150 kadar eşkıya canlı olarak yakalandı¹⁵⁶.

1798'de Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi sonucunda Osmanlı-Rus yakınlaşması başladı ve bu durum Pazvandoğlu'nu rahatsız etti. Bunun üzerine Pazvandoğlu Babiâli'yle anlaşma yolunu seçti. Babiâli, Pazvandoğlu'nu affetti ve ileri sürdüğü şartları kabul etti. Böylece yamaklar, Belgrat'a hem geri döndü hem de eski mülklerine kavuştu. Ayrıca eski suçları affedilecek olan yamaklar, kaleyi bekleyip düşman saldırılarında kaleyi savunacaklar, padişahın ve valilerin emirlerine itaat edeceklerdi. Yamaklar tarafından Sırlardan bir akçe dahi alınmayacak, halka zarar verilmeyecek, köylere saldırılmayacaktı. Semendire muhassıllık olduğundan muhassıllık işlerine karışılmayacak, bir kişide iki ulufe defteri bulunmayacak, sahıpsiz mal kalması durumunda ölenin ulufe defteri saklanmayacaktı. Yamakların Belgrat'tan çıkarılmasından sonra yamak defteri elde edenlerin defterlerine itibar edilmeyecek ve Belgrat'tan

---

¹⁵⁵ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 3, s. 1655.

¹⁵⁶ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 3, s. 1658.

çıkarılmalarından önce sahip oldukları mallar kendilere iade edilecekti. Ayrıca yamaklar, yerli askerlerle iyi geçineceklerdi¹⁵⁷. Yamaklar, Şubat 1799'dan itibaren Belgrat'a dönmeye başladı. Fakat yamakların dönüşü Belgrat Muhafızı Hacı Mustafa Paşa'yı bazı sorunlarla karşı karşıya bıraktı. İlk sorun, Babıâli'nin emriyle maiyetinde bulunan sekbanı serbest bırakması için onlara 75 bin kuruş ödemek zorundaydı. Paralarını alamayan sekbanlar isyan etmiş ve Belgrat Kalesi'nin kapılarını kapatarak şehri ele geçirmeye çalışmıştı. Hacı Mustafa Paşa bu parayı ancak Sırp'lardan toplayarak ödeyebilirdi. İkinci sorun ise, yamaklar mülklerini hangi şartlarla geri alacaklardı. Hacı Mustafa Paşa, yamakların kaleyi ele geçirmesinden korktuğu için iki binden fazla yamak yazılmasını yasakladı. Fakat Yamaklar, huzursuzluk çıkarmaktan ve para toplamaktan vazgeçmedi. Özellikle Mart 1800'den itibaren Sırp'lar üzerindeki baskılarını arttıran yamaklar, Böğürdelen'e saldırıp knez Ranko Lazareviç'i öldürünce Hacı Mustafa Paşa da Böğürdelen'e asker göndermek zorunda kaldı. Yamaklar, Hacı Mustafa Paşa tarafından ele geçirilip idam edilince iki taraf arasındaki düşmanlık daha da arttı¹⁵⁸. Öte yandan Belgrat isyanına sebep olanların cezalandırılması, isyanla alakaları olmayan yamak ve yerliler tarafından memnuniyetle karşılanmıştı¹⁵⁹. Ayrıca Belgrat'ta dayılarla Sırp'lar arasındaki düşmanlığın dayılık, subaşılık ve diğer unvanlarla çalışanların sebep olduğu düşünüldüğünden, Babıâli bu unvanların kaldırılmasına, işlerin yönetmelik ve emirlere göre düzenlenmesine karar verdi¹⁶⁰.

---

¹⁵⁷ S. Aslantaş, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁵⁸ S. Aslantaş, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁵⁹ BOA, 99/3946-B, HAT

¹⁶⁰ BOA, 98/3918 HAT

Semendire ve çevresindeki kazaların knezleri ve kocabaşları Babiâli'ye gönderdikleri mektupta, yaptıkları fena hareketleri isteyerek yapmadıklarını ve buna yamaklarla dayıların mezaliminin sebep olduğunu Belgrat Muhafızlığı Hacı Mustafa Paşa'ya verildikten sonra rahatladıklarını ve gerektiğinde asker ihracını karşılayabileceklerini, hizmet edeceklerini belirttiler¹⁶¹. Fakat Hacı Mustafa Paşa, ne kadar uğraşırsa uğraşsın yamakları kaleden çıkaramadı. Belgrat yamakları Kale-i Zir ve Kale-i Bala'da, Muhafız Hacı Mustafa Paşa'yı kuşattı. Yamakların üzerine süvari gönderildi, fakat kaleye girmek mümkün olmadığından yamaklara karşı başarılı olunamadı¹⁶². Babiâli, Rumeli'de meydana gelen büyük karışıklıkların çözümünün, gerçekte Belgrat yamaklarının gurur ve güçlerini kırmaktan geçtiği görüşüne varmıştı. Eğer yamaklar Belgrat'ı Ebu Bekir Paşa'ya teslim etmezse Paşa, bir kısım askerini Sırlara verip Belgrat aleyhine hareket etmelerine izin verecekti¹⁶³. Ayrıca Belgrat yamaklarının Pazvandoğlu Osman Paşa'nın emrine girme ihtimaline karşı Belgrat kaza ve nahiyelerindeki reyanın yamaklar tarafında olmamaları için Fener Rum Patriği'ne mektuplar yazdırıldı¹⁶⁴. Belgrat Kalesi'ne yamakların girmesiyle Fethülislam'dan gelen Muhafız Hacı Mustafa Paşa oğlu Derviş Bey ve çevredeki paşalar Babiâli'den asker istedi¹⁶⁵, fakat yamak liderlerinden Küçük Ali, Molla Yusuf, Ağanlı Hüseyin Alemdar ve Kör Osman, Pazvandoğlu'ndan aldığı emirle Hacı Mustafa Paşa'yı öldürdü. Buna karşın Belgrat isyanına sebep olarak Babiâli, Divan Kâtibi Hacı Emin,

---

¹⁶¹ BOA, 180/8111-A, HAT

¹⁶² BOA, 98/3925-A, HAT

¹⁶³ BOA, 47/2303-H, HAT

¹⁶⁴ BOA, 99/3946-L, HAT

¹⁶⁵ BOA, 99/3963 HAT

Semendire Alay Beyi Abdurrahman'ın ve Kale-i Bala zabiti Kaptan Osman'la arkadaşlarını gördüğünden bunlar idam ettirdi. Bunlar idam edildikten sonra, yamaklar, yerli ağalar ve memurlar kendi işleriyle meşgul olacaklarına dair söz verdi¹⁶⁶. Fakat Hacı Mustafa Paşa'nın öldürülmesinden sonra dayılardan Foço Oğlu Mehmet, Molla Yusuf, Küçük Ali ve Ağanlı Hüseyin Alemdar neredeyse bütün Semendire'de tek güç haline geldi¹⁶⁷. Yamakların kaleye girerek kale muhafızı Hacı Mustafa Paşa ve adamlarını katletmeleri, yamakların Pazvandoğlu Osman Paşa'yla birlikte Belgrat'ı Vidin gibi güçlerini birleştikleri bir yer yapma amacıyla olduklarını göstermekteydi¹⁶⁸.

18. Yüzyıl sonunda Avrupa'nın durumuna gelince, Fransız Devrimi'nden sonra Avrupa'da Fransa'ya karşı sessiz bir bekleyiş vardı. İngiltere, İspanya, Prusya, Danimarka ve İsveç tarafsız kalmayı tercih ediyordu. Avusturya ve Rusya ise, Osmanlı Devleti'yle savaş halindeydi¹⁶⁹. Bununla birlikte tarafsızlık durumu çok uzun sürmedi. Napolyon'un milli devletler kurma projesi ve Avrupa'nın politik dengesini değiştirme isteği Avrupalı Devletlerin harekete geçmesine neden oldu. Özellikle İngiltere ve Rusya, kurulu düzenlerini Fransa'nın bozma ihtimaline karşı sürekli bir ittifak arayışı içine girdi. Osmanlı Devleti ise, Fransa'ya karşı Rusya'ya yaklaştı. 1796 yılında, Osmanlı Devleti Rusya'yla dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri sürdürme niyetinde olduğunu açıkladı. 1797 yılında Rusya'ya gönderilen bir namede, dostluk ve barış antlaşmasının şartlarını Rusya bozmadığı sürece antlaşmaya Osmanlı Devleti

---

¹⁶⁶ BOA, 99/3363-A, HAT

¹⁶⁷ M. Ç. Börekçi, *a.g.e.*, s. 46, 47.

¹⁶⁸ BOA, 99/3946 HAT

¹⁶⁹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara 1999, T.T.K. Yayınları, s. 41.

tarafından da uyulacağı, Rus tüccarların korunup onlara saygı gösterileceği belirtildi. Mısır'ın Fransa tarafından işgal edilmesiyle Kasım 1798'de, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında bir ittifak antlaşması imzalandı. Bu yakınlaşmayla beraber, Fransa'ya karşı ortak bir tavır alındı¹⁷⁰.

Napolyon, Mısır ve Suriye'de Osmanlı reayasını tahrik etmekle yetinmeyip Lübnan'daki Katolik Marunilere, Haçlı ruhunu canlandırmak için çağrılarda bulundu. Ayrıca Napolyon, milli devletler kurma ideali çerçevesinde, Dürzi Hâkimi Emir Beşir, Mekke Şerifi ve Vahhabilerin lideri Abdülvahap'la Yahudilere mektuplar gönderip bir takım vaatlerde bulundu¹⁷¹.

19. Yüzyıl başında Avrupa'da milliyetçilik akımı etkisini göstermeye başladı ve Avrupa'daki bütün taşlar yerinden oynadı. İspanya, Almanya ve Prusya'da milliyetçi duygular uyanırken, Galiçya'daki Polonyalılar Avusturya'ya karşı ayaklandı¹⁷². Bu durum devletlerarası dengeleri ve ilişkileri de bozdu. 1802 yılında, İngiliz-Fransız ilişkileri iyice gerildi. Napolyon'un faaliyetlerinden ve Osmanlı Devleti'yle yaklaşma çabalarından İngiltere kadar Avusturya ve Rusya da rahatsızdı. 1804 yılında Fransa'ya karşı Avusturya-Rusya ve İngiltere-Rusya arasında ikili antlaşmalar imzalandı. 1805 yılında da Avusturya, İngiltere-Rusya ittifakına katıldı¹⁷³. Buna karşın

---

¹⁷⁰ İsmet Binark, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Mevcut Name-i Hümayun Defterlerine Göre Osmanlı-Rus Münasebetleri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl*, Ankara 1999, T.T.K. Yayınları, s. 205.

¹⁷¹ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 71, 72.

¹⁷² F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁷³ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 63.

Fransa, Prusya'yla bir antlaşma imzaladı. Bu antlaşmanın önemi, antlaşmada Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü içeren bir maddenin yer almasıydı¹⁷⁴.

2- Birinci Sırp İsyanı ve Dayılar

Müslüman toprak ağaları olan sipahilerle Hıristiyan köylüler arasındaki ilişkiler ilk başlarda çok güçlüydü. Hatta Belgrat'ta bu ilişkiler, Osmanlı Devleti'nin başka bölgelerinkinden de sıkıydı. Sırlar geniş aile birimleri olan *zadruga* biçiminde örgütleniyorlardı. Her aile grubu bölge meclisi olan *knezevina*'ya bir temsilci gönderirdi. Knezevina da *knez*'i yani reisi seçerdi. Knez seçimi eşitlikçi bir gelenektir. Fakat 18. Yüzyıl boyunca zengin ailelerin, özellikle de domuz yetiştiriciliği ile uğraşan ailelerin pek çok bölgede knez görevini üstlendiği görüldü. Knezler çok kâr getiren vergi tahsilâtından da sorumluydu. Knez, toprak sahipleri ve Osmanlı yöneticileriyle işbirliği içinde çalışırdı. Bu politik ya da ekonomik bir özerklik olmayıp timar sahibi olarak sipahilerin hakları temeline dayanan dengeli bir tarım sisteminin gelişmesini özendirmişti. Bu büyük topraklarda köylüler miras haklarına ve hatta yasalarının korumasına sahipti. Vergilerini ödeyen köylüler, bunun dışında ürettiklerine sahip olabilirlerdi. Bu Batı Avrupa standartlarına göre oldukça ileri düzeyde bir sistemdi. Fakat 18. Yüzyıl sonlarına doğru timar sistemi *çitluk* adı verilen ve köylüyü borç yükünden kurtaramayan, yıpratıcı acımasız bir sisteme dönüştü. Ayrıca Yeniçerilerin aç gözlülüğü 18. Yüzyıl sonlarında Sırlar arasında ortaya çıkan domuz yetiştiricisi köylü aristokrasisinin çıkarlarına da ters düşmeye başladı. Bununla birlikte, 18. Yüzyıl sonunda Belgrat vilayeti iki kez Avusturya kontrolüne geçti. Belgrat'ın kuzeyindeki Sırp ve Hırvat karma eyaleti olan Voyvodina'daki Sırp tüccar toplumu

---

¹⁷⁴ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 65.

Habsburg İmparatorluğu'nun domuz eti ihracını sağlamaktaydı. Voyvodina, 1791 yılında Osmanlı kontrolüne geçtiğinde domuz ticaretindeki önemini devam etti. Bu bölgede, kurumsallaşmış bir düzeni temsil eden sipahilerle sonradan gelen dayılar arasında oldukça sert anlaşmazlıklar yaşanıyordu. Yine de asıl yük Sırp köylülerin üzerindeydi. Dayılar, hayvanlardan özellikler de domuzlardan oldukça yüklü vergiler alıyordu¹⁷⁵.

Sırbistan'da köylerdeki hayat, genellikle düzenli, ataerkil ve tek düze şeklindeydi. Erkekler çalışmaya gider, harman zamanı tarlalarda yardım eden kadınlar ise, evlerinde kalırdı. Aileyi bir arada tutan en önemli unsur zadruga'ydı. Zadruga, iş ve dinlenme için merkezi büyük bir odayı kullanan ve bunun dört yanından yatak odalarına giden bir geniş aile mekânıydı. Sırp toplumunun temelinde aile bağları vardı ve köylüler çok kalabalık olsa da bir zadruga'yı bölmezler, bunun yerine mekânları genişletme yoluna giderlerdi. 19. Yüzyılın Alman Sırp tarihçisi Leopold Ranke, ailelerin merkezî rolünü: "Kendi ihtiyaçlarını sağlayan ve her biri kendi içinde kapalı olan bu aileler Sırp milliyetçiliğinin temelini oluşturur. Kişisel çıkar böylece aile çıkarıyla birleşir" sözleriyle özetlemiştir. Zadruga, her şeyden çok Sırp'ların sosyal ve kültürel geleneklerini korur ve bunu da Ortodoks kilisesinden daha etkili bir şekilde yapardı. Ortaçağ Sırbistan İmparatorluğu'nun çöküşüyle 1804 yılındaki I. Sırp isyanı arasındaki yaklaşık dört yüzyıllık Osmanlı hâkimiyeti sırasında, Sırp kimliğini devam ettiren tek kurum Kilise değildi. Aslında Kilise'nin üstlendiği rol, diğer milletlerdeki kadar büyük değildi. Bunun nedenlerinin başında, Sırp Kilisesi'nin cahil köylülerin anlamadığı eski kilise Slavcasının bir türü olan Slav-Sırpça lehçesi kullanmasıydı. Manastırlar, Ortaçağ Sırbistan İmparatorluğu'nun ikona geleneklerini koruduklarını

---

¹⁷⁵ M. Glenny, *a.g.e.*, s. 28.

iddia edebilirdi. Fakat Sırp Patrikliği'nin 1776 yılında kaldırılmasından sonra üst düzey hiyerarşiye Rumlar hâkimdi ve bu durum Sırpların resmi kiliseden uzaklaşmalarına neden oldu. Hatta Birinci Sırp isyanı sırasında kentlerde kalan piskoposların Türk yöneticilerini desteklemeleri Sırplar arasındaki kırgınlığı arttırdı. Sırplar arasındaki en gelişmiş kültür ögesi destanlardı. Gezici kişiler tarafından okunan ve kilisenin çok fazla etkisinin görülmediği bu şiirlerde Sırbistan'ın Osmanlı Devleti yönetimine girmeden önceki tarihi anlatılmaktadır. Sırpların 1389 yılındaki Kosova yenilgisi ve ortaçağın diğer büyük olayları Sırp milli mitolojisinin temel taşı olmuştur. 19. Yüzyıl başlarındaki isyanlar, Sırpların 14. Yüzyıldan beri Osmanlı Devleti'nin yaşattıklarına karşı girişilen mücadelenin canlanması olarak gösterilmiştir. Çağdaş Sırbistan tarihçileri de, bu şiir ve şarkılarla iddialarını sürdürmek için romantikleştirilmiş bir geçmişle tarihlerinde süreklilik sağlamaya çalışmıştır¹⁷⁶.

III. Selim zamanında, Rumeli'nin her yanı bir dağlı eşkıyasının elinde bulunuyordu. Belgrat'ta da, kale yamakları ve onların liderleri dayılar, zorbalığa kalkışarak Sırbistan halkına karşı eziyet ediyordu¹⁷⁷. Bunun üzerine Sırplar, Rusya ve Avusturya'dan destek ve yardım taleplerini bildiren faaliyetlerde bulundu. Özellikle Macaristan'da yerleşmiş olan Sırp ruhban sınıfı arasında milliyetçilik çalışmaları hız kazandı. Zira ruhban sınıfı arasında bağımsız bir Sırp devleti kurma fikri vardı. Hatta Sava, Tekelija ve Budapeşte'de bağımsız Sırbistan haritası hazırlanmıştı. Başpapaz

---

¹⁷⁶ M. Glenny, *a.g.e.*, s. 30,31.

¹⁷⁷ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l- Vukuat*, C. 3-4, Ankara 1987, T.T.K. Yayınları, s. 243.

Arsenija Gajoviç, 1803 yılında Rusya'da bir *Slav-Sırp İmparatorluğu*'nun kurulmasını dilediğini açıklamıştı¹⁷⁸.

Sırların, Sırp İmparatorluğu hayalleri kurmasında Avrupalı Devletlerin faaliyetleri etkili olmuştu. Hacı Mustafa Paşa'nın 1801'de Babiâli'ye bildirdiğine göre, Bosna, Vidin ve Belgrat çevresinde Fransız casusları dolaşmaktaydı. Bu casuslar, askeri amaçlı orda olmakla beraber, casusların Fransız Devrimi'nin fikirlerini yayma ihtimali de vardır¹⁷⁹. 1802'de Sırlar, Avusturya yönetimine girmeye hazır olduklarını Avusturyalı yetkililere bildirdi. Fakat Avusturyalı yetkililer, bunun Osmanlı Devleti'yle olan iyi ilişkileri bozacağını düşündüklerinden bu teklif reddetti. Yine de Sırlar vazgeçme niyetinde değildi. Gizli görüşmelere devam ettiler. Bu durumdan haberdar olan dayılar ise, knezlerin isyan hazırlığı içinde olduğunu anladı. Dayılar, isyanı engellemek için olaya karışan knezlerin öldürülmesi, onların yerine yeni knezlerin tayin edilmesi ve halkın elindeki silahların toplanması gibi bir dizi kararlar aldı. Bu kararları uygulamak üzere kasabalardaki subaşı ve kabadayılara emirler göndererek knezlerin öldürülmesini istediler. Dayılar ilk olarak Valyevo Başknezi Aleksa Nenadoviç'in öldürülmesini istiyordu. Nenadoviç, 1788-1791 Osmanlı-Avusturya Savaşı'nda Avusturya birliklerinde savaşmıştı. Böylece Valyevo'ya gelen Foço Oğlu Mehmet, 4 Şubat'ta Nenadoviç'i yakalatarak idam ettirdi¹⁸⁰. Sadece knezler değil, bir hafta içinde din adamları, tüccarlar ve bölükbaşlarından yaklaşık 70 kişi öldürüldü¹⁸¹. Öldürülenlerin yakınları olan 700-800 kişilik bir grup diğer Sırlar-

---

¹⁷⁸ M. Ç. Börekçi, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁷⁹ M. Ç. Börekçi, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁸⁰ S. Aslantaş, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁸¹ S. Aslantaş, *a.g.e.*, s. 70.

la birleşerek dayıların adamlarından 500 kişiyi öldürdü. Bununla da yetinmeyip 15 bin kişilik bir grup, başlarında Kara Yorgi'yle Belgrat yakınlarındaki Havala'ya kadar ilerledi. Buradaki çarpışmalarda Molla Yusuf ve Küçük Ali'nin kardeşi bütün cephaneyi terk ederek kaleye sığınmak zorunda kaldı¹⁸². Kara Yorgi'nin emrindeki kuvvetler oldukça güçsüzdü. İlk başta masraflarını kendi karşılayıp eğittiği knezlerin bütün özel birlikleri, diğer soyluların özel birlikleri, haydutlar ve Eflâklı, Arnavut, Bulgar olup sadece parayı ödeyene bağlı olan Pazvandoğlu'nun paralı askerleri onun yanında yer aldı. Ancak destekçilerinin çoğu köylülerdi. Dayılar, asilerle aralarını düzeltmek için Kara Yorgi'ye Mata isimli bir keşiş yolladı. İki taraf, Hasan Paşa Palangasında¹⁸³ buluştu ve Kara Yorgi'ye isyanı durdurması karşılığında başknezlik verileceği vaat edildi. Kara Yorgi ise, barışı kendisinin de istemesine rağmen, halkın artık zulüm çekmeye dayanamadığını ve köylerde hanların yıkılması, şubaşlıların köylerden çıkması, zulmün kesinlikle sona ermesi durumunda barışın olacağını söyledi. Ayrıca dayıların Avusturya'nın kefaletini almasını şart koştu. Dayılar, asilere silahı bıraktıkları takdirde köylere Müslümanların girmeyeceğini, vergilerin knezler tarafından toplanacağını, reayaya hiçbir şekilde dokunulmayacağını ve Kara Yorgi'nin başknez olacağını garanti etti. Nitekim dayıları oyalamaya çalışan Kara Yorgi, Avusturya'nın kefil olması isteğini tekrarlayarak konuyu görüşmek için zaman istedi¹⁸⁴. İsyanın büyümesinden korkan ve bu işe bir an önce çare bulmak isteyen dayılar, Bosna ve Rumeli paşalarından yardım istedi. Fakat paşalar dayılara olumlu cevap vermedi. Dayıların Bosna ve Rumeli taraflarında adam toplamaya ça-

---

¹⁸² M. Ç. Börekçi, *a.g.e.*, s. 50 vd.

¹⁸³ Palanga: etrafı hendeklerle çevrili ağaç ya da toprak kale.

¹⁸⁴ S. Aslantaş, *a.g.e.*, s. 75 vd.

lıştıklarını haber alan Kara Yorgi, Saraybosna ileri gelenlerine, Sırların asi olmadığını sadece öldürülen knezlerinin intikamını almaya çalıştıklarını anlatan bir mektup yazdı. Bunun üzerine dayıların durumu gittikçe kötüleşti. Bu zor durumda dayıların yardım alabilecekleri bir tek Pazvandoğlu kalmıştı. Pazvandoğlu, kendisine başvuran dayılara üç yüz Arnavut gönderdi. Fakat Pazvandoğlu'nun adamları asiler tarafından durduruldu ve büyük çoğunluğu öldürüldü. Dayılar, Hıristiyan halka elindeki silahları teslim etmeleri konusunda emirler yayınlasa da, artık iş çıkırından çıkmıştı. Asiler yolları ve geçitleri kesiyor, Müslümanları öldürüyordu. Güvenliği ve huzuru sağlamak imkânsız hale gelmişti¹⁸⁵. Avusturya'dan Tuna yoluyla gelen silah akışı arttıkça dayılar telaşa kapıldı. 1804 Ocak ayı sonunda arabalar dolusu silah Belgrat'a girdi¹⁸⁶. Şubat ayında üç yüze yakın Sırp ileri geleni merkezi Sumatya'daki Orasac'ta toplandı ve Kara Yorgi'yi lider seçti. Mayıs 1804 tarihinden itibaren Kara Yorgi beyannamesini "Hâkim Voyvoda" ve "Lider" unvanıyla imzalamaya başladı¹⁸⁷.

Gerçek adı Djordje Petroviç olan Kara Yorgi hakkında çok fazla bilgi yoktur. Şumadya'da doğduğu sanılmaktadır. Fakir bir aileden gelen Kara Yorgi, toprak işçiliği yapmış, hiç eğitim almamış, cahil biriydi. 1787 yılında ailesi ile birlikte Belgrat'tan ayrılarak Voyvodin'e yerleşmişti. Avusturya-Osmanlı Savaşında Kara Yorgi, Sırp serbest birliklerine katılarak Batı Sırbistan'da savaştı. Burada savaşmayı öğrenerek astsubay oldu. Zıştova Barış Antlaşması'ndan sonra Topola'ya yerleşti ve domuz ticareti yapmaya başladı. Hacı Mustafa Paşa, Sırp milis kuvvetlerini kurduğunda

---

¹⁸⁵ S. Aslantaş, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁸⁶ M. Glenny, *a.g.e.*, s. 28 vd.

¹⁸⁷ Barbara Jelavich, *Balkanlar Tarihi*, C. 1, İstanbul 2006, Küre Yayınları, s. 221.

Kara Yorgi bölgenin bölükbaşı oldu ve Paşa'nın emri altında Osmanlı taktiklerini öğrendi¹⁸⁸.

Kara Yorgi, asileri durdurmak için Rudnik'e hareket eden Küçük Ali'yle çatışmaya girdi ve kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine, adam toplamak için Belgrat'a geçti. Kara Yorgi, her evden bir kişinin isyana katılmasını zorunlu hale getirdi. Bu emre karşı çıkanlar öldürülecekti. Böylece gönüllü ya da zorla 3 bin kişi toplandı. Sırp asilerle Koşancalı Halil ve Küçük Ali Yagodina'da çatıştı. Küçük Ali, ele geçirdiği esirleri isyandan vazgeçme şartıyla serbest bıraktı. Fakat asiler ikinci kez Yagodina'ya saldırdı ve iki yüz kadar Müslüman'ı öldürdü. Sırbistan'ın kuzeybatısındaki isyanlar ise, Valyevo ve Böğürdelen'de başladı. Valyevo'daki isyana papaz Mateya ve amcası Yakov Nenadoviç liderlik etti¹⁸⁹. Disiplinsizliği ve köylülerin çoğunun savaşa giderek canlarını ve geçim kaynaklarını tehlikeye atmaktaki isteksizliği önlemek için isyancıların liderleri zor kullanmaya karar verdi. Nenadoviç anılarında: “ *Hangi knez ordusunu bir arada tutamazsa o knez işkenceyle öldürülecektir; hangi asker yerinde bulunmazsa o asker kapısı önünde kazığa geçirilecektir. Bu nedenle yaşamlarınızla oynamayın; silah taşıyabilen herkes birliğine gitsin...Gospodar Corce adamlarını gizlice köylere gönderecek ve bunlar evlerinde bulduklarını öldürecekler, tekerleğe bağlayıp parçalayacaklar ve evini yakacaklardır*”¹⁹⁰ şeklinde yazarak isyandan yana olmayanları asilere karşı saydıklarını açıkça belirtmiştir. Ayrıca Kara Yorgi ve adamları sadakat ve birliği sağlamak için Sırp Ortaçağ imparatorluğunun sembol ve ikonalarını kullandı. Kara

---

¹⁸⁸ G. Castellan, *a.g.e.*, s. 253.

¹⁸⁹ S. Aslantaş, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁹⁰ M. Glenny, *a.g.e.*, s. 32.

Yorgi askerlerini savaşa gönderirken I. Kosova Savaşı'nın ruhunu canlandırdı. 'Tanrı'nın merhameti ile Sırbistan ve Bosna'nın tüm halklarının adına Georgije Petroviç' yazılı bir mühür hazırlattı. Kara Yorgi'nin armasında da çifte başlı bir kartalla Ortaçağ Sırbistan'ının sembollerinden biri olan Kiril yazısıyla dört C ile süslü bir haç bulunuyordu¹⁹¹.

Kara Yorgi ve adamları isyan hareketi başlattığında, bazı Osmanlı devlet memurları isyanların ciddiyetini anlamayarak Sırp asileri destekledi. İrad-ı cedit hazinesine bağlı Niş mütesellimi Hafız Ağa, asilere silah, mühimmat ve cephane göndererek Sırp asilere yardım etti. Ada-yı Kebir Kaymakamı Recep Ağa ise, asilere 2.000 kurşluk barut ve kurşun gönderdi. Sırp isyanı karşısında Babiâli de ikiye ayrıldı. Bir kısım devlet adamı diğer Hristiyan tebaaya örnek olmaması için dayıları desteklerken, bir kısım devlet adamı da dayıların eziyetlerinde dolayı asileri haklı görmekteydi. Sadrazam Hafız İsmail Paşa da, asileri destekleyen grubun içindeydi¹⁹². Babiâli, Sırp isyanının ciddiyetini ilk zamanlarda anlayamadı ve en önemli sorunu, dayılara destek veren eşkıya başı Koşancalı Halil ve adamları olarak gördü. Böylece Babiâli, Koşancalı Halil, Manav İbrahim, Filibezade Kara Mustafa, Arslanoğlu'yla Plevne civarında silahlı mücadeleye girdi ve çeşitli başarılar elde etti¹⁹³. Fakat Manav İbrahim ve Koşancalı Halil beraberindeki eşkıyayla birlikte Rahova'ya da saldırdı. Ancak bu saldırı da Osmanlı güçleri tarafından kolaylıkla etkisiz hale getirildi¹⁹⁴. Niğebolu Muhafızı ve Silistre Valisi Musa Paşa, Rahavo kazasını eşkıyadan kurtardı.

---

¹⁹¹ M. Glenny, *a.g.e.*, s. 32 vd.

¹⁹² M. Ç. Börekçi, *a.g.e.*, s.53,54.

¹⁹³ BOA, 51/2607 HAT

¹⁹⁴ BOA, 53/2465 HAT

Bunun üzerine, Manav İbrahim Barkofça'ya ve Koşancalı Halil ile Filibeli Mustafa Lom'a sığındı¹⁹⁵. Manav İbrahim, Vidin üzerinden Koşancalı Halil, Filibeli Mustafa ve beraberindekilerle beraber köyleri yakarak Tırnova'ya kadar ilerledi¹⁹⁶. Bu sırada eşkıya Gavur İmam ile diğer eşkıyadan yardım aldı¹⁹⁷. Bunun dışında Manav İbrahim, Celiloğlu, Gavur İmam ve Koşancalı Halil, Tırnova'da Gürcü Osman Paşa¹⁹⁸, Tatarcık'ta Hüseyin Paşa ve İsmail Ağa¹⁹⁹ ve Eflâk'ta Hasan Paşa ve Tirsinikli İsmail Ağa'yla savaştı²⁰⁰. Böylece Osmanlı Devleti, eşkıya liderleri yüzünden Rumeli'de zor zamanlar yaşadı. Aynı zamanda Belgrat yamakları, Bosna sınırına saldırıp Srebreniçe kazasında çiftlikleri ele geçirdi²⁰¹. Babıâli'nin tek amacı Belgrat yamaklarıyla Sırp- lar arasındaki çatışmaların önlenmesiydi. Önceleri isyanlara meydan vermemek ve karışıklıkları derhal önlemek için memurlara fermanlar gönderilmekle yetinildi²⁰². Fakat Sırp- ların sayısı her geçen gün artıyordu. Belgrat dayıları, asi Sırp- lar karşısında yeniliyordu. Bunun üzerine Koşancalı Halil, Küçük Ali ve Poriçalı Hüseyin Bayrakdar Belgrat'ta dayılarla birleşti²⁰³.

---

¹⁹⁵ BOA, 61/2692-A, HAT

¹⁹⁶ BOA, 57/2613-B, HAT

¹⁹⁷ BOA, 57/2613-D, HAT

¹⁹⁸ BOA, 47/2298-A, HAT

¹⁹⁹ BOA, 52/2423 HAT

²⁰⁰ BOA, 56/2557-C, HAT

²⁰¹ BOA, 215/11780 HAT

²⁰² BOA, 218/12022 HAT

²⁰³ BOA, 99/3950 HAT

Belgrat dayılarının zulümlerine maruz kalan halk, baskıları sona erdirmekle görevli Bosna Valisi Bekir Paşa'yı beklemekteydi. Halk can güvenliklerinin olmadığını ve ölümlerle tehdit edildiklerini Babıâli'ye bildirmişti²⁰⁴. Bunun üzerine Bosna Valisi Ebu Bekir Paşa, dayıların isyanını bastırmakla görevlendirildi. Ebu Bekir Paşa, 2 bin askerle Böğürdelen kazasına gitti ve Sırp knezleriyle bir toplantı yaptı. Paşa, bu toplantıda knezlerin dayılardan rahatsız olduğunu öğrendi. Ebu Bekir Paşa, knezlere birliklerini dağıtmalarını tavsiye etti. Bununla birlikte kalelerden dayıların atılmasının devletin isteği olduğuna dair Belgrat halkına bir buyrultu gönderdi²⁰⁵. Koşancalı Halil adamlarıyla birlikte 200 kadar Sırp asiye öldürdü²⁰⁶. Belgrat'a memur edilen Bosna Valisi Ebu Bekir Paşa dayılara, teslim olmaları halinde yaşamalarına ve istedikleri yerde ikamet etmelerine izin verileceğini bildirdi. Fakat dayılar, bu teklifi kabul etmedikleri gibi Koşancalı Halil'in adamlarıyla birlikte saldırılara devam etti. Sırp, Belgrat Kalesi'nin zorla ele geçirilmesi taraftarıydı. Fakat Ebu Bekir Paşa bunu kabul etmedi ve Koşancalı Halil'i kendine çekme yoluyla dayıları ele geçirmeyi planladı. Koşancalı Halil'e, dayıları Belgrat'tan çıkarması halinde bütün suçlarının bağışlanacağını ve dayılardan alacağı olan 360 kesenin Sırp knezler tarafından ödeneceğini teklif etti. Koşancalı Halil, bu teklifi kabul etti ve Belgrat zorbalardan dört dayıyla silahlı çarpışmaya girdi. Bunun sonucunda dayılar Poriça'ya kaçtı. Babıâli'den bunların tutuklanmalarına dair Ada-yı Kebir kaymakam vekili İbrahim Ağa'ya emir gönderildi²⁰⁷. Bosna Valisi Ebu Bekir Paşa, Sırp knezlerinden itaat sözü aldık-

---

²⁰⁴ BOA, 130/5370-E, HAT

²⁰⁵ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*. C. 5, s. 2329.

²⁰⁶ M. Ç. Börekçi, *a.g.e.*, s. 58.

²⁰⁷ BOA, 98/3917 HAT

tan sonra Koşancalı Halil'i dört Belgrat dayısını idam etmesi şartıyla emrindeki adamlarla birlikte af etme kararı aldı²⁰⁸. İsyana sebep dayılardan Hocaoğlu Mehmet, Küçük Ali, Molla Yusuf, Ağanlı Hüseyin Alemdar'ın idamlarından sonra Koşancalı Halil teslim olduğundan Bosna Valisi Ebu Bekir Paşa kolaylıkla Belgrat'a girmeyi başardı²⁰⁹. Böylece Ebu Bekir Paşa, dayılar tarafındayken yakalanarak sadakat ve hizmetleri görülen Koşancalı Halil ve arkadaşlarını affetti ve onları ödüllendirdi²¹⁰. Yine de Koşancalı Halil'in Belgrat'ta kalmasına izin verilemeyeceğini düşünen Babîli, Süleyman Paşa'ya onu kaleden çıkarması emrini verdi²¹¹.

Bosna Valisi Ebu Bekir Paşa Semendire ve Belgrat'tan ayrıldıktan sonra Sırp- ların tutum ve davranışları değişti. Sırp- lar, 40 bin kişi ile Belgrat'ı kuşattıktan sonra halkın mallarını yağmaladı²¹². Böğürdelen, Sokol ve Semendire kalelerine de saldır- dılar. Bununla birlikte Sırp- lar, Koşancalı Halil'e söz verdikleri 360 kese parayı öde- medikleri gibi cizye, mal-ı mukataat, adet-i ağnam ve rüsûm-ı yapağı gibi vergileri de ödemediler²¹³. Öziçe Kalesini kuşatan Sırp asiler halka kötü günler yaşattı. Halk bir süre kuşatma şartlarına dayansa da, gıda sıkıntısı çektikleri için mal, ırz ve can güvenliklerinin sağlanması koşuluyla Sırp- larla anlaşmak zorunda kaldı. Böylece ka- leden ayrılan halk, Bosna'ya bağlı Srebrenitza kazasına göç etti²¹⁴. Asi Sırp- lar, Taşlı-

---

²⁰⁸ BOA, 70/2946 HAT

²⁰⁹ BOA, 99/3955 HAT

²¹⁰ BOA, 70/2946-G, HAT

²¹¹ BOA, 99/3945 HAT

²¹² BOA, 98/3922 HAT

²¹³ M. Ç. Börekçi, *a.g.e.*, s. 63.

²¹⁴ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 5, s. 2332 vd.

ca civarındaki bazı köylerin halkını isyan teşvik edip buradaki Müslümanlara da saldırdı²¹⁵. Önlemler alınmasına rağmen, Kara Yorgi ve adamları Taşlıca ve Belgrat'ta eşkiyalık yapmaya devam etti. Ayrıca Filibe'de çıkan isyanlar vergilerin artırılmasına sebep oldu. Bununla birlikte, Yenivaroş'da 15 bin Sırp, Müslüman köylerini yağmaladı²¹⁶.

1804 yılında çıkan Sırp isyanlarının nedeni hakkında farklı görüşler olduğu daha önce söylemiştik. Bu görüşlerden en ağır basanı, 1804 Sırp isyanlarının padişaha karşı yapılan, milliyetçi ve ayrılıkçı isyanlar olmadığı, bu isyanların daha çok halka eziyet eden dayılara karşı yapıldığı yönündedir. Mehmet Çetin Börekçi de 1804 Sırp isyanının Osmanlı Devleti'ne karşı değil, dayılara ve yamaklara karşı yapılmış olduğunu iddia etmiştir. Kara Yorgi'nin Ada-yı Kebir Muhafızı Recep Ağa'ya gönderdiği bir mektupta “ *Gerek tüccarın, gerek sair ehl-i ırz kimselerin asayiş ve rahatı için mezalim ve teaddiyatı men ile cebir ve gasp eden kimselerin hakkından gelip zalimleri ve sayir eşkiyayı tard ve defle meşgulüz*”²¹⁷ şeklindeki sözlerini görüşüne kanıt olarak göstermiştir. Yine Barbara Jelavich ve Misha Glenny, Sırpların isyanının Padişaha karşı değil, Babîâli'yi yok sayan yeniçerilere karşı olduğu görüşündedir. İsyanın hedefini bağımsızlık değil, dayılardan kurtulmak olarak görmüştür²¹⁸. Bu döneme baktığımızda Sırp toplumunun köylülerden oluştuğunu ve demokratik bir burjuva sınıfının olmadığını görüyoruz. Sırpların dayıların eziyet ve ağır vergilerine maruz kaldığı da açıktır. Fakat isyanları, sadece basit bir köylü ayaklanması olarak

---

²¹⁵ BOA, 100/3976 HAT

²¹⁶ BOA, 100/3974-C HAT

²¹⁷ M. Ç. Börekçi, *a.g.e.*, s. 53.

²¹⁸ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 222.; M. Glenny, *a.g.e.*, s. 29.

da göremeyiz. Sırlar 19. Yüzyıl başlarına kadar kapalı aile yapılarıyla milliyetçi duyguları koruyabilmişlerdi. Destanlarında, şiirlerinde, ninnilerindeki güçlü milliyetçi duygular tazeliğini korumaktaydı. Osmanlı yönetimi öncesi Sırp devletinin sembol ve bayraklarını kullanmaları, I. Kosova'nın acısını günümüze kadar unutmamaları ve Ruslara Slav-Ortodoks birliğini arzulayan mektuplar ve temsilciler göndermeleri de bunu göstermekteydi. Her ne kadar isyanın başında padişaha, sadece dayılara karşı olduklarını, kendisine bağlı olduklarını bildiren mektuplar gönderseler de, bu onların milliyetçi duyguları olmadığını göstermez.

Sırlarla Müslüman-Türkler arasındaki savaşlar Belgrat'taki bütün dengeleri bozmuştu. Dayılar, Osmanlı memurlarının otoritelerini reddediyordu. Sırlar, 1805 yılı kışı ve baharı boyunca taşrayı harabeye çevirdiler ve Ebu Bekir Paşa'nın görevden alınmasını sağladılar. Bu sırada Kara Yorgi, güç ve kendine güven sağlamıştı. Güçlü bir askeri birlik oluşturmayı başarmıştı. Ayrıca dışarıdan yardım alınması gerektiği yönünde kararlar da almıştı. Bunun için Rusya ve Avusturya'dan yardım istemiştir. Sırlar, 1804 yılında Rusya'ya bir heyet gönderdi ve Rusya'dan bir çeşit garantörlük istedi. Fakat Osmanlı Devleti, bu olayı iç işlerine müdahale olarak gördüğünden Rusların garantörlüne karşı çıktı²¹⁹.

Asilerin sayısı arttıkça niyetleri de ortaya çıktı. 1805 baharında Belgrat ve çevresinde 20 bin asi bulunuyordu²²⁰. Asilerin sayısı 1805 yazında 40 bin civarına ulaştı²²¹. III. Selim, asilerin isteklerine karşı Sırlarla anlaşma yoluna gitmedi. Artık onların niyetini açıkça görebiliyordu. Bunun üzerine Niş Valisi Hafız Paşa'ya Sırlarla

---

²¹⁹ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 222.

²²⁰ S. Aslantaş, *a.g.e.*, s. 95.

²²¹ S. Aslantaş, *a.g.e.*, s. 99.

savaşma emri verdi. Hafız Paşa, Ağustos 1805 tarihinde Sırlarla savaşmaya başladı. Bu savaşlarda Sırlar, Osmanlı kuvvetlerine karşı galip gelince, Sırp isyanı da gerçek anlamda başlamış oldu. Sırlar, artık padişaha karşı savaştıklarını saklamıyordu. Kasım 1805 tarihinde Semendire kalesi, Sırların eline geçti ve böylece asi Sırların merkezi oldu²²². Bu tarihte Müslüman halk, Belgrat, Semendire, Böğürdelen, Fethülislam, Uzunca ve Sokul gibi Sırbistan kalelerinde toplanmış olduklarından Türkler neredeyse Sırbistan'ı boşaltmıştı²²³.

1806 yılından itibaren Sırp isyanlarına Babiâli'nin bakışı değişti, isyan boyut değiştirdi. Özellikle Böğürdelen ve Semendire'de şiddetli çarpışmalar yaşandı. Semendire'deki Sırp asileri üzerine Bosna'nın her tarafından asker gönderildi. Böğürdelen'de 30 bin Sırp asi, Kara Yorgi, Yako, Papaloka, Yanko önderliğinde Süleyman ve Sinan Paşalara saldırdı. Sırlar bu saldırılarda yenilirken, Istiroyça-i Atik'den Mehmet ve İzvornikli Mehmet Kaptanlar ile Travnik Serdarı Osman Ağa şehit oldu²²⁴. Bununla birlikte Semendire Sancağında Sırp asiler ile çarpışırken Rumeli Valisi ve Seraskeri İbrahim Paşa'nın ansızın askeriyle Niş'ten İşkodra'ya çekilmesi Yenipazar, Böğürdelen taraflarında yenildiğine dair söylentilere sebep oldu ve Paşa kuvvetleriyle beraber Bosna'ya dönmek zorunda kaldı²²⁵. Böğürdelen'e gelince Sırlar, Böğürdelen'de askerlere saldırdı ve Kara Yorgi'ye sadakatlerini bildiren bir mektup gönderdiler. Kara Yorgi asilere cevabında, Koşancalı Halil'in Belgrat'tan

---

²²² B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 223.

²²³ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 243.

²²⁴ BOA, 136/5585 HAT

²²⁵ BOA, 132/5475 HAT

çıkarılmasını istedi²²⁶. Bunun üzerine Sırp asiler, tabyalar yaparak Belgrat'ta Sava ve Raçar bölgelerine saldırdı. Fakat Koşancalı Halil Ağa'nın karşı koymasıyla mağlup oldular ve Böğürdelen Kalesi'ne sıkıştılar²²⁷. Böylece Koşancalı Halil'in, Böğürdelen Kalesi'ne saldırmamasıyla Sırp asiler mağlup edildi ve 125 kesilmiş başla bir isyan bayrağı ele geçirildi²²⁸. Böğürdelen Kalesi'nde bulunan Müslüman esirler kurtarıldı²²⁹. Ayrıca Pudcer nahiyesi reayasının teslim olması için her taraftan bölgeye asker gönderildi²³⁰.

Bosna Valisi Hüseyin Paşa, kethüdası Selim'e yazdığı mektupta, Bosna'dan topladığı kuvvet ve etrafındaki halkla birlikte Böğürdelen'e gittiğini yazmıştır. Hüseyin Paşa, buradan Dobreve köyüne sığınan Sırp asileri sıkıştırıp Kara Yorgi ve diğer dört liderin isteklerine yedi saatlik bir süre tanımış ve devlete bağlılıklarını tamamen kabul etmezlerse onlarla savaşaacağını bildirilmiştir²³¹.

1807 kışında, Belgrat ve Böğürdelen kalelerinde sıkışan ve zor durumda bulunan Müslümanlara, Varadin Generali tarafından Avusturya'dan gıda yardımı alındı. Fakat Sırp lar, bayram geces i Belgrat varoşuna girdi²³². 8 Şubat 1807'de, Belgratlı Raşit Paşa tarihinde anlattığına göre²³³ : "*Sırp lar, varoş kapısı muhafızı olan Aziz Bey*

---

²²⁶ BOA, 131/5409 HAT

²²⁷ BOA, 131/5418-E, HAT

²²⁸ BOA, 134/5531-A, HAT

²²⁹ BOA, 136/5578-D HAT

²³⁰ BOA, 133/5525 HAT

²³¹ BOA, 1417/5794 HAT

²³² BOA,135/5562-C, HAT

²³³ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 244.

adındaki bir haini, bin Macar altını verip kandırarak varoşa girdi. Kara Yorgi, kalede bulunan muhafız Süleyman Paşa'ya ve Koşancalı Halil Ağa'ya haber gönderip "Devlet-i Aliye, Belgrat Kalesi'nin muhafazasını bize havale etti. Çıkıp gitsinler" diye kaleyi boşaltma ve teslim etme önerisinde bulundu". Belgrat Muhafızı Süleyman Paşa Sırlara karşı Babiâli'den yardım istedi. Bu sırada Koşancalı Halil, Belgrat'ta bulunuyordu. Sırlar da bir yandan Avusturyalılar tarafından himaye edilirken²³⁴, diğer yandan Papaz oğlu Knez Yovan'ı İstanbul'a gönderdi. Babiâli, asiler tarafından köylerin tahrip edilmemesi, Böğürdelen Kalesi yolunun kapanmaması, asayişin sağlanması şartlarıyla Sırp asilerin affedileceği cevabını verdi. Fakat Sırlar Koşancalı Halil'in de Belgrat'tan çıkarılmasını şart koştu. Babiâli, Sırlara bunun gerçekleşmesi için padişah'tan emir beklendiğini ilettili²³⁵. Fakat Sırp asiler, Belgrat Muhafızı Süleyman Paşa'yı, Yeniçeri ağasını ve Belgrat halkını katlederek Bogovina civarında toplandı. Sırların Niş'i kuşatacakları ve Rumeli'de karışıklık çıkaracakları haberi Babiâli'ye ulaşınca önlem olarak Niş'e asker ve gıda gönderilmekle yetinildi²³⁶.

Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletleri ilişkilerine gelince, 1805 yılından sonra Napolyon politikasını tamamen değiştirmiş, Avrupa'da ilerleyebilmek için Osmanlı Devleti'ne yanaşmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti de, artık Osmanlı-Rus yakınlaşmasının kendisine bir fayda sağlamayacağını anlamıştı. Böylece Napolyon'la ilişkileri düzeltme yoluna gitti. Bu yakınlaşma Rus ve İngiliz diplomatları rahatsız ettiğinden diplomatların Fransa aleyhine harekete geçmelerine neden oldu. Rus ve İngiliz

---

²³⁴ BOA, 133/5520 HAT

²³⁵ BOA, 133/5499 HAT

²³⁶ BOA, 132/5480 HAT

diplomatlar, Fenerli beylerden Marusi ve İpsilanti ailelerinin Babıâli üzerindeki etkilerinden yararlanarak baskı yapmak istedi, fakat bu girişimleri bir sonuç vermedi. III. Selim, Napolyon'un imparatorluk unvanını tanıyarak Fransa'nın yanında yer aldığını gösterdi²³⁷. Sırlar, Belgrat ve Böğürdelen Kalelerini ele geçirilmesinde Ruslarla işbirliği yapmıştı. Bu durum Osmanlı Devleti'nin hiç hoşuna gitmiyordu. Fakat Osmanlı Devleti'nin buralara göndereceği askerî ve ekonomik gücü olmadığından Fransa'ya güvenildi. Fransız imparatorunun göndereceği askerinin bu tehlikeyi uzaklaştıracağı düşünülerek Fransa'nın samimiyetine inanılmak zorunda kalındı²³⁸. Bu yaklaşma bir Osmanlı-Rus savaşını da işaret etmekteydi. Değişen dengeler doğrultusunda Rusya'nın Ortodoks Hıristiyanlardan beklentileri arttı. Rus ordusu Tuna Prenslikleri'ndeiyken, Rus donanması da Adriyatik'teydi. Ayrıca Karadağlılarla işbirliği içindeki Rus birlikleri Kotor ve Budva limanlarını işgal etmişti. Burada Sırlara da görevler düşüyordu. Sırlar, bu bölgeler arasında bağlantıyı sağlamaktan sorumluydu²³⁹.

Haziran 1807 tarihinde Rus hükümeti temsilcisi Marquis F. O. Paulucci, Belgrat'a gitti. Paulucci, Sırların ihtiyaçlarını belirlemek ve karşılamakla görevliydi. Böylece Sırlar ve Ruslar arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Ruslar tarafından Sırp asilere yardım sağlanacaktı ve ileride Rus yardımı daha da artacaktı. Antlaşmanın ilk maddesi şu şekildeydi: "*Sırp halkı tevazu ile Majestelerinin atayacağı: halka düzen getirecek, Sırp ülkesini yönetecek ve halkın gelenekleriyle uyum içerisinde bir anayasayı çıkaracak becerikli bir vali önünde eğilmelidir. Ana-*

---

²³⁷ S. Aslantaş, *a.g.e.*, s. 101.

²³⁸ BOA, 148/6244 HAT

²³⁹ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 223.

yanının yürürlüğe konması, Majesteleri Çar I. Aleksandr adına gerçekleştirilmelidir”. Bu antlaşmayla Sırlar tam bağımsızlık savaşına devam kararı almış oldu. Fakat Sırların bu kararı onlar için doğru bir zamana denk gelmemişti. Belgrat’taki Ruslarla ittifak, Napolyon ile Rus Çarı I. Aleksander’ın Tilsit toplantıları aynı zamana rastlamaktaydı. Napolyon ve I. Aleksander bir barış antlaşması imzaladı. Tilsit Antlaşması’yla Napolyon, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında bir ateşkes görüşmesi sağlama görevini üstlendi. Ağustos 1807 tarihinde Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Slobozya Ateşkesi imzalandı. Aynı zamanda bu ateşkes, Rusların Sırp isyanına yardımını engelliyordu²⁴⁰.

1807 – 1808 yıllarında Kara Yorgi’nin sadece 60 bin adamı vardı. Silahların bir kısmı eski milis askerlerinden elde edilmiş, bir kısmı da Avusturya’dan getirilmişti. Fakat çoğu öldürülen yeniçerilerin tüfeklerinden oluşmaktaydı. Topları ise, yoktu. Yalnızca Temeşvar piskoposu tarafından Papaz Matija Nenadoviç’e gönderilmiş demirden, küçük bir topları vardı²⁴¹.

Kara Yorgi, Avusturya’dan ve Rusya’dan istediği yakınlığı göremedi. Bununla birlikte Sırlar arasında muhalifleri de arttı. Her şeye rağmen, azmini kaybetmeyen Kara Yorgi, kendi konumunu güçlendirdi. Başlangıçta hükümet konsülü üyelerini kendi taraftarları arasından seçiyordu. 1808 yılında ise, hükümet konsülüyle beraber hareket etmeyi kabul etti, fakat kendini de irsi yüce lider ilan etti. Gerçekte Kara Yorgi’nin bu dönemde güçlü bir rakibi de yoktu. Kara Yorgi, kendi yakınlarını önemli yerlere getirmiş ve yerel yönetimlere aday olarak kendi adamlarını göndermişti. Yine de muhalefet onun otoritesini kırmaya çalışmaktan vazgeçmedi. Bu du-

---

²⁴⁰ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 224.

²⁴¹ G. Castellan, *a.g.e.*, s. 254.

rum Rus ajanı Konstantin Rodofinikin'in 1807 yılında Belgrat'a gitmesiyle daha da arttı. Rodofinikin, muhaliflerle işbirliği yaparak onları Kara Yorgi'ye karşı kullandı²⁴².

Avusturya'nın Sırlara bakışı ise, İstanbul Avusturya elçisine gönderilen bir mektupta açıkça belirtilmiştir. Mektupta, Osmanlı Devleti'nin eline geçmemeleri için Belgrat, Semendire ve Böğürdelen kalelerinin Avusturya tarafından işgal edilmesi Sırp asileri tarafından teklif edildiği yazılıdır. Ayrıca Bosnalıların Avusturya'dan ele geçirdikleri araziye karşı, kalelere el konulması mümkünken, dostluğun devam etmesi arzulandığından bu teklifin reddedildiği de mektuba eklenmiştir²⁴³. Böylece Avusturya'dan yüz bulamayan Kara Yorgi, Napolyon'la yakın ilişki kurmak istedi ve Napolyon'a Avusturya'daki bütün Sırları isyan ettirme sözü verdi. Avusturya, Rusya'nın korumasında bir Sırp devletinin kurulmasına karşı çıktığından Sırbistan, Avusturya ve Rusya arasında bir anlaşmazlık konusu olmaya devam etti. Avusturya Başbakanı Metternich, "Doğmakta olan Sırbistan, Rusya ile Avusturya arasında bir oyunculuktan başka bir şey değildir. Böyle olmaktan ise Sırbistan'ın Türklerde kalması daha hayırlıdır" şeklinde açıklamalarda bulunurken, Belgrat'taki Rus temsilcisi: "Büyük devletler yanında Sırbistan ummanda bir katre" demiştir²⁴⁴.

1808 ve 1809 yıllarında Avrupa'da siyasi dengeler tekrar değişti. İspanya, Fransa'ya karşı milliyetçi bir tepkiyle gerilla savaşına başladı. Napolyon'un İspanya'da zor duruma düştüğünü gören Avusturya ise, 1809'da Bavyera'ya girdi. Böylece Avusturya-Fransa arasında savaş başladı. Bu savaşta Rus Çarı Aleksander, Napol-

---

²⁴² B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 225.

²⁴³ BOA, 1281/49644-G HAT

²⁴⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Ankara 1994, T.T.K. Yayınları, s. 106.

yon'la yaptığı ittifakı bozdu²⁴⁵. Sırp lar da, Ortodoks-Slav birliğini kurma yolunda Ruslarla tekrar temasa geçti. Bunun üzerine Ruslar, Belgrat'a bir general gönderdi. Rus General, Kara Yorgi ve üç Sırp asi liderine generallik unvanı verdi. Ayrıca Ruslardan ve Sırp lardan dört askeri kol oluşturulacak ve bu kollar Vidin, Niş, Bosna, İzvornik ve Serbernice taraflarına gönderilecekti. Babıâli, bu haberi alınca gerekli önlemleri alarak bu bölgelere para, gıda, mühimmat yardımı gönderdi²⁴⁶. Ayrıca asiler, Karadağ'da yaşayan Sırp larla da işbirliği yaptı. Yine Sırp ların Karadağlılar ile birleşerek Taşlıca'ya saldırdı. Bu saldırının haberini önceden alan Babıâli, bölgeye, asker, cephane ve gıda yardımı gönderdi²⁴⁷. Görüldüğü üzere Babıâli'nin Sırp asilerinin saldırılarına karşı aldığı tek önlem asker, mühimmat ve gıda yardımı göndermek olmuştur. Babıâli, sorunu kökünden çözecek önlemleri almak ve olayları kavramaktan uzaktı.

3- 1815 Sırp İsyanı ve Miloş Obronoviç Dönemi

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı, Napolyon'un Rusya'yı tehdidi karşısında sona erdi ve Bükreş Antlaşması imzalandı. Böylece Sırp isyanları Osmanlı tarafından geçici de olsa bastırıldı. Ruslar, Mart 1812 tarihinde Osmanlı Devleti'nden Sırp larla ilgili bazı isteklerde bulundu. Buna göre, Osmanlı Devleti, asi Sırp ları affedecek ve huzuru temin edecek, Akdeniz adalarında olduğu gibi Sırp lar da kendi iç işlerinde serbest olacak, Türk zabitler Sırp ların işlerine karışmayacak, iki sene vergi alınmayacak ve bu süre bitiminde cizyeye zam yapılmayacak, vergiler Osmanlı memurları tarafından

---

²⁴⁵ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 69.

²⁴⁶ BOA, 425/21832 HAT

²⁴⁷ BOA, 441/22172-E, HAT

toplanmayacak ve Sırlar devamlı olarak İstanbul'da vekil bulunduracaktı²⁴⁸. Fakat Büyük Devletlerin kendi arasındaki çekişmeler, Sırlarla ilgili isteklerin birçok kez değişmesine neden oldu. Sonunda Bükreş Antlaşması'na esas teşkil edecek, 5 Mayıs 1812 tarihli "esas senet" in dördüncü maddesinde Sırlarla ilgili istekler şu şekilde yer aldı: Sırlara, Babîâli tarafından her zaman merhamet edilmiş, fakat Sırlar savaşta Rusların yanında savaşa katıldıklarından, hayatlarını korkusuzca sürdürebilmeleri için bu antlaşmada onlar da yer almıştır. Babîâli, suçlu Sırlar hakkında genel bir af çıkararak eski suçlarından sorumlu tutmayacaktır. Sırların savaş sırasında yaptıkları istihkâmlar yıkılacaktır. Osmanlı Devleti, bütün kale ve palangaları işgal edecek ve istediği yerde kışla ile askeri tesisler kurabilecekti. Aftan yararlanan Sırlara askerlerin baskı yapmasına engel olunacaktı. Sırlara, Akdeniz adalarındaki reayaya verilen haklar verilecek ve Sırların iç işleri kendilerine bırakılacaktı. Ayrıca Sırlar, vergilerini kendileri toplayacaktı²⁴⁹.

Ruslarla Bükreş Barış Antlaşması'nın imzalanmasından Sırlar hiç memnun değildi. Fakat Antlaşma gereğince, Sırlara dair maddeye uyularak Sırbistan eyaletinin düzene konulması gerekiyordu. Oysa başknez Kara Yorgi tarafından Sofya'ya gönderilen vekiller, Sofya Nazırı Mustafa Reşit Efendi ve Rumeli Valisi Silahtar Ali Paşa'yla yaptıkları görüşmede, Sırp reayanın kurdukları 12 kazayla yetinmeyip savaş sırasında çevre kazalardan ellerine geçen yerlerin Sırbistan'a verilmesini istemekteydi. Yine Sırlar, Eflâk-Buğdan gibi Kara Yorgi liderliğinde bağımsız bir Sırbistan istiyorlardı. Ayrıca bütün kalelerin de kendi ellerinde kalması gerektiğini ileri sürdüler. Bunun üzerine Bükreş Antlaşması'na uyularak düzenlenen maddeler kendilerine

---

²⁴⁸ M. Ç. Börekçi, *a.g.e.*, s. 109,110.

²⁴⁹ M. Ç. Börekçi, *a.g.e.*, s. 113-114.

anlatıldı. Onlar da: “biz Rusya ile yapılan anlaşmayı bilmeyiz, kendi başımıza bir hükümet olmak isteriz. Bu iş başka türlü düzelemez!” diye karşılık verdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Sırlara karşı savaş hazırlığına başladı ve Rus elçisine durumu Sırlara “zorla itaat ettirmek gerekir” diye anlattı. Fakat Rus elçisi Sırların yanında yer aldı ve Osmanlı Devleti’ni anlaşma şartlarını dikkatle koruması yönünde uyardı. Ayrıca elçi, Osmanlı Devleti’ni Petersburg’a şikâyet etme tehdidinde bulundu. Fakat elçinin amacı, Babîâli’yi oyalamaktı. Bu nedenle Hurşit Paşa, orduyu Niş’ten yürüyüşe geçirerek Sırbistan üzerine hareket etti. Sırlarla girişilen ilk çatışmalarda birçok başarı elde edildi. Çok sayıda kale ve palanga asilerden alındı. Bu sırada bir tümen askeriyle Vidin tarafından saldıran Kara Fevzi’nin oğlu, asiler karşısında büyük başarılar kazanarak Semendere civarında Osmanlı ordusuyla birleşti. Osmanlı ordusu Belgrat üzerine yürüyünce Bosna Valisi Darendeli Ali Paşa da Bosna dilâverleriyle Belgrat’a doğru hareket etti. Ancak Bosna ile Bögürdelen kalesi arasında bulunan Yasariçe, Bögürdelen’de 20 bin kadar Sırlı tarafından korunuyordu. Ali Paşa ilk önce bu siperleri ele geçirip Bögürdelen kalesini ele geçirmek zorunda kaldı. Ali Paşa, Boşnakları kışkırtıp Yasariçe siperleri üzerine yürüttü. Boşnaklar oldukça fazla şehit verdiler fakat siperlere girmeyi başardılar. Boşnaklar, orada bulunan Sırları kılıçtan geçirdi²⁵⁰. Kara Yorgi’nin yenilip Avusturya’ya kaçtı. Daha sonra Hurşit Paşa, Sırlar için genel af çıkarıp ellerindeki topları ve silahları toplattı. Silahların hepsini Belgrat cephanesine koydurdu. Sırları eski yerlerine yerleştirdi. Semendire, Bögürdelen ve Öziçe kalelerine muhafızlar gönderdi²⁵¹. Böylece voyvodalar birliklerini dağıttı. Bundan sonra Belgrat, Şabac ve Valyevo yeniden Türklerin eline geçti²⁵².

---

²⁵⁰ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 5, s. 2520.

²⁵¹ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 5, s. 2521.

Babiâli, Rusya'nın Sırbistan'a asker gönderdiğini biliyor ve Rusya'yı yakından takip ediyordu²⁵³. Rusların amaçları Dalmaçya'ya geçmekti. Fakat Rusya, Bükreş Antlaşması gereğince arazi tahliyesi mecburiyetinden dolayı Dalmaçya düşüncelerinden ve asker sevkinden vazgeçmek zorunda kaldı²⁵⁴. Ayrıca Rusya ile Sırbistan arasındaki siyasi ve askeri faaliyetleri Osmanlı kadar Avusturya da yakından takip ediyor ve İstanbul elçisine tedbirli olması konusunda mektuplar gönderiyordu²⁵⁵. Bu dönemde Rusya, Fransa'ya karşı duygularını açıkça belli etmekte bir sakınca görmemiştir. Rus imparatorundan gelen bir emirle Rus Elçisi İtalinski, Babiâli'ye Osmanlı Devleti ve Fransa arasındaki yakın ilişkilerin Rusya tarafından hoş karşılanmadığını belirtmiş ve Osmanlı Devleti'ne Bükreş Antlaşması hükümlerine uymasını tavsiye etmişti²⁵⁶.

Babiâli, Belgrat'ı ele geçirdikten sonra sancaktaki düzeni sağlamak üzere Bosna Ordusu Çarhacısı Süleyman Paşa'ya vezirlik rütbesi vererek Belgrat Muhafızlığına atadı. Ayrıca Vidin, Belgrat, Niş, Fethülislam ve Böğürdelen kalelerine siyah barut, fişek ve mühimmat gönderdi.²⁵⁷ İsyân sırasında sancaktan kaçan Müslüman Türkler ve Sırlar, düzenin sağlanmasıyla geri döndü ve böylece devletin bütünlüğüne karşı yapıldığı gizlenmeyen ilk Sırp isyanı güçlülük de olsa bastırıldı. Bükreş Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti, Sırlara karşı her ne kadar ba-

---

²⁵²A. Hajek, *İslam Ansiklopedisi*, "Sırbistan" md., s. 563.

²⁵³ BOA, 969/41368-N, HAT

²⁵⁴ BOA, 1096/417 HAT

²⁵⁵ BOA, 1010/42409-A, HAT

²⁵⁶ BOA,1010/42423 HAT

²⁵⁷ BOA, 1007/42306 HAT

rışçı bir tavır takinsa da, Sırlar durumlarından memnun değildi. Böylece Semendire Sancağı'ndaki huzurlu ortam uzun sürmedi. Kara Yorgi'yle Avusturya'ya kaçan diğer üç asi lideri, Semendire'nin aka kazasında Hacı Prodan adındaki asiyle birleşerek önce aka'yı, daha sonra da Karagoyofça ve Yagodina'yı bastı²⁵⁸. Fakat Belgrat Muhafızı Süleyman Paşa, aka, Karagoyofça ve Yagodina taraflarında isyan eden Sırların üzerlerine kuvvet göndererek onları dağıttı ve itaat altına aldı²⁵⁹. Bununla birlikte Sırlar, Süleyman Paşa'nın sert yönetiminden şikâyetçiydi. Sırların, kendilerine eziyet edildiği, ağır muamele yapıldığı ve fazla miktarda ceza verildiğine dair yaydığı haberler Babiâli'ye kadar ulařtı²⁶⁰. Zira Belgrat Muhafızı Süleyman Paşa, Sırların isyan etmemelerinin Sırları daima baskı altında tutmak ve pa-langaların her birine asker yığmakla sağlanacağına inanıyordu²⁶¹. Sırlar, Nisan 1815 tarihinde, Süleyman Paşa'nın kötü idaresini bahane ederek Takova köyünde toplandı ve ikinci kez isyan kararı aldı. Toplantıda bulunan Rudnik knezi Miloş Obronoviç, Sırlara savaşı işaret ederek isyanın lideri oldu.

Miloş Obronoviç, Uzie'nin Dobrine köyünde doğmuştu. Babası Teşudur Mihaylevi sıradan bir kylyd²⁶². Yani ikinci Sırp isyanın lideri olan Miloş da, Kara Yorgi gibi aydın, demokratik bir burjuva aileden gelmiyordu. Onları lider yapan ailelerinin karizması değil, kendi kişisel özellikleriydi.

---

²⁵⁸ M. . Börekçi, *a.g.e.*, s. 127.

²⁵⁹ BOA, 1128/45040 HAT

²⁶⁰ BOA, 1113/44776-B HAT

²⁶¹ BOA, 1137/45271 HAT

²⁶² M. . Börekçi, *a.g.e.*, s. 131.

Sırp lar ikinci isyan ı, Rudnik, Karagoyofça ve Valyevo kazalarında başlatt ı. Ard ından, aka'y ı kuşatt ı. Belgrat Muhaf ız ı Süleyman Paşa'y ı tek suçlayan S ırp lar değildi. Bosna Valisi Hurşit Ahmet Paşa da isyana sebep olarak Belgrat Muhaf ız ı Süleyman Paşa'n ın zulüm ve saldırılar ını görüyordu. Babiâli'ye de bu yönde bilgilendiriyordu²⁶³.

Karagoyofça, Dervink ve Valyevo isyanları Süleyman Paşa tarafından bastırıldı²⁶⁴. Fakat Semendire, Belgrat ve aka'da isyanların hızla yayılması Rumeli Valisi ve Niş Seraskeri Ali Paşa'n ın Belgrat Muhaf ız ı Süleyman Paşa'ya yardım ve asker istemesine neden oldu²⁶⁵. Yaklaşık beş aylık bir kuşatmadan sonra, S ırp asilerin ele geçirileceği sırada Belgrat, Semendire ve aka knezleri s ıgınma talep etti. Bunun zerine knezlere aman verildi²⁶⁶. Bununla birlikte, Tırhala Sancağ ı Mutasarr ıf ı Vezir Veliyüddin Paşa üç bin askerle birlikte Dmenek kazasından iki yüz asker daha toplayarak Vidin tarafında ayaklanan S ırp lara saldır ı ve onları itaat altına aldı²⁶⁷. Fakat S ırp ların sorunları bitmiyordu. Süleyman Paşa da, Belgrat'taki S ırp lara karş ı baskılar ını arttırmıřtı²⁶⁸. Hatta Niş Seraskeri Ali Paşa Babiâli'ye gönderdiği mektupta, Belgrat Muhaf ız ı Süleyman Paşa ile oğlu Mustafa Paşa'n ın Bosna'y ı kar ıştırd ıę ı ve bastır ılış isyanları yeniden canlandırabilecekleri dşnld ę nden zor durumda kalınaca-

---

²⁶³ BOA, 1112/44751 HAT

²⁶⁴ BOA, 1132/45140 HAT

²⁶⁵ BOA, 1124/44960 HAT

²⁶⁶ BOA, 1138/45293-B, HAT

²⁶⁷ BOA, 436/18154 C. AS.

²⁶⁸ BOA, 425/21812-B, HAT

ğından²⁶⁹ bahsetmiştir. Fakat köşeye sıkışan Sırp vekilleri, padişahıtan merhamet ve af istemek üzere İstanbul'a gitti. Ayrıca Rus Ortalçisi İtalinski de, Bükreş Antlaşması'nın şartlarına uyulması konusunda Babiâli'yi uyardı²⁷⁰. Böylece Kasım 1815 tarihinde Sırlar affedilerek ikinci Sırp isyanı da bastırıldı²⁷¹.

Temmuz 1820 tarihinde, Semendire Sancağı'ndaki Sırların isteklerini düzenleyen bir ferman yayınlandı. Bu fermana göre, Sırların verdiği vergiler yeniden düzenlenecek ve toplanan vergiler başknezleri Miloş tarafından Belgrat muhafızına teslim edilecekti. Semendire Sancağı'nda oturan timar ve zeamet sahipleri öşürlerini kendileri toplayacaktı. Maktua bağlanan Belgrat Gümrüğü Kantar Resmi ile leğen mukataaları ve dalyanlar muhafızın dilediği kişiye iltizama verilecekti. Niş Kalesi cizyesi eskisi gibi Osmanlı memurları tarafından toplanacaktı. Bosna kalemine bağlı olan Böğürdelen (Şabaç) cizyesi de Bosna valilerine ihale edilecektir. Menzil masrafları reaya tarafından ödenecek ve Belgrat kadılarına ödenen aylık sekiz yüz kuruşluk harç ödenmeye devam edecekti. Fakat Sırlar, bu fermanın içeriğini beğenmedi. Bunun üzerine Babiâli, Sırlarla pazarlık yapmama kararı aldı. Sırlar, Eylül 1820 tarihinde Babiâli'ye bir dilekçe sunarak şu isteklerde bulundu: Sırlara tam bir din hürriyeti tanınacak eski kiliselerini onarabilecekler ve yeni kilise yapabilecekler, Miloş Obronoviç başknez olacak ve başknezlik babadan oğla geçecek, vergiler yeniden düzenlenecek ve senede bir kez toplu olarak Babiâli'ye verilecek, Sırbistan'ın iç işleri başknez ve divan knezleri tarafından yönetilecek, Sırlar rahipler, ileri gelenler, tüccarlar, sanatkarlar ve köylülerden meydana gelmiştir. Bu sınıflar, başknezin ve

---

²⁶⁹ BOA, 425/21812-A, HAT

²⁷⁰ BOA, 1132/45113 HAT

²⁷¹ M. Ç. Börekçi, *a.g.e.*, s. 139.

divan knezlerinin emirlerine mutlaka uyacaklar, başknez Osmanlı Devleti tarafından belirlenecekti. Gerek başknez gerekse divan knezleri bu sınıfların işlerini kanunlara ve hakka göre yürütecekler, Sırbistan'da bulunan kalelerden başka hiçbir yere Türk askeri giremeyecek, sivil Müslümanlar da Sırbistan'a giremeyecektir. Buna karşılık Sırp lar, Osmanlı Devleti istediği takdirde, Sırbistan'ı düşman saldırılarından koruyacaktır. Yine Sırp lar istedikleri zaman Osmanlı Devleti'ne dilekçe verebilecekler ve İstanbul'da Sırp vekiller bulunacaktır²⁷². Böylece Osmanlı Devleti, Miloş'un liderliğini tanıyan 1820 fermanıyla daha çok Semendire Sancağı'nın düzenini korumaya çalışırken Sırp lar, Babıâli'ye yazdıkları dilekçede, yeni bir devletin temellerini atarak açıkça bağımsızlık istemekteydi.

Sırp lar bir yandan Osmanlı Devleti'yle iç işlerinde serbesti konusunu görüşürken, diğer yandan kendi içlerinde anlaşmazlıklar yaşamaktaydı. Miloş'a karşı muhalefet kendini göstermeye başlamıştı. Miloş gücünü tanımayan muhalefete karşı gücünü kanıtlamak zorundaydı. Liderliğinin garantisini toprak gelirlerini elinde bulundurmak olduğunu anlayan Miloş, yerel beylerin büyük arazilere sahip çıkmasına karşı çıktı. Bölge valilerinin vergi toplamada yetkilerini kötüye kullanarak toprağı timar ve zeamet biçiminde kendilerine mal edeceğinden çekinen Miloş, bu görevlilere ücretli memur gibi davrandı. Memurları cizye vergisini toplamakla yükümlü tuttu. Fakat elde edilen gelirlerden kendilerine pay almalarına izin vermedi. Sırbistan'da feodal düzene geçiş tehlikesi bulunmaktaydı. Bazı yeniçeri çiftlikleri de, isyan döneminde yerel beylerin eline geçmişti. Sırp ileri gelenleri, sipahilik haklarına dayanarak feodal aristokratlar gibi davranıyordu²⁷³.

---

²⁷² M. Ç. Börekçi, *a.g.e.*, s. 150-152.

²⁷³ M. Palariet, *a.g.e.*, s. 99.

1821 yılı Osmanlı Devleti için kritik bir dönemin başlangıcı oldu. Bu yıldan itibaren Rumları bağımsızlığa götüren Mora Yarımadası isyanları başladı. Rumların Bulgarlardan ve Sırlardan yardım aldığı inkâr edilemezdi. Zira Osmanlı belgelerinde bunu açıkça gösteren pek çok kanıt bulunmaktadır. 1821 yılı Mora Rum isyanları sırasında, ölü ele geçirilen divan tercümanı Kostaki'nin üzerinde, Sırbistan'da bazı Sırlara yazılmış Rumca ve Sırpça birçok mektup bulunmuştur. Ayrıca Kostaki'nin üzerinde 1821 yılında Rumlarla Sırlar arasında yapılan bir antlaşma da çıkmıştır²⁷⁴. Bu da bu işbirliğinin sadece sözden ibaret olmadığını, ayrıntılı bir şekilde planlanıp yazılı bir metne döküldüğünü göstermektedir.

1826 yılında Miloş, Ruslarla yakın ilişkiler kurdu. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak 1812 Bükreş Antlaşması'na açıklık getirmesini sağladı. Böylece Miloş, 7 Ekim 1826 yılında Rusya-Osmanlı Devleti arasında imzalanan Akkerman Antlaşması'nın 5. maddesine Sırp isteklerini ekletmeyi başarmıştı. Yine bu Antlaşmaya Ek, bir de "Sırbistan'a dair Senet" imzalandı. Bu belgede, Sırların din ve mezhep işleri ile iç işlerinde serbest oldukları, Babiâli'ye vermekle yükümlü buldukları vergileri tek vergi halinde toplamaya yetkili buldukları, hastaneler, okullar ve matbaalar açabilecekleri, kalelerin savunmasına yarayan bölgelerin dışında kalan yerlerden Müslüman halkın geri çekileceği yer almaktaydı²⁷⁵.

Miloş'un kazandığı tek başarı bu da değildi. 1829 Osmanlı-Rus Savaşı, Sırbistan'ın doğusunda Eflâk'ta ve Tuna boyunda olmuştu. Savaş, Osmanlı Devleti'nin geri kalanını Eflâk'taki tuz madenlerinden yararlanamaz hale getirdi. II. Mahmut, Miloş'tan Osmanlı ordularına tahıl ikmali yapmasını isteyince Miloş, bunun karşılı-

---

²⁷⁴ BOA, 1122/44927-F, HAT

²⁷⁵ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 272 vd.

ğında Eflâk'tan tuz ithal etme imtiyazını istedi. Rusya ile sıcak ilişkilere sahip olduğundan Osmanlı ordularına tahıl taşıdığı teknelere Rus hatlarının gerisinden getirilen tuzu yüklemesine izin verildi. Savaşan her iki tarafa da yararlı olan bu anlaşma Miloş'un ajanlarının tüm savaş bölgesinde serbestçe dolaşmalarına imkân veriyordu²⁷⁶. Miloş, Babiâli'yi kendine bağımlı hale getirerek istediklerini elde edebiliyordu. Sırbistan'ın büyük bir kısmı, 1815'ten beri Miloş'un yönetimindeydi. Miloş, yetkilerini kullanarak Sırp ekonomisi üzerindeki etkisini arttırdı ve bu gücü, Babiâli'den daha fazla siyasal ve ekonomik imtiyaz satın almak için kullandı. Miloş, kısa sürede bölgenin en büyük hayvan ihracatçısı oldu ve siyasal gücünü kullanarak bu ticaretin tekeli eline geçirdi. Osmanlı Devleti'ne yıllık ödenen çok az bir miktar karşılığında vergi toplama hakkını da elde etti. Böylece halktan çok büyük miktarda para topladı. Önce isyancı Rumlarla, sonra da Rusya ile savaşan Babiâli, Miloş zenginleştikçe, parasal yardım için Miloş'a başvurur hale geldi. Nitekim Miloş, 1830'larda ailesi için irsî yönetim hakkını elde etti ki, bu da Obronoviç ailesi için oldukça önemliydi²⁷⁷.

Miloş, siyasal ve ekonomik gücü sayesinde, 1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Edirne Antlaşması'yla Babiâli'yi sıkıştırmayı başardı. On altı maddeden oluşan Edirne Antlaşması'nın altıncı maddesi Sırbistan'la ilgiliydi. Bu maddede, Akkerman Antlaşması'nın beşinci maddesine ekli olan "Sırbistan Senedi"ndeki şartların çeşitli nedenlerle yerine getirilmediği belirtilmekteydi. Edirne Antlaşması'nın altıncı maddesi gereğince Osmanlı Devleti, Akkerman Antlaşması şartlarını, zaman kaybetmeksizin "kemal-i dikkat ve itina ile" tatbik edecek ve Sırbistan'dan ayrılmış olan altı nahiyeyi de derhal geri verecekti. Sırpların, rahatı ve refahı Osmanlı Devleti

---

²⁷⁶ M. Glenny, *a.g.e.*, s. 39.

²⁷⁷ M. Glenny, *a.g.e.*, s. 38 vd.

tarafından sağlanacaktı. Ayrıca Sırbistan'a verilen imtiyazlara dair hazırlanacak ferman, antlaşmanın imzalanmasından bir ay sonra, Rusya'ya resmen bildirilecekti²⁷⁸.

17 Ekim 1830 tarihinde, Sırlara dair bir ferman yayınlandı. Böylece Sırbistan'a kesin olarak muhtariyet verildi. Kasım 1833 tarihinde ise, Rusya'nın dayatmasıyla, Sırbistan'ın sınırları belirlendi ve iç işlerinde bağımsız hareket etme hakkı hukuken garanti altına alındı. Böylece Sırbistan Prensiği resmen kuruldu²⁷⁹.

4- Sırbistan Prensiği ve Ulusal Sırbistan Devleti'nin Kuruluşu

1830 yılından sonra, Miloş idaresindeki Sırbistan'da milli idare dönemi yaşandı. Fakat Miloş'un Türklere iyi davranıyor görünmesi Sırların tepkisini çekti. Ayrıca Miloş'un başına buyruk davranışları Rusya'nın da hoşuna gitmiyordu. Bunu fırsat bilen Rusya ve Osmanlı Devleti, Miloş'a karşı muhalefeti destekledi²⁸⁰.

1833 yılından itibaren Miloş, yüklü bir gelir elde etti. Bu gelirin büyük bölümünü, vergi kuruşu üzerinden sağladı. Vergi kuruşu olarak ödenecek baş vergisinde, kuruşu piyasadaki değerinin çok üzerindeki bir değerde tutuluyordu. 1837 yılında toplanan cizye vergisi, 150.000 L Sterlin tutarında, buna karşı ödenen baş vergisi ise, 21.900 L tutarındaydı. Miloş, dış ticareti kendi denetimine alıp, ihracat lisanslarını tercih ettiği işadamlarına para karşılığı dağıttı ve böylece ek gelir kaynaklarına kavuşmanın yolunu buldu. İhracat faaliyetlerinin Miloş tarafından bu şekilde kötüye kullanılmasından zarar görenler, ülkenin hem sipahilik haklarının sağladığı ek gelir-

---

²⁷⁸ Şerafeddin Turan, "1829 Edirne Antlaşması", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 9, S. 1-2, Ankara 1951, s. 138 vd.

²⁷⁹ S. Aslantaş, *a.g.e.*, s. 164.

²⁸⁰ A. Hajek, *a.g.md.*, s. 563.

lerden hem de uluslar arası ticarete serbestçe katılma hakkından fiilen mahrum kalan, daha çok ticaretle uğraşan eşraf ile kent tacirleri oldu. Sırp lar, Osmanlı baskısını üzerlerinde hissettikleri sürece, Miloş tam bir despot olarak yönetimini sürdürebildi. Oysa Edirne Antlaşması gereğince özerkliğin teminat altına alınmasından itibaren, Sırp eşrafın ve iş çevrelerinin muhalefetiyle karşı karşıya gelmişti²⁸¹.

Miloş'un toprak mülkiyeti politikası, 1835 yılında, toprak mülkiyetinin yeniden feodal düzene dönüşünü durdurmak için aldığı tedbirler çerçevesinde şekillendi. Buna göre, eyalet yöneticilerinin bedelsiz ırgat çalıştırma hakları ellerinden alındı. Bu adım ve daha önceleri sipahilik haklarının kaldırılmış olması büyük ölçekte arazi edinmenin çekiciliğini giderek azalttı. Zengin eşraf torağını bizzat işletmekten veya başkalarına işletme yetkisinden yoksun kalan kentliler açısından toprak sahipliğinin hiçbir değeri kalmadığı düşünüldüğünden, Miloş'un yaptığı gibi ülke dışında, özellikle de tarımsal yapının Sırbistan'a kıyasla daha yüksek ve daha güvenilir gelir sağladığı Romanya'da taşınmaz mülk edinilmeye başlandı. Binbaşı Misa Anastasijeviç, toprak köylülüğünden başlayarak büyük bir servete ulaşan yatırım girişimcilerinin başında gelmekteydi. Anastasijeviç, 1828 yılında, tuz teslimatı işindeki aracılığıyla, Tuna Prenslikleri'ndeki sipahilikleri ve tuzla kiralama haklarını satın alma işine girişti. Bu yatırımların, büyük Romen işadamlarıyla imzaladığı kredi sözleşmesiyle ilişkisi vardı. Bu tarz bir yatırımcılık anlayışı, yatırım kaynaklarının ülke içinde kullanılmasını sağlayacak bir kurumsal yapılaşmadan yoksun olan Sırbistan'ı 19. Yüzyıl ortalarında sermaye ihraç eden bir ülke durumuna getirmişti²⁸².

---

²⁸¹ M. Palariet, *a.g.e.*, s. 101.

²⁸² M. Palariet, *a.g.e.*, s. 100.

Sırbistan Prensiği kurulduktan sonra da Sırlar ayrılıkçı faaliyetlerine devam etti. Halkı ayaklandırmak ve Sırbistan'a göç ettirmek için Niş sınırına yakın köylerde silahla dolaşan Sırlar halkın huzurunu kaçırdı. Bunun üzerine halkın bir kısmı göç etmek zorunda kaldı. Fakat Vidin Muhafızı Hüseyin Paşa'nın, gerekli tedbirlerin alınmasını yetkililere haber vermesi üzerine²⁸³, kandırılarak Sırbistan'a götürülen halk Niş Naibi Abdurrahman Esat Efendi tarafından köylerine tekrar yerleştirildi²⁸⁴. Yine de Sırp çeteleri, Sırbistan'ın bağımsızlığı, Hıristiyanlığın yükselmesi ve Müslümanlarla mücadele için son bir kişi kalıncaya kadar çalışacaklarına dair aralarında yemin ettiler²⁸⁵. Bu yemin, yeni bir isyanın habercisiydi. Sırların hızla silahlandıkları ve Müslümanları Belgrat'tan çıkarma gayreti içinde oldukları konusunda Belgrat İngiliz konsolosunun Lord Palmerston'a yazdığı izlenimler²⁸⁶ de bir isyana işaret etmekteydi.

1838 yılında, Miloş'un Kâhyası Avram tarafından Vidin Muhafızı Hüseyin Paşa'ya verilen mektupta: *“Sırp Başknezi Miloş'un Belgrat'a giderek İngiliz konsolosu ile görüştüğü ve daha sonra Karagoyofça'da topladığı mecliste İngiliz ve Fransızlarla Avusturya Devleti'nin kendilerine her konuda yardım edeceği, Sırların Osmanlı Devleti ile Rusya Devleti'ne artık ihtiyacı olmadığı ve Miloş'un Sırbistan'ın idaresinin de tam ve müstakil olduğunu beyan ederek Sırp divanının bilgisi olmaksızın asker toplamaya ve bir takım icraatlara başladığı ve bu vaziyetten Sırp divanının dahi memnun olmadığı ve Rusya'nın haberi olmaksızın Osmanlı Devleti'nin gerekli tedbiri*

---

²⁸³ BOA, 1123/44933-A, HAT

²⁸⁴ BOA, 1123/44934-B, HAT

²⁸⁵ BOA, 1124/44942, HAT

²⁸⁶ BOA, 204/5, HR. SYS.

*alınması ve kendisinin de ele verilmemesi*²⁸⁷ anlatılmaktaydı. Buna göre, İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmak isteyen Miloş'un Rusya'yla arasının iyi olmadığı açıktır. Ayrıca Miloş'un muhalifleri de sık sık Rusya'ya şikâyette bulunuyordu. Yine Miloş'un Kâhyası Avram'ın Vidin Muhafızı Hüseyin Paşa'ya verdiği ifadeye göre, Miloş hakkındaki şikâyetler üzerine Rusya tarafından Sırbistan'a gönderilen Prens Dolgorokin, Miloş'la görüşüp milleti memleketin kanun ve nizamlarına göre idare edeceğine dair kendisinden kesin teminat almıştı²⁸⁸. İngilizler ise, Sırbistan'ı idare için yapılacak yeni kanunların Sırbistan'ı Ruslaştıracağından korkmakta ve bunun önüne geçilmesi için Hariciye Nazırı Reşit Paşa'yla görüşmekteydi²⁸⁹. Fakat Belgrat Muhafızlığı İngilizlerin oyunun farkındaydı ve Hariciye Nezareti'ne, İstanbul'a gelecek olan Sırp knezlerine İngiliz konsolosu tarafından Sırbistan'daki kalelerin ve varoşların Sırlara verileceğine ve Müslümanların başka yerlere iskân edileceğine dair söz verdiğini bildirdi²⁹⁰ ve böylece İngiliz oyununu engellemeye çalıştı. Yine de İngilizler, Sırbistan'a nüfuz etmeyi o kadar çok istiyordu ki, Sırbistan'daki Rus müdahalesinin kaldırılarak İngiliz idaresinin sağlanması için gerekirse 25 bin altın verileceği sözünü verdi²⁹¹. Ancak Babıâli, İstanbul'a gelen İngiliz konsolosunun Sırbistan'ın durumuna dair işlere karıştırılmaması konusunda kararlıydı²⁹². Rusya da bu durumdan memnun değildi. Hatta Sırbistan iç işleri Rusya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan ant-

---

²⁸⁷ BOA, 1119/44901-Ç, HAT

²⁸⁸ BOA, 1122/44926-Ç, HAT

²⁸⁹ BOA, 1120/44919-I, HAT

²⁹⁰ BOA, 1118/44898-B, HAT

²⁹¹ BOA, 1118/44899-K, HAT

²⁹² BOA, 1118/44899, HAT

laşmayla belirlendiğinden, Sırbistan'ın idaresi konusuna üçüncü bir devlet olarak İngiltere'nin müdahalesine izin verilmeyeceğine dair Rus sefiri tarafından Babiâli'ye bir nota gönderildi²⁹³.

Miloş, baskıcı ve ikiyüzlü politikaları yüzünden 1838 yılında bir anayasa çıkarmaya ve bir yıl sonra da görevden ayrılmaya zorlandı. Fakat Eflâk'a sığınan Miloş, burada rahat durmayarak bölgedeki Bulgar komitecileriyle ilişki kurdu ve Tuna'nın ötesindeki Slavları birleştirerek büyük bir Slav devleti kurmayı planladı. Bu tarihte Balkanlara yakın ilgi gösteren Paris'teki Leh ihtilalcileri de, Sırları Güney Slav Devleti'nin birliği için destekliyordu. Ajanlar aracılığıyla Sırlarla ilişkiye geçen Leh ihtilal komitesinin başında bulunan Prens Adam Çartoriski, Sırbistan'ı bütün Güney Slavlarını toplayacak büyük bağımsız Slav devletinin ana unsuru olarak görüyordu²⁹⁴.

Miloş Obronoviç'in tahtan çekilmesi ve ülkeden kaçmasıyla yerine oğlu Milan geçti. Ancak Miloş kaçtığında, Milan ölüm yatağındaydı ve tahta geçtikten 26 gün sonra öldü. Bunun üzerine 16 yaşındaki kardeşi Michael hükümdar oldu. Bundan sonra Sırbistan'da Michael taraftarları ve kendilerine "anayasa müdafileri" denilen bir grup arasında mücadele başladı. Bu mücadeleye Rusya ve Osmanlı Devleti müdahil oldu²⁹⁵.

1841 yılında Çirmen Sancağı, Bulgaristan ve Sırbistan toprakları üzerindeki İngiltere ve Rusya çekişmesi devam etti. Büyük devletlerin çıkar çekişmesi Babiâli tarafından da dikkatli bir şekilde izlenmekteydi. Babiâli'ye göre, bu çekişme çok

---

²⁹³ BOA, 1118/44898-A, HAT

²⁹⁴ H. İnalçık, *a.g.e.*, s. 41.

²⁹⁵ A. Hajek, *a.g.md.*, s. 563.

tehlikeliydi ve Osmanlı Devleti'nde büyük bir kargaşalık çıkarılmaya çalışılmaktaydı²⁹⁶. Eski İngiltere Sefaret Sıratibi David Orfas, bazı Lehlilerle birleşerek Çerkezistan, Eflâk, Buğdan ve Sırbistan taraflarında isyan çıkarmak istemekteydi²⁹⁷. Bu arada Sırlar da bundan yararlanarak özellikle Niş ve Moskofça civarındaki kazalarda olduğu gibi Bosna'yı karıştırmak istiyordu. Bosna'daki halkı kışkırtmak için Sırbistan'dan papazlar gönderiliyordu²⁹⁸.

1842 yılında, Sırbistan'a Mihal Obronoviç prens tayin edildi, fakat uygunsuz hareketinden dolayı görevden alındı ve yerine Aleksandr Karayorgi tayin edildi²⁹⁹. Hemen ardından Sırbistan'da seçim yapıldı. Rusya, seçimlere koşullu destek verdi ve Sırbistan Prenslığı'ne her kim seçilirse seçilsin, Avram Kâhya ve Voçik'in Sırbistan'dan çıkarılması kaydıyla seçim sonucuna hiç bir şekilde itiraz etmeyeceğini açıkladı. Bunun üzerine Avram Kâhya ve Voçik, Sırbistan'dan çıkarılarak Vidin'e gönderildi³⁰⁰.

Sırlarla Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıklar her türlü önleme rağmen devam etti. Sırlar, verilen bütün imtiyazlara rağmen silahlanmadan vazgeçmiyordu. Osmanlı Devleti casusları, Avusturya'nın Tuna Nehri'nde çalınan vapuruna bağlı bir kaç sal ile Sırbistan'a 5 bin tüfek geçirildiğini, buna Sırlı bir zabitin eşlik ettiği ve 5 bin tüfeğin daha geçirileceği haberini vermekteydi³⁰¹. Silahlanmanın yanı sıra Sırp-

---

²⁹⁶ BOA, 1242/48286, HAT

²⁹⁷ BOA, 10/506, İ. HR.

²⁹⁸ BOA, 58/2854, C. HR.

²⁹⁹ BOA, 32/9, Y. EE.

³⁰⁰ BOA, 51/2531, C. HR.

³⁰¹ BOA, 27/55, HR. MKT.

lar, Müslümanlara psikolojik baskı da uygulamaktaydı. Sırlar, Belgrat Kalesi'ne bağlı Böğürdelen Kasabası'nda, Müslüman mezarlıklarına domuz sürerek Müslümanları kışkırtıyordu. Amaçları Müslümanları üzerlerine çekerek karışıklık çıkarmak ve Müslümanları göçe zorlamaktı³⁰². Zira 1850 yılında, Özice, Semendire, Şayece ve Sokol kaleleri ve kale varoşlarındaki Müslüman halk Niş ve Vidin'e yerleştirildi³⁰³.

Sırbistan'da karışıklık çıktıkça dış güçlerin müdahalesi gündeme gelmekteydi. Örneğin 1853 yılında Avusturya, karışıklıkları önlemek ve asayiş sağlaması için asker göndermek istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, karışıklık çıkan Sırbistan'da asayiş Osmanlı Devletinin sağlayacağını ve Avusturya'nın buraya asker sevkini uygun olmadığını³⁰⁴ açıklamıştır.

1854 yılında Rusya, Sırbistan üzerindeki faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Özellikle Rusya'nın Belgrat Konsolosu Mevhin, Sırbistan'da yoğun faaliyetlerde bulunuyordu. Mevhin, Sırlara verilmek istenen imtiyaz fermanı içeriğine karşı kışkırtıcılık yapmaya çalışmıştır³⁰⁵. Buna karşın Osmanlı Devleti, Rusya'dan gelen provokatorlerin Sırbistan'a girmesine izin vermedi³⁰⁶ ve Sırbistan'a zorla girmeye çalışırlarsa da onlarla savaşılacağını bildirdi³⁰⁷. Ayrıca Rus konsolosunun Sırbistan'a geçmesini de engelledi³⁰⁸.

---

³⁰² BOA, 23/76, A. }MKT. UM.

³⁰³ BOA, 24/59, A. }MKT. MHM.

³⁰⁴ BOA, 139/90, A. }MKT. UM.

³⁰⁵ BOA, 50/54, A. }AMD.

³⁰⁶ BOA, 107/5233, İ. HR.

³⁰⁷ BOA, 154/17, A. }MKT. UM.

³⁰⁸ BOA, 154/48, A. }MKT. UM.

1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında, Sırbistan meselesi, Paris Kongresi'nde de ele alındı. Paris Antlaşması'nın 28. ve 29. maddeleri Sırbistan'la ilgili maddeleri içeriyordu. Antlaşmanın 28. maddesiyle, Sırbistan'a şimdiye kadar tanınan ayrıcalık ve yetkiler, Avrupalı devletlerin ortak garantisi altına alındı. Bununla beraber, "saltanat-ı seniyyeye tebaiyetinde devam eyleyecektir" ibaresi Antlaşma'ya eklendi. Yine bu maddeyle, "zıkr olunan beylik, idare-i müstakille-i milliyesiyle umur-ı mezhebiye ve kanuniye ve ticaret ve seyr-i sefain serbestisini muhafaza edecektir" hükmü getirildi. 29. madde ise, Osmanlı Devleti, diğer devletlerin onayı olmadan Sırbistan'da askerî tedbirlere başvurmayacaktır, hükmünü içermekteydi³⁰⁹. Ayrıca Osmanlı Devleti, Avrupalı Devletlerin isteği üzerine 1856 yılında Islahat Fermanı'nı yayınladı. Fakat Islahat Fermanı'nın hükümleri Sırbistan'ı içine almadığından, Babıâli Sırbistan'la ayrıyeten igilendi ve imtiyazları yeniledi. Babıâli, memurlarından özellikle yapılmakta olan kilisenin inşasına engel olunmamasını ve Sırbistan Prensiği'nin iç işlerine karışılmamasını istedi³¹⁰.

1858 yılında Belçika'dan Sırbistan'a silah ve mühimmat sevkıyatı yapıldığına dair haberler yayıldı³¹¹. Sırbistan'dan çeşitli eyaletlere gönderilen silahların ticaretinin Bosna'daki Sırp tüccarları tarafından yapıldığı bilinmekteydi³¹². Sırp, Bosna'daki asileri de silahlandırmaktaydı³¹³. Sırbistan, Bosna ve çevre sancakları karıştırmaya çalışırken, kendi siyasi çekişmeler yaşamaktaydı. Prensiği ele geçirmek için

---

³⁰⁹ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 273.

³¹⁰ BOA, 139/11, HR. MKT.

³¹¹ BOA, 225/18, HR. MKT.

³¹² BOA, 227/43, HR. MKT.

³¹³ BOA, 233/13, HR. MKT.

süren çekişmelerde Osmanlı Devleti, Sırbistan Prensiği'nin bir süreliğine de olsa, Aleksandır Bey'de kalmasını uygun gördü³¹⁴. Ancak 1859 yılı başında Aleksandır Bey'in istifa etmesi ve Sırp halkının da isteği üzerine Miloş Bey tekrar çağrıldı. Böylece Miloş'un prensliği Babiâli tarafından onaylanarak ilkbaharda, Bükreş'ten Belgrat'a getirilmesi kararlaştırıldı³¹⁵. Aleksandır'ın istifa nedenine gelince Sırp topraklarını genişletememesi halkın ve muhalefetin hoşuna gitmemiştir³¹⁶.

Miloş, göreve gelir gelmez ilk iş olarak kendisine karşı olanları sudan sebeplerle hapsedirip görevlerinden uzaklaştırdı. Müslüman halkı, Belgrat Kalesi'ne bağlı kale varoşlarından çıkarttı. Bundan cesaret alan Sırplılar, Rumeli, Vidin, Bosna ve Niş'te fesat çıkarmaya devam etti. Provokatorlerin masraflarını da Yosef adında bir Yahudi karşıladı. Bununla birlikte Miloş, Bükreş'e konsolos göndererek Eflâklılardan da yardım istedi³¹⁷.

Babiâli, Sırpların isyan hazırlıklarına karşı her türlü önlemi aldı. Sırp, amaçlarına ulaşmak için ayrılıkçı faaliyetlerde bulunan cemiyetler kurmuştu. Bunlardan Karagofça'da kurulan cemiyetin amacının, İzvornik'i istila etmek olduğu Babiâli tarafından anlaşıldığından gerekli önlemler alındı³¹⁸ ve İzvornik ve Srebreniçe kaleleriyle Pelene ve Berçika ve Gradaç kazalarındaki geçit yerlerine askerler yerleştirildi³¹⁹. Ayrıca Sırbistan'a geçirilmek üzere olan yüklü miktarda silah ve mühimmatın

---

³¹⁴ BOA, 90/37, A. }AMD.

³¹⁵ BOA, 132/5668 İ. MMS.

³¹⁶ BOA, 90/50 A. }AMD.

³¹⁷ BOA, 290/53 HR. MKT.

³¹⁸ BOA, 377/19, A. }MKT. UM.

³¹⁹ BOA, 759/37, A. }MKT. MHM.

Avusturya tarafından yakalanması Babiâli'de büyük memnuniyet yarattı³²⁰. Yine Babiâli, Sırp'ların Karadağlılarla bağlantılarını kontrol altına almak için Karadağ ve Sırbistan'a sınır olan Hersek'in Taşlıca, Prepol ve Kolaşin kazaları birleştirilerek Cayniça kazasına bağladı ve bir kaymakamlık oluşturulmasına karar verdi. Kazanın kaymakamlığına da Asakir-i Muvazzafa Sergerdesi Celal Bey getirildi³²¹. Buna rağmen Babiâli Sırp'ların, Sırbistan'a kaçıp Leskofça kazasında isyan girişiminde bulunmasına ve Hıristiyan halkı kıskırtmasına engel olamadı³²².

Ağustos 1860 tarihinde Osmanlı Devleti, Sırbistan Prensiği'nin veraset yoluyla Miloş ailesine verilmesi ve Sırbistan'da bulunan Müslümanların kale içinde ikamet ettirilmesi kararını aldı³²³. Osmanlı Devleti'nin bu kararı bile Sırp'ların tam bağımsızlık yolunda ilerlemesini engelleyemedi. Sırp'lar, Osmanlı Devleti'nin verdiği her imtiyazın ardından bağımsızlık çalışmalarına hız verdi. Tabii ki bunda yabancı, özellikle de Rus casus ve tahrikçilerin rolü büyüktü. Babiâli, Rus casuslara karşı uyanık olunmasını istese de³²⁴, hem Sırp Beyi gizlice hazırlık yapmaya ve mühimmat toplamaya devam etti hem de Sırbistan'daki Rus memurları faaliyetlerini sürdürdü³²⁵. Bunun üzerine Babiâli, Sırbistan'da Osmanlı taraftarlarını çoğaltmak için Belgrad Muhasebecisi Raşit Bey aracılığıyla gerekli kişilere para verilmesini isteyerek önlem

---

³²⁰ BOA, 172/9388, İ. HR.

³²¹ BOA, 122/90, A. }MKT. MVL.

³²² BOA, 410/52, A. }MKT. UM.

³²³ BOA, 419/26, A. }MKT. UM.

³²⁴ BOA, 155/53, A. }DVN.

³²⁵ BOA, 455/15, A. }MKT. UM.

almaya çalıştı³²⁶. Bunun yanı sıra, Sırbistan'a kaçan Hıristiyanların affedildiğini ve evlerine dönmelerini ilan etti³²⁷.

1860 yılında Miloş'un yerini ikinci kez Michale'a bırakmasıyla, Sırbistan'da önemli siyasal değişiklikler oldu. Sırbistan'da, senatonun yerine bir devlet konseyi kuruldu, anayasaya meclisin en az üç yılda bir toplanması esası getirildi. Genel ve zorunlu askerlik kabul edildi. Ayrıca birçok Sırp genci eğitim için Avrupa devletlerine gönderildi. Bu gençler geri döndüklerinde milliyetçilik hareketi içinde yerlerini aldı. Yine Büyük Sırbistan hayali için gizli dernek kurmaya devam edildi³²⁸.

Nisan 1861 tarihinden itibaren Sırp'ların tahrik faaliyetleri arttı. Sırbistan'dan bin kadar asi Niş ve Belgradcık civarındaki Büyük Rakoviç'e geçerek isyan hazırlığına başladı. Bu isyan için Avusturya'dan da silah ve anarşist gönderildi³²⁹. Benaluka taraflarında da bazı kişiler, Sava Nehri sahilinde olan Sırp'ları tahrik etmekte ve Avusturyalılar, Sırp'larla ittifaka çalışmaktaydı³³⁰. Din adamları da Sırp isyanlarına destek vermekte hatta bizzat isyanları örgütlemekteydi. Sırbistan'da bulunan Papaz İlya, İvanca köyünde isyanlar için adam topladı. Fakat asiler, Foca, Taşlıca, Caniçe taraflarında bozguna uğradı³³¹. Karadağlılar da, isyanlara silahlı adam göndererek destek veriyordu. 1861 yazında iki yüz silahlı Karadağlı, Sırbistan'a giderek isyanlara

---

³²⁶ BOA, 457/73, MKT. UM.

³²⁷ BOA, 457/83, A. }MKT. UM.

³²⁸ William Sloane, *Bir Tarih Laboratuvarı, Balkanlar*, İstanbul 1987, Süreç Yayınları, s. 116 vd.

³²⁹ BOA, 465/32, A. }MKT. UM.

³³⁰ BOA, 219/76, A. }MKT. MHM.

³³¹ BOA, 220/32, A. }MKT. MHM.

katıldı³³². Arka arkaya gelen isyanlar üzerine Babıâli, memurlarından Sırbistan ve diğer bölgelere kaçanlardan geri dönenlerin iskânlarına özen gösterilmesini istedi³³³ ve Sırpların her an isyana hazır olduğundan, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki ufac anlaşmazlıkların büyütülmemesini tavsiye etti³³⁴. Osmanlı Devleti'nin genel siyaseti, her zaman için toplumsal barışı sağlayarak Hıristiyan halkın topluma uyumunu sağlamak olmuştur. Bunun için asilere karşı devletin yumuşak yüzünü göstermeye çalıştı. Sırbistan Prensiği'ne firar edip dönenlerin eski yerlerine güvenli bir şekilde yerleşmelerine büyük özen gösterdi. Bazen de silah kaçakçılığı yapanları sürgüne gönderdi. Bunlardan Bihke'deki isyanlarda fesat çıkardığı için Bursa'ya sürgüne gönderilen, oradan da Sırbistan'a kaçarak Ehlona ve Galamoç'tan silah ve barut getiren Bihkeli Rahip Şenkiltorusye'nin ailesiyle birlikte ömür boyu Bulmiye'ye sürülmesine karar verdi³³⁵. Yine Sırbistan asilerinden olan Ustuyan ve Todori adlı kişilerin Diyarbakır'da küreğe konması kararlaştırıldı³³⁶.

16 Haziran 1862 tarihinde Belgrat'ta bir Sırp gencinin Türk askeri tarafından vurulup öldürülmesi şehirde günlerce süren bir çatışmaya neden oldu. Bu esnada bir Sırp polisi de öldürüldü. İki halk arasında süren çatışmalar Paris Antlaşması gereğince uluslar arası bir boyut kazandı. İngiltere ve Avusturya Osmanlı Devleti'ni desteklerken, Rusya, Prusya ve Fransa Sırpı desteklemekteydi. Bu devletlerin elçileri, Osmanlı Devleti'nin temsilcilerinin de katılımıyla, İstanbul'da arka arkaya toplantı-

---

³³² BOA, 479/5, A. }MKT. UM.

³³³ BOA, 488/44, A. }MKT. UM.

³³⁴ BOA, 520/85, A. }MKT. UM.

³³⁵ BOA, 146/88, A. }MKT. MVL.

³³⁶ BOA, 251/15, A. }MKT. MHM.

lar yaparak sorunu görüştü. Sonunda 8 Eylül 1862 tarihinde, 12 maddelik bir protokol kabul edildi. Osmanlı Devleti bu protokolle, Belgrat'ın Sava, Varoş, İstanbul ve Vidin kapıları olmak üzere Sırbistan'daki birçok kaleden çekilecekti. Protokolün 5. ve 7. maddelerine göre, Osmanlı Devleti Fethülişlâm, Böğürdelen ve Semendire kalelerinde kalacaktı. Fakat bu kalelerdeki Osmanlı askeri kalelerden dışarı çıkamayacaktı. Bu protokolle birlikte Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'la hukuki bağdan başka hiçbir bağı kalmadı³³⁷.

Ekim 1862 tarihinde Belgrat'ta karışıklıklar çıktı. Bu karışıklıkların sona ermesi için İstanbul'da bir konferansta yapıldı ve bu konferans sonunda, Osmanlı Devleti'nin Sırbistan üzerindeki meşru haklarını eskiden olduğu gibi devam ettirmesi, fakat bazı ıslahatlar yapılması gerektiği kararı alındı³³⁸. Buna rağmen, Balkanlar'daki en önemli aktör Rusya'ydı. Rusya, Panslavizm politikasıyla Bulgarları kışkırtıp desteklediği gibi Sırları da etkiliyor ve yönetiyordu. Aralık 1862 tarihinde, Rusya tarafından Sırbistan'a gönderilmek üzere Tuna Prenslükleri'nde 455 araba silah ele geçirildi³³⁹. Rusya'nın bu girişimleri, bölgede etkinliğini arttırmak isteyen devletler tarafından da rahatsızlıkla karşılandı. Pres gazetesinin haberi, Rusya'dan Sırbistan'a gönderilmek üzere Eflâk ve Buğdan'da yakalanan silahlarla ilgili olarak Fransa, İngiltere ve Avusturya'nın bunu onaylamadığı yönündeydi³⁴⁰. Bununla birlikte Babiâli,

---

³³⁷ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 274.

³³⁸ Tasvir-i Efkâr, 33/1, 25 R 1279

³³⁹ Tasvir-i Efkâr, 53/1, 8 B 1279

³⁴⁰ Tasvir-i Efkâr, 63/1, 14 Ş 1279

Sırbistan'a Besarabya'dan gelen mühimmatın geçişine izin verdiği için Eflâk ve Buğdan Voyvodası Cousa Bey'i sorumlu tutuyordu³⁴¹.

Şubat 1864, Sırbistan'daki iç çekişmeler su yüzüne çıktı. Belgrat'ta Sırp beyine suikast için kurulmuş bir örgüt yakalandı. Örgüt üyeleri içinde meclis üyesi Majistrovic de vardı³⁴². Bu durum Sırp lar içindeki muhalefetin ciddi boyutlara ulaştığını da göstermesi açısından önemlidir. Haziran 1868 tarihinde, Prens Mihail bir suikast sonucunda öldürüldü. Prens Mihail, kardeşinin oğlu olan Prens Milan Obronoviç'i varis tayin etti³⁴³. Fakat Fransa bu durumdan memnun değildi. Hatta Fransa, Sırbistan geçici idaresinin Prens Juli'ye verilmesi konusunda Babıâli'ye teklifte bulundu³⁴⁴. En kısa zamanda prensin katilleri araştırıldı ve katillerin yakalanmasına başlandı. Araştırmalar sonucunda Prens Mihail'in katillerinin, Pier Karajorjovic isimli prensi Sırbistan Beyi yapmak amacıyla bu işe giriştikleri anlaşıldı³⁴⁵. Temmuz 1868'de Sırbistan'da toplanan Millet Meclisi, Milan Obronoviç'i büyük bir memnuniyetle resmen Bey olarak seçti³⁴⁶. Bu arada, Sırp Prensine suikast olayına karışan kişiler, sorgulanmaları bitirilerek kurşuna dizildi³⁴⁷. Ayrıca suikast olayında, Prens

---

³⁴¹ BOA, 333/21431, İ. HR.

³⁴² Tasvir-i Efkâr, 169/1, 1 N 1280

³⁴³ Tasvir-i Efkâr, 599/2, 25 S 1285

³⁴⁴ Tasvir-i Efkâr, 604/2, 2 RA 1285

³⁴⁵ Tasvir-i Efkâr, 607/2, 8 RA 1285

³⁴⁶ Tasvir-i Efkâr, 611/1, 13 RA 1285

³⁴⁷ Tasvir-i Efkâr, 621/1, 27 RA 1285

Karajorjovic'in de parmağının olduğu ortaya çıktığından Prens'in 10 yıl hapis cezasına çarptırılması kararlaştırıldı³⁴⁸.

Milan Obronoviç, Blaznavaç, Ristiç ve Gavriloviç adlı yardımcılardan dört yıl süren baskı rejiminden sonra, 1872 yılında idareyi tamamen eline aldı. Bununla beraber, liberallerin öncüsü ve Rus dostu olan Ristiç'in etkisiyle, Rus siyasetine uygun bir siyaset izlendi. Milan yönetimi, Rus dostluğu himayesinde 1875-1876 yıllarında Bosna ve Bulgar isyanlarına destek verdi³⁴⁹.

1876 yılının ilk aylarında Yenipazar, Bihke, Travnik, Benaluka sancağında 26 bin kişi Sırbistan ve Karadağ gitti³⁵⁰. Böylece bölgede büyük bir nüfus hareketliliği yaşandı. Fizio Efendi'nin Babiâli'ye sunduğu rapora göre, Balkan coğrafyasındaki milletlerin isyanını Sırp matbuat ve aydınları teşvik ediyor ve destekliyordu³⁵¹. Sırp- lar o kadar ileriye gitmiş ki bu dönemde bir Sırp ajanı Babiâli'ye giderek, Osmanlı Devleti'nin zamanın şartlarına uymadığını siyasette ve idarede bir ilerleme göstermediğini, üç yüz yıl önceki idare tarzını takip ettiğini ve bunun bir örneğinin Bosna-Hersek'teki idare olduğunu, Osmanlı Devleti'ne bir yük olan Bosna-Hersek'in uygun bir bedel karşılığında Sırp Hükümeti'ne verildiği takdirde, Sırbistan'da olduğu gibi Bosna-Hersek'te de asayişin sağlanacağını söylemesi Babiâli'yi çileden çıkarmıştır³⁵².

---

³⁴⁸ Tasvir-i Efkâr, 635/1, 17 R 1285,

³⁴⁹ A. Hajek, *a.g.md.*, s. 564.

³⁵⁰ BOA, 77/16, Y. EE.

³⁵¹ BOA, 160/8, HR. SYS.

³⁵² BOA, 43/117, Y. EE.

Temmuz 1876'da Osmanlı Devleti, Sırbistan-Karadağ savaşına girdi. Bu savaş şaşkınlık yaratırken, Alman İmparatoru, Prens Bismark'ın yerine vekil olarak bakan Atina Sefiri Radoviç, yaptığı bir konuşmada; "Yunanistan'ın şimdi Devlet-i Aliyye'ye hastadır" diyecek konumda olduğunu söylemesi Osmanlı Devleti'nin aslında ne kadar zor durumda olduğunu gösteriyordu³⁵³. Osmanlı Devleti bu dönemde ekonomik olarak da çok zor durumdaydı. Hatta Sırbistan, Karadağ ve Hersek isyanlarında dolayı Osmanlı Bankası'nın borçlarını ödeyemez duruma gelmişti. Bu nedenle, Meclis-i Vükelâ bankanın elinde bulunan devlete ait rehin senetlerinin bir kısmının satılmasına izin vermiştir³⁵⁴.

8 Temmuz 1876 tarihinde Avusturya ve Rusya, Reichstad Antlaşmasını imzalararak aralarında anlaştı. Müdahale etmek için savaşın bitmesini bekleme kararı aldı. Buna göre, eğer Osmanlı Devleti savaşı kazanırsa savaş öncesindeki durumu devam edecekti. Osmanlı Devleti yenilirse Sırbistan, Karadağ ve Avusturya, Bosna-Hersek'i paylaşacaktı. Ayrıca Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi alırsa, tek ve büyük bir Slav devleti kurulmaması şartıyla beraber, Arnavutluk, Bulgaristan ve Doğu Rumeli üç küçük devlet olacaktı. 24 Ağustos 1876 tarihinde Sırbistan, büyük devletlerden mütareke için aracılık yapmasını istedi³⁵⁵. İngiltere Elçisi Henry Elliot, Hersek, Sırbistan ve Karadağ asileriyle mütareke yapılmaması halinde ilişkilerini kesileceğini ve İstanbul'u terk edeceğini³⁵⁶ bildirdi. Yine İngiltere elçisi Henry, Sırbistan, Karadağ'ın savaş öncesi durumunun devam etmesi ve Bosna-Hersek ile Bulgaristan'a

---

³⁵³ BOA, 44/12, Y. EE.

³⁵⁴ BOA, 84/87, Y. EE.

³⁵⁵ Seyfullah, Arpacı, *Sultan II. Abdülhamid*, İstanbul 2005, Işık Yayınları, s. 61.

³⁵⁶ BOA, 84/82, Y. EE.

muhtarlık verilmesini teklif etti, fakat bu teklif Babiâli tarafından reddedildi. Babiâli, kurulması kararlaştırılan Meclis-i Umumî (Mebusan-ı Ayan Meclisleri) ile bütün tebaanın ıslahına karar verdi³⁵⁷.

Osmanlı Devleti, Sırbistan ve Karadağ savaşlarıyla uğraşırken Rusya, Anadolu sınırına asker yığmaya devam etti³⁵⁸. Sırlar, kısa süreli başarılar elde etse de, yenilgiye uğradı. Babiâli, Sırbistan'da gösterilen başarı üzerine Sırlıların barışa yanaşacakları düşünse de, Ruslar tarafından tahrik edilmelerinden korkuyordu. Bu nedenle, Sırlılarla temas etmek üzere Pertev Efendi'yi gizlice Sırbistan'a gönderdi³⁵⁹. Ayrıca Babiâli, Sırbistan Prensiği'nin devlete karşı başkaldırmasının bölgedeki azınlıkların isyan hareketlerini körüklediğini ve iyi ilişkiler kurmak için Sırbistan'ın öne sürülen şartları kabul etmesi gerektiğini düşünüyordu³⁶⁰.

Osmanlı Devleti, Sırbistan-Karadağ Savaşı'nda başarılı olsa da, bu başarısının tadını çıkaramamıştır. Avrupalı Devletlerin de işe karışmasıyla İstanbul'da bir konferans düzenlendi. Avrupalı devletler, konferans sonunda aldıkları kararları Babiâli'ye bildirmekle yetindiler. Böylece Sırbistan ve Karadağ'ın sınırları Avrupalı Devletler tarafından genişletildi. Fakat Osmanlı Devleti konferans kararlarını 20 Ocak 1877 tarihinde reddetti³⁶¹. Böylece Osmanlı-Rus ilişkileri iyice gerginleşti ve bu gergin ilişkiler 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na zemin hazırladı.

---

³⁵⁷ BOA, 84/80, Y. EE.

³⁵⁸ BOA, 84/89, Y. EE.

³⁵⁹ BOA, 77/41, Y. EE.

³⁶⁰ BOA, 1/19, Y. PRK. HR.

³⁶¹ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 513.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda ilk önce 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Bu Antlaşmaya göre, Sırbistan'ın bağımsızlığı onaylandı ve sınırları belirlendi. Antlaşmaya göre, Osmanlı ve Sırp memurlarından oluşan bir komisyon, Rusya komiserinin gözetiminde sınırın kesin bir haritasını yerinde belirleyecekti. Yine Sırbistan'a ilhak olunacak arazide emlakı olup da Sırbistan sınırları dışında ikamet etmek isteyen Müslümanların emlakı başkalarına idare ve iltizam ettirilmek üzere kendilerinde kalacaktı. Ayrıca Osmanlı Devleti ile Sırbistan Prensiği doğrudan bir antlaşma imzalanıncaya kadar Osmanlı Devleti'nde ikamet ve seyahat edecek olan Sırbistan vatandaşlarına karşı uluslar arası hukuk kurallarına göre hareket edilecekti³⁶². Fakat bu antlaşma şartlarına, özellikle İngiltere'nin itirazı üzerine 13 Temmuz 1878 tarihinde ikinci bir antlaşma daha imzalandı. İmzalanan Berlin Antlaşması'na göre, Sırbistan bağımsız bir devlet olarak onaylandı. Yine ilk antlaşmada olduğu gibi Osmanlı Devleti ve Sırbistan arasında bir antlaşma imzalanıncaya kadar Osmanlı Devleti'nde seyahat ve ikamet eden Sırp tebaası hakkında uluslar arası hukuk kurallarına göre hareket edilecekti. Ayrıca Sırbistan'a ilhak olunan topraklarda ikamet edenler, emlaklarını iltizama vererek veya başkaları aracılığıyla idare edebilecekti. Bununla birlikte, Sırbistan arazi-i cedide için Duyün-i Umumiye-i Osmaniyyeden hisse almak gerektiğinden İstanbul'da bulunan büyük devletlerin büyükelçileri bunun miktarını Babıâli ile müzakere ederek belirleyecekti³⁶³.

19. Yüzyılın başında gelişen milliyetçi akımlar, devletlerarası dengeleri bozdu. Bu dönemde bir sınır bölgesi olan Sırbistan'da meydana gelen isyanlar ve ayrılıkçı

---

³⁶² Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühime-i Siyasiye*, C. 2, Ankara 1987, T.T.K. Yayınları, s. 49.

³⁶³ A. F. Türkgeldi, *a.g.e.*, s. 79.

fikir hareketleri Osmanlı Devleti'ni temelinden sarstı. İsyandar, Balkanların etnik, sosyal ve ekonomik yapısının değişmesine yol açtı. Sırlar, “Büyük Slav-Sırp Devleti” hayallerini çok fazla gizleyemeyip merkezi otoriteye karşı ayaklanınca, Avrupalı Devletlerin de, Balkan coğrafyasına olan iştahı kabardı. Sırbistan, bir anda devletlerarası politik çekişmenin odağı haline geldi. Sırlar, belki bir burjuva hareketi sonucunda bağımsızlıklarını elde etmedi, fakat Sırlara verilen imtiyazlar sonucunda Sırbistan'da bir burjuva sınıfı oluştu. Bir anlamada Osmanlı Devleti, Sırbistan'da Obronoviç ve Karayorgoviç gibi zengin ve hatırı sayılı ailelerin oluşmasına kendi eliyle katkıda bulundu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUM ULUSALCILIK HAREKERLERİ

Rum kelimesi, İslâm kaynaklarında Romanoî “Romalılar Devleti” veya “Bizanslılar”ın kendi ülkelerine verdikleri Romania şeklinde geçmektedir. Bununla birlikte, “Rum” kelimesi kaynaklarda Roma ve Bizans İmparatorlukları kadar Anadolu için de kullanılmıştır. İlk Türk yazıtlarında da Rum kelimesi, “Purum” şeklinde geçmektedir. Kelimenin Türkçe’ye Soğdça’dan geçtiği sanılmaktadır. 6. Yüzyılda Göktürkler ile Bizans arasındaki siyasî ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi üzerine Türk boyları arasında “Urum” şeklinde Bizans İmparatorluğu topraklarına verilen bir isim haline gelmiştir. Oğuzların Anadolu’ya akınlarından sonra ise, özellikle Anadolu için kullanılan bir isim olmuştur. Bu sebeple, Anadolu Selçuklu İmparatorluğu’na, “Rum Selçukluları” da denilmiştir. 1485 yılındaki Osmanlı-Kölemen Savaşı da Türkçe kaynaklarda, “Ceng-i Rum u Arab” şeklinde geçmektedir. Kütahya merkez olmak üzere Anadolu Eyaleti kurulduktan sonra Rum deyimi Osmanlı devlet teşkilatında bütün Anadolu için değil de, bu yarımada bazı kesimleri tanımlayan bir anlam kazanmıştır. Yine de Osmanlı Devleti, 15. Yüzyıl sonlarına kadar Arap kaynaklarında “Rum” adı ile anılmış ve Niğbolu Zaferi’nden sonra Mısır’da bulunan Abbasi Halifesi, Yıldırım Bayezit’e “Sultan-ı İklim-i Rum” unvanını vermiştir. Rum kelimesi aynı zamanda Yunanlaşmış (İon) bütün Anadolu ve Balkanlardaki eski kavimlerin de ortak adı olmuştur. Yunanca konuşan ve Ortodoks mezhebinden olan bütün Osmanlı tebasına, Müslüman Türkler tarafından verilen bu isim, Türkçe konuştukları halde Ortodoks mezhebinden olan diğer gruplara da verilmiştir. Rum ismi, bugün yalnız İstan-

bul Fener Rum Patrikhanesine bağı Ortodokslar için kullanılmaktadır³⁶⁴. Antik Yunan kalıntıları yoğun olarak Ege Adalarında, Mora'da, Tesalya'da ve Rumeli'de yaşamaktaydı. Trakya, Epir ve Makedonya'da da çok sayıda Yunanlı bulunmaktaydı³⁶⁵.

Yunan tarihinde Türk hâkimiyeti dönemi önemli bir yer tutmaktadır. Bugün Yunan yönetimi altında bulunan Adalara, Anadolu Türk Beylikleri zamanında akınlar yapıldı ve buradaki idareciler, iyi birer ticaret ilişkisi kurdukları Anadolu ile çıkarlarını koruma gayretine girdi. Menteşe, Aydınogulları ve Saruhanogulları Yunan adaları ile ilk ilişki kuran beyliklerdi³⁶⁶. Osmanlı döneminde ise ilk ilişkiler I. Murat döneminde başladı. 1383'te Serez, 1394 Tesalya'nın Osmanlı yönetimine girişi Mora Yarımadası'na yapılacak akınları kolaylaştırmıştır. Bizans tarafından Venedik Cumhuriyeti'ne verilen Selanik ise, 1430 yılında Osmanlı yönetimine girdi. Arnavutluk fetihleri sırasında Yanya'nın ele geçirilmesi, Türk akınları için önemli bir hareket noktası oldu. Bizans İmparatorluğu'nun elinde bulunan Mora Yarımadası, 1446'da büyük ölçüde Türk idaresine geçti. Fatih, 1458 ve 1460 yıllarında Mora üzerine iki sefer gerçekleştirdi. 1463-1479 yılları arasında Venedik ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen savaş sonunda Osmanlı Devleti, Mora'yı elinde tutmanın yanında Eğriboz adasını da ele geçirdi³⁶⁷. 1479'da Dalmaçya kıyıları Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı yönetimine geçti. 1456'da Ege adalarından Limni ve 1462'de

---

³⁶⁴ *Türk Ansiklopedisi*, "Rumlar" md., s. 456.

³⁶⁵ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. 1, İstanbul 2006, Küre Yayınları, s. 80 vd.

³⁶⁶ *Türk Ansiklopedisi*, "Yunanistan" md., s. 462.

³⁶⁷ *Türk Ansiklopedisi*, "Yunanistan" md., s. 463.

Midilli fethedildi³⁶⁸. 1503 yılında İnebahtı, Modon, Koron limanları ve Santa Maura Adası Osmanlı Devleti yönetimine geçti. Mora Yarımadası'nın fethi ise, 1540 yılında imzalanan Venedik-Türk antlaşmasıyla tamamlandı. Kanuni Sultan Süleyman zamanında ise, daha da güçlenen Osmanlı donanması 1522'de Rodos'u, 1566'da Sakız adasını ele geçirdi³⁶⁹. Kıbrıs 1571'de ve Venedik ile 26 yıl süren bir savaştan sonra 6 Eylül 1669 tarihinde Girit, Osmanlı Devleti egemenliğine girdi. Böylece Ege Denizi, bir Türk denizi haline geldi³⁷⁰. Bu arada Levkas dışındaki İyonya adaları Osmanlı Devleti yönetimi altına girmekten büyük ölçüde kurtuldu. Ayrıca en büyükleri olan Korfu Adası hiçbir zaman Türk yönetimine girmedi. İyonya Adaları, 1797 yılında Fransız, Rus ve İngiliz yönetimi altına girene kadar Venedik sömürgesi olarak kaldı ve 1815-1864 yılları arasında İngiliz yönetimi altına girdi³⁷¹.

1461 yılında, "Pontus Rum Devleti" Osmanlı Devleti tarafından ele geçirildikten sonra Anadolu'da Roma gücü tamamen silindi. Doğu Roma'dan geriye yalnızca Rumca konuşan ve Slavlarla karışan, sadece Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı olan Rumlar kaldı³⁷².

---

³⁶⁸ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara 2001, Turhan Kitabevi Yayınları, s. 81.

³⁶⁹ *Türk Ansiklopedisi*, "Yunanistan" md., s. 463.

³⁷⁰ Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı(1896-1908)*, Ankara 2000, T.T.K. Yayınları, s. 13.

³⁷¹ Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul 1997, İletişim Yayınları, s. 22.

³⁷² William Sloane, *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, İstanbul 1987, Süreç Yayınlar, s. 10 vd.

1- Rum Ulusalçılık Hareketinin İtici Güçleri

a) Ekonomik Gelişmeler

Rumlar, 18. Yüzyıla kadar birçok kez ayaklanma girişiminde bulundu. Fakat başarısız yerel ayaklanmalarla bir sonuca ulaşamayacaklarını anlayan Rumlar, daha sistemli bir hareket içine girdi. Böylece Rumlar gemilerini çoğalttı, zenginleşti ve bilimsel faaliyetlere önem vermeye başladı. Bundaki en büyük amaçları Hıristiyanlar arasında bağımsızlık fikrini yaymaktı. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra yapılan antlaşmalar gereği Ruslar, Eflâk-Buğdan ve Sırbistan üzerinde müdahale hakkı elde etti. Ayrıca Ruslar, Akdeniz adalarından birçok Rum'u asker ve subay gemici olarak yetiştirdi. Nitekim Rusya'nın Karadeniz'deki donanma askerinin birçoğu Rum'du. Bununla birlikte Osmanlı donanmasının tayfalarının çoğu da Rumlardan oluşmaktaydı. Çamlıca, Suluca ve İpsara adalarında yaşayan Hıristiyanlar büyük gemiler yaparak Avrupa'ya gidip gelmeye ve büyük servet sahibi olmaya başlamıştı³⁷³. Yine Küçük Kaynarca Antlaşması, Rusya'ya Karadeniz'de serbest dolaşma ve bütün doğu iskelelerinde konsolos ve konsolos vekilleri bulundurma imtiyazını tanıyordu. Çoğu Rumlara ait olan acenteler, herhangi bir deniz resmi ödemekten muaf tutan "berat" ticaretini yaptı. Rum gemicileri, muafiyetlerini korumak için, savaş halinde Rusya'nın deniz kuvvetlerini güçlendirmeye hazır olan Rus bandırası altında denizde dolaştıkları görüldü. Rus Büyükelçiliği, isteyen her Rum'a berat verdi, hatta bütün taşıyıcılara yurttaşlık hakkı vermeye başladı. Buna karşın Sultan Selim, haraçtan muaf ve Rum-

---

³⁷³ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 6, İstanbul 1994, Üçdal Neşriyat, s. 2693, 2694.

larınki kadar imtiyaz veren ücretsiz beratçılar kumpanyası kurdu. Bunun üzerine Rumlar Rusya'nın verdiği beratlardan vazgeçerek padişahın kurduğu kumpanyaya geçti. Böylece görülmemiş derecede bir serbestlikten yararlanan Rumlar, neredeyse Akdeniz ticaretine hâkim oldu³⁷⁴. 18. Yüzyıl sonunda Yunan coğrafyasındaki Rum burjuvazisi, Doğu Akdeniz ve Karadeniz ticaretinin 3/4'ünü elinde tutan güçlü bir ticaret filosu kurdu. Balkanlar iç ticaretinin de hâkimi olan bu burjuvazi, Orta ve Doğu Avrupa'ya kadar uzanarak Batı Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ni sömürmesine yardım etti³⁷⁵. 1816 yılına gelindiğinde, Rumların 600 civarında ticaret gemisi vardı. Ayrıca bu ticaret gemileri, Kuzey Afrika korsanlarına karşı kendilerini koruyabilmek için ağır silahlarla donatılmıştı³⁷⁶.

Rumların çoğunlukta bulunduğu bazı şehirler de, gelişmişlik açısından öne çıkıyordu. Golos, Trikeri, Yanya gibi dış ticaret şehirleri Venedik, Moskova, Larisa ve İstanbul'a mal ihraç ediyordu. Zagora ise, Rusya, Moldovya ve Flemenk ile ticaret yapıyordu. Epir'e gelince burada da büyük şehirler vardı. Mora'da ticaretin dışında el sanatları gelişmişti. Dimiçana'da barut üretiliyordu. Dimiçana, 19. Yüzyılın ilk yarısında önemli bir barut merkezi olmuştu. İsyân yıllarında Girit, Tesalya, Kesindire ve Atos Dimiçana'dan barut ve kurşun alıyordu. Mora'ya, Dimiçana'dan bir yıl içinde 3.510 okka kurşun, 13.106 okka barut ve 804.320 fişenk gönderilmişti. Patras şehri ticaret ve medeniyet bakımından Avrupa şehirleri ile boy ölçüşecek büyüklükteydi. Patras ve çevresinde üzüm üretimi gelişmişti. Anbelaka şehrinde iplikçilik önemli-

---

³⁷⁴ La Gorce, *Çağlar Boyu Yunanlılar*, İstanbul 1986, Belge Yayınları, s. 283 vd.

³⁷⁵ Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu*, İstanbul 1996, İletişim Yayınları, s. 14.

³⁷⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Ankara 1994, T.T.K. Yayınları, s. 107.

di. 18. Yüzyılda bu şehirde, 24 boyahanesi vardı ve buralarda 4.000 kişi çalışmaktaydı. Viyana, Hamburg, Dresol, Leipzig şehirlerine ve İngiltere'ye yılda 3.000 balya kırmızı iplik gönderiliyordu ki aynı şehirde ipek işlemeciliği ve dokumacılığı da önemli bir yer tutmaktaydı³⁷⁷. Ayrıca Taselya ve Mora'da çiftliklerin sayısı oldukça fazlaydı. Rum soylu aileler ise, şehirlere komşu verimli toprakları paylaşamıyordu. Böylece toprağa bağlı, borç içinde yüzen bir sınıf ortaya çıktı. Epir, Suli, Pindus, Agrapha, Güney Mora ve Mani gibi girilmesi, ulaşılması zor olan bölgelerde katı bir kabile örgütlenmesi vardı. Diğer yandan Eflâk, Epir, Makedonya ve Pinduslu halklar yarı göçebe olup değişik dil ve geleneklere sahipti. Fakat bunlar, zaman içinde Rumlaşmıştı³⁷⁸.

Rumların ulusalcılık hareketinde diasporanın yeri oldukça önemlidir. Zira Rumlar bir diaspora halkıdır. 18. Yüzyıl sonlarında, Rum tacirler, Doğu Akdeniz'de, Balkanlar'da ve Hindistan gibi uzak yerlerde bir ticaret imparatorluğu kurmuştu. 19. Yüzyılda göçler, Mısır'a, Güney Rusya'ya ve Amerika Birleşik Devletlerine doğru gelişmekteydi. Böylece Yunan coğrafyasıyla deniz ötesindeki Rumlar arasındaki ilişkiler, bağımsızlık döneminde hayati bir önem taşımaktaydı³⁷⁹. Nitekim ulusal hareketin gelişmesinde büyük önem taşıyan sınıf, tacirler sınıfıydı. Rum tacirler, Batı'ya hammadde satıp işlenmiş mallarıyla sömürgelerde üretilen malları almakla Osmanlı ticaretini ellerine geçirdi. Büyük mal varlıklarını ellerinde tutan zengin tacirler,

---

³⁷⁷ Kerim Sadi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Tarihi Maddecilik*, İstanbul 1962, Doğan Yayınları, s. 12.

³⁷⁸ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, İstanbul 1995, Milliyet Yayınları, s. 266.

³⁷⁹ Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İstanbul 1997, İletişim Yayınları, s. 15, 16.

Osmanlı Devleti'nde mal güvenliğini ve sermaye birikimini olumsuz yönde etkileyen başına buyrukluktan ve yaşamın belirsizliğinden şikâyetçiydi. Hükümetlerin ticari gelişmeleri teşvik ettiği Batı Avrupa'da gördükleri düzenli ticaret deneyimi kimilerini doğacak ulusal harekete kaynak sağlamaya yöneltti. Ancak tacirlerin bir kısmı, kazandıklarını bu tür tehlikeli bir işe yatırmaya hazırlıklı değildi. Tacirlerin büyük bir çoğunluğu milli davaya aktif olarak destek vermeye hazır değilse de, bağımsızlık hareketinin gelişimine gösterdikleri dolaylı katkı büyüktü³⁸⁰. Ayrıca ekonomik ve düşünsel gelişmelerin politik etkisi kaçınılmazdı. Zira bu zengin tacirler sınıfı, Locke, Newton ve Voltaire'nin çevirilerine para yatırarak liberalizmin gelişmesini de destekledi³⁸¹.

b) Eğitim ve Düşünsel Gelişmeler

Rumlar, bugünkü Yunanistan coğrafyasında, özellikle Mora, Attika ve Tesalya'da yoğun olarak yaşıyordu. Fakat kültür merkezleri İstanbul, Selanik, Adalar ve Osmanlı Devleti dışında Venedik, Viyana ile Odessa'ydı³⁸². Osmanlı egemenliği, Rumların eğitiminin ve kültürünün yaşamasına hiçbir zaman engel olmadı. Hatta 17. Yüzyıldan itibaren ticaretle zenginleşen Rumlar, sadece Mora ve Epir'de değil, Karadeniz kıyılarında ve Batı Anadolu'da da çok sayıda okul açtı. Osmanlı fethinden sonra Kıbrıs ve Girit'te de bu süreç devam etti. Ayrıca İyon Adaları'nda Türk egemenliği olmadığından İtalya ve Fransa'nın kültürel etkisinin görüldüğü bu yerlerde klasik Yu-

---

³⁸⁰ R. Clogg, *a.g.e.*, s. 37 vd., 40.

³⁸¹ L. S. Stavrianos, "The Influence of the West on the Balkans", *The Balkans in Transition*, Berkeley 1963, s. 194.

³⁸² Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul 1999, İletişim Yayınları, s. 57.

nan kültürü ve yeniçağ hümanizmi yerli Rumlar üzerinde kültürel etkide bulundu. 18. Yüzyıl başında, Avusturya'nın Adriyatik sahilleri ve Tuna boyunda ticari ve siyasi etkinliği artınca, gerek ticari, gerekse kültürel amaçlarla Avusturya'nın önemli şehirlerine Epir, Makedonya ve İyon Adalarından birçok Rum göç etti, buralarda kiliseler ve okullar açtı³⁸³.

Ulusal bilincinin farkına varılması ve güçlenmesi şeklinde başlayan ve aydınlanma dönemi olarak bilinen, pek çok aydın ve düşünürü içine alan bu dönem, 18. Yüzyıl ortalarından başlayıp 19. Yüzyıl başlarında kadar en yüksek seviyeye ulaşan bir dönemi kapsamaktadır. Ulusal düşünürler, eğitimin gelişmesinde çalıştı ve genel olarak Batı kaynaklı yeni bilgilerin yayılmasını sağladı. M. Anthrakites, E. Boulgares, Beniamin Lesbios, K Koumas, Th. Karies, Kh. Pamplekes, Th. Pharolan Regas, ve Adamantios Koraes bunların öncüleriydi. Bu düşünürlerin çoğu ticaretin ve sanayinin güçlü olduğu merkezlerde ortaya çıkan "lise" veya "akademi" denilen okullarda öğretmenlik ya da müdürlük gibi görevler üstlendi. Ayrıca bu okullar, zengin kişiler ve cemaat tarafından ekonomik olarak desteklendi. Ulusal uyanışın öncülerinden olan A. Koraes, Sakızlılara yazdığı bir mektupta³⁸⁴: "*Sizin lüks kilise dekorlarına, mermerlere ve altın şamdanlara ihtiyacınız yok; gerekli olan liseler, kütüphaneler ve basım evleridir. Kısaca söyleyecek olursak eğitim için gerekli olanlardır. Sizi Grekler arasında ünlü kılan ne oldu? Kuşkusuz lüks kiliseleriniz değildi. Liseleriniz, kütüphaneleriniz, fabrikalarınız, cemaatin akıllı yönetimi ve kültürünüzdü*" şeklinde halka seslenmiştir.

---

³⁸³ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2006, Aklın Yayınları, s. 63.

³⁸⁴ H. Millas, *a.g.e.*, s. 43.

İzmir’de, Sakız’da ve Yanya’da büyük okullar; Selanik ve Atina’da küçük okullar açıldı³⁸⁵. Ayrıca cemaatler de okullar için büyük yatırımlar yaptı. 18. Yüzyıl sonlarında Ayvalık’ta yetmiş sınıflı, amfili, kütüphaneli bir okul için 7.000 kuruş harcanırken, Sakız’da aynı şekilde para harcandığını biliyoruz. Bununla birlikte Bükreş, Yaş ve Yanya’da daha büyük yatırımlar yapıldı. Yaş’ta 1749 yılından beri eğitim zorunlu hale getirilirken, Yanya’daki okul için o yıllarda oldukça büyük bir rakam olan 600.000 altın drahmi harcandı³⁸⁶. Fakat bunlar Rumların bilinçlenmesi için yeterli değildi. Bu nedenle, Rumlar, ellerindeki geniş imkânlarla çocuklarını Avrupa’da okutma seferberliği başlattı. 1796 yılından itibaren bu tür imkânlarla okutulmuş insanlar arasında ulusal hareketlilik başlamıştı³⁸⁷.

18. Yüzyılın son çeyreğiyle 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde görülen ulusal faaliyetleri somut temellere oturtma sorumluluğunu üstlenenler tacirlerdi. Ulusal bilincin gelişiminde bu, artık Ortodoks Hıristiyan olmanın değil, özellikle milli duygularının ayrımına varmalarında hayati bir öneme sahipti. Rumlar, vakıf okulları ve kütüphaneler kurdu; asıl olarak Osmanlı Devleti dışında büyüyen ve giderek laikleşen Rumlara yönelik yayınlara parasal destek sağladı. 18. Yüzyılın sonlarında basılan kitap sayısı yüzyılın başlarında basılan kitap sayısından yedi kat fazlaydı. 1800’ün ilk yıllarında 1.300 kadar kitap basıldı. Hepsinden de önemlisi Rum gençleri, Batı Avrupa’ya, özellikle de Alman devletlerinde üniversite okumaya gönderilmeleriydi. Burarlarda yalnızca Aydınlanma’nın, Fransız Devrimi’nin romantik milliyetçiliğin başlıca

---

³⁸⁵ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, İstanbul 1994, Üçdal Neşriyat, s. 2695 .

³⁸⁶ H. Millas, *a.g.e.*, s. 43 vd.

³⁸⁷ William Sloane, *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, İstanbul 1987, Süreç Yayınları, s. 89.

görüşleriyle tanışmakla kalmayıp Antik Yunan'ın dili ve uygarlığının eğitim görmüş Avrupalılar arasında önemli bir yer tuttuğunu gördüler³⁸⁸. Triyeste, Venedik, Budapeşte, Bucharest ve Odessa'ya kadar geniş bir alana yayılan Rum tacirler, yerli köy ve kasabalara kitap, malzeme ve para yardımıyla bulundu. Zengin tacirler yerli dilde kitap basmanın yanı sıra, Voltaire, Locke, Roussrau, Descartes, Leibnitz ve diğer yazarların kitaplarını çevirtti. Bütün bunlar sadece eğitimin yayılması anlamında değil, aynı zamanda yeni bir eğitim sistemi anlamındaydı. Ayrıca bu sistem dinsel anlamda olmayıp daha çok Avrupa'nın aydınlanma hareketi çerçevesinde şekilleniyordu³⁸⁹.

Antik Yunan dünyasının dili ve kültürünün Avrupa'da gördüğü saygının ölçüsü, 19. Yüzyıl başlarındaki ulusal hareketlenmenin yaşandığı yıllarda Rumları harekete geçiren en önemli unsur oldu. Özellikle milliyetçilik akımından etkilenen düşünürler açısından, evrensel olarak tapılan bir geçmişin kalıntıları olduklarının farkına varma dönemi başladı. Batı Avrupa'dan gelme "geçmişe bağlılık anlayışı" Balkanlar'daki diğer bağımsızlık hareketleriyle karşılaştırıldığında, Rumlar arasında ulusçuluk hareketlerinin erken gelişmesine katkıda bulunan başlıca etkendi³⁹⁰.

Geçmişin kalıntıları, aynı zamanda liberallerin ve muhafazakârların ilgisini uyandırmak ve isyan eden Rumlara gelecekleri hakkında fikir vermek açısından da önemliydi. 1820'lerde İngiliz Dışişleri Bakanı Viskont Castlereagh gibi geleneksel anlayışın katı bir savunucusu bile, "Onlar bizleri eğiten, aşağılayan ... O insanlar, önümüzdeki günlerde, koşulların kendilerini içine soktuğu içler acısı durumdan kur-

---

³⁸⁸ R. Clogg, *a.g.e.*, s. 40 vd.

³⁸⁹ S. L. Stavrianos, *a.g.m.*, s. 192, 193.

³⁹⁰ R. Clogg, *a.g.e.*, s. 11 vd.

tulacaklar mı?” diye soracak kadar duygulanmış görünüyordu. İlk Rum milliyetçileri, büyük ölçüde klasik çağlardan esinlendi³⁹¹. Böylece Helen felsefesi, Goethe, Lord Byron, Chateaubriand, Beranger, Bavyeralı I. Louse ve Fransız X. Charles’ı bir araya getiren bir bağ oldu³⁹².

Filhelenizm, “milliyetçiliğin, dinin, radikalizmin, ticari hırsın, romantik duyguların ve katkısız kahramanlığın rol oynadığı uluslar arası bir protesto hareketi” olarak tanımlanıyordu. En ateşli Filhelenler, Lord Byron’dan dolayı İngilizler gibi görünse de, Rum idealleri uğruna savaşan Almanların sayısı, diğer Avrupalıların toplamından çok daha fazlaydı. Yunanistan coğrafyasında savaşan 940 Filhelen’in olduğu sanılmaktadır. Bunların 1/3’i Almanlardır. Ardından sırasıyla Fransızlar, İtalyanlar, İngilizler ve Amerikalılar gelmekteydi. O dönemde yaşamış bir Bulgar yazar, Yunan tarafında 14.000 Bulgar’ın savaştığını yazmaktadır³⁹³. Ayrıca Almanya’daki Bizans araştırmaları alanının kurucusu Karl Krumbacher, Yunanistan coğrafyasını ve Osmanlı Devleti’nde Rumların yaşadığı yerleri ziyaret ettikten sonra gezi notlarından oluşan kitabını büyük Filhelen, Bavyera Kralı I. Ludwig’e ithaf etti. İngiliz Shelley ise, yazdığı “Hellas” adlı şiirinde “Hepimiz Yunanlıyız” demişti³⁹⁴. 1825 Şubatında Paris’te Yunan sever şair, yazar ve bürokratları içine alan “Paris Greek Commite” kuruldu. Komite, Rumlara yardım kampanyası başlattı. Hatta Fransa’dan gönüllü savaşçılar gönderildi. Bunların örgütlenmesini komite üyelerinden General Roche

---

³⁹¹ R. Clogg, *a.g.e.*, s. 12, 13.

³⁹² G. Castellan, *a.g.e.*, s. 274.

³⁹³ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, İstanbul 2003, İletişim Yayınları, s. 151, 152.

³⁹⁴ M. Todorova, *a.g.e.*, s. 153, 196.

yaptı. Victor Hugo, Aleksander Dumas, Chateaubriand gibi Fransız şair ve yazarlar da Rumları desteklemekteydi. Fransız General Charles Fabrier ise, gönüllü olarak Mora'ya gitti ve Rum asilere gizlice askeri eğitim verdi³⁹⁵. Bununla birlikte, İngiliz David Urquhart, Filhelenizm'in tükenişinin en çarpıcı örneğini oluşturmaktaydı. Rumların ulusal davası yüzünden nerdeyse hayatını kaybedecek olan Urquhart, daha sonra Türklerin haklılığını anladı³⁹⁶. Mora'da Rumların 25.000'den fazla Türk'ü öldürmesi üzerine İngiltere'de Yunan severlik yerine Türk severlik hareketi başladı. Birçok kesim tarafından desteklenen bu hareket David Urquhart tarafından örgütlendi³⁹⁷.

Osmanlı Devleti'nde Rum cemaatinin ilk matbaası, Patrik Kyrillos Loukaris (1623-1638) tarafından 1627 yılında kuruldu. Bu Patrik aynı zamanda, Theophilos Korydaleas'le birlikte İncil'in halk diline çevrilmesi çalışmalarında bulundu. Fakat çalışmaları kilisenin tutucu kesimleri tarafından tepkiyle karşılandı. Bunun üzerine Patrik Loukaris, Kalvanist olduğu iddialarıyla kovuldu ve matbaa tahrip edildi. Rumca kitap basan matbaalar, aydınlanma dönemine kadar, Batı'da Milano (1476), Venedik (15. Yüzyıl sonu), Yaş (1639) ve Bükreş (1690) gibi kentlerde kuruldu. Kitap basımı, 18. Yüzyıl sonlarında yaklaştıkça orantılı bir artış göstermeye başladı. Örneğin, Büyük İskender ile ilgili roman, 16. Yüzyılda üç basım, 17. Yüzyılda altı basım, 18. Yüzyılda on dört basım ve 19. Yüzyılın ilk yarısında on altı basım yapıldı. Yine

---

³⁹⁵ Süleyman Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları*, İstanbul 1999, Vatan Yayınları, s. 64, 65.

³⁹⁶ M. Todorava, *a.g.e.*, s. 199.

³⁹⁷ Philip Graves, *İngilizler ve Türkler*, Ankara 1999, 21. Yüzyıl Yayınları, s. 4.

18. Yüzyıl başlarında 107 kitap yayınlanırken, 18. Yüzyıl sonunda kitap sayısı 749'a çıktı³⁹⁸.

Patrik Kyrillos Loukaris'ten sonra Fener Rum Patrikhanesi yeniden bir basımevi kurduğunda, "*Pederler Öğretisi*" adında bir risale yayınladı. Patrik Gregorios ise, kilisenin ileri gelenlerine gönderdiği bir bildiriyle, bu matbaayı kurduktan sonra Batı'dan her türlü kitap ithalini yasaklayacağını, yalnız dini kitapları basacağını ve dine zararlı kitaplara el koyacağını bildirdi³⁹⁹.

1766 yılında Boulgares, Voltaire'nin ilk Rumca çevirisini yayınladı. Daha önce Hümanizm hareketi içinde bulunan Konstantinos Laskaris, 1476 yılında Milano'da "*Hellen Grameri*" adlı kitabını yayınlamıştı. Bununla birlikte 1526 yılında ilk çağdaş Yunanca kitap basılmıştı. Rumların ulusal bir devlet kurmalarını savunan ve İtalya'da yaşayan Leo Allatius, Antik Yunanca olarak yazdığı "*Hellas*" adlı kitapta, ulus sözcüğüne yakın bir anlam taşıyan "genos"un kurtuluşunu dile getirmişti. Aynı dönemde İtalya'da yaşayan Nikolaos Sophianos, Rumların Avrupalılara kıyasla edebiyat ve bilim konusunda ne denli geri kaldığını şikâyet etmekteydi. Yine Avrupa'da yaşayan Frankiskas Skofos ise, halk dilinde bir risale yazdı ve bu risalede, ulusun çıkarlarını savundu. Ayrıca kölelikten kurtulmak gerektiğini dile getirdi⁴⁰⁰.

18. Yüzyıl sonlarında, Venedik'te Rumlara ait matbaalar vardı. Aynı zamanda İzmir'de ve Viyana'da basım evleri de bulunmaktaydı. 1793 yılından itibaren

---

³⁹⁸ H. Millas, *a.g.e.*, s. 44.

³⁹⁹ H. Millas, *a.g.e.*, s. 45.

⁴⁰⁰ H. Millas, *a.g.e.*, s. 46, 49-50.

Efimeiris Gazetesi çıkarılmaya başlandı. 1819 yılında da Londra’da Rumca gazeteler yayınlanmaktaydı⁴⁰¹.

Rum milliyetçiliğine yön veren en önemli iki isim Velestinli Rigas ve Adamantios Koreas’tı. Bu iki kişi, 18. Yüzyıl sonlarından itibaren bütün Rumları yazılarıyla isyana çağırdı. Bunlardan Velestinli Rigas, genel bir ayaklanmayı ilk planlayanlardan olup Tesalyalı Ulah kökenli bir Rumdur. 1790’lı yıllarda Viyana’da bulunduğu yıllarda Fransız Devrimi’nden etkilendi. Siyasal bildirisi, özellikle de, Viyana’da baskısını hazırladığı ve Balkanları ayağa kaldırabileceğini düşündüğü “*İnsan Hakları Bildirgesi*”ni yazarken Fransız Devrimi’nden etkilendi. En önemli yazısı “Rumeli, Anadolu, Ege Adaları ve Eflâk-Buğdan Eyaletlerinde Yaşayan Halkların Yeni Siyasal Oluşumu” idi⁴⁰². Rigas’ın en ünlü şiiri Thouyrios (Savaş İlahisi) ise, Fransızların milli marşı, “Marseillaise”den izler taşıyordu⁴⁰³. Rigas, sadece yazılarıyla milli duyguları uyandırmakla yetinmedi. Viyana’da yeni kurulacak olan Yunanistan Devleti’nin haritasını çizdi ve çoğaltarak dağıttı. Bu haritaya göre, Yunanistan’ın doğu sınırı, Anadolu ortalarından, kuzey sınırı Karadeniz’in Kuzeyi’nden, Karpat Dağları ile Tuna ve Sava nehirlerinden, batı ve güney sınırı ise, Adriyatik ve Akdeniz’den geçiyordu. Rigas, bu haritasına şehirlerin eski ve yeni isimlerini kaydettikten sonra, Antik Yunan ve Bizans’ın meşhur adamlarının, imparatorlarının resimlerini ve sikkelerini de çizdirdi⁴⁰⁴. Ayrıca Rigas, Napolyon’a verilmek üzere

---

⁴⁰¹ K. Sadi, *a.g.e.*, s. 14.

⁴⁰² R. Clogg, *a.g.e.*, s. 45.

⁴⁰³ G. Castellan, *a.g.e.*, s. 268.

⁴⁰⁴ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti’nin Dağılma Devri*, İstanbul 1940, Maarif Matbaası, s. 19.

Trieste'deki Fransız Konsolosu Brechet'e bir mektup verdi. Bu mektupta Rigas, "tüm Helenlerin adına yazdığını, kurtulmaları için Napolyon'dan yardımda bulunmasını" istediğini bildirdi. 1797 yılında Fransızlar Korfu Adasına çıktığında, ordu komutanı Gentili, Fransızca, İtalyanca ve Rumca bir bildiri yayınlamış ve ada halkına ve güzel bir gelecek sözü vermişti⁴⁰⁵.

Adamantios Koraes ise, 18. Yüzyıl Fransız aydınlarından etkilenmişti. İzmir kökenli yazar, 1786-1787 yılları arasında Paris'e yerleşmeden önce, Montpellier'de tıp eğitimi görmüştü. 1798'de Mısır'a çıkan Napolyon Bonaparte'ye umut bağlayarak "*Özgürlüğün Birinci Yılı*" adlı hiciv yazısını yazmış ve Rumları isyana çağırmıştı. Bununla birlikte, Antik çağın önemli yazarlarını yeniden yorumlayarak "*Yunan Kütüphanesi*"ni yeniden yayınladı. Antik Yunanca ile halk dili arasında modern edebiyat dili haline gelen Katharevusa'yı ortaya çıkararak neo-helenizmi hareketini başlattı. Asıl amacı, Fransız Devrimi'ni tanıtmaktı⁴⁰⁶. Koraes, 1805 yılında Venedik'te kaleme aldığı "*İki Yunanlı Arasında Konuşma*" adlı yazısında halkın artık Romaioslar (Rumlar) olmadığını, onlara Yunanlı adı verilmesi gerektiğini yazmaktaydı. Buna karşın Aziz Parios, Batı yanlısı aydınlanma fikirlerine karşı çıktı ve bunları Ortodoks düşmanı olarak gördüğünü açıkladı. Bununla birlikte çocuklarını Avrupa'ya eğitime gönderecekleri vazgeçirmek için bir de "Davet" yazdı⁴⁰⁷.

Rumlara "geçmiş anlayışı" aşılama kilit görev üstlenen Koraes, dilbilimsel açıdan orta bir yol bulma taraftarıydı. Paris'te Antik Yunan yazarlarının kitaplarını, yeniden yayınladı. Kitaplarında, Rumları Bizans cahilliğinden sıyrılmaya çağırdı.

---

⁴⁰⁵ H. Millas, *a.g.e.*, s. 95 vd.

⁴⁰⁶ G. Castellan, *a.g.e.*, s. 269.

⁴⁰⁷ D. Kitsikis, *a.g.e.*, s. 179.

Eğitimi, “Ortodoks kilise papazlarının saflıklarından oluşan ifte boyunduruktan kurtuluşun kilit noktası” olarak görüyordu⁴⁰⁸. Bu nedenle yazdığı “*Kardeşler Öğretisi*”nde, Osmanlı Devleti’nin çok kötü olduğundan, Rumların özgürlüğe kavuşması gerektiğinden, uygar ülkelerde cumhuriyetin kokuşmuş kralları devirdiğinden ve insanların özgür olması gerektiğinden bahsetti. Koraes, kurallara karşı ayaklanmayı savunmaktaydı. Bu amaçla “*Savaş Borusu*” adlı şiirini yayınlarak ayaklanmaya çağır yaptı⁴⁰⁹.

c) Dernekler ve Filiki Eteryaya Cemiyeti

Milli Yunanistan’ın kurulması için Rumlara sempati duyanların yanı sıra, dernekler ve yardım kuruluşlarının aracılığı ile yardım edenler de oldukça çoktu. Bu nedenle hemen hemen her ülkenin büyük şehirlerinde Filhelen denilen “Helen Dostu” dernekler kuruldu ve bunlar kendi hükümetleri üzerinde büyük baskılarda bulundu. Özellikle Londra’daki “Elen Dostu Komitesi”nin faaliyetleri çok etkiliydi. Avrupa şairleri de Rumların milli davasına sarıldı. Gaspard de Pons, Jules Lefevre, Victor Hugo, Beranger, Casimir, Delavigne, Fauriel, Lamartine, Lord Byron Rum çıkarlarına hizmet etti⁴¹⁰. Yine Herder, Kant ve Hegel gibi Alman romantik akımının önemli isimleri de, Helen dostu düşünceyi benimseyenlerdendi⁴¹¹.

---

⁴⁰⁸ R. Clogg, *a.g.e.*, s. 42, 43.

⁴⁰⁹ H. Millas, *a.g.e.*, s. 159-161.

⁴¹⁰ Nurettin Türsan, *Yunan Sorunu*, Ankara 1987, s. 34.

⁴¹¹ Sacit Kutlu, *Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul 2007, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 54.

Rum isyanlarının başlaması, özellikle de Sakız Adası olayları, Batı Avrupa’da önemli ölçüde Yunan dostluğu duygularını uyandırdı. Birçok Avrupa kentinde Rumlar için para toplayan ve onların adına propaganda yapan komiteler çoğaldı. Lord Byron gibi Avrupa ülkelerinden gelen gönüllüler, Rumlarla birlikte savaşımaya başladı. Gönüllüler yer yer faydalı olmakla birlikte, sayıları çok fazla değildi. Ayrıca komiteler, para toplama konusunda da sanıldığı gibi çok başarılı değildi. 1824 yılı sonuna kadar bütün Hıristiyan dünyası, bağımsızlık savaşına bağış olarak sadece 90.000 sterlin toplayabilmişti. 1824 yılında verilen borç, hisse senetlerinin gerçek değerinin yarısının biraz üstündeydi. Yunan hükümetinin kredisi o kadar düşüktü ki masraflar çıkarıldıktan sonra Yunanistan’da kullanılmak üzere kalan miktar sadece 315.000 sterlindi. Aynı yılın sonunda Yunan dostu duyguların sönmeye başladığına dair belirtiler vardı. Özellikle Londra Yunan Komitesi’nin ömrü sadece on sekiz ay sürdü⁴¹². Yine de kamuoyu oluşturması açısından gönüllülerin faaliyetleri önemliydi.

Moniteur Universel Gazetesi’nin 20 Haziran 1796 tarihli sayısında “ Zengin Ef-lâklı bir tacir” olarak adlandırılan, Rigas’ın, İpsilanti ailesinin teşvikiyle ve II. Katerina’nın kışkırtmasıyla Yunan coğrafyasında bir isyan çıkarmak amacıyla “Synomatie” adlı gizli bir dernek kurduğu yazmaktaydı. Fakat Rigas, bir ayaklanma çıkarmak üzereyken Avusturyalılar tarafından yakalandı ve aleyhindeki yıkıcı suç delilleriyle birlikte Belgrat’taki Türk yetkililerine teslim edildi. Rigas, 1798 yılında da idam edildi. Bu ilk başarısızlık yüzünden Synomotie başka bir isimle yeniden kuruldu. Dernek iki gruba ayırdı. İlk grup resmi olup “Müz (İlham Perileri) Dostlar Birliği”, ikinci grup gizli olup “Dostların Hetairiesi” adında örgütlendi. Birincisinin amacı, Rumlar arasında edebiyat ve güzel sanatların yeniden doğuşunu yaymaktı.

---

⁴¹² Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu*, İstanbul 2001, Y.K.Y., s. 77.

Ancak resmi olmasına rağmen, Rus Çarı I. Aleksander'ın yaptığı yardımları gizli tuttu. İkinci grup üyeleri ise, St. Petersburg'da bulunup Rus Çarı'ndan emir aldıklarını söyleyenlerden oluşuyordu⁴¹³. Bunun dışında, özellikle Venedik, Padua, Piza, Livorno gibi İtalyan kentlerinde ve Viyana, Leipzig, Amsterdam gibi önemli merkezlerde yaşayan Rumlar Fransız Devrimi fikirlerini benimsedi. Bunun üzerine 1800'lü yılların başında, kültürel ve politik amaçlı gizli ya da açık birçok dernek kuruldu. Aleksandros, Phonix, Etaieiaton Philon, Athena, Ellenoglosson Ksenodokhoion ve 1814 yılında kurulacak olan Filiki Eteryia bunların başında gelmekteydi⁴¹⁴. Athena adlı örgüt Fransa yardımıyla, Phonix adlı örgüt ise, Rusya yardımıyla bağımsızlık kazanmayı umuyordu. Rum milli duygularının canlanmasında başlıca kışkırtıcıları, Yunan coğrafyası dışında yaşayan ve Avrupa'daki akımlara benzer ulusçu bir akım yaratmak hayali kuran diasporaydı. Ayaklanmayı ilk başlatan planlayan ve ekonomik olarak yardım edenler de onlardı⁴¹⁵. Filiki Eteryia'dan önce 1814 yılında Paris'te kurulan "Yunan Dilini Konuşanlar Oteli" adlı bir örgüt vardı. Kurucuları arasında Osmanlı Devleti'nin Paris Maslahatgüzarı Rum Angelopulos bulunmaktaydı. Yine 1814 yılında Viyana'da "Kültür Derneği" adlı bir örgütü kuruldu⁴¹⁶.

---

⁴¹³ La Gorce, *a.g.e.*, s. 281, 282.

⁴¹⁴ H. Millas, *a.g.e.*, s. 95.

⁴¹⁵ Selahi Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", *Bellekten*, C. LXII, S. 233, Ankara 1998, s. 108.

⁴¹⁶ N. Türsan, *a.g.e.*, s. 35.

Filiki Eterya Cemiyeti⁴¹⁷ (Dostluk Cemiyeti), 1814 yılında Odessa’da kuruldu. Cemiyeti kuran tüccarlar Artalı Nikolaos Skufas, Yanyalı Atanasios Çakalof, Andriçenalı Panayotis Anagnostopulos’tu. 1821 yılına kadar cemiyetin üye sayısı 50.000 kişiyi buldu. Cemiyet uzun zaman bu üç kurucu tarafından idare edildi. Bununla birlikte bunların eğitimleri yeterli değildi ve siyasi nüfuzları da yoktu. Bu nedenle cemiyetin başına Avrupa’da tanınan diplomat olan Rusya’nın bakanlarından Kapodistriya’nın getirilmesi düşünüldü. 1816 yılında Kapodistriya’ya başkanlık için teklif yapıldı, fakat bakanın monarşik fikirleri vardı ve cemiyetin fikirlerini beğenmiyordu. Bu nedenle teklifi kabul etmedi. Kapodistriya’nın teklifi reddetmesinden sonra da cemiyetin üyeleri çoğalmaya devam etti. Panayotis Anagnostopulos, Mora’daki armatorileri organize ederken İstanbul, Buğdan, Tesalya, Makedonya ve Adalardaki üye kaydına hızla devam etti⁴¹⁸. 1818 yılında, Mora’da cemiyet için bir merkez düşünüldü. Fakat daha sonra cemiyetin üyelerinden Aksanto’nun İstanbul Fener’deki evi Filiki Eterya’nın merkezi oldu. Aksanto’nun evi merkez yapıldıktan sonra, bir de özel bir mühür yaptırıldı. Etrafına reislerin adlarının ilk harfi, ortasına

---

⁴¹⁷ Filiki Eterya adı çoğunlukla Etniki Eterya Cemiyeti ile aynı anlamda kullanılmıştır. Oysaki Etniki Eterya Cemiyeti, Girit’in Türkiye’den koparılması için 1894 yılında Atina’da Yunan subaylar tarafından kurulan ve Filiki Eterya’nın devamı niteliğinde olan bir dernektir. Bkz. N. Türsan; *a.g.e.*, s. 37. Ayrıca Osmanlıca belgelerde bu cemiyetin adı, 1894 yılından önce sadece “Eterya” olarak geçmektedir. Bu tarihten sonra Etniki Eterya ismi kullanılmıştır. Ayrıca çağdaş Yunanlı tarihçiler de, 1814 yılında kurulan cemiyetin adını Filiki Eterya olarak kullanmıştır. Bkz. G. Zoides, *Hi Philike Hetaireia Kai To Eikosiana(Filiki Eterya ve 1821)*, Atina 1988

⁴¹⁸ K. Sadi, *a.g.e.*, s. 19, 20.

haçlı ve Yunanistan işareti olan “A” harfi ile “16” rakamı kazıldı. Ayrıca özel bir kayıt defteri tutuldu. Bu deftere, Filiki Eteryâ üyelerinin isimleri, unvanları, gelen ve söz verilen paraların miktarı ile reislerin imza yerine kullandıkları şifreler kaydedildi⁴¹⁹. Cemiyeti üyeleri derecelere ayrılıp başkanlarına çoban, ikinci sınıfa papaz, üçüncü sınıfa da zararsız adları verildi. Aynı zamanda İstanbul’da reis ve fedai diye iki askeri rütbe belirlendi. Filiki Eteryâ daha sonraları yedi sınıfa ayrıldı. Bunların amaçları aynı olmakla birlikte aralarında bilgi bakımından farklar vardı. Gizli büyük başkanın kim olduğunu sadece birinci sınıf üyeleri biliyordu⁴²⁰. Gizliliğin korunabilmesi açısından da bazı şifreler kullanıldı. Buna göre, bigaraz kelimesi Padişah’ı, muhibb-i insaniyet Rusya’yı, ziyade meşgul sadrazamı ve kaynana da Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa’yı anlatmaktaydı⁴²¹.

Filiki Eteryâ Cemiyetine üye olan herkes “Büyük Yemin” denen bir yemin etmekteydi. Cemiyetin “Büyük Yemin”i⁴²²: “ *Kutsal ve perişan vatanım, senin ruhani ismin için and içiyorum. Uzun dönemli sıkıntıların ve perişan haldeki çocuklarınca uzun yıllardır saklanan mahkûmiyet altındaki halkının acı göz yaşarlı üzerine and içiyorum. Bütün benliğini sana adıyorum. Bundan böyle düşüncelerimin ve benliğimin tek amacı sen olacaksın. İsmi bütün hareketlerimin rehberi olacak ve mutluluğun çabalarımın ödülü olacaktır. Tek bir an için bile sıkıntılarına ilgisiz kalır veya yükümlülüğümü yerine getirmesem eğer, ilahi adalet hakkaniyet yıldırımını başıma yağdırırsın, atalarımın bana kalan adımı yok olsun, kişiliğim yoldaşlarım tara-*

---

⁴¹⁹ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2703, 2704.

⁴²⁰ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2701.

⁴²¹ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 5, s. 109, 110.

⁴²² B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 229 vd.

findan lanetlensin ve ölümüm günahımın kaçınılmaz cezası ve ödülü olsun ki ben üyeliğimle Eterya'nın saflığına halel getirmeyeyim” şeklinde edilmekteydi.

Filiki Eterya'nın amacı, Eski Yunanistan'ın dirilmesi değildi. Başkenti İstanbul olma üzere Fener Rum Patriği'ne bağlı olan bütün Rumları içine alan bir devlet yani “Doğu İmparatorluğu” kurmaktı. Çakalof ve Skufas, Moskova'da Filiki Eterya cemiyetinin esaslarını tamamlayıp adını da “ Dostlar Cemiyeti” koydu. Moskova'da bulunan Morali Yorgi Şkeri ve Filibeli Andon Kombelu adlarındaki Rum tacirler ve daha birçok kimse bu cemiyette gönüllü çalıştı⁴²³.

Filiki Eterya, üyelerinin karşı çıkmasına rağmen, ısrarla Kapodistriya'nın başkan olmasını istiyordu. Bu nedenle, Kapodistriya'ya tekrar teklif sunuldu, fakat Kapodistriya “bu yaptığımız deliliktir” diyerek teklifi bir kez daha reddetti. Bunun üzerine başkanlık Aleksander İpsilanti⁴²⁴,ye teklif edildi. Aleksander İpsilanti 15 Haziran 1820 tarihinde şef seçildi. İpsilanti'nin şef olması üzerine bütün kocabaşları ve Ruhban sınıfı, Rusya'nın himaye sözü verdiği inancıyla Filiki Eterya'ya üye oldu. Fakat Rusya, İpsilanti'nin şefliğinden hoşlanmamıştı. Yine de, Aleksander İpsilanti başkanlığındaki Filiki Eterya Cemiyeti, 24 Şubat 1821 tarihinde bir beyannameyle Rumları isyana çağırdı. Beyanname⁴²⁵: “*Din ve vatan uğruna savaşa atıl! Kalkınız ve göreceksiniz ki bir gün kuvvetli bir devlet mücadelemizi himaye edecektir. Ey Yunan erleri, vakit geldi. Avrupa milletleri, aynı hak ve hürriyet için dövüşüyorlar ve bizi de bu dövüşe çağırıyorlar. Bu milletler oldukça serbest yaşadıkları halde tam hürriyete*

---

⁴²³ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2700.

⁴²⁴ Aleksander İpsilanti (1792-1828), Fenerli Rumun önemli ailelerinden gelir. Napolyon Savaşları'nda Rus Çarının yaveri olarak savaştı.

⁴²⁵ K. Sadi, *a.g.e.*, s. 21, 22.

sahip olmak istediler ve böylece saadete kavuşmaya çalıştılar...” sözleriyle başlamaktaydı.

Filiki Eterya çok geniş bir alana yayıldı ve her kesimden üye topladı. Farmaki adındaki subay, Selanik ve Tırhala sancaklarında bulunan subayları, diğer silah erbabını ve işe yarar nüfuzlu kocabaşları, reisleri, hatta Siroz metropoliti Hrisyanto’yu ve Avrathisarı piskoposunu ikna edip Filiki Eterya’ya üye olmasını sağladı. Farmaki, bunlarla sözleşme yaptıktan sonra Ayranoz’a gidip Grigoryus’u da Filiki Eterya üyesi yaptı. Filiki Eterya Cemiyeti günden güne genişledi ve Eflâk, Buğdan, Akdeniz adaları, bütün Yunan coğrafyası ve Selanik taraflarına hatta Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa’nın sarayına kadar uzandı. 1818 yılında, rahipler ve piskoposlar, subaylar, gemiciler, kocabaşların çoğu, Yedi Ada’da bulunan düzenli fırkalar, safyotların başkanları, kleftlerin reisleri, Mora Yarımadası, Tırhala ve Arnavutluk’taki paşaların, beylerin ve ağaların dairelerinde çalışan Rumlar, İskenderiye, Kıbrıs, Berruşşam taraflarında ve Anadolu sahillerinde oturan Rum tacirlerle İstanbul’da bulunan en itibarlı Rum aileler de Filiki Eterya üyesi oldu⁴²⁶. Ayrıca Cemiyet’in 1818 yılında İzmir, Sakız, Sisam, Kalamata, Misolinki, Yanya, Bükreş, Yaş, Triyeste, Peşte ve Moskova’da şubeleri açıldı⁴²⁷. Filiki Eterya’nın üye sayısı da o günün şartlarına göre gerçekten çok ciddi rakamlara ulaşmıştı. Bu sayı cemiyetin isyanlarda pek etkisi olmadığı iddialarını çürütmekteydi. Cemiyetin 1818 yılında sadece İstanbul’da 17.000 üyesi vardı. 1820’li yıllarda bütün Balkanlar, Avrupa,

---

⁴²⁶ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2703, 2705.

⁴²⁷ Osman Yavuz Soral, *Kaybettiğimiz Rumeli*, İstanbul 1975, Boğaziçi Yayınları, s. 115.

Türkiye, Suriye, Mısır ve Kıbrıs'ta şubelerini açtı ve üye sayısı 400.000 civarına ulaştı⁴²⁸.

Filiki Eterya Cemiyeti, Fener Rum Patrikhanesi'yle de işbirliği yapmaktaydı. Ayrıca iş yükünü hafifletmek adına cemiyetin kolları yerine geçecek olan, Rum Matbuat Cemiyeti, Rum Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Rum Tüccar Cemiyeti, Rum Edebiyat Cemiyeti, Rum Trakya Cemiyeti, Rum Muhacirin Cemiyeti, Rum Küçükasya Cemiyeti ve Rum İzcilik Teşkilatı gibi cemiyetler bulunmaktaydı. Bununla birlikte İstanbul'da faaliyet gösteren "Silogos Bilimsel Kurumu" gibi dernekler de, yıkıcı faaliyetlerde bulunmaktaydı⁴²⁹.

d) Fener Rum Patrikhanesi

1453 yılından önce Doğu ve Batı Kiliselerini birleştirme tartışmaları sonucunda İstanbul Patrikliği, Bizans İmparatorluğu dönemindeki önemini kaybetmiş ve kilise mensupları tarafından da gözden düşürülmüştü. Bu nedenle Patrik II. Athanasios'un istifasından sonra bu makama yeni bir seçim ya da tayin yapılmamıştı. İstanbul'un 1453 yılında fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet, Rumların dinî hayatlarını düzenlemek, şahsî hukuk problemlerini yoluna koymak üzere Rum milletinin başında olmak şartıyla bir Patrik seçilmesini emretti. Bunun üzerine kilise yetkilileri, Batı Kilisesi'ne karşı, 1439 Floransa Konsili dönüşünden beri cephe alan ve bu sebeple İmparator XI. Konstantin ile anlaşmazlığa düşen Georgios Skholorios'u, "Gennadios" unvanı ile patrik ilân etti⁴³⁰. Böylece Gennadios, Türk yönetimi altında ilk İstanbul

---

⁴²⁸ N. Türsan, *a.g.e.*, s. 37.

⁴²⁹ S. Şahin, *a.g.e.*, s. 188.

⁴³⁰ *Türk Ansiklopedisi*, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi" md., s. 231.

Patriği oldu. Bundan sonra yeni Patrik'le yakından ilgilenen Fatih Sultan Mehmet, Gennadios'u yemeğe davet edip kendisine özel bir saygı gösterdi. Fatih, Gennadios'a "Millet Başı" unvanını vermek suretiyle de bütün dindaşlarının meseleleri üzerinde onu yetkili kıldı. Ayrıca Fatih, geniş imtiyazla yetkinin alâmet ve sembolü olarak Patriğe eskiden olduğu gibi Patriklik asâsını verdi. Patriğin, beyaz bir at üzerine bindirilerek Patrikhane'ye kadar bir hükümdar gibi uğurlanması için bütün devlet ileri gelenlerine emir verildi. Bu tören, Bizans İmparatorluğu döneminde yapılan törenle aynıydı. Patriğin takdis töreni ise, 1454 yılında Ereğli (Herakleia) Metropolitleri tarafından yapıldı⁴³¹.

Osmanlı Devleti'nde Patriğin tıpkı Papa gibi seçim hakları vardı. Patrik, en az on üç piskoposun oluşan bir dini kurul tarafından seçiliyordu; ancak görevden alınması dini kurulun üye çoğunluğu tarafından açık bir suçlamayı içeren bir dilekçeyle oluyordu. Babiâli, Patriği sadece Padişah'a karşı suç işlemesi halinde görevine son verebiliyordu. Bu nedenle Patriğin aşırı yetkisini elinden alabilmek için Rum Yüksek Ruhban Kurulu Saraya bağlanmıştı. Patrik, bütün kiliselerden haraç alır, cemaatin davranışlarını titizlikle denetlerdi ve iktidar alanı çok genişti⁴³².

Patrik, dinî işleri kuruluyla birlikte piskopos ve başpiskoposları da atardı. Padişah bunların atanma belgelerini usulen verirdi. Bir kurul, vasiyetnameler, evlenmeler, boşanmalar ve çeşitli suçlar hakkında karar vermek için haftada iki kez toplanırdı. Bu mahkeme Rumlar arasındaki anlaşmazlıklara baktığı gibi, Rumlarla Ermeniler, Rumlarla Türkler arasındaki davaları da ele alıyordu. Sürgün, hatta kürek mahkûmiyeti verebiliyordu. Osmanlı makamları, tıpkı Müslüman mahkemesi kararlarıymış gibi bu

---

⁴³¹ S. Şahin, *a.g.e.* s. 53, 56.

⁴³² La Gorce, *a.g.e.*, s. 264.

cezaları uyguluyordu⁴³³. Osmanlı Devleti, Patriğin her türlü güvenliğini sağlamak amacıyla kendisine Yeniçeri Çorbacıları'ndan kurulu bir de muhafız birliği vermişti⁴³⁴.

İstanbul'un Fener semtinde Patrikhane'nin haricinde bir de, zengin Rumların oturduğu Fenerliler diye anılan bir grup vardı. Padişahlar, en zorlu yerlerin vali ve yöneticilerini bu uyanık ve kurnaz Fenerliler arasından seçerdi⁴³⁵. Milletler arası siyaset hayatını iyi bilen, birçok Avrupa dilini ve Türkçe'den başka Arapça'yı da bilen Fenerli Rumlar, Babiâli'nin yabancı dil eksikliğini kapatıp Avrupa'yla olan ilişkilerin yürütülmesini sağlıyordu⁴³⁶. Saray tercümanlıklarını, Avrupa'yla ilişkileri ele geçirmiş ve Türklere göre daha aydın bir kitle haline gelmişlerdi. Divan-ı Hümayun Baş Tercümanlığı'na kadar yükselen Aleksandr Mavrokordato Bey'in oğlunun 1711 yılında Eflâk Prensiğine atanmasından itibaren Eflâk-Buğdan Voyvodaları 1821 ayaklanmasına kadar Fenerli Rumların elindeydi⁴³⁷. Nitekim bu prensler, özerk bir yönetimle idarelerindeki eyaletlerde gerçek bir monarşik güce sahipti⁴³⁸.

Buğdan Voyvadası Mihail Suço, Aleksander İpsilanti ile anlaşarak Odessa'da kurulan Filiki Eteryaya Cemiyeti'ne üye olup isyanlara yardım etti⁴³⁹. Fenerlilerin

---

⁴³³ La Gorce, *a.g.e.*, s. 265.

⁴³⁴ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul 1990, Risale Yayınları, s. 28.

⁴³⁵ W. Sloane, *a.g.e.*, s. 17.

⁴³⁶ A. Decei, *İ.A.*, "Fenerliler" md., s. 548.

⁴³⁷ N. Türsan, *a.g.e.*, s. 32.

⁴³⁸ La Gorce, *a.g.e.*, s. 261.

⁴³⁹ A. Decei, *a.g.md.*, s. 549.

hem Filiki Eteryaya'ya üye oldukları hem de, Rumların isyanlarına destek verdikleri ortadayken, Maria Todorova'ya göre⁴⁴⁰; “*Fenerlilerin, büyük kültürel otoritelerine rağmen, siyasal idealleri ve hedefleri onları Yunan ulusal hareketinin ana çizgisinden ayırıyordu. Fenerlilerin bir Bizans ideali taşıdıkları ve Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurma hayalini besledikleri yolundaki iddialar temelsiz bile olsa, siyasal içgüdülerinden dolayı, Ortodoksluğun birleştirici otoritesine ve Rusya'nın desteğine ağırlıklı olarak yaslanıyor, böylece ekümenik emperyal geleneğin temsilcileri haline geliyor ve yeni ulusal devlet idealine yabancılaşıyorlardı*”.

Rumlar, kırsal alanlarda, köylerde ve kasabalarda daima kendi içlerine kapanık ve kendi gelenekleriyle yaşıyordu. Ayrıca yerel yönetim şeklinde de, papazlar her zaman için etkin rol oynuyordu. Bu nedenle Rumların ayaklanmasında, Rum Patrikhanesi'nin çok aktif rol oynadığını söyleyebiliriz⁴⁴¹. Patrikhane'nin sadece Rumlar üzerinde etkisi yoktu. Ayrıca Rum Patrikhanesi bütün Balkanlar'daki Ortodoks Slavlar üzerinde tamamen bir denetim kurmak ve böylece onların ulusçuluk duygularını ve direnişlerini güçlendirmek için planları da vardı⁴⁴².

Fener Rum Patrikhanesi, amacına ulaşmak için Filiki Eteryaya ile işbirliği yapmıştır. Nitekim Patrik Grigoryus ve birçok metropolit ve din adamı bu derneğin üyesiydi. Filiki Eteryaya, metropolitlikleri, kiliseleri ve kilise okullarını birer şube olarak kullandı ve çalışmalarını buralardan yürüttü⁴⁴³.

---

⁴⁴⁰ M. Todorova, *a.g.e.*, s. 341, 342.

⁴⁴¹ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 167.

⁴⁴² İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 63.

⁴⁴³ S. Şahin, *a.g.e.*, s. 184.

Filiki Eterya'nın merkezi Fener Rum Patrikhanesi olup başlarında da Patrik Grigoryus bulunmaktaydı. II. Mahmut ve Sadrazam Benderli Ali Paşa, bunu ispatlayabilmek için çok çalıştı. Mora isyanının şiddetlendiği günlerde Rus idaresine giren Kırım'dan gelen Yunus Bey, Sadrazam Benderli Ali Paşa'ya, Rusya'nın Ruslaştırma tesislerinden ayrı olarak kiliseler yaptırdığını ve bu kiliselere İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin yetiştirdiği “ güvenilir papazların” tayin edildiğini anlattı. Ayrıca Yunus Bey, Megali İdea'nın Patrik Gregoryus tarafından hazırlandığını kanıtlayan belgeler de getirdi. Bunun üzerine Padişah II. Mahmut'un da onayıyla Patrikhane'nin aranmasına karar verildi ve Sadrazam Ali Paşa tarafından Rum mahallesinde gerekli önlemler de alınarak Patrikhane'ye baskın yapıldı. Patrikhane'de Moralı asi kaptanlara yazılan mektuplar, İstanbul'daki hazırlıklar için verilen bilgiler, Dışişleri Bakanlığı'nın hizmetinde çalışan Fenerli Rum Beylerinden alınan Osmanlı Devleti'ne ait gizli hazırlıklar, İngiliz ve Fransız elçiliklerinden edinilen bilgiler, Rusya'daki hazırlıklar, Odesa'daki Filiki Eterya merkezinden gönderilen silahlar, dünya Ortodoksluk âlemine yazılan beyannameler ve yardımlara ait makbuzlar ele geçirildi⁴⁴⁴.

Patrik Gregoryus'un Rus Çarı'na yazdığı mektup, Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi General İgnatıyef'in hatıralarında şu şekilde yer almaktadır⁴⁴⁵: “*Mahmut Nedim Paşa'nın Sadrazamlıktan istifa ettiği gün Patrikhane'ye gitmiştim. Patrik Yermanos, sohbetimiz sırasında, Patrikhane'deki inşaat sırasında çıkan bir sandık içinden, Sultan Mahmut zamanında Yunan istiklaline yardım suçuyla asılan selefi Gregoryus'un o zamanki Çarımız Aleksander'a gönderdiği bir mektubun müsveddesini bana okudu. Ele geçtiği zaman, Yermanos'un da felaketine sebep olabilecek bu mektup, ölen Pat-*

---

⁴⁴⁴ S. Şahin, *a.g.e.*, s. 192 vd.

⁴⁴⁵ S. Şahin, *a.g.e.*, s. 199 vd.

riğın Türkleri dünya siyasi ve askeri hayatından korkulacak varlık olmaktan çıkarılacak, hatta bağımsız bir millet olabilmekten mahrum edecek çok dikkate değer tavsiyeler ihtiva ediyordu. Görevim süresince edindiğim tecrübeler ve tanık olduğum olayların, doğruluğunu tasdik ettiğini, maalesef iş işten geçtikten sonra anladığım bu tavsiyeler şunlardı: Türkleri maddeten ezmek ve yıkmak mümkün değildir. Çünkü Türkler çok sabırlı ve mukavemetli insanlardır. Gayet mağrurdurlar ve izzet-i nefis sahibidirler. Bu hasletleri de, dinlerine bağlılıklarından, kadere rıza göstermelerinden, an'anelerinin kuvvetinden; padişahlarına, kumandanlarına, büyüklerine olan itaatlerinden gelmektedir.

Türkler zekidirler ve kendilerini müsbet yolda sevk ve idare edecek reislere sahip oldukları müddetçe de çalışkandırılar. Gayet kanâatkârdırlar. Onların bütün meziyetleri, hatta kahramanlık ve şecaat duyguları da, an'anelerine olan bağlılıklarından, ahlaklarının salâbetinden gelmektedir. Türkler'de evvela itaat duygusunun kırmak ve manevî bağlarını yok etmek, dinî metanetlerini zaafa uğratmak icâb eder. Bunun da en kısa yolu, milli ve manevî an'anlerine uymayan harici fikirler ve davranışlara onları alıştırmaktır. Türkler, dış yardımı reddederler; haysiyet duyguları buna manidir. Velew ki geçici bir süre için zahiri kuvvet ve kudret verse de, Türkleri dış yardıma alıştırmalıdır. Maneviyatları sarsıldığı gün, Türkleri kendilerinden şeklen çok kudretli, kalabalık ve zahiren hâkim kudretler önünde zafere götüren asıl kudretleri sarsılacak ve maddi vasıtaların üstünlüğü ile yıkmak mümkün olabilecektir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ni tasfiye için mücerred olarak harb meydanındaki zaferleri kafî değildir ve hatta sadece bu yolda yürümek, Türklerin haysiyet ve vekârını tahrik edeceğinden hakikatlere nüfuz edebilmelerine sebep olabilir. Yapılacak olan, Türklere bir şey hissettirilmeden bünyelerindeki bu tahribi tamamlamaktır.

Benim Osmanlı Devleti nezdinde vazifeli olduğum sırada bu teşhisler tamamen tecelli etti”.

Osmanlı yöneticilerinin yaptığı incelemelerde Fener Rum Patriği Gregoryus’un hem Filiki Eteryaya üyesi olduğu, hem de ayaklanmalarda önemli bir rol üstlendiği anlaşılınca Patrik, resmi elbisesiyle kethüdasıyla birlikte Patrikhane’nin Orta Kapısı’nda (Petro Kapısı) idam edildi. Aynı şekilde, İzmit, Kayseri, Taraysa metropolitleri de, Balıkpazarı Kapısı’nda, Kaşıkçılar Hanı önünde ve Okçularbaşı Kapılarında idam edildi⁴⁴⁶. Bu olaya en büyük tepkiyi Rusya verdi ve olayı bir Hıristiyan-Müslüman çatışması şeklinde göstermeye çalışarak uluslar arası sorun yapma yolunda adımlar attı. Bu nedenle de Rusya, ilk olarak 28 Haziran 1821 tarihinde Osmanlı Devleti’ne bir nota verdi. Bu notada: “Babıâli, Hıristiyanlığı, bir Hıristiyan halkın kökünün kazınması karşısında hareketsiz bir seyirci gibi kalıp kalmayacağı sorusu ile karşı karşıya bırakmıştır” diyerek Hıristiyan dünyası ile Osmanlı Devleti’ni karşı karşıya getirmeyi planladı. Bununla da yetinmeyen Çar I. Aleksander, Osmanlı Devleti’nden bazı isteklerde bulundu. Buna göre, Müslüman bağnazlığı sonucu yıkılan veya zarar gören kiliselerin tamiri, Hıristiyan dinine ciddi koruma ve güvence sağlanması, ayaklanma olan yerlerde suçlularla suçsuzların birbirinden iyi ayrılması ve Eflâk-Buğdan’da daha önce imzalanan antlaşma şartlarını tam anlamıyla uygulanmasını istedi. Fakat bu istekler, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmedi⁴⁴⁷. Osmanlı Devleti’ne göre, Patrik Gregoryus, insanların Padişaha karşı olan temel görevlerini

---

⁴⁴⁶ Yücel Özkaya, “1821 Yunan (Eflak-Boğdan) İsyancıları, Avrupalıların İsyancı Karşısındaki Tutumları”, *III. Askeri Tarih Semineri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara 1986, Atase Yayınları, s. 122.

⁴⁴⁷ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 172.

kötüye kullanmıştı. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ni protesto eden Rus Büyükelçisi sert bir biçimde uyarılarak, Rusya Çarı Büyük Petro'nun kendi topraklarındaki patrikliği lağv ettiği hatırlatıldı⁴⁴⁸. İsteklerinin kabul edilmeyeceğini anlayan Rusya, 8 Ağustos 1821 tarihinde, İstanbul Büyükelçisini geri çağırdı ve sınırlara asker yığdı, fakat İngiltere'den çekindiği için savaş açmayı göze alamadı⁴⁴⁹.

2- Osmanlı Yönetimine Karşı İsyanlar

16. Yüzyıl Rumların pek bilinmeyen durağan bir dönemi olmasına rağmen, bu dönemde Osmanlı Devleti'ne karşı bazı isyanlar oldu. Osmanlı topraklarında ve Ege adalarında ayaklanmaları kışkırtan olay ise, Osmanlı Donanması'nın 1571 yılında İnebahtı Deniz Savaşı'nda yenilmesiydi. Bunun dışında 1611 yılında, Dionysios Skylosophos adlı bir kişi Epir'de kısa süren bir ayaklanma başlattı. Fakat bu ayaklanmalar başarısızlıkla sonuçlandı. Bununla birlikte, Venediklilerin 1684-1715 yılları arasında Mora Yarımadası'na yayılmaları Osmanlı Devleti'nin yenilmez olmadığını gösterdi ve bu durum Rumları biraz da olsun umutlandırdı. Ayrıca Osmanlı yönetimine karşı silahlı bir mücadeleye giren Kleftler de vardı. Bunlar gerçekte Türklerin yanı sıra, Rumlara da saldırmış olan eşkıyalardı. Fakat Osmanlı yönetimini temsil eden vergi memurlarına da saldırmaları Kleflerin, Rumları savunan olağanüstü güçlere sahip olan, cesur insanlar olarak tanınmalarına neden oldu⁴⁵⁰. Bu durum Rumları daha da cesaretlendirdi.

---

⁴⁴⁸ R. Clogg, *a.g.e.*, s. 25.

⁴⁴⁹ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 172.

⁴⁵⁰ R. Clogg, *a.g.e.*, s. 30.

18. Yüzyıl başından itibaren Rusya Osmanlı Devleti'ni parçalama planları içindeydi. II. Katerina, Karadeniz kıyılarını askeri birliklerine daha kolay istila ettirmek için her türlü plandan ve kışkırtmadan yararlanmak istiyordu. Böylece 1774 yılında, Rusya'nın kışkırtmalarıyla Orloff Kardeşlerin idare ettiği bir filo, Moralıları isyana teşvik etti. Fakat asi Rumlar, Rusların emellerine ulaşmak için kendilerini kullandığını anlamakta gecikmedi. Yine de Orloff Kardeşler, davalarını savundukları iddiasıyla yüzlerce kişiyi gözden çıkardı. Uzun ve kanlı çarpışmalardan sonra bu isyan Osmanlı Devleti tarafından bastırıldı. Nitekim 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, bir süreliğine de olsa Rum isyanlarına son verdi⁴⁵¹.

Rusya, Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için hiçbir fırsatı kaçırmıyor ve çeşitli tasarılar hazırlıyordu. Bunlardan biri de "Grek Projesi" adıyla bilinen tasarıdır. Grek Projesi'nin başlangıcı 1768-1774 Osmanlı Rus savaşı kadar gitmektedir. Bu savaş sırasında II. Katerina'nın bir numaralı adamı olan Prens Gregory Potemkin, "Doğu Sisteminin Büyük Planı" adıyla Osmanlı Devleti'ni yıkma amacı güden bir tasarı hazırladı⁴⁵². Mareşal Münnich, denizci Orloff Kardeşler de Katerina'yı ikna etmede Potemkin'e destek verdi. Projenin ayrıntıları şu şekildeydi⁴⁵³:

1- Katerina'nın ikinci erkek torunu (1779 yılında doğdu) Konstantin başkanlığında Bizans İmparatorluğunu diriltmek

---

⁴⁵¹ La Gorce, *a.g.e.*, s. 277.

⁴⁵² F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 17.

⁴⁵³ Süleyman Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama Planları*, İstanbul 1999, s. 52, 53.

- 2- Eflâk ve Buğdan'ı içine alacak şekilde, Potemkin'in kralı olduğu Dakya Krallığı kurmak
- 3- Boğazlar dâhil olmak üzere Karadeniz sahillerini ele geçirmek Akdeniz adalarında bir Türk filosu kurmak
- 4- Bu paylaşımın Fransa, İngiltere ve Avusturya'ya da toprak vermek
- 5- Türkleri Anadolu'ya kovmak

Projeye göre, İstanbul, Konstantinopolis adıyla, Moskova ve Petersburg gibi üçüncü bir Rus başkenti olacaktı. Bu planı uygulamak için Rusya kadar Avusturya da çok istekliydi. Ayrıca Lehistan'ın paylaşılması da Avusturya'yı cesaretlendiriyordu. Bu amaç uğruna, Avusturya Kralı II. Josef ve Rus Çariçesi II. Katerina 1787 yılında, Kherson şehrinde bir araya geldi. Burada yapılan görüşmeler sonucunda II. Katerina ve II. Josef arasında Osmanlı Devleti şu şekilde paylaşıldı: Bug ve Dinyester nehirleri arası ve Ege adaları Rusya'ya verilecekti. Besarabya, Eflâk ve Buğdan'da Dakya Krallığı kurulacak ve Gregory Potemkin buranın kralı olacaktı. Trakya, Makedonya, Bulgaristan, Kuzey Yunanistan ve Arnavutluk'ta Bizans imparatorluğu kurulacak ve II. Katerina'nın torunu imparator olacaktı. Buna karşın Avusturya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Dalmaçya, Mora, Kıbrıs ve Girit'i alacaktı. Bununla birlikte Rusya ve Avusturya projeye Fransa'yı da dâhil etmek istiyordu ve Fransa'ya Mısır ile Suriye'nin teklif edilmesi kararlaştırıldı. Fakat Grek Projesi'ne Fransa Dışişleri Bakanlığı karşı çıktı. Osmanlı Devleti'nin parçalanarak Rusya'nın hâkimiyetine girmesinden ve böylece Fransa'nın doğu ticaretinin zarar görmesinden korkuluyordu⁴⁵⁴.

Grek Projesi çerçevesinde İngiltere'nin desteğini almak şarttı. Bu nedenle, İngiltere ve İspanya projeye dahil edilmek istendi. İngiltere'ye Libya ve Tunus; İspan-

---

⁴⁵⁴ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 53, 54.

ya'ya ise, Cezayir bırakıldı. Hatta Venedik için de Dalmaçya ve Mora'nın verilmesi düşünüldü. Bu proje şiddetle karşı çıkan sadece İngiltere ve Prusya oldu⁴⁵⁵. İngiltere'nin desteğini alamayan bu proje daha uygulanmaya konulmadan geçersiz kaldı. Bu projenin rafa kalkmasından sonra da Rumlar, Rusların, diaspora Rumlarının, Patrikhane'nin ve çeşitli Rum cemiyetlerinin özellikle Filiki Eterya Cemiyeti'nin yardım ve kışkırtmalarıyla her fırsatta ayaklanma girişiminde bulundu.

a) Eflâk-Buğdan İsyanı

Rus Çarı'nın yaveri Aleksander İpsilanti'nin başında bulunduğu Filiki Eterya Cemiyeti'nin planladığı ve Rusların desteklediği bir isyan girişimidir. Filiki Eterya Cemiyeti, isyanı başarıya ulaştırmak için Eflâk ve Buğdan voyvodalarını da kendi yanına çekmek istedi, fakat başarı sağlayamadı. Cemiyetin başkanı Aleksander İpsilanti, Eflâk ve Buğdan voyvodalarını Filiki Eterya Cemiyeti'ne üye olmaya davet etti. Bunun üzerine Buğdan Voyvadası Mihail Sturdza, Aleksander İpsilanti'nin davetine uyarak Filiki Eterya'ya üye oldu ve halkı kışkırtmak için el altından çalışmalar yaptı. Eflâk Voyvadası Sucu Aleko ise, Filiki Eterya hareketlerine katılmak istemiyordu. Fakat Sucu Aleko kısa zaman sonra tam olarak bilinmeyen bir nedenle öldü. 12 Ocak 1821 tarihinde Bükreş boyarları tarafından Babiâli'ye gönderilen bir mazharda Eflâk Voyvadası Aleko'nun eceliyle öldüğü bildirildi. Aleko'dan sonra Eflâk'ta, 14 Şubat 1821 tarihinde, Kalimaki Beğ-zade Sarı Bey denilen Ekserlet voyvoda oldu. Özellikle Halet Efendi ile arası çok iyi olan Ekserlet, Filiki Eterya'nın bir üyesiydi⁴⁵⁶. 19 Şubat 1821 tarihinde, Silistre Valisi Mehmet Selim Paşa, İbrail, Yerköy, Niğbolu,

---

⁴⁵⁵ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 56.

⁴⁵⁶ Y. Özkaya, *a.g.m.*, s.117.

Vidin, adalar muhafızlarına mektuplar göndererek isyanlar hakkında onları uyardı. Ayrıca Eflâk'ta gelişen isyanın Buğdan'a sıçramaması için Buğdan Voyvodası Mihail Bey de uyarıldı. Bu sırada Aleksander İpsilanti de, İbrail Kalesini ve Tuna sahilindeki diğer kaleleri ele geçirmekle uğraşıyordu⁴⁵⁷. Bununla birlikte Kişinev kasabasında bulunan Rus Generali İnzif'ten Buğdan Voyvodasına bir mektup gönderilerek, Eteris denilen Rum asilerinden 3.000 kişinin Buğdan topraklarına geçerek halkı kırtacakları hakkındaki haberlerin doğru olmadığı ve sınırların korunmasına son derece önem verildiği belirtilmişti⁴⁵⁸. Osmanlı Devleti, Eflâk ve Buğdan bölgesinde çıkan isyanlara önlem almak üzere Rumlara karşı, Rum Patriğine bir aforozname yazdırdı ve bu aforoznameyi Akdeniz kıyılarında dağıttı. Bunun üzerine Rumlar, sadakatten ayrılmayacaklarına dair taahhüt verdi⁴⁵⁹. Bütün bunlara rağmen, Eflâk ve Buğdan'da istedikleri kişileri voyvoda seçtirmeyi başaran Aleksander İpsilanti, 6 Mart 1821 tarihinde 3.000 kadar askerle birlikte Purut Nehri'ni aşarak Buğdan'a girdi. Bu sırada Moldovya Prensi Soutzo da, Aleksander İpsilanti'ye desteğini açıkladı. Aleksander İpsilanti, Yaş şehrinde yayınladığı bildiri: "Elenler, saat çalmıştır. Dinimizin ve vatanımızın intikam zamanı gelmiştir... İleri! Çok güçlü bir devletin halkımızı koruduğunu göreceksiniz" diyerek halkı isyana çağırdı⁴⁶⁰. İsyanın buradan başlatılmasının nedeni, bu bölgenin Rusya ile sınır olması ve Rusya'nın yardım için harekete geçeceğini ummasıydı. İsyanı başlattığı zaman Çar I. Aleksandır, Laybach Kongresi'nde bulunuyordu. Bu kongrenin amacı, I. Napolyon Savaşları sırasında

---

⁴⁵⁷ Y. Özkaya, *a.g.m.*, s. 118.

⁴⁵⁸ BOA, 1141/45394-A, HAT

⁴⁵⁹ BOA, 64/3830, C. ADL.

⁴⁶⁰ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 169, 170.

bozulan dengeleri yeniden kurmaktı. Çar'ın, Aleksander İpsilanti'nin isyanını kongre delegeleri arasında “ cesur çocuk” deyip alkışlaması Avusturya Başbakanı Prens Metternich tarafından tepkiyle karşılandı. Diğer delegeler de, Çar I. Aleksandır'a karşı çıkınca Çar, tepkisini değiştirerek İstanbul'daki Büyük elçisi Baron Straganou'ya bir emir gönderdi ve Rusya'nın hiçbir devletin iç barışını bozmak istemediğini Babıâli'ye bildirmesini istedi⁴⁶¹. Bununla birlikte Çar, eski yaveri Aleksander İpsilanti'ye hitaben⁴⁶²: “ Bir gizli cemiyetin kışkırtmaları ve icraatlarına ortak olmak suretiyle Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına ve dağılmasına çalışmak bir İmparator için alçaklıktır” dedi.

Aleksander İpsilanti, 1821 yılı Nisan ayında da Bükreş'e girdi. Fakat Bükreş'te isyanı başarısızlığa götüren büyük bir hata yaptı. Aleksander İpsilanti ve adamları yardım beklediği Ulahların önemli bir liderini idam ettirdi. Bu hareketi Ulahların büyük tepkisini çekti ve Ulahlar ondan nefret etmeye başladı. Aleksander İpsilanti, yeterince siyasi serbesti içinde olan ve bu tehlikeli işe bulaşmak istemeyen Ulahlardan istediği yardımı göremeyince Sırlara yöneldi, fakat Sırlar da kendi çıkarlarını tehlikeye atıp bu isyana katılmak istemedi. Haziran 1821 tarihinde İsyanın elebaşları Aluta üzerinde bulunan Dragazani'de yenilgiye uğradı. Aleksander İpsilanti, Macaristan'a kaçtı. Fakat orada tutuklanarak 1827 yılına kadar Munkak'ta hapis cezasına çaptırıldı ve birkaç ay sonra da öldü⁴⁶³. Yine Eflâk- Buğdan isyanı sırasında, İstan-

---

⁴⁶¹ S. Kocabaş, *Osmanlı İsyânlarında Yabancı Parmağı*, Kayseri 1992, Vatan Yayınları, s. 23.

⁴⁶² Edovard Driault, *Şark Meselesi*, Ankara 2003, Gazi Üniversitesi Yayınları, s. 182 vd.

⁴⁶³ E. Driault, *a.g.e.*, s. 183.

bul'daki bazı mahallelerde yapılan aramalarda Rum evlerinde top, tüfek ve Müslümanlara ait elbiseler bulundu. Bunların İstanbul'u ele geçirmek üzere ayaklanacakları anlaşıldığından Rum Patriği ile Kuşadası ve İzmit metropolitleri, divan-ı hümayun tercümanı ile bazı kişiler hapis ve idam cezasına çarptırıldı⁴⁶⁴.

İstanbul'daki Rus Elçisine, Eflâk-Buğdan olayları ile ilgili bilgi vermek üzere düzenlenen layihada, Eflâk bölgesinde kargaşa çıkaran “haşarat başıbozukların” çoğunun Rusya tebaasından olduğu, Aleksander İpsilanti'nin bu başıbozukları bir süreden beri Buğdan'da topladığı, Yaş'taki Rus Konsolosunun zamanında haber vermediği, ancak olaylardan bir gün önce haber verdiği bilgileri yer almaktaydı. Olayların Rusya'nın bilgisi içinde geliştiğinden şüphe yoktu. Ayrıca Rusya Ortodoksların ve Slavların koruyucusu sıfatıyla olayları gizliyor ve teşvik ediyordu. Aynı layihada, yerli boyarların sınırlardaki askerinin gelmesi yolunda Bükreş'teki Rus konsolosuna başvurdukları ve konsolosun buna karşı koyması nedeniyle, isyanın bastırılması gerekirken zamanında bastırılmadığı da açıklanmaktaydı. Aleksander İpsilanti'nin halkı kışkırtmaya yönelik hazırladığı ilanları Eflâk ve Buğdan'dan haricinde Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerine de gönderdiği ve Rusya'nın yardımıyla dağıttığı da ortaya çıktı⁴⁶⁵.

---

⁴⁶⁴ BOA, 273/13650, C. DH.

⁴⁶⁵ Y. Özkaya, *a.g.m.*, s. 120.

b) Tepedelenli Ali Paşa İsyanı

Tepedelenli Ali Paşa, Veli Bey adında birinin oğlu olup 18 yaşında çete reisi oldu. 1768-1774 yılları arasında Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yaptığı hizmete karşılık 1786 yılında Devline Mutasarrıflığına ve 1787 yılında da Derbent Paşalığı'na yükseldi ve yine aynı yıl Yanya Mutasarrıflığına atandı. Dalmaçya sahillerindeki Fransız kuvvetlerine karşı başarılar kazandı ve 1802 yılında Hıristiyan Arnavutların bir isyanını bastırdı. Bunun üzerine bir dönem Rumeli Beylerbeyliği yaptı⁴⁶⁶.

Tepedelenli Ali Paşa, Toskalık tarafındaki yerel beyleri birer birer ortadan kaldırarak Yanya tarafında bağımsızlık kazanmayı istiyordu. O tarafta bulunan Suli bölgesinde yaşayan Arnavutlar, Çamlık beyleri ile birlikte on beş yıl boyunca Tepedelenli Ali Paşa'ya karşı direndi. Fakat Ali Paşa, gerek onlara, gerek Çamlık beylerine karşı üstünlük sağladı ve Yanya taraflarının kontrolünü ele geçirdi. Böylece Babiâli'nin bazı emirlerine karşı çıkacak gücü elde etti. Onun bütün yararlılıklarına rağmen, gittikçe büyüyen gücü, Osmanlı Devleti'nin de dikkatini çekmekteydi⁴⁶⁷.

Tepedelenli Ali Paşa, Rumeli'de Epir bölgesinde başlı başına bir güç olarak görülüyordu. Devline ve Yanya bölgesinde birçok köyü idaresi altına aldıktan sonra Rusların silah yardımı ve tahriklerine rağmen, Mora'da yaşayan Rumlar, Tepedelenli Ali Paşa'dan çekindikleri için ayaklanmaya cesaret edemiyordu⁴⁶⁸. Diğer yandan Tepedelenli Ali Paşa Rumların faaliyetlerini yakından takip ediyordu. Rumların Viyana'da toplanarak isyan meselesi hakkında konuşacaklarını öğrendi ve hizmetinde bulunan bir Rum doktorunu Viyana'ya gönderdi. Bu doktor aracılığıyla isyanlar hak-

---

⁴⁶⁶ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 5, s. 110, 111.

⁴⁶⁷ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 4, s. 1913.

⁴⁶⁸ O. Y. Soral, *a.g.e.*, s. 111.

kında bilgi topladı. Rum komitacıların bazı mektuplarını ve bu anlamda Yanya despotuna yazdıkları mektupları da ele geçirdi. Tepedelenli Ali Paşa, bütün bu bilgileri Babiâli'ye ulaştırdı. Ancak Fenerli Rum beylerinin kâtipliğinde yetişen ve Tepedelenli Ali Paşa ile anlaşmazlığı bulunan Halet Efendi, bu bilgileri yalanladı. Yine de İngiltere İstanbul elçisinin yaptığı ihbarlar üzerine Babiâli tarafından Mora'ya divan tercümanı Nikola Morozi gönderildi. Nikola Morozi de Filiki Eteryacı Cemiyeti'ne üye olduğu için İstanbul'a döndüğünde “ Mora halkının sadakatinden emin olmak lazımdır” şeklinde bir rapor hazırladı. Bunun üzerine Mora'ya zamanında asker gönderilmedi⁴⁶⁹ ve isyanların bastırılması için geç kalındı.

II. Mahmut üzerinde büyük bir nüfuza sahip Nişancı Halet Efendi ile Tepedelenli Ali Paşa'nın arası iyi değildi. Bunun da çeşitli sebepleri olduğu ileri sürülmektedir. Bunlardan biri, Halet Efendi'nin istediği yıllık bin keseyi Ali Paşa'nın göndermediği, diğeri II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırma düşüncesine karşı Halet Efendi'nin Padişahı Yanya meselesiyle oyalama taktiği olarak ileri sürülmektedir. Bir başka neden olarak ise, Fenerli Rumların Tepedelenli'yi bir tehlike olarak görmeleri ve Halet Efendi'nin Fenerli Rumlarla olan yakınlığı olarak gösterilir⁴⁷⁰.

Halet Efendi'nin Fenerlilerle olan işbirliği, şansının açılmasına sebep olmuştu⁴⁷¹. Tepedelenli Ali Paşa'nın ise, Mora ve çevresinde isyan etmeye uygun ve hazır bekleyen Rumlar üzerinde büyük baskısı vardı. Bu nedenle Halet Efendi, Ali Paşa'nın yok edilmesini istiyordu. Buna rağmen, Reisülküttab Canib Efendi ve vekille-

---

⁴⁶⁹ Selahattin Salışık, *Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eteryacı*, İstanbul 1968, Kitapçılık Yayın, s. 144, 145.

⁴⁷⁰ Cavit Baysun, *İ.A.*, “ Ali Paşa, Tepedelenli” md., s. 346.

⁴⁷¹ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 5, s. 2525, 2526.

rin çoğu buna engel olmaya çalıştı⁴⁷². Diğer yandan Halet Efendi, her zaman yeniçerileri tutup el altından Yeniçeri Ocağını koruyordu. Padişah'a da bu durumu belli etmemek için de her türlü yolu deniyordu. Fakat II. Mahmut, yeniçerileri düzene koymada kararlıydı. Padişah'ın bu isteği Halet Efendi'nin işine gelmediğinden bunu geciktirmek için her zaman dışarıda bir olay çıkarıp Padişah'ın dikkatini başka yön- lere çevirmeye çalışırdı. Bu nedenle de Padişahı Tepedelenli olayıyla oyalamak iste- di. Rumlar ise, uzun zamandır Mora Yarımadasında bir isyan çıkarmak için Tepedelenli'nin ortadan kaldırılmasını beklemekteydi. Bu konuda Halet Efendi'yi ikna etmeye çalışıyorlardı. Halet Efendi, Fenerliler okulunda eğitim gördüğünden her zaman Rumların tarafını tutuyordu⁴⁷³. Bununla birlikte Tepedelenli Ali Paşa için de çeşitli iddialar vardır. Tepedelenli Ali Paşa'nın Filiki Eteryaya cemiyetinin bir üyesi olduğu ve Rumları kışkırtarak silah yardımıyla bulunduğu iddia edilmiştir. Cavid Baysun, *"Filiki Eteryaya Cemiyeti, Babîali ile Tepedelenli arasında başlayacak bir mücadelenin Rum bağımsızlığını kolaylaştıracağını tahmin ederek Tepedelenli'ye yardım teklif etti. Böylece bir zamanlar Tepedelenli Ali Paşa tarafından sindirilen denizci çeteler canlandırılarak faaliyete geçti. Tepedelenli, Rumlar ile tam bir işbir- liği yapmak için 23 Mayıs 1820 tarihinde Yanya'da bir toplantı düzenledi. Bu toplan- tıda Toskalık ve Tesalya beyliğinin kendi ailesine verilmesini ve Mora ile birleştirile- cek olan Karlıili'nde kendi himayesinde bir Rum Eyaleti'nin kurulacağını ileri sürdü. Ayrıca kendisi ile hareket edecek olan Rumlara para ve mühimmat yardımı sözü de veriyordu"*⁴⁷⁴ şeklinde yazarken, Fahir Armaoğlu, *"Tepedelenli Ali Paşa, Hürşit Paşa*

⁴⁷² A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2673.

⁴⁷³ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2674.

⁴⁷⁴ C. Baysun, *a.g.md.*, s. 346.

kuvvetleri tarafından kuşatılınca, kendisini kurtarmak için Rumları ayaklanmaya çağırdı. Hatta Rumların da Tepedelenli'yi ayaklanmanın başına geçirmek istedikleri söylenir. Onu yeni Yunanistan'ın kralı yapmak isteyen Rum aydınları bile oldu"⁴⁷⁵ demektedir. Yine Geoges Castellan, Tepedelenli Ali Paşa'nın, Filiki Eteryacı Cemiyeti'nin oyunlarına katıldığını ve Paşalığındaki Arnavutlar, Eflâklılar ve Rumları harekete geçmeye zorladığını⁴⁷⁶, Barbara Jelavich ise, Tepedelenli Ali Paşa'nın, Batı Balkanlardaki asiler ve hükümetler arasında oynayıp yabancı hükümetlerle ilişki kurduğunu, özerk bir devlet kurmayı planladığını ve Rumların desteğini sağlayacağını umarak Filiki Eteryacı ile bağlantıya geçtiğini⁴⁷⁷ iddia etmiştir. Bütün bunlar Tepedelenli Ali Paşa'yı büyük bir ihanetin içinde gösterse de, bütün bu iddiaları kanıtlayacak bir belge yoktur. Bunların aksine kendisine bir tehlike olarak gören Filiki Eteryacı'nın ve şahsi çıkarları olan Halet Efendi'nin bir oyunu olduğu yönündeki ihtimal daha ağır basmaktadır. Ayrıca Ali Paşa, Rumların ihanetlerini ortaya çıkarmak için her türlü çalışmayı yapmış, Babıâli'yi de uyarmıştır.

Halet Efendi'nin çalışmaları ve II. Mahmut'u kışkırtmaları sonucunda Osmanlı Devleti, Tepedelenli Ali Paşa'nın vezirliğini kaldırdı ve rütbelerini geri aldı. Yanya'nın kendisinden alınmasıyla Tepedelen'de ikamet etmesi emredildi. Fakat Tepedelenli Ali Paşa, bu emre uymayınca hakkında idam kararı çıkarıldı⁴⁷⁸.

Osmanlı Devleti ve Tepedelenli Ali Paşa arasında savaşlar başladı. Savaşlar sonucunda hâkimiyeti altındaki yerlerin hızla elden çıktığını gören Tepedelenli,

---

⁴⁷⁵ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 171.

⁴⁷⁶ G. Castellan, *a.g.e.*, s. 271.

⁴⁷⁷ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 240.

⁴⁷⁸ C. Baysun, *a.g.md.*, s. 346.

Yanya Kalesi'ne kapanarak şehrin varoşlarının yaktı. Yanya ordusu seraskeri Hurşit Paşa, Tepedelenli'ye teslim olursa hayatına dokunulmayacağına dair söz verdi. Fakat bu durum Halet Efendi'nin işine gelmediğinden Hurşit Paşa'nın verdiği teminat kabul edilmedi. Böylece Ali Paşa'nın öldürülmesi için bir ferman düzenlendi. Böylece Ali Paşa, Ocak 1822 tarihinde yakalanarak öldürüldü⁴⁷⁹.

c) Mora isyanı

Mora Yarımadası'nda Rum Ortodoks Kilisesi ve rahipleri, Osmanlı Devleti makamları karşısında büyük oranda imtiyazlı bir yapıya sahipti. Bu imtiyazlar sayesinde Ortodoks Rumların çıkarlarını koruyabilmekteydiler. Mora Rumları, büyük toprak sahipleri değildi. Ayrıca yıllık kazançlarının 1/5'ini vergi olarak ödüyorlardı. Osmanlı idaresiyle iyi ilişkiler kuramayan Rumlar da, genellikle daha ıssız bölgelere ve dağlık alanlara yerleşmeyi tercih etmişti. Bu nedenle 1460-1821 yılları arasında Mora'nın dağlık alanlarına daha çok Hıristiyanlar yerleşmişti.

Moralı Rumlar arasındaki milliyetçi faaliyetlerin artmasında Osmanlı Devleti'nin Rumlara verdiği siyasi imtiyazlar önemli rol oynadı. Rum cemaati, Antik Yunan'ın bir devamı olarak görüldü. 1715-1821 yılları arasında cemaatin haklarına bazı sınırlamalar getirilse de, cemaatin idaresi serbest bırakıldı. Genelde Osmanlı yönetiminin desteği ile seçilen kocabaşılar, uzun seneler bu görevde kalmakla yetinmeyip haklarını çocuklarına ve torunlarına da devredebildi. Mora'nın en şanslı yerleşim yerleri olarak ise, İslamiyet'in kutsal mahallelerine ve hükümdar ailelerine has olarak verilen şehir ve kasabalarda oturanlar olarak gösterilmekteydi. Bunlardan biri de, bir Müslüman şehri olarak gösterilen Dimitzana şehridir. Dimitzana, aslında Valide Sul-

---

⁴⁷⁹ C. Baysun, *a.g.md.*, s. 347.

tan himayesinde bir Mekke vakfı idi. Mora'da bir de "Kleftler" vardı ki bunlar, Mora'da Türk yönetimini kabul etmeyen ve silahlı mücadele eden bir gruptu. Osmanlı Devleti, bu asi grupla mücadele etmek için Hıristiyanlar arasından seçtiği "armotoli" denilen bir çeşit zabıta görevi gören düzenli gruplar oluşturdu. 1715-1821 arasındaki dönemde Osmanlı yönetimi özellikle, boğazların bulunduğu taşımacılığı korumak amacıyla "muhafız teşkilatı" kurdu. Böylece armotoliler yolcuların güvenliğini sağlamakla görevlendirildi. Korint ile Argos arasındaki boğaz ile Arkadya ve Messenya arasındaki Lontari Boğazı'nı muhafaza açısından önemli geçitlerdi⁴⁸⁰.

Mora'nın dağlık bölgelerinde yaşayan Manyalılar ise, 1460-1801 yılları arasında her türlü dış güce karşı isyan etmiş bir topluluktu. Osmanlı Devleti, Manyalılardan vergi alma şartıyla bunların muhtariyetini kabul etti. Fakat kararlaştırılan vergiler de her zaman alınmadı⁴⁸¹.

18. Yüzyıla kadar birçok kez isyan eden Mora Rumları, artık Batı Avrupalılardan umudunu kesmişti ve Rusları bir kurtarıcı olarak görmeye başlamıştı. Özellikle Çar I. Petro döneminde, bu bölgede Rus ve Hıristiyanlık propagandası arttı. II. Katerina döneminde Ruslar, Rumlar arasından seçtikleri kişiler ve rahipler aracılığıyla Rumları kışkırtıyordu. Bunlar arasında Kalamata'nın nüfuzlu emlak sahiplerinden Panayotis Mpenakis bulunmaktaydı. Bu kişinin bölge Rumlarını kışkırtıcı faaliyetlerde bulunması Türk idarecilerinin de dikkatini çekmekteydi. 1767-1768 arasında Rumlar isyan hazırlıkları yaptı. Fakat 1768 yılında Osmanlı-Rus Savaşı başladı. Rus donanması Akdeniz'de görünmesine ve Manyalıların yardımına rağmen, Ruslar iste-

---

⁴⁸⁰ Nikos Bees, *İ.A.*, "Mora" md., s. 423.

⁴⁸¹ N. Bees, *a.g.md.*, s. 423.

dikleri sonucu alamadı⁴⁸². Sadrazam Musin-zade Mehmet Paşa'nın ve daha sonra Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın sayesinde isyan bastırıldı⁴⁸³. Başarısız isyan girişimlerinden sonra Rusya, Rumlar üzerindeki nüfuzunu daha da arttırmaya çalıştı. Küçük Kaynarca Antlaşması maddeleri arasına, Rusların diledikleri yerlerde konsolosluklar açma, İstanbul'da bir Rus kilisesi kurma ve Ortodoks Hıristiyanları koruyuculuğunu üstlenme gibi maddeler de milliyetçilik propagandası amacıyla konmuştu⁴⁸⁴. Rusya tarafından hayal kırıklığına uğratılan Mora Rumlarının bu durumları telafi edilmeliydi. Böylece Rumlar, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1783 ve 1791 yıllarında imzalanan anlaşmalar gereğince, Rus bayrağı altında deniz ticareti yapma ayrıcalığı elde etti⁴⁸⁵. Bununla birlikte 1790'lı yıllarda Rumlar, Akdeniz'de korsanlık ve eşkıyalık yapmaya devam etti ve bunların faaliyetlerinden ve durdurulmalarından ruhani liderler sorumlu tutuldu⁴⁸⁶.

19. Yüzyıl başlarına kadar ulusal bilinçlenme yönünde büyük yol kat eden Rumlar, Eflâk ve Buğdan'daki başarısız ayaklanma girişiminden sonra, ayaklanmaya en uygun yer olarak Mora Yarımadası'nı görmekteydi. Rum asi liderleri, her yerde Paskalya gecesi ansızın Müslümanlar üzerine saldırarak onları öldürme ve saldırılarda başarısız olurlarsa da suçu Tepedelenli Ali Paşa'nın üzerine atma konusunda aralarında anlaşmıştı. Bu anlaşma çerçevesinde asi liderler tarafından Mora'nın kasaba ve

---

⁴⁸² N. Bees, *a.g.md.*, s. 425.

⁴⁸³ Mustafa Nuri Paşa, *Netayüci'l Vukuat*, C. 3- 4, Ankara 1987, T.T.K., Yayınları, s. 251

⁴⁸⁴ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 5, s. 108,109.

⁴⁸⁵ N. Bees, *a.g.md.*, s. 425.

⁴⁸⁶ BOA, 192/9350, HAT

köylerine papazlar gönderildi. Fakat olaylar, planlandığı gibi gerçekleşmedi ve kazayla gelen Erhos olayı isyanın zamanından önce çıkmasına neden oldu⁴⁸⁷.

Anadolu Kalesi'ne yaklaşık üç saat uzaklıktaki Erhos kasabası Müslümanları, Rumların gerçek niyetlerini anladığından bir isyandan şüphelendi. 15 Şubat 1821 tarihinde Anadolu sakinlerinden Yenişehirli İbiş ve Hasta Hasan isiminde iki kişinin, Hristiyan pazarında sarhoş olarak gezerken ateş açmaları üzerine Rumlar, Paskalya gecesi yapılacak olan ayaklanmanın açığa çıktığını sanarak kasaba içlerine kaçtı ve dağlardaki silahlı Hristiyanlar ortaya çıktı. Kocabaşlar, isyan haberlerinin aslının olmadığını iddia etse de, 24 Mart 1821 tarihinde Erhos Müslümanları kasabayı terk edip Anadolu kalesine kaçtı. Bu olay Mora Müslümanlarının da isyan gerçeğini görmesine neden oldu. Fakat Yedi Ada'da ve diğer adalardaki kaçak Rumlar, Mora'ya toplanarak Mora'nın her tarafında isyan çıkarmaya başladı⁴⁸⁸. Özellikle Aleksander İpsilanti'nin kardeşi Demetrios İpsilanti ve Prens Kantakuzen Mora'ya giderek Moralı Rumları kışkırttı. Mart 1821 tarihinde bunlar, isyan alameti olarak feniks ve matem alameti olarak da siyah renkte olan Filiki Eteryia Cemiyeti'nin bayrağını açtı ve Rumları isyana çağırdı. Hidra Adası denizcileri ve Mayna gençleri bu davete uyarak isyana katıldı. Hidra denizcileri küçük gemilerini donattı ve Müslümanlara ait gemileri yakmaya başladı. Hidra denizcileri, Kolokotrinis adındaki bir Rum asinin kumandasında Patras, Navarin, Tripoliçe, Misolinki ve Nopli'yi ele geçirdi⁴⁸⁹.

Mora'da çıkarılacak bir isyan için Filiki Eteryia ajanları, Fener Rum Patrikhane-si'yle işbirliği içinde çalışıyordu ve Mora isyanı Patrikhane tarafından planlanmıştı.

---

⁴⁸⁷ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2759.

⁴⁸⁸ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2760.

⁴⁸⁹ E. Driault, *a.g.e.*, s. 184.

Filiki Eteryay'nın Mora teşkilatı başkanı olan Patras Piskoposu Pol Germanos, üstünde Meryem Ana'nın resmi bulunan bir bayrağı eline alarak "Ey Yunan milleti! Artık uyan, Türkleri öldür" sloganıyla Rumları açıkça isyana çağırды⁴⁹⁰. Böylece isyan milli ve dini bir karakter olarak gelişmeye başladı⁴⁹¹.

Mora'da Rum asilerin saldırıları üzerine Müslüman halk, Mizistre, Levendar, Fenar ve Bardine halkı Trapoliçe'ye; Endruse ve Nişter halkı Koron, Moton ve Anavarin'e; Gaston halkı da Lale Kalesi'ne sığındı. Vistice'de 400 kadar Müslüman öldürüldü. Bununla birlikte Rumlardan kaçan Kornine halkı Trapoliçe'ye giderken öldürülmeye başlandı, fakat Trapoliçe'den yardıma gelen 2.000 kadar gönüllü tarafından kurtarıldı. Rum kocabaşılar ise, bütün bu katliamın Tepedelenli Ali Paşa tarafından yapıldığını ileri sürdü. Bu arada Osmanlı Devleti'nin bütün dikkati Yanya'da Tepedelenli Ali Paşa'nın ortadan kaldırılması üzerinde olduğundan bu olaylarla pek ilgilenilmedi⁴⁹².

Mora nüfusu içinde Türkler azınlıktaydı. Ayrıca Rumlar büyük ticaret filoları ve yedek denizciliği ile denizi kontrol edebildiği sürece Osmanlı ordusunun Mora'ya ulaşması çok zordu. Zaten Osmanlı Devleti o sırada Tepedelenli Ali Paşa isyanıyla uğraşmaktaydı. Mora'daki olaylara hızlı bir şekilde kontrol altına alma olasılığı da düşüktü. Bu arada isyanın başlarında, yabancı müdahalesini tercih edecek olan soylular ve kilise mensupları için isyan fikri de çok sıcak gelmemekteydi. Ayrıca Mart ayının sonunda Mora'da başlayan isyan ilk günden itibaren onların kontrolünden uzaktı. İsyân daha çok ulusal karakter taşımaktaydı ve Rumlara aitti. Asilerin yayın-

---

⁴⁹⁰ S. Şahin, *a.g.e.*, s. 190.

⁴⁹¹ E. Karal, *a.g.e.*, s. 112.

⁴⁹² A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2681.

ladıkları bildirilerde sadece Yunanistan'dan söz ediliyor, diğer Balkan uluslarından söz edilmiyordu. Bağımsızlık yolunda Rumlar tek başlarına savaştı denilebilir. Zira Sırp, Rumenler ve Bulgarlarla çok fazla bir ilişkileri yoktu⁴⁹³.

Mora'da Rumların ayaklanması başlangıçta, bölgeye gönderilen Filiki Eteryası üyesi olan memur Nikola Morozi'nin raporunun da etkisiyle Babiâli'nin pek dikkatini çekmemişti. Fakat Mora isyanı açığa çıkınca Hurşid Paşa, Kapıcıbaşı Mustafa Bey'i 3.500 kadar askerle Tropolice'ye kumandan olarak gönderdi. Mustafa Bey, Rumeli sahillerinden kayıklarla Mora Kalesi'ne geçti ve burada Sirozlu Yusuf Paşa'yla buluştu. Oradan Vestiçe'ye gitti. Vestiçe'de 200 kadar eşkıyayı öldürdü. 16 Şubat 1821 tarihinde Erhos'da 600'den fazla Rum eşkıyayı öldürdü. Mustafa Bey'in, Tropolice'ye girişi şiddetli saldırılarla karşılandı. Moralı asiler, Mora'daki kaleleri, özellikle Mora'nın merkezi olan Tropolice'yi kuşattı. Böylece Mustafa Bey, Tropolice'de mahsur kaldı⁴⁹⁴. Tropolice Rum asiler tarafından ele geçirildiğinde, Müslümanlar öldürüldü ve camiler kiliseye dönüştürüldü. Ayrıca Tropolice'de bir de cumhuriyet hükümeti kuruldu⁴⁹⁵.

Babiâli, Suluca Adası halkının donattığı 17 kıta geminin Çuka ve Değirmenlik adaları arasında dolaştığını, asilerin Anapoli'yi kuşattığı takdirde Çamlıca ve Suluca halkının Rumlara yardım edeceğini⁴⁹⁶ önceden haber almıştı. Bu nedenle Serasker Hurşit Paşa tarafından Mora komutanı olarak atanan Dramalı Mahmut Paşa, 25.000 kadar asker, komutası altına verilen vezir ve emirlerle birlikte Rumları bastırmak

---

⁴⁹³ M. Smith Andeson, *a.g.e.*, s. 74.

⁴⁹⁴ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2761.

⁴⁹⁵ BOA, 841/37873, HAT

⁴⁹⁶ BOA, 927/40280-C, HAT

üzere Ezdin'den yola çıktı. Bu birlikler Mora Derbendi'nden geçip kuşatılmış olan Anapoli Kalesi önüne yerleşti ve buradaki isyanı bastırdı. Ardından Mora'nın merkezi olan Tropoliçe'ye doğru hareket etti. Diğer yandan 7.000 kadar Arnavut askeri ulufelerinin ödenmediğini öne sürerek savaş alanını bırakıp geri döndü. Mora'daki Rumların hemen hemen hepsi ayaklanmaya katıldı. Yine Rumlar derelerde, orman içlerinde fırsat kollamakta, haberleşme yolları, mühimmat ve gıda yardımı getirecek yolları tuttu. Böylece Tropoliçe'ye ulaşmak zorlaşırken Anapoli de zorla elde tutuluyordu. Bu sırada Mora seraskeri olarak görevlendirilen Ebu Kebud Mehmet Paşa, Yenişehir'den ileri geçemediği için Rumlar Mora'nın tamamını ele geçirdi⁴⁹⁷.

Yusuf Paşa'ya gelince Badıra Kalesi'nden yardım istenince, İnebahtı'ndan Mora'ya askerlerini geçirerek buradaki asileri dağıtmayı başardı. Ayrıca Hurşit Paşa'ya bütün Mora Hıristiyanlarının isyan halinde olduğunu ve derhal 5.000 asker gönderilmesi gerektiğini bildirdi. Hurşit Paşa da, Babiâli'ye bir miktar Evlad-ı Fatihan askerinin gönderilmesini teklif etti. Fakat Babiâli'nin gözünde Yanya'daki Tepedelenli Ali Paşa olayları daha önemli olduğundan ve Mora'daki olayların önemi henüz anlaşılmadığından Anadolu'dan asker toplanarak gönderileceği bildirildi⁴⁹⁸. Bunun üzerine Kayseri Mutasarrıfı Hasan Paşa'ya Anabolu Kalesi Muhafızlığı verildi. Hasan Paşa'ya Teke, Hamid ve Aydın sancaklarından 2.000 asker toplanması ve Antalya iskelesinden gemilere bindirilip Mora'ya sevk edilmesi emredildi. Fakat Antalya iskelesinde sevk için yeterli gemi olmadığından Babiâli ile uzun yazışmalar başladı ve asker Antalya iskelesinde beklerken Rumlar da Mora'daki Müslümanları öldürmeye devam etti. İletişim ve örgütlenme eksikliği nedeniyle Anadolu'dan toplanan

---

⁴⁹⁷ M. Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 253.

⁴⁹⁸ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2762.

askerler Mora'ya gönderilemedi. Yerine başka asker toplandı. Bunlar, Akdeniz boğazına gelecek, oradan kara yoluyla Selanik körfezini dolaşarak Yenişehir'e varacak ve Mora'ya yardım edecekti⁴⁹⁹. Ayrıca Mora isyanı için Tunus'tan gemi istendi ve böylece yedi gemi donatılarak acele bir şekilde Mustafa Kaptan kumandanlığında Mora'ya gönderildi⁵⁰⁰.

Mora'ya gönderilen Yusuf Paşa bu sefer de, Patras üzerine hareket etti. Yusuf Paşa, şehri asi Rumların elinden aldı ve 15.000 asiği öldürdü⁵⁰¹.

Mora'daki isyan başlangıçta hızlı ilerledi ve Nisan 1821'de diğer Rum adalarına da sıçradı. Rumların isyanda başarıya ulaşması için adaların isyana katılması şarttı. Rum asiler, Korint Kanalı'nın kuzeyinde kalan bölgenin büyük bir bölümünü kontrol altında tutuyordu. İsyanın ilk aylarında, ayaklanmanın etkilerini tam olarak bilinmiyordu. Babıâli de kendi imkânlarına göre önlemler almak istedi. Aleksander İpsilanti'nin Eflâk ve Buğdan'ı işgal ettiği haberi İstanbul'a ulaştığında, Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün Rum asıllı kişilerin ellerindeki silahları teslim etmeleri emredildi. Mart 1821 tarihinde, II. Mahmut bir ferman yayınlarak Müslümanları yardıma çağırdı. Bununla birlikte isyanlara tepki gösteren Müslümanlar, İzmir ve Anadolu'daki Rum mahallelerine saldırdı. M. Simith Anderson'a göre, Mora'da Türklerin katledilmesine eş değer olan bu saldırılar Patrik Gregoryus'in asılmasına kadar devam etti⁵⁰². İstanbul Patriği, Filiki Etery'a'nın nüfuzlu bir üyesi olmasına rağmen, isyanın Rusya tarafından desteklenmediğini görünce sözde bir aforozname

---

⁴⁹⁹ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2763.

⁵⁰⁰ BOA, 868/38618, HAT

⁵⁰¹ E. Driault, *a.g.e.*, s. 185.

⁵⁰² M. S. Anderson, *a.g.e.*, s. 74.

yayınladı. Aforoznamede, Filiki Eteryaya üyelerinin ettikleri yeminlerin batıl olduğunu ve üyelikten çekilmeyerek devlete karşı savaşa devam edeceklerin lanet altında kalacağını ilan etti⁵⁰³.

2 Nisan 1821 tarihinde Kalamata şehri Rumlar tarafından yakıldı, bunu Mani şehri takip etti. Yerel liderler tarafından yönetilen küçük gruplar, Türklere saldırdı. 6 Nisan 1821 tarihinde, Kalavyta bölgesi yakınlarındaki Aghia Lavra Manastırı'nda Piskopos Germanos isyan bayrağını çekti. Genellikle silahsız çiftlik sahipleri, timar sahipleri, memurlar ulema ve tüccar Müslümanlara saldırdılar. Tarihçi Dakin, Mora yarımadasında 40.000 Müslüman'ın öldürüldüğünü belirtmektedir⁵⁰⁴. B. Jelavich ise, silahsız 15.000 Müslüman'ın öldürüldüğünü yazmaktadır⁵⁰⁵.

1821 Mart ayında Mora'da 50.000 kadar Müslüman yaşadığı tahmin edilmektedir. Bir ay sonra Rumlar Paskalyalarını kutlarken tek bir Müslüman kalmamıştı. Rumlar kaçamayan Türkleri öldürüyordu. İngiliz yazar St. Clair, bu konuda şunları yazmıştır⁵⁰⁶: “Yunanistan'ın Türkleri pek az iz bıraktılar. 1821 yılı ilkbaharında ani olarak, tümüyle ve dünyanın haberi olmadan yok edildiler”. Ortodoks Rumlar sadece Müslüman Türkleri değil, diğer milletlerden kişileri de öldürüyordu. 5 Ekim 1821 tarihinde, 35. 0000 Türk, Arnavut, Musevi ve diğer milletlerin yaşadığı Tropolice'de, iki günde 10.000 kişi öldürüldü. Ocak 1822 tarihinde Akrokorint kentinde 1.500'den

---

⁵⁰³ E. Z. Karal, *a.g.e.*, s. 113.

⁵⁰⁴ G. Castellan, *a.g.e.*, s. 272.

⁵⁰⁵ B. Jelavic, *a.g.e.*, s. 241.

⁵⁰⁶ Selahi Sonyel, “ Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?”, *Bellekten*, C. LXII, S. 233, Ankara 1988, s. 111; O. Y. Soral, *a.g.e.*, s.119.

fazla Müslüman öldürüldü. Yine 1822 yazında Atina’da 400 Müslüman öldürüldü. Böylece Rum ayaklanması, 1822 yazına kadar Türk, Rum, Musevi, Arnavut ve diğer milletlerden olmak üzere 50.000 kişinin ölümüne neden oldu⁵⁰⁷ ve bütün Avrupa bu katliama sessiz kalarak izlemekle yetindi.

Aleksander İpsilanti 1821 Haziranında Eflâk bozgunu sonrasında gözden düşmesiyle birlikte, Filiki Eteryâ yanlıları kardeşi Demetrios İpsilanti’ye bir çağrıda bulundu. Bunun üzerine Demetrios, merkezî ve anayasal bir devlet kurmak için bir meclis toplamayı önerdi. 1821 Aralık ayında, Kleftlerin başkanı Theodorios Kolokotronis’in de onayıyla, Epidavrum kentinde bir “ Kurucu Meclis” kuruldu. Soylular tarafından yönetilen Meclis, idareyi bir tek kişiye bırakmak istemiyordu. Bu nedenle Fenerli Aleksander Mavrocordato’nun etkisiyle, 1795 Fransız modelinden esinlenen bir anayasa hazırlandı ve her biri bir bölgeyi temsil eden beş üye seçildi. Böylece ilk Yunan hükümeti Misolinki’de kuruldu. Hükümet başkanı Aleksander Mavrocordato, 13 Ocak 1822 tarihinde Yunanistan’ın bağımsızlığını ilan etti. Fakat adalıların ve soyluların sözcüsü bu kişi, Theodorios Kolokotronis’in taraftarlarının ağırlıkta bulunduğu Mora’da kabul edilmedi. Aynı yılın sonunda Theodorios Kolokotronis, Astros’ta ikinci bir toplantı düzenledi. Ancak Aleksander Mavrocordato taraftarları arasında nlaşmazlık ortaya çıktı. Sonunda Kronidi kentinde yeni bir hükümet kuruldu. Bu hükümetin başına da George Kountouriotis adlı zengin bir kişi geçti⁵⁰⁸. Rumlar bir meclis kurup bağımsızlıklarını ilan etseler de, kısa zamanda ortaya çıkan rakip liderler iktidar için kıyasıya bir mücadeleye girdi. Büyük Fener ailelerinden birinin üyesi olan Aleksander Mavrocordato, çok kötü Rumca ko-

---

⁵⁰⁷ S. Sonyel, *a.g.m.*, s. 113-115.

⁵⁰⁸ G. Castellan, *a.g.e.*, s. 273.

nuşan ve Arnavut kökenli zengin armatör George Kondouriotos, şimdiki Yunanistan coğrafyasının en önemli lideri olan Theodore Koloktrones Rumların başlıca lider adaylarıydı. Siyasi gruplar arasındaki çatışma hızla tırmandı ve 1823 yılı sonunda, George Koloktrones taraftarları ile Mavrocordato ve Kountouriotos denetimindeki hükümet adayı arasında iç savaş başladı⁵⁰⁹.

Rumların bir meclis kurmasını II. Mahmut endişe içinde izliyordu. II. Mahmut, 25 Şubat 1822 tarihinde bir heyet toplayarak alınacak önlemleri belirlese de, bu duruma İngiliz Büyükelçisi müdahale etti. Bu tarihten sonra bütün Avrupa, Rumların isyanlarına karşı kayıtsız kalmayarak müdahale etmeye başladı⁵¹⁰. Artık Rum isyanları uluslar arası bir sorun olma yolunda ilerliyordu. Avrupalı devletler kendi diplomatik çıkarları doğrultusunda her iki tarafı da idare ediyordu. Ağustos 1822’de, Alikorne Şehbenderi Kıçantı tarafından Babiâli’ye verilen bilgiye göre, asi Rumlar Avrupa’dan silah ve mühimmat sağlayarak Mora ve Çamlıca adalarına sokuyorlardı⁵¹¹. 1822 yılında, Viyana’dan gelen haberlere göre, İngiliz Elçisi George Caning, Rum asilerin durumunu görüşmek üzere Rusya’ya giderek temaslarda bulunmuştu⁵¹². Aslında Avrupalı devletler arasında tam bir görüş birliği yoktu. Eylül 1822 tarihinde isyanın en şiddetli olduğu yıllarda bile, Rum asiler hakkında İngiltere’nin kabul ettiği siyasetin Rusya, Avusturya, Prusya ve Fransa tarafından beğenilmediği ortaya çıkmıştı⁵¹³.

---

⁵⁰⁹ M. S. Anderson, *a.g.e.*, s. 75.

⁵¹⁰ E. Driault, *a.g.e.*, s. 186, 187.

⁵¹¹ BOA, 957/41080, HAT

⁵¹² BOA, 960/41187-B, HAT

⁵¹³ BOA, 960/41187, HAT

1823 yılında isyanların yoğunluğu biraz azalsa da, isyanlar tamamen bastırılmadı. Eylül 1823'te, Mora asilerinin gemileri Misolinki'de toplanması durumunda Mora kalelerine gıda ve gerekli malzemelerin nakli güçleşeceğinden, önlem olarak Mora sahillerine donanmadan bir firkateyn ve beş altı geminin tayin edilmesi kararlaştırıldı⁵¹⁴. Aynı tarihte, Rum Patrikhanesi Mora asileri ile Osmanlı Devleti arasında bir vasıta olarak görülmekteydi. Bu nedenle Patrikhane, Babîâli'den isyandan vazgeçen Rumların af edilmesini istedi⁵¹⁵.

1824 yılı başlarında, isyanlar tekrar şiddetlendi ve Avrupa'dan birçok gönüllü Mora'ya savaşmak için gitti. Ayrıca çok sayıdaki gönüllü de para yardımıyla bulundu. Bunlardan biri de Antik Yunan hayranı İngiliz Lord Byron'du. Lord Byron ve bir İngiliz miralay isyanın en şiddetli yıllarında oldukça yüklü bir parayla Misolinki'ye gitti ve orada Rumlara para yardımı yaparak isyanları teşvik etti⁵¹⁶. İngiltere dış politika olarak her ne kadar isyanlara karşı gibi görünse de, İngiltere'nin asilere para ve yardım göndererek teşvik ettiği ve Misolinki'ye giden Lord Byron'un Rumları kışkırtarak Karlılı asilerine yardım için elinden gelen yardımı yaptığı belgelerden anlaşılmaktadır⁵¹⁷. Bu durum, İngiliz dış politikasını gerçek yüzünü açıkça göstermektedir.

Mora'daki isyanlar 1824 yılında tekrar şiddetlendi. Buna karşın Osmanlı Devleti, asilerle mücadelede çok fazla birlik ve belirli bir düzen içinde hareket etmiyordu. Bu nedenle Rum asiler üzerine yapılan harekâtların çoğu başarısızlıkla sonuçlan-

---

⁵¹⁴ BOA, 38789-F, HAT

⁵¹⁵ BOA, 844/37931, HAT

⁵¹⁶ BOA, 926/40255, HAT

⁵¹⁷ BOA, 928/40290-D, HAT

dı⁵¹⁸. Mora'da isyanların bastırılmaması üzerine Kavalalı Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Mora valisi tayin edildi. Fakat Mora'ya vali tayin edilen İbrahim Paşa'nın kuvvetleri bölgeye zamanda ulaşamadığından istenilen başarı da sağlanamadı. Rumeli Valisi Derviş Paşa'nın Babiâli'ye bildirdiğine göre, Rum asilere karşı başarısızlığın bir nedeni de, askerlerin daha önceki askerlere göre gayretle savaşmamalarıydı⁵¹⁹. Bununla birlikte Babiâli'ye, Arnavut askerinin hazır ulûfeye alışık olduğundan iş görmediği, Türk paşaları yanında hizmet etmedikleri, Arnavut paşaların da devlete bir hayrı olmadığı ve Mora isyanının bastırılması için ayağı çarıklı valilere ihtiyaç olduğu yönünde şikâyetler gelmekteydi⁵²⁰.

Ağustos 1824'te, Eğriboz ve Misolinki bölgelerindeki çatışmalar çok şiddetli geçti. Ordunun yarısı sıtma hastalığına yakalandığından ve yeni asker beklendiğinden, Salıye yolunu ellerinde tutan asilere karşı başarı sağlanamıyordu. Bununla birlikte Osmanlı kuvvetleri, para ve malzeme sıkıntısı çekmekteydi. Bu durumda yavaş hareket edilmekte ve müdahale gecikmekteydi. Askerlerin zamanında yetişememesi üzerine asiler güçlerini iyice arttırdı⁵²¹. Böylece 1825 yılı başlarında, Mora'da Rumların saldırılarının yoğunlaştığı ve Mora'nın merkezi Tropolice'de zor anların yaşandığı dönemde bütün ümitler İbrahim Paşa'ya ve Mısır donanmasına bağlandı⁵²². İbrahim Paşa, Mora'da önemli başarılar elde etti. İbrahim Paşa kuvvetlerinin Mora'daki başarıları ve asi Rumların yenilgileri Avrupa diplomasisini de harekete geçir-

---

⁵¹⁸ BOA, 874/38787-L, HAT

⁵¹⁹ BOA, 901/39557, HAT

⁵²⁰ BOA, 636/31344-B, HAT

⁵²¹ BOA, 906/39723-B, HAT

⁵²² BOA, 926/4024-A, HAT

di. Rum asileri yatıştırmak için Osmanlı Devleti'ne açıklamalarda bulunmak üzere biri Rus, diğeri Fransız iki subay Bükreş'e gitti⁵²³. Böylece Rum ayaklanması 1825 yılından itibaren uluslar arası bir nitelik kazandı⁵²⁴.

Avrupalı devletlerin işlerine karışmasından hoşlanmayan Osmanlı Devleti'nin planına göre, Mora'daki Rum isyanını durdurmak için denizden beslenen eşkiyanın önü kesilmeliydi. Bu nedenle İbrahim Paşa denizden Çamlıca'yı ele geçirirken, karadan da Atina'nın ele geçirilmesi gerekmektedir⁵²⁵.

İbrahim Paşa Koron'da Rumların isyanını bastırdı ve Mora'ya yöneldi. Bunun üzerine Navarin'i kuşattı. Bu haber, Rumlar arasında büyük bir heyecan yarattı. Çamados adında bir Rum kaptan, Navarin'i kurtarmak için süvarisi bulunduğu hafif donanmayla harekete geçti. Navarin önünde bulunan Sefakya adacığını ele geçirdi. Fakat Süleyman Paşa ve topçu bölüğü bu adacığı topa tutarak barınılamayacak hale getirdi. Böylece Çamados çekilmek zorunda kaldı. Navarin Mısır askeri tarafından ele geçirildi. Fakat bu sırada Mısırlıların çok sayıda gemisi de battı. 18 Mayıs'ta Navarin halkı teslim olmak zorunda kaldı. İbrahim Paşa, Kolokotrones'in kumandası altındaki çeteleri dağıttı. Kalamata ve Tropoliçe'yi ele geçirdi. Böylece İbrahim Paşa, Nopli hariç bütün Mora Yarım adasına egemen oldu⁵²⁶.

Osmanlı-Mısır donanması 1827 yılında isyanı tam yatıştırmak üzereyken Avrupalı Devletlerin işe karışmasıyla isyan yeni bir döneme girdi. Mehmet Ali Paşa'nın Mora seferi, İngiltere'nin hoşuna gitmiyordu. Mora ve Girit valiliği kendisine verilen

---

⁵²³ BOA, 1140/45339, HAT

⁵²⁴ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 174.

⁵²⁵ BOA, 942/40665-B, HAT

⁵²⁶ E. Driault, *a.g.e.*, s. 191, 192.

Mehmet Ali Paşa'nın Doğu Akdeniz'de yerleşmesi İngilizlerin çıkarlarına uygun değildi ve bu durum İngilizleri korkutuyordu. İngiltere ve Rusya, İbrahim Paşa'nın sözde zulümlerine son vermek amacıyla Sen-Petersburg'da görüşmelere başladı. Görüşmeler sonunda 4 Nisan 1827 tarihinde Sen Petersburg Protokolü imzalandı. Buna göre Yunanistan, Osmanlı Devletine vergiyle bağlı muhtar bir devlet haline gelecek ve bütün Türkler Yunanistan'dan çıkartılacaktı. Bu Protokol, bağımsız bir Yunanistan'ın kurulması yönünde atılan ilk adımdı. Protokol, Avusturya, Prusya ve Fransa'ya da bildirildi. Avusturya ve ardından Prusya Protokolü reddetti. Fransa ise, 1815 yılında kendisine karşı kurulmuş olan Kutsal Birliği parçalamak niyetinde olduğundan Protokole katılmayı düşündüğünü bildirdi. Böylece İngiltere, Rusya ve Fransa arasında Londra'da görüşmeler başladı. Üç devlet arasında 6 Temmuz 1827 tarihinde Londra Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmada, Osmanlı Devleti, Sen Petersburg Antlaşmasını kabul ettiği takdirde, asilerle Babıâli arasında bir mütareke yapılacağı ve Yunanistan devletinin kurulacağı; kabul etmediği takdirde ise, Protokolü imzalayan üç devletin asilere yardım etmekten başka, Osmanlı hükümetini yola getirmek için onu baskı altında bulunduracakları yazmaktaydı⁵²⁷.

Osmanlı Devleti, Londra Antlaşması'nın hükümlerini iç işlerine karışma saydığından antlaşmayı kabul etmedi. Bunun üzerine İngiltere, Rusya ve Fransa, Mora'yı abluka altına alarak Navarin'i kuşattı. Üç devlet, İbrahim Paşa'ya ateşkes teklifi yaptı. Fakat İbrahim Paşa, İngiliz amirali Cardington ve müttefikler tarafından yapılan ateşkes teklifini, Padişah'tan emir almadıkça kabul edemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine üç ülkenin amiralleri, İbrahim Paşa'ya bir ultiatom göndererek, Türk ve Mısır donanmalarıyla askerlerin Yunanistan'dan çıkmalarını istedi. Fakat ultiatom

---

⁵²⁷ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 5, s. 116, 117.

kabul edilmedi⁵²⁸. Mısır donanmasının Navarin Limanı'na ulaşmasından bir süre sonra Fransızların ve İngilizlerin 22 savaş gemisi de Navarin'e gitti⁵²⁹. İngilizler Osmanlı donanmasının hareket alanlarını kısıtlamaya başladı. Bunun üzerine Mora Valisi İbrahim Paşa ve kuvvetlerinin Çamlıca-Suluca tarafına donanmayla gitmesi emredildi. Fakat Navarin önünde 28 savaş gemisi bulunduğu ve onlarla savaşmak gerekebileceğinden donanma hareket edemedi⁵³⁰. Ayrıca Navarin önündeki 28 parça İngiliz savaş gemisi, eğer Osmanlı-Mısır donanması hareket edecek olursa bunu engelleyeceklerini bildirmişti. İbrahim Paşa da, Babîâli'ye, Osmanlı donanmasının bunlarla savaşa girecek kadar güçlü olmadığını bildirdi⁵³¹. Amiral Cadrington kumandasındaki İngiliz gemileri, Amiral de Rigny kumandasındaki Fransız gemileri ve kendilerine daha sonra katılan amiral Heyden kumandasındaki Rus donanması 25 Eylülde İbrahim Paşa'yla bir mütareke yaptı. Buna göre, Osmanlı Donanması Navarin'de kalacaktı. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız donanmaları Zanta ve Milo adalarına çekilecekti⁵³². Mart 1828 yılında Mora Valisi İbrahim Paşa'dan Mısır valisine gönderilen bir tezkirede, Fransız ve İngiliz savaş gemilerinin Navarin ve civarında deniz yoluyla gıda yardımı gönderilmesini engelledikleri belirtilmektedir⁵³³. Bunun üzerine Osmanlı donanması Çamlıca Adası'na doğru hareket etti. Fakat Osmanlı- Mısır donanmasının bir savaşa gücü yoktu. Temmuz 1828 tarihinde, Osmanlı

---

⁵²⁸ E. Z. Karal, *a.g.e.*, s. 118.

⁵²⁹ BOA, 1050/43278-B, HAT

⁵³⁰ BOA, 849/38071, HAT

⁵³¹ BOA, 849/38071-C, HAT

⁵³² Tayyip Gökbilgin, *İ.A.*, "Navarin" md., s. 134.

⁵³³ BOA, 1087/44248-C, HAT

Donanması, Mısır ve Tunus gemilerinin kaptanlarının ortak kararıyla imzalanıp gönderilen dilekçe bunun en açık kanıtlarındandır. Bu dilekçede, Navarin Limanı İngiliz gemileriyle kuşatıldığından bunun dışına çıkarak savaşa katılmaya donanmanın gücünün olmadığı belirtilmiştir⁵³⁴. İngiliz, Fransız ve Rus müttefik gemileri Mora'da harekâtın kesin bir şekilde durdurulması için Amiral de Rigny'in emriyle Osmanlı-Mısır donanması yaktı. Böylece Mısır gemileriyle birlikte 57 gemi ve 6.000 denizci kaybedildi⁵³⁵.

Navarin olayından sonra Mehmet Ali Paşa Mora'daki Mısır kuvvetlerini geri çekmeye karar verdi. Fakat bunu yapamadı. İngiltere, Fransa ve Rusya 19 Temmuz 1829 tarihinde, Londra'da kabul ettikleri bir protokolle Fransa'nın Mora'ya bir kuvvet çıkarmasına karar verdi. Böylece çaresiz kalan Mısır kuvvetleri ve İbrahim Paşa, 3 Ağustosta, Fransa'yla bir antlaşma yaparak geri çekilmek zorunda kaldı⁵³⁶.

d) Sakız ve Adalar İsyanı

566 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Sakız, Adalar denizinde bulunan bir adadır. Osmanlı Devleti yönetimine girdikten sonra Sakız, Cezayir-Bahr-i Sefid Vilayeti'nin bir sancağını oluşturdu. Bu sancağa, Sakız adasından başka İpsara, Nikarya, Patnos, Arki, Lipsos, Leryos, Kalimnos ve Astropalya gibi adalar da bağlandı⁵³⁷.

Sakız Adası'ndaki isyanları, Ege Denizi ve Mora Yarımadası'ndaki isyanlardan farklı düşünmemek gerekir. Rum denizcileri, gemilere farklı bayraklar çekerek grup-

---

⁵³⁴ BOA, 849/38071-D, HAT

⁵³⁵ T. Gökbilgin, *a.g.md.*, s. 134.

⁵³⁶ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 185.

⁵³⁷ J. H. Mortmann, *İ.A.*, "Sakız" md., s. 94.

lar halinde Ege Denizi'nde dolaşıp önlerine gelen gemilere saldırmaktaydı. Aynı şekilde ayaklanma diğer adalarda da tüccar gemilerine saldırılarla başladı. Sakız Adası'ndaki olaylarda çevre adaların etkisi büyüktü. Sakızlıların isyana katılması için çevre adalardan sürekli bir kışkırtma olduğu ve bunun için adaya birçok Rum'un geldiği bilinmektedir. Özellikle Mora'daki isyan haberleri Sakızlıların bir kısmında heyecan yarattı ve bunlar “ yaşasın özgürlük” sloganlarıyla ayaklanmaya destek verdi⁵³⁸. Bununla birlikte 8 Mayıs 1821 tarihinde Tombasis kumandasında 25 gemiden oluşan İpsara adasına ait bir filo, Sakız Adası'na gelerek, yerli Rumları isyana zorladı⁵³⁹. Böylece isyana destek vermeyen Sakızlılar da asilere katılmak zorunda kaldı. Osmanlı Devleti de, isyanlara karşı kendi imkânları doğrultusunda önlemler aldı. Sakız Adasında Rum halkın isyanı üzerine Tire, Bayındır ve Güzelhisar bölgelerinden asker toplanarak Sakız Adası'na gönderildi⁵⁴⁰. İngiltere'nin İzmir Konsolosu da, Babiâli'ye İpsara Adasında Rum eşkıyanın hazırlık yapıp Sakız'a saldırmasının kuvvetli bir ihtimal olduğunu bildirmişti. Babiâli, bu ihbarı Sakız Muhafızı Vahit Paşa'ya haber vererek önlem almasını istedi⁵⁴¹.

1822 yılında adalardaki milli hareketlenmenin en yoğun olduğu bir dönemde isyanlar, Osmanlı ordusunu zor durumda bıraktı. Örneğin Sakız Adası muhafazası için Babiâli'den 5.000 asker gönderilmesi istendi. Fakat bu kadar asker göndermeye

---

⁵³⁸ Filiz Yaşar, *Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda Sakız Adası*, Ankara 2005, Phonix

Yayınevi, s. 52, 54.

⁵³⁹ J. H. Mordtmann, *İ.A.*, “Sakız” md., s. 96.

⁵⁴⁰ BOA, 1205/53967, C. AS.

⁵⁴¹ BOA, 867/38587-A, HAT

güçlerinin olmadığı gerekçesiyle sadece 1.000 asker gönderilebildi⁵⁴². Bu dönem Sakız Adası'na yoğun bir izbandut⁵⁴³ saldırısı vardı. Saldırılarıyla rahatsız eden izbandut gemileriyle savaşmak için de, Aydın ve Saruhan sancaklarından asker ve gıda yardımı istendi⁵⁴⁴. İzbandutlarla şiddetli geçen savaşlarda önemli miktarda mühimmat ve barut gerekli oldu⁵⁴⁵. Bu nedenle Sakız muhafazası için yakın yerlerden asker sevk edildi. Özellikle Saruhan bölgesinden toplanan askerler ve gerekli mühimmat Çeşme limanı kullanılarak Sakız'a gönderildi⁵⁴⁶.

Sakız'da yalnızca yerli asiler yoktu. Sakız, diğer adalardan gelen asiler tarafından da basılıyordu. Sisamlı asiler sık sık Sakız'a saldırıyordu. Sakız Muhafızı Vahit Paşa emrindeki kuvvetlerle bunlara karşı koyamıyordu. Bunun üzerine Aydın ve Saruhan'dan asker gönderilmek zorunda kalındı⁵⁴⁷. Buna rağmen, Sakız'a çıkan 4.000 izbandut ve bunlara katılan adanın yerli Rumlarına karşı 20 gün boyunca süren savaşlar ancak donanmanın yardıma gelmesiyle bastırılabilirdi ve yakalananların başları kesildi. Ayrıca bu asilerin üzerlerinde istiklal bayrakları ele geçirildi⁵⁴⁸.

1822 yılında Sakız Adası'nda şiddetli isyanlar yaşandı. Bu dönemde, asilere karşı yoğun önlemler alındı. Hatta bazen silahsız Rumlar dahi öldürüldü. Zaten eli silah tutanlar İpsara ve yakın adalara kaçıyorlardı. Bununla birlikte Sakız savunmasın-

---

⁵⁴² BOA, 865/38554-C, HAT

⁵⁴³ İzbandut: Osmanlı belgelerinde geçen Rum deniz eşkıyasının adıdır.

⁵⁴⁴ BOA, 657/32109, HAT

⁵⁴⁵ BOA, 877/38834, HAT

⁵⁴⁶ BOA, 929/40305-H, HAT

⁵⁴⁷ BOA, 929/40305-K, HAT

⁵⁴⁸ BOA, 925/40198, HAT

da kullanılan gönüllü askerlerin gözünü ganimet bürümüştü ve talana giriştiklerinden bunların yerine daimi askerlere ihtiyaç vardı⁵⁴⁹. Bu nedenle Sakız Adasında kargaşa sona erdikten sonra herhangi bir düzensizliğe yol açmamasına izin verilmedi. Ayrıca Aydın ve Saruhan sancaklarından gelen 10.000 asker terhis edilerek düzen sağlanmaya çalışıldı⁵⁵⁰. Bu arada Sakız Muhafızı Abdi Paşa'ya gönderilen hükümlerle, İsyan ve firar eden Rumların Kıbrıs Adası'nda ve Çeşme'de bulunan "emval ve emlaklerine" el konulması istendi⁵⁵¹.

İsyanlar Sakız Adası'yla sınırlı kalmadı. Sakız'da ayaklananlar diğer adalara geçmeye hazırlanmaktaydı. Ağustos 1822'de, Sakız Adasını kuşatan asiler, Midilli Adasına da saldırma niyetindeydi⁵⁵². Bunun yanı sıra İngiltere'nin İzmir konsolosu da İpsara Adasında bazı izbandut gemilerinin toplanarak Sisam'dan alacakları eşkıyayla Sakız'a saldırabileceklerini bir yazı ile Babiâli'ye bildirdi⁵⁵³. Kolori Adası'ndan da 2.500 kadar Rum, gemileriyle Eskiroz ve Sakız adasına giderek orada taşkınlık ve eşkıyalık yaptı⁵⁵⁴.

İsyanlar sırasında birçok kişi Sakız'dan firar etti. Bununla birlikte, Sakız adasından Değirmenli, Şire, Nakşe ve diğer adalara firar eden erkek, kadın ve çocuk birçok kişi Babiâli'den af istedi. Babiâli, bunlar af istedikleri için memleketlerinde

---

⁵⁴⁹ BOA, 933/40417, HAT

⁵⁵⁰ BOA, 1027/45033, C. AS.

⁵⁵¹ BOA, 83/3832, C. ML.

⁵⁵² BOA, 924/40165, HAT

⁵⁵³ BOA, 847/38031, HAT

⁵⁵⁴ BOA, 842/37878-T, HAT

oturmalarına izin verdi⁵⁵⁵. Bu durum bile tek başına Osmanlı Devleti'nin iyi niyetini göstermeye yeterlidir. Zira Rumlar önlerine çıkan Müslüman Türk ya da diğer gayrimüslim milletleri ayırım yapmadan katletmiştir.

Rumların ayaklanmaları, doğrudan doğruya milliyetçi ayaklanmalardı ve asiler birbirleri ile çok güçlü bir iletişim içinde çalışıyorlardı. Mora Yarımadası'nda Çamlıca halkının gemi hazırlığı ve isyan ettiği, serbesti istedikleri ve Sakız, İpsara ve Bülbülce adaları Rum halkının da aynı fikirde oldukları hakkındaki bilgileri Akdeniz'de bulunan Avusturya Kumandanının, İstanbul'daki Avusturya Elçisine bildirmesi Avrupalı devletlerin gözlerinin Rumların üzerinde olduğunu göstermektedir⁵⁵⁶.

Osmanlı yönetimi Sakız'daki isyanları bastırmada yetersiz kaldığından caydırıcı bir önlem olarak Sakız Metropolitini başta olmak üzere din adamlarını, kocabaşlarını ve önde gelen tacirleri rehin olarak tutukladı. Halkın isyana destek vermesine karşı bir gözdağı olan rehin alma eylemi, Sakızlı Rumların dışarıdan gelenlerin öncülüğünde ayaklanmasını engelleyemedi. Hatta Ortodoks Rum isyancılar, Müslümanlara olduğu kadar oradaki Katolik Rumlara da saldırdı, yağma ve talan yaptı⁵⁵⁷. Sakız Adası Muhafızı Vahit Paşa adayı savunmada yetersiz kaldı ve yaklaşık 40 günlük bir savunmadan sonra, ancak Kaptan Ali Paşa'nın deniz birlikleriyle yardıma gelmesi üzerine asi Rumları bozguna uğrattı⁵⁵⁸. Bununla birlikte Sakız ve Çeşme'de isyan

---

⁵⁵⁵ BOA, 874/38781-F, HAT

⁵⁵⁶ BOA, 279/16500, HAT

⁵⁵⁷ S. Kutlu, *a.g.e.*, s. 53.

⁵⁵⁸ M. Nuri Paşa, *a.g.e.*, s. 253.

etmelerinden dolayı idam edilen ve kaçan Rumların emlak ve emvallerine el konuldu⁵⁵⁹.

Sakız Adası'nda 80.000 Hristiyan'a karşılık yaklaşık 1.000 Müslüman yaşamaktaydı⁵⁶⁰. Matthew Smith Anderson'a göre, Osmanlı Devleti Nisan 1822 tarihinde 20.000'den fazla Sakızlı Rum'u öldürdü ve bütün Avrupa'yı şoka soktu⁵⁶¹. Hatta Sakız isyanı sırasında ölenler Avrupa'da "Sakız Katliamı" olarak adlandırıldı. Bununla birlikte Victor Hugo, "Yunanlı Çocuk" adlı şiirinde⁵⁶²:

Türkler geçti oradan.

Her şey harabe ve ardında yas.

Şarap adası Sakız, şimdi bir kayalık yalnızca şeklinde Avrupa'ya seslenirken, Sakız isyanları Delacroix'nın yağlı boya tablosuna esin kaynağı oldu. Böylece Avrupa'da bir propaganda malzemesi olan bu olaylar, Rum isyanını Avrupa sorunu haline gelmesine neden oldu⁵⁶³.

Mora ve Eğriboz'dan sonra Çamlıca ve Suluca gibi bazı Rum adalarında da isyan hareketleri görüldü. Bunların büyük ticaret gemileri olduğu için hepsi korsan kılığında vurgunculuk yapıp Müslüman gemilerine saldırdı ve Akdeniz'deki güvenliği bitirdi⁵⁶⁴. Bunun dışında Ege adalarında, özellikle Mora Yarımadası'nın doğusunda bulunan Kiklat Adaları'nda ve Anadolu'nun batısında yer alan Doğu Sporad

---

⁵⁵⁹ BOA, 212/8734, C. ML.

⁵⁶⁰ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2846.

⁵⁶¹ M. S. Anderson, *a.g.e.*, s. 74.

⁵⁶² F. Yaşar, *a.g.e.*, s. 251.

⁵⁶³ G. Castellan, *a.g.e.*, s. 272.

⁵⁶⁴ A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. 6, s. 2767 vd.

Adaları yani Midilli ve Sisam adalarıyla Güney Sporadlar veya Oniki Ada olarak bilinen adalarda da ayaklanmalar çıktı. Mora'daki durumu alışılmış bir durum olarak gören Babiâli, Midilli, Sisam ve Sakız adalarında çıkan ayaklanmalardan sonra olayları ciddiye almak zorunda kaldı⁵⁶⁵. Zira adalardaki Rumlar rahat durmayarak, Batı Anadolu kıyılarındaki yerleşim yerlerine de saldırıyordu. Özellikle İpsara ve Sakız Rumları birleşerek Kuşadası'na saldırmayı planladı. Fakat bu durum önceden Sisam Muhafızı Yusuf Paşa tarafından Babiâli'ye bildirildi ve gerekli önlemler alındı⁵⁶⁶. Yine asiler, Sakız Adası'na bağlı Çeşme kasabasına saldırdı, fakat buraların muhafazası için sahillere yerleşen muhafızlar, Ovacık köyünü basan Rumları yenilgiye uğrattı⁵⁶⁷. Ancak bundan sonra da çeşitli adalardan gelen Rum asiler, Çeşme'yi basmaya devam etti.

Sisam Adası, isyanların yoğun olduğu yıllarda asiler için önemli bir merkezdi. Özellikle Sisam adasından, Sakız ve diğer adalara asiler gitmekteydi⁵⁶⁸. Örneğin, Ağustos 1823'te, Sisam Adasından hareket eden Preme Trate kayıkları ile Bırık ve Martiko diye anılan gemilerle Rumlar, Çeşme'ye saldırmayı planladı, fakat buna cesaret edemeyerek on saat uzaklıkta bulunan başka bir köyü bastılar⁵⁶⁹. Yine Eylül 1823 tarihinde, Çeşme civarında İpseli köyünü Sisam'dan gelen Rumlar bastı ve halktan birçok kişiyi öldürdü⁵⁷⁰.

---

⁵⁶⁵ S. Kutlu, *a.g.e.*, s. 52.

⁵⁶⁶ BOA, 480/37842-A, HAT

⁵⁶⁷ BOA, 869/38673, HAT

⁵⁶⁸ BOA, 879/38915, HAT

⁵⁶⁹ BOA, 840/37842, HAT

⁵⁷⁰ BOA, 875/38789-P, HAT

İmroz ve Semendirek adalarına gelince, İmroz adasında asiler ada halkı ile işbirliği yapamadığı için adanın savunması kolay oldu. Böylece asilerin bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da esir alındı. Semendirek'te ise durum daha farklı gelişti ve ada halkı eşkıyayla birleşerek isyana katıldı⁵⁷¹.

Osmanlı Devleti, böylesine geniş çaplı bir isyan hareketinin bastırılması için yeterli hazırlığa sahip değildi. Adalar Rumları, özellikle Çamlıca, Suluca ve İpsara adalarına ait eşkıya gemilerinin Ege ve Akdeniz'deki faaliyetleri, deniz yoluyla yapılacak yardımı imkânsız kılıyordu. Karadeniz'de de bir hareketlenme ihtimali de, donanmanın tamamının Akdeniz'e gönderilmesini engelliyordu⁵⁷². İpsara Adası'nın Rum asileri, donanmayı işgal etmek ve parçalamak niyetiyle, Selanik ve çevresine saldırdı. Ayrıca Sisam Adası da saldırılardan kurtulmak istiyordu⁵⁷³. Rum asiler, Selanik ve Kesendire sahillerine saldırmak için ufak gemiler kullandı⁵⁷⁴. Bu arada İngiltere'den Zante Adasındaki Rum asilere yüklü paralar gönderiliyordu⁵⁷⁵. Fakat bu yardımlar daha sonra İngiltere tarafından inkâr edildi ve İngiltere hükümeti, Babîâli'ye Rum asilere yardım edilmediğini bildirdikten sonra, Korfu Generaline, Çamlıcalılara borç para verilmemesi ve tarafsız bir siyaset izlemesi hakkında bir de

---

⁵⁷¹ Mübahat Kütükoğlu, "Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları", *III. Askeri Tarih Semineri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri*, Atase Yayınları, Ankara 1986, s. 135.

⁵⁷² M. Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 133.

⁵⁷³ BOA, 926/40254-A, HAT

⁵⁷⁴ BOA, 872/38766-A, HAT

⁵⁷⁵ BOA, 874/38785-B, HAT

emir gönderdi⁵⁷⁶. Bununla birlikte, İngiltere'nin Rumlara yardımları inkâr edilemez bir gerçektir. Rum isyanları bastırılırken asilerin ev, kule ve değirmenleri de zarar görmüştü. Böylece isyan sırasında kaçan asiler, Küçük Klamo Adası'nda İngiltere himayesine girdi. Bununla birlikte Babiâli de, Valto nahiyesinde itaat eden 90 aileyi Narde kazasına yerleştirdi⁵⁷⁷. Osmanlı Devleti, isyana rağmen Rum halkına karşı oldukça iyi niyetli davrandı ve içinde bulunulan durumun devam etmemesi için elinden geleni yaptı. Nitekim Osmanlı yönetiminin iyi niyetinin farkında olan ve bundan yararlanmak isteyen Sakız kocabaşları 1824 yılında, Sakız reayasının ellerinden alınan emlaklarının iade edilmesini, borçlarının silinmesini ve vergilerin şartlara göre yeniden düzenlenmesini istedi⁵⁷⁸. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin isyanları bastırmak için mücadelesi devam ediyordu. Vasil Adası, ele geçirildi ve buradaki 1.500 kadar asi denize atlayarak boğuldu. Asilerin bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da kaçtı. Bu sırada Rumeli valisi de Andalikoz Adası'nı kuşatarak isyanı kontrol altına aldı⁵⁷⁹.

İsyanları bastırmak için Sakız Kalesi ve Yunda Adası ile Ayazmend sahillerine İstanbul ve Akdeniz Boğazı'ndan top ve cephane gönderildi⁵⁸⁰. Fakat Osmanlı Donanması, genişleyen isyan hareketini bastırmak için yeterli değildi. II. Mahmut isyanları durdurmak için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan donanma ve asker istedi. 16 Kanunu sani 1824 tarihli bir fermanla bu memuriyeti Mehmet Ali Paşa'ya verdi. Ayrıca Mehmet Ali Paşa'ya Mora ve Kandiye valiliklerini de söz verdi. 1824 Tem-

---

⁵⁷⁶ BOA, 871/38730, HAT

⁵⁷⁷ BOA, 839/37813, HAT

⁵⁷⁸ BOA, 1085/44170, HAT

⁵⁷⁹ BOA, 900/39554, HAT

⁵⁸⁰ BOA, 282/11717, C. AS.

muz ayında Mısır askeri, 16.000 piyade ile 800 beygir ve birçok kıta top ile İskenderiye’de 60 gemiye bindirildi. İbrahim Paşa, önce Rodos’tan geçti, fakat adaya çıkmadı. Sisam ve Siklad ve Nakos adalarında asilerle savaştı, fakat başarı gösteremedi. Bunun üzerine İbrahim Paşa ve Mısır askeri kıyı geçirmek üzere Kandiye’ye geçti. Rumlarla savaşmak için hazırlık döneminden sonra İbrahim Paşa, Girit’e, oradan da 26 Şubat 1825 tarihinde de Modon’a geçti. Rum isyanlarının en şiddetli olduğu 1825 ve 1826 yıllarında İbrahim Paşa Rumları bastırmayı başardı⁵⁸¹.

Ortodoks Rumlar saldırıları sırasında sadece Müslüman Türklere değil, adalardaki Katoliklere ve diğer milletlere de zarar veriyordu. Bu da isyanların etnik ve dini olduğunu göstermektedir. Örneğin Şire Adası’nda bulunan Latin Cemaat Rum eşkıyasından rahatsız olarak, sık sık Babiâli’ye şikâyette bulundu⁵⁸². Bununla birlikte, Şire Adasındaki Latin reayası Rum asilerin arasından gösterilmekten şikâyetçi olduklarını Papa’ya mektup yazarak bildirdi⁵⁸³.

Rum Patrikhanesi, Osmanlı Devleti ve asiler tarafından bir aracı olarak kullanıldığını daha önce de belirtmiştik. 1828 yılında Rum Patrikhanesi’nin Babiâli’ye başvurarak isyana katılan, fakat pişman olan Rumların af edilmesi üzerine Rodos’taki Rumlar affedildi⁵⁸⁴. Osmanlı Devleti, isyana katılanları af ederek toplumsal barışı ve huzuru sağlamak istiyordu.

---

⁵⁸¹ E. Driault, *a.g.e.*, s. 190, 191.

⁵⁸² BOA, 192/9564, C. DH.

⁵⁸³ BOA, 856/38236, HAT

⁵⁸⁴ BOA, 839/37820, HAT

3- Avrupalı Devletlerin Yunanistan'a Karşı Tutumu ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı

Avrupalı devletler, 19. Yüzyıl boyunca dış politikalarını Osmanlı Devleti'ni parçalama ve bundan pay kapma planları üzerine kurdu. Bu nedenle siyasi tavırları sık sık değişerek kaygan bir zemin üzerinde şekillendi. Rumların ulusal devletlerini kurmaları da Avrupalı Devletlerin çıkar çatışmalarını bir sonucu olarak ortaya çıkıttı

Rum meselesi konusunda Avrupalı Devletler, hiçbir zaman aynı fikirde olmadı. Sadece çıkarları etrafında birleştiler. Rus Çarı I. Aleksander, isyan çıktığında, Avrupalı devletlere işbirliği yapmayı önerdi. Hatta Çar I. Aleksander, 19 Temmuz 1821 tarihinde Fransız Büyükelçi Ferronnays'a şunları söyledi⁵⁸⁵: *“Cebelitarık Boğazı'ndan Çanakkale Boğazı'na kadar savaş açınız, işinize uygun gelen şeyi yapınız ve Rusya'nın yalnız desteğini değil, yardımına bile samimi olarak inanınız. Türklerin pek uzaklara sürülmesi ve devletler nezdinde ittifak kurulması yeterlidir. Bugün Fransa'nın Rusya gibi bir müttefike ihtiyacı vardır. Fransa ve Rusya müttefik olarak birbirlerini meramını anlayabilir”*.

Rumların ayaklanmaya başladığı dönemde, Avrupa liderleri, Mayıs 1821 tarihinde Laibach'ta bir konferans düzenledi. Amaçları Fransız Devrimi'nin etkilerini azaltmaktı⁵⁸⁶. Laibach'ta Rumların ayaklanması sadece Ruslar tarafından iyi karşılandı karşılandı, diğer devletler ayaklanmaya karşı çıktı. Özellikle Avusturya, o dönemde Rum isyanlarına karşıydı. 19. Yüzyıla damgasını vuran Avusturya Başbakanı Metternich ve Metternich Sistemi, meşru bir düzene karşı olan her türlü isyana karşı

---

⁵⁸⁵ E. Driault, *a.g.e.*, s. 150.

⁵⁸⁶ K. Sadi, *a.g.e.*, s. 22.

çıkıyordu. Fakat Avrupa'ya, Metternich Sistemi'nden bir yılgınlık gelmişti. Ayrıca Rus Çarı I. Nikola, Avusturya'nın önderliğini istemiyordu⁵⁸⁷.

1821 yılında Rumların ayaklanmasına kadar, Osmanlı Devleti, İngiliz Dışışleri Bakanlığının ve kamuoyunun dikkatini fazla çekmiyordu. 1823 yılında Lord Byron'un Mora'ya gidişi, İngiltere'de Rumlara karşı duyulan sempatiyi arttırdı. Lord Byron, bütün ülkelerin liberalleri arasında güçlü bir isimdi. Kutsal İttifak'ın Avusturya, Prusya ve Rusya'daki liberallere olan nefret onları bir araya gelmesini sağladı. Byron, bir milliyetçi ve romantikti. Ayrıca eski muhafazakârların ağır yönetimine ve Dışışleri Bakanı Castlereagh'ın siyasetine karşı çıkan biriydi⁵⁸⁸. 1822 yılında İngiltere Dışışleri Bakanı Castlereagh, Kutsal İttifak'tan ayrıldı. Özellikle Avusturya ve Rusya'nın istikrarı sağlamak için gerektiği zaman başka ülkelerin iç işlerine karışma hakkına sahip oldukları iddiasına katılmıyordu. Yunanistan'a müdahale için herhangi bir uluslar arası antlaşma, İngiltere ve Kutsal İttifak arasında yeni bir bağ kuracaktı. İngiltere bu tür bağ istemiyordu. Avusturya Başbakanı Metternich ise, Rumların bağımsızlığından yana değildi. Metternich için Rumlar, “meşru hükümdarlarına karşı isyan ederek, Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük ölçekli Rus müdahalesinin yolunu açan, yarı barbar insanlardı”. Bu durum Avrupa'nın zor şartlar altında kurulmuş barış ve birliğini bozabilir ve hatta Avusturya-Rusya arasında ciddi sorunlara yol açabilirdi⁵⁸⁹. Fakat Kutsal İttifak'ın en önemli üyesi olan Metternich, artık nüfuzunu kaybetmeye başlamıştı. Avusturya askeri kötü bir dönem geçiriyordu. Buna karşın, Kutsal İttifak'ın düşmanı İngiliz diplomatı George Canning, başbakan oldu ve İngiliz dış

---

⁵⁸⁷ W. Sloane, *a.g.e.*, s. 91.

⁵⁸⁸ P. Graves, *a.g.e.*, s. 2.

⁵⁸⁹ M. S. Anderson, *a.g.e.*, s. 78.

politikası yeniden şekillendi. Bu yeni İngiliz politikasıyla Rumların şansı açıldı. Ayrıca Canning yeni dış politikası gereği Rusların, Rumların yanında yer almasını ve nüfuz alanlarını genişletmelerini engellemek istiyordu. Bunun üzerine bir İngiliz-Rus rekabeti başladı. Bu rekabet, Hıristiyanlığı himaye adı altında gelişti⁵⁹⁰.

Rum isyanı çıktığında Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkiler oldukça gergindi. İsyancılar iki ülke arasında yeni ve önemli bir çatışma kaynağı oldu. 1821 yılından önce Rusya'nın ekonomik yaşamındaki en önemli gelişme, Güney Rusya'nın yerleşime yeni açılan Kara Topraklar bölgesinden Batı Avrupa'ya hudubat ihracatının hızla büyümesiydi. Yeni liman Odessa'da yoğunlaşan bu ticaret, birçoğu Osmanlı Devleti bayrağı taşıyan Rum gemileriyle yürütülüyordu. Mora Yarımadası'nda isyan çıkması, Osmanlı Devleti'nin Rum ticaretini yok etmesine ve bu gemilerin Boğaz'dan geçmesini yasaklamasına yol açtı. Hepsinden de önemlisi, 1821 Mayıs'ında ve bir sonraki yıl boyunca Babıâli, eski bir hakkı öne sürerek İstanbul'un gıda ihtiyacı için Boğazlardan geçen yabancı gemilerin gıda yüküne el koyabileceğini ilan etti. Bu uygulamalar, büyük güçlerin ve özellikle Rusya'nın şiddetli protestolarına neden oldu. Osmanlı Devleti'nin Boğazlardan geçiş için ferman vermemesi de duyulan rahatsızlığı arttırdı. Nisan 1823 tarihinde II. Mahmut'un, Rusların, Rum gemilerini kullanmasını yasaklama girişimi gerginliği iyice arttırdı⁵⁹¹.

İngiltere'ye gelince, İngiltere'nin çıkarları öncelikle ticaret üzerine kurulmuştu. Kuzey Amerika'da İngiltere'nin yenilgisi, İngiliz tacirlerin gözlerini Hindistan'a ve Doğu Akdeniz'e dikmesine neden oldu. Böylece Mısır, İngiliz çıkarlarının merkezi konumuna geldi. Mısır'ın stratejik konumu İngiltere için çok önemliydi. Mısır, İngil-

---

⁵⁹⁰ K. Sadi, *a.g.e.*, s. 26.

⁵⁹¹ M. S. Anderson, *a.g.e.*, s. 79, 80.

tere'den Hindistan'a giden en kısa yolun geçiş noktasıydı. Bununla birlikte Mısır Fransız kontrolünde olursa, İngiltere'nin Doğu'daki varlığı tehlikeye girecekti. İngiltere, Akdeniz'de zayıftı. Minorca'yı kaybettikten sonra 1800'de Malta'yı işgal edene kadar Cebelitarık Boğazı'nın doğusunda bir üssü dahi yoktu⁵⁹².

Fransa Akdeniz'de güç odağı olmak istiyordu. Rumlar arasında Fransız taraftarı oldukça fazlaydı. Ayrıca Mehmet Ali Paşa'yla ve Mısır'la yakın ilişkileri vardı. Buna rağmen, 1821 yılında Doğu'da uluslar arası bir kriz için hiçbir ülke hazır değildi. İngilizler, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasından yanaydı. Avusturya Başbakanı Metternich de, her türlü isyana karşıydı. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını istiyordu. Ona göre, ayaklanma meşru bir yönetime karşı açık bir isyan tehdidiydi ve İtalya, Almanya ve İspanya'daki muhafazakâr kralların bastırmaya çalıştığı hareketlere eş değerdı. Rum isyanları, Rus müdahalesinin yolunu açmıştı. Bu durum Kutsal İttifak'a zarar verecek bir meselenin ortaya çıkmasına neden olabilirdi. İsyanlara karşı Rus tepkisi de iki türlüydü. Çar I. Aleksander, derin bir muhafazakârlık dönemindeydi ve Balkanlarda büyük devletlerin kurulmasını istemiyordu. Bununla birlikte Rusya, Babıâli ile Eflâk ve Buğdan'ın yönetimine ve Ortodoks Hıristiyanlara karşı sorumluluklara dair antlaşmalar imzalamıştı. Babıâli'nin aldığı tedbirler Rusya'nın ticaretine engel oluyordu. Rusya'nın Avrupa'ya olan hudubat ticaretinin büyük bir kısmı Rus bayraklı Rum gemileriyle yapılıyordu. İsyanlar, denizleri güvensiz hale getirdi. Ayrıca Osmanlı Devleti, Rus gemilerini Boğazlara girişine de izin vermiyordu⁵⁹³. Bununla birlikte I. Aleksander, Avusturya Başbakanı Metternich'in etkisinde kaldığından savaştan çekiniyordu. Her şeye rağmen

---

⁵⁹² P. Graves, *a.g.e.*, s. 1.

⁵⁹³ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 248.

men Rusya, Balkan devletlerini kendi kontrolünde küçük devletlere bölmek de istiyordu⁵⁹⁴.

Ocak 1824 tarihinde, I. Aleksander, Eflâk-Buğdan ile aynı statünün verileceği bir Yunanistan Devleti'nin kurulmasını öneren bir planı Avrupa devletlerine gönderdi. Fakat bu fikir, Avrupalıların çok fazla ilgisini çekmedi. Özellikle İngiltere, planı Rus nüfuzunun Balkanların diğer bölgelerine yayılması olarak gördü. Buna rağmen, Yunanistan'ın kontrolü Rusya'nın öncelikli amacı değildi. Rusya, Eflâk-Buğdan, Sırbistan ve Kafkasya'daki olaylarla daha çok ilgileniyordu. Ekim 1826 tarihinde, Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Akkirman Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmada, Balkan devletleri için en önemli madde, Eflâk-Buğdan ve Sırbistan'ın durumunu düzenleyen maddeydi. Bu maddeyle Rusya, üç eyalet üzerinde koruyuculuk hakkı elde etti⁵⁹⁵.

George Canning, Balkanlar, Mısır veya deniz ulaşımı hatları gibi konularda "Doğu Sorunu"nu bütün yönleri ile ele alan ilk Dışişleri Bakanıydı. İngilizlerin büyük kısmı gibi o da Antik Yunan'a sempati duyuyordu. Kendi dönemiyle birlikte yeni bir İngiliz dış politikası izleyen Canning, 1823 yılında Rumları savaşçı olarak niteledi. Metternich, bu durumu protesto etse de, Metternich'in protestolarını Rumları ya savaşçı, ya da korsan olarak kabul edebileceğini söyleyerek karşıladı. Canning, bir yandan Rumların milliyetlerini iddia ve ispat girişimini, diğer taraftan da Rus entrikalarının ortaya çıkardığı problemleri birbirinden ayırmak için büyük çaba harcadı. Ayrıca Canning, asilerle anlaşmak üzere Türkleri ikna etmeye çalıştı. Sultan II.

---

⁵⁹⁴ H. W. V. Temperley, "The Independence of Greece", *The Cambridge History of British Foreign Policy, 1815-1866*, Volume 2, Cambridge 1923, s. 87, 88.

⁵⁹⁵ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 249, 251.

Mahmut asilerle anlaşmayı kabul etmeyince Canning, bu sefer de Ruslara yöneldi ve Rusların önünü kesmeyle uğraştı. 4 Nisan 1826 tarihinde, Canning'in Petersburg'daki temsilcisi, Rus hükümetiyle Sen Petersburg Protokolü'nü imzaladı. Protokol, İngiltere'nin Osmanlı Devleti ve Rumlar arasında aracılık yapacağını taahhüt ediyordu. Eğer, Sultan bu protokolü kabul etmezse, iki devlet baskı uygulayacaktı. Ayrıca Canning, bu baskıda silahlı gücün de kullanılabileceğini belirtmekteydi. Bununla birlikte her iki devlet, Osmanlı Devleti'nden herhangi bir toprak ve ticari menfaat talebinde bulunmayacağına dair birbirlerine teminat verdi⁵⁹⁶. Bu Protokol'ün kararları Fransa, Avusturya ve Prusya'ya da bildirildi. Fransa, Protokolü kabul ederken, Avusturya ve Prusya reddetti. Osmanlı Devleti'nin, bu Protokolün kararlarını reddetmesi üzerine, 20 Ekim 1827 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya donanmaları tarafından, Navarin'de Osmanlı-Mısır donanması yakıldı. Fakat yeni kurulacak Yunan devleti üzerinde bu üç devlet arasında bir görüş birliği yoktu. Böylece Yunanistan'ın kurulması ve sınırları konusunda yeni planlar devreye girdi. İngiltere'nin yeni Dışişleri Bakanı Duntley'e göre, yeni kurulacak olan Yunan Devleti'nin sınırları Mora'nın dışına çıkmamalıydı. Bu nedenle Duntley, Fransa'ya bir teklifte bulundu. Bu teklife göre, yeni devlet Mora'nın dışına çıkmayacak ve vergi bakımından Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunacaktı. Ancak Fransa bu teklife olumlu bakmadı. Fransa, Atina'nın da yeni devletin sınırları içinde kalmasını istiyordu. Rusya ise, Epir, Girit ve Güney Makedonya'nın da bu sınırlara eklenmesinden yanaydı. Rusya'ya göre Girit, Rumların eline geçtiği takdirde, İngiliz donanmasından gelecek tehlike de uzaklaşacaktı ve İngiltere, Girit'i bir üs olarak kullanamayacaktı⁵⁹⁷. Metternich ise, Navarin

---

⁵⁹⁶ P. Graves, *a.g.e.*, s. 2, 3.

⁵⁹⁷ K. Sadi, *a.g.e.*, s. 35, 36.

Savaşı'nın Rum ve Rus lehindeki bütün sonuçlarını önlemek için elinden geleni yaptı. Metternich, Babiâli'ye Mora'ya idarî muhtariyet vermenin Osmanlı Devleti'nin yararına olduğunu söyledi. Aynı zamanda İngiltere'ye de, Yunanistan'ın İsviçre gibi bir "kanton sistemi" ile yönetilmesini ve bütün devletçiklerin Osmanlı Devleti'ne bağlı olmasını teklif etti⁵⁹⁸. Fakat Osmanlı Devleti, Navarin'de yaşanan olaydan sonra tepkisini göstermek için, Rusya'yla yapılan Akkirman Antlaşması'nı iptal etti ve Boğazları Rus gemilerine kapadı. Bunun üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Rusya bir yandan Osmanlı topraklarında ilerlerken, diğer taraftan da, Osmanlı Devleti'ni uluslar arası bir ortamda paylaşma planlarını gündeme getirdi. Rus orduları Edirne'de beklerken Rusya'nın Paris Büyükelçisi Kont Pozzo di Borgo, "Doğu Sorunu" nun Ruslar tarafından çözümünü içeren bir planı Fransız hükümetine sundu. Buna göre, Rusya Boğazları işgal edecek, Akdeniz ve Karadeniz'de kontrolü sağlayacaktı. İstanbul "serbest bir şehir" olacaktı. Türkiye'nin Avrupa vilayetlerindeki durumu ise, büyük devletlerin katılacağı bir konferansta ele alınacaktı. Fakat bu plan Avusturya, Fransa ve İngiltere tarafından kabul edilmedi⁵⁹⁹.

İngiltere, Fransa ve Rusya 16 Kasım 1828 tarihinde Londra'da imzaladıkları bir Protokolle, Mora Yarımadası'yla kıyıdaki adaları ve Kiklad Adalarını kendi himayelerine aldı. 22 Mart 1829 tarihinde, Londra'da bir protokol daha imzalandı. Bu protokolle birlikte bağımsız Yunanistan kuruldu. Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne bağlılığı ise, yılda ödeyeceği 1,5 milyon kuruşla sınırlandırıldı. Yunanistan bir krallık olacak ve başına bir Hıristiyan Prens getirilecekti. Fakat bu Prens, İngiltere, Fransa

---

⁵⁹⁸ K. Sadi, *a.g.e.*, s. 34 vd.

⁵⁹⁹ S. Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları*, s. 105.

ve Rusya'nın hükümdar ailelerinden herhangi birine üye olmayacaktı. Böylece Yunanistan'ın kuzey sınırları, Doğu'da Volvo Körfezi ile Batı'da Arta Körfezi arasında çizilen bir çizgi oldu. Protokol imzalandığında bu sınırları ne Yunanistan, ne de Osmanlı Devleti kabul etti. Yunanistan topraklarını çok küçük bulurken, Osmanlı Devleti de, verilen toprakları çok büyük buldu⁶⁰⁰. Fakat Osmanlı Devleti, Rusların ilerleyip Edirne önlerine gelmesi üzerine, 14 Eylül 1829 tarihinde bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı. Buna göre, Babiâli, Anadolu'daki bazı toprakları Ruslara bırakıyor, Eflâk'taki kısmi istihkâmını yıkıyor ve uluslar arası Londra Protokolü'nün Yunanistan'a ilişkin kararını kabul ediyordu⁶⁰¹. Böylece Osmanlı Devleti, 1829 Edirne Antlaşması'yla Akkirman Antlaşmasının şartlarını tekrar onaylandı ve Yunanistan'ın özerk statüsünü kabul etti. Bundan sonra İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 3 Şubat 1830 tarihinde, Londra Protokolü imzalandı. Londra Protokolü "Modern Yunan" ulusunun kurulmasındaki en önemli antlaşmaydı. Bu Protokolle Rusya, İngiltere ve Fransa Yunanistan'ın sınır ve yönetim şeklini belirledi. Özellikle İngiltere'nin ısrarlarıyla devletin özerk değil, bağımsız olmasına karar verildi. İngilizler, Atina ile İstanbul'un ilişkilerinin tamamen koparılmasını, Yunanistan'ı Rus kontrolünden uzaklaştıracak bir yol olarak görüyordu. Ruslar özerk bir yönetim tercih etse de, bu durumu kabul etmek zorunda kaldı. Yine İngilizler, Rus nüfuzu kaygılarından dolayı yeni devletin büyüklüğünü olabildiğince sınırlamaya çalıştı. Bununla beraber bu üç devlet kendilerini garantör ilan etti. Böylece Yunan Devleti, Osmanlı Devleti'ndeki Rum nüfusunun 1/4'ü kadar olan 800.000 kişilik bir nüfusla kuruldu⁶⁰². Buna göre, Yuna-

---

⁶⁰⁰ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 185.

⁶⁰¹ W. Sloane, *a.g.e.*, s. 91.

⁶⁰² B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 253.

nistan'ın Kuzey sınırı, Volo-Arta çizgisinin epey güneyine indirilerek, sınır Lamia Körfezi-Sperchios-Aspropotama çizgisi oldu⁶⁰³. 3 Şubat 1830 tarihinde imzalanan ikinci bir Protokolle, Yunan Krallığına Saxe-Cobourg ailesinden Prens Leopold'ün getirilmesine karar verildi. Bu karar aynı gün Prens Leopold'a bildirildi. Fakat Prens, 12 Şubatta verdiği cevapta, Yunan Krallığını kabul edebilmesi için Yunanistan'ın kuzey sınırlarının genişletilmesini ve bazı adaların da Yunanistan'a verilmesini ve Yunanistan'ın dış saldırılara karşı garanti altına alınmasını istedi. Garantör devletler bu istekleri kabul etmeyince, Leopold da Yunanistan Krallığını kabul etmedi⁶⁰⁴. Bu sırada Yunanistan'da bir iç savaş yaşıyordu. Amiral Miaulis, kendi ülkesinin donanmasını yok ederken, Kapodistrias, Nauplia'da kendi yurttaşlarınca öldürüldü. Bundan sonra 13 Şubat 1832 tarihinde Londra Konferansı'nda, Yunanistan irsî bir monarşi ilan edildi ve Yunan hayranı olan Kral I. Lewis'in oğlu Bavyeralı Otto, Yunanistan tahtına geçirildi⁶⁰⁵.

Fransa, İngiltere ve Rusya her ne kadar Yunan hayranı olsalar da Yunanistan'a müdahalelerinde hiçbir şekilde Yunan hayranlığı duygusu etkili olmamıştı. Gerçekte her zaman kendi çıkarlarını gözetiyorlardı. Yunanistan'ın sınırlarının çizilmesi üç devlet arasında yine bir takım tartışmalara yol açtı. Yunanistan sınırları ne kadar denizle çevrilirse İngiltere'nin çıkarlarına o kadar uygundu. Bu nedenle İngiltere, Osmanlı Devleti ile görüşerek 21 Temmuz 1832 tarihinde Kalenderköşk Antlaşmasını imzalattı⁶⁰⁶. Böylece Yunanistan'ın kuzey sınırını tekrar Doğuda Volo ile Batıda

---

⁶⁰³ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 185.

⁶⁰⁴ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 186.

⁶⁰⁵ W. Sloane, *a.g.e.*, s. 92.

⁶⁰⁶ K. Sadi, *a.g.e.*, s. 37.

Arta çizgisi oldu. Yine aynı gün imzalanan bir protokolle Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın kendi iç güvenliğinin gerektirdiği kadar silahlı kuvvete sahip olmasını ve Osmanlı Devleti'nin savaş halinde olduğu devletlerle işbirliği yapmamasını istemiş ise de, Avrupalı devletler bu istekleri Yunanistan'ın bağımsızlığına aykırı gördükleri için kabul etmedi⁶⁰⁷.

Yunanistan'ın isyanlar sonucunda, Avrupalı devletlerin de yardımıyla bağımsızlığını kazanması diğer Balkan ulusları için bir umut oldu. Bundan sonra Balkan milletleri, isyanlar yoluyla Avrupa'da kamuoyu oluşturarak bağımsızlarını kazanma yöntemini izledi. Ayrıca Yunanistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, topraklarını genişletmek ve Megali İdea'yı tamamlamak üzere Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Rumları ve diğer Balkan milletlerini kışkırtarak onlarla birlikte hareket etti.

---

⁶⁰⁷ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 186.

4- Megali İdea* ya Bir Örnek: Girit

Fransız Devrimi ile birlikte yayılan milliyetçilik hareketleri ve bunu sonucunda Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Gayrimüslim halkın bağımsızlık isteği, Çar Petro ile başlayan ve gittikçe şiddetini arttıran Rus kışkırtmaları, bozulan Osmanlı yönetimi ve Rumların kurdukları Eteryia Cemiyeti'nin faaliyetleri Girit halkının huzurunun bozulmasına neden oldu. Bununla birlikte Mora ve diğer adalarda çıkan isyanların da Girit halkı üzerinde olumsuz etkileri oldu⁶⁰⁸. Özellikle 1829 Edirne Antlaşması ve 1830 Londra Protokolü ile Yunanistan Devleti kurulduktan sonra Rumlar, topraklarını genişletmek ve Büyük Yunanistan'ı kurmak için Girit'i Megali İdea'yı gerçekleştirmenin bir parçası olarak gördü.

Girit Adası'nda ilk olarak 1821 yılında Hanya sancağına bağlı Apokorono ve Hanya nahiyesinin dağ köylerinde yaşayan Gayrimüslimler ayaklandı. Bu durum Girit Adası'nın 1821 yılından itibaren bir sorun haline gelmesine neden oldu⁶⁰⁹. 1823 yılında Rumların yaşadığı topraklarda ayaklanmaların iyice şiddetlendiği ve yayıldığı

---

* Megali İdea, başkenti İstanbul olmak üzere Ege Adaları, Batı Anadolu, Karadeniz, Rodos, Girit, Bozcaada, Kıbrıs, Epir, Makedonya, Batı ve Doğu Trakya'yı içine alan Büyük Helen İmparatorluğu'nu ifade etmektedir. Ayrıca Yunanca'da sıfatlar, isimleri cinslerine göre çekerler. Yunanca'da *idea* kelimesi dişil olduğundan onu niteleyen sıfat megalos/i/o ise, megali şeklinde çekilir. Oysa Kelime(*idea*) dişil iken, sıfat(*megali*) çoğunlukla nötr olarak(*megalo*) çekilmiş haliyle kullanılmıştır. Dolayısıyla yaygın olarak kullanılan Megalo İdea yanlış bir kullanımdır.

⁶⁰⁸ Cemal Tükin, *İ.A.*, "Girit" md., Diyanet Vakfı Yayınları, s. 89.

⁶⁰⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 8, Ankara 2000, T.T.K. Yayınları, s. 118.

sırada, özellikle, Mora Yarımadası'ndaki Rum isyanı, diğer bütün adalarda olduğu gibi, Girit Adası'nda da hızla yayıldı ve katliamlara neden oldu. Bu durum karşısında tam bir önlem alamayan Osmanlı Devleti, Rumlara devlete bağlılıktan ayrılmamaları konusunda öğütlerde bulunmakla yetindi. Fakat Rum eşkıyası rahat durmayarak İzmir'e dâhi saldırdı. Bu durumda önlem olarak İzmir Muhafızı Hasan Paşa, bu eşkıyayı Girit'e sürdü, fakat Girit eşkıyası nedeniyle ayaklanmalar daha da şiddetlendi. Kandiye ve Hanya Muhafızları Şerif ve Lütfullah Paşa ile Resmo Muhafızı Osman Haşim Paşa asilere karşı yetersiz kaldıklarından çareyi, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın kendilerine yardıma gelmesinde gördüler⁶¹⁰. İsyanlara Rumlar bireysel katılmadı ve geniş çaplı katılımları oldu. 1823 yılında, Rum asiler tarafından tehdit edilen Kisamo ve Salina kazalarında, 16.000 Rum, Müslümanlar üzerine saldırdı ve saldırılardan kaçamayan herkesi öldürdü. Kisamo kalesinin teslim olduğu ve Müslümanların katledildiği haberini alan Salina Müslümanları kaçmak istese de, kaçış yolunda saldırıya uğrayınca ağır kayıplar verdi⁶¹¹. Özellikle 1825 yılındaki ayaklanma oldukça kanlı geçti⁶¹². Mayıs 1829 tarihinde, 5 bini aşan Giritli Rum asiyle üç gün boyunca mücadele edildi. Bunun üzerine bütün savaşlarda asiler perişan olarak dağlara kaçmak zorunda kaldı. Bütün bu savaşlarda elde edilen başarıda Mısır askerinin ve Mısır askeri Başbuğu Mustafa Paşa'nın payı büyüktü⁶¹³. Temmuz 1829 tarihinde, Rumlarla silah bırakmaları için görüşmeler yapıldı. Fakat Rumlar, anlaşmadan yana

---

⁶¹⁰ BOA, 904/ 39704, HAT

⁶¹¹ BOA, 919/39979-A, HAT

⁶¹² İhsan Ilgar, "Girit'i Nasıl Kaybettik?", *Tarih Hayat Mecmuası*, C. 1, S. 2, İstanbul 1970, s. 75.

⁶¹³ BOA, 1020/42612-B, HAT

değildi. Hatta görüşmeler sırasında hazır bulunan İngiliz kumandanı dahi Rumların haksızlığını ve uyuşmazlığını dile getirmek zorunda kaldı. Bütün baskılara rağmen, Rumlar uzlaşmayarak isyanlara devam etti⁶¹⁴.

Giritli Rumlar, Yunanistan'ın bağımsızlığını onaylayan 1829 ve 1830 Londra Protokolü'nde Yunanistan'ın sınırları belirlenirken, Yunanistan'a bağlanmak istedi, fakat bu istekleri Büyük Devletler tarafından kabul edilmedi⁶¹⁵.

1840 Londra Antlaşması ile Mehmet Ali Paşa Girit'ten çekilince Giritli Rumlar, 1841 ve 1858 yıllarında tekrar ayaklandı. Zira 1856 yılında Girit'te büyük değişiklikler yapılmıştı. Bu tarihten itibaren Girit Adası'nın Hıristiyan halkı büyük mülkler edinmeye başladı. Bununla birlikte Rumlar, Rusların da desteğiyle Girit'teki diğer Hıristiyan milletleri her fırsatta kışkırtmaya çalıştı. Osmanlı Devleti, Girit'teki durumun ciddiyetini tam olarak anlayamamıştı. Babiâli, Girit'teki iç huzurun iyi valilerle çözülebileceğini düşünüyordu. 1858 yılı isyanından sonra Girit Valisi Veli Paşa'yı geri çağırarak yerine Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa'yı gönderdi. Ahmet Paşa'dan sonra sırasıyla, Sami Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve İsmail Paşa Girit'e vali olarak gönderildi. Fakat Eflâk ve Buğdan'ın imtiyazlarının genişletilmesi, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlık mücadelesi ve Lübnan Hıristiyanlarının Büyük Devletlerin yardımıyla muhtariyet kazanması Girit Hıristiyanlarının da umutlanmasına yol açtı⁶¹⁶. 1856 yı-

---

⁶¹⁴ BOA, 1019/42600-U, HAT

⁶¹⁵ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 280.

⁶¹⁶ E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 7, Ankara 2003, T.T.K. Yayınları, s. 19.

İndan sonra, Ada'daki durum iç huzuru koruma çabalarının ötesinde, Batılı Devletleri de ilgilendiren uluslar arası bir sorun haline geldi⁶¹⁷.

1864 yılında Yedi Ada Yunanistan'a verildi. Bunun üzerine Rumların yaşadığı bütün adaları elde ederek " Büyük Yunanistan"ı kurmak isteyen Rumlar, Girit'teki faaliyetlerini arttırdı. Rusya'nın Hanya Konsolosunun da desteğiyle Rumlar, 1866 yılında geniş katılımlı bir isyan çıkarttı⁶¹⁸. Her fırsatta Rumları destekleyen Ruslar ise, bu isyan sırasında da Rumların yanında yer aldı⁶¹⁹. Rusların Girit isyanlarındaki rolü dünya kamuoyu tarafından da yakından takip edilmekteydi. 1866 yılında, Patrie Gazetesi'nin haberine göre, Girit'teki asileri tahrik eden Rusya'ydı⁶²⁰. Rusya'nın etkinliğini arttırması sonucu diğer devletler de Girit'teki gelişmelere seyirci kalamadı ve müdahale etmek için fırsat kolladı. İngiltere, Fransa, Avusturya, İtalya, Rusya ve Amerika Girit'in Suda ve Hanya limanlarına birer kıta vapur gönderdi⁶²¹. Böylece Büyük Devletler, 1866 yılında Girit'i bir "Akdeniz Sorunu" haline getirdi⁶²².

Girit Valisi İsmail Paşa, Hanya'da Girit Rumlarına yönelik yayınladığı beyanname, halkın şikâyetlerini ifade etmekte serbest olduklarını, fakat entrika ve kışkırtmalara kapılmadan bunları ılımlı bir şekilde ifade etmeleri gerektiği şeklinde uyarıda bulundu. Ancak Rumlar, şikâyetlerini Girit valisi yerine Girit'teki Büyük Dev-

---

⁶¹⁷ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 279.

⁶¹⁸ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 280.

⁶¹⁹ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 7, s. 21.

⁶²⁰ Tasvir-i Efkâr, 418/1-2, 23 R 1283

⁶²¹ Tasvir-i Efkâr, 428/3, 5 C 1283

⁶²² Tasvir-i Efkâr, 433/2, 25 C 1283

letlerin konsoloslarına yapmaya devam etti. Buna göre Rumlar, vergilerin azaltılması, vergi usullerinin iyileştirilmesi, ürün nakli için yolların yapımı, Hıristiyanlar aleyhine olan adalet sisteminin iyileştirilmesi, okul ve hastane açılması, kanun önünde eşitliğin, dinsel hoşgörünün ve serbest belediye seçimlerinin sağlanması gibi isteklerde bulundu. Osmanlı Devleti'nin bu istekleri kabul etmemesini bahane eden Girit Genel Meclisi, 2 Eylül 1866 tarihinde aldığı kararla, Girit Adası üzerindeki Osmanlı egemenliğini ilga ettiğini ve Ada'nın Yunanistan'a ilhak edildiğini bildirdi⁶²³. Bunun üzerine, Ekim 1866 tarihinde, Girit'ten göçler arttı. Yalnız Müslüman aileler değil, Hıristiyan aileler de göçmek zorunda kaldı. Bu tarihte, bir kaç yüz Giritli Hıristiyan aile İzmir'e göçerken, Yedi Adalara ve diğer bazı yerlere de çok sayıda Hıristiyan aile göç etti⁶²⁴.

1867 yılında Osmanlı Devleti, Girit meselesi hakkında Avrupa devletlerinin tarafsız kalması gerektiğini vurguladı, hatta bu tutumunu Rusya'nın resmi gazetesi gibi çalışan Journal de Petersburg'da ilan etti⁶²⁵.

Büyük Devletlerin Girit'e yönelik politikalarına gelince, Rusya en başından beri Girit isyanlarını desteklemekteydi. Fransa, Girit isyanları sırasında Belçika'yı ilhak etmeye hazırlandığı için Girit'in Yunanistan'a verilmesinden yanaydı. Gazete de Levant'ta, Girit'in Yunanistan'a terkinin Fransa tarafından Osmanlı Devleti'ne tavsiye edildiği şeklinde haberler çıktı, fakat daha sonra Fransa, bu haberi yalanladı⁶²⁶.

---

⁶²³ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 281.

⁶²⁴ Tasvir-i Efkâr. 429/1-1, 8 C 1283

⁶²⁵ Tasvir-i Efkâr, 449/1-3, 29 Ş 1283

⁶²⁶ Tasvir-i Efkâr, 470/2, 21 ZA 1283

Siyasi birliklerini tamamlamaya çalışan İtalya ve Prusya da, Fransa'yı destekliyordu. İngiltere ise, Akdeniz siyasetini milliyetçilik esaslarına göre değil de, milli çıkarları üzerine kurduğundan büyük bir Yunanistan kurulmasından yana değildi. Bunun yerine, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasını tercih ediyordu. Bu nedenle Girit isyanları karşısında Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldı⁶²⁷. Hatta Girit isyanlarına katılan pek çok asi, İngiltere'ye giderek Girit'in Yunanistan'a verilmesi konusunda yardım istedi. Fakat İngiltere bu isteği reddetti⁶²⁸. İngiltere'nin aksine Avusturya, Girit'in Yunanistan'a terkini istiyordu ki Avusturya'nın yarı resmi yayın organı bir gazete, Avusturya'nın Osmanlı Devleti'nin aleyhine olduğu ve Girit'in Yunanistan'a terki fikrine yanaştığını doğrulamaktaydı⁶²⁹. Nitekim Girit'in Yunanistan'a verilmesi için Babiâli'ye tavsiye niyetinde Fransa, Rusya, Prusya ve Avusturya tarafından ortak bir nota düzenlendi. Ancak bu nota, İngiltere'nin reddetmesinden dolayı Babiâli'ye iletilmeden geri çekildi⁶³⁰. Yabancı basın da, İngiltere'nin Girit siyasetine ilgi göstermekteydi ve İngiltere'nin Ada'daki ağırlığı üzerinde durmaktaydı. İtalya isimli bir gazetenin yayınladığı yazıda; "İstanbul'daki İngiltere nüfuzunun Girit meselesinde de üstün geleceği sanıldığı, Lord Lines'in Girit'in Yunanistan'a karşı çıkıp, buranın da bir Sisam Adası gibi "irade-i müfreze" tahtına alınmasını istediği, böylece istediği bir kişiyi oraya "bey" olarak atamak istediği" belirtilmekteydi⁶³¹.

---

⁶²⁷ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 7, s. 22.

⁶²⁸ Tasvir-i Efkâr, 474/2-3, 5 Z 1283

⁶²⁹ BOA, 157/6, HR. SYS.

⁶³⁰ Tasvir-i Efkâr, 475/2, 8 Z 1283

⁶³¹ Tasvir-i Efkâr, 482/2, 16 M 1284

Bu arada Yunanistan boş durmuyor, isyanları teşvik ve asilere yardım için elinden geleni yapıyordu. Yunanistan, Ada'daki asileri desteklemek için kendi vapurları ile Girit'e asi göndermekteydi. Bir Yunan vapuru 700 kişiden oluşan bir asi grubunu Girit'e çıkardı⁶³². Osmanlı Devleti ise, Girit'teki isyanların devam etmesi ve olayların önüne geçilememesi üzerine 10 Ocak 1868 tarihinde yayınladığı bir fermanla, Girit'e geniş bir "özerklik statüsü" verdi. Özerklik ile ilgili fermana rağmen, Girit sorunu çözülemedi. Girit sorununu çözmek için öncelikle Yunanistan sorununu çözmek gerekiyordu. Bu amaçla Osmanlı Devleti, 4 Aralık 1868 ve 11 Aralık 1868 tarihlerinde Yunanistan'a bir ultiमतom verdi. Ancak Yunanistan'dan olumlu bir cevap alamayan Osmanlı Devleti, 16 Aralık 1868 tarihinde, Yunanistan ile tüm diplomatik ilişkilerini kestiğini açıkladı. 9 Ocak 1869 tarihinde ise, Büyük Devletlerin girişimiyle Paris'te bir kongre toplandı ve kongrede Osmanlı Devleti'nin haklı olduğu kararı alındı. Bu karar, 20 Ocak 1869 tarihinde bir bildirge ile Yunanistan'a iletildi. Böylece Büyük Devletlerin garantisi altına alınan Girit sorunu bir süreliğine kapandı⁶³³. Fakat Rusya'nın Rumları kışkırtması ve himayesi devam etti. International Gazetesi'nin iddialarına göre, ele geçirilen Girit eşkıyası üzerinden çıkan evraktan Rusya'nın bunlara yardım ettiği anlaşılmaktaydı⁶³⁴. Yine Tuquie Gazetesi'nin, Presse Gazetesi'nden alıp yayınladığı makalede: "1856 ahitnamesini imzalayan devletlerin taahhüdü altında olarak Girit'in uygun meblağ karşılığında Yunanistan'a terk edilmesi hakkında Rusya'nın bir tasarısının bulunduğu ve bunu Avusturya'ya teklif ede-

---

⁶³² Tasvir-i Efkâr, 480/2, 2 M 1284

⁶³³ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 284.

⁶³⁴ Tasvir-i Efkâr, 692/2, 19 L 1285

ceği”⁶³⁵ yer almaktaydı. Bu sırada Yunanistan, Girit’teki nüfus üstünlüğünü elde etmek için Rum nüfusunu arttırma çalışmaları başlattı ve 1869 yılı Mart ayında, sadece iki hafta içinde Yunanistan’dan Girit’e 2190 göçmen geri döndü⁶³⁶.

177-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda, Ermeni sorununda olduğu gibi, Girit sorunda da bir İngiliz-Rus mücadelesi başladı. Girit sorununda İngiltere’yi harekete geçiren ise, Ayastefanos Antlaşması oldu. Çünkü bu antlaşmanın 15. maddesine göre, Osmanlı Devleti Girit’teki özerklik statüsünü genişletecek ve bu konuda aldığı önlemleri uygulamadan önce, Rusya’ya danışacaktı. Böylece Rusya dolaylı da olsa Girit üzerinde bir kontrol sağlayacaktı. Bu durumdan rahatsız olan İngiltere, Berlin Antlaşması’yla bu maddeyi kaldırtmış ve yerine 23. maddeyle, 1868 özerklik planının uygulanması ve bu konuda Osmanlı Devleti’nin devletlere bilgi verme esasını getirtmişti. Fakat Yunanistan’ın Girit Rumlarını tahrik etmesiyle 1878 yılında isyanlar devam etti. Bu isyanları bastırmak isteyen Osmanlı Devleti, Halepa Antlaşması’nı imzalamak zorunda kaldı. 25 Ekim 1878 tarihinde imzalanan Halepa Antlaşması, 1868 yılında verilen özerklik haklarını genişletmekte ve Ada’nın yeni anayasası olarak kabul edilmekteydi. Antlaşmanın başlıca maddeleri şu şekildedir⁶³⁷:

1- Girit Genel Valisi beş yıl süreyle tayin edilecek; Genel Vali, Müslüman veya Hıristiyan olabilecektir. Müslüman olduğu takdirde Hıristiyan bir yardımcısı, Hıristiyan olduğu takdirde bir Müslüman yardımcısı bulunacaktır.

---

⁶³⁵ Tasvir-i Efkâr, 694/2, 26 L 1285

⁶³⁶ Tasvir-i Efkâr, 707/2, 16 Z 1285

⁶³⁷ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 8, s. 119.

2- Vilayet Genel Meclisi, 80 üye içine alacak; bunlardan 49'u Hıristiyan, 31'i Müslüman olacaktır. Meclis yılda bir defa toplanacak mahalli ihtiyaçlar hakkında kararlar verebilecektir.

3- Memurlar tercihen yerliler arasından seçilecektir.

4- Rumca, Türkçe gibi resmi dil olarak kabul edilecektir.

5- Vergi gelirlerinin fazlası Ada'nın amme hizmetleri için kullanılacaktır.

6- Kâğıt paranın tedavülü yasak olacak, basın hürriyeti sağlanacaktır.

Halepa Antlaşması'ndan sonra Girit valiliğine getirilen Fotiyadis, Yunanlılık politikasıyla kendi adamlarını göreve getirdi ve Türklere karşı asileri korudu. Anderya Kakori'nin başkanlığında toplanan asiler, Girit'in Yunanistan'a ilhakını amaçlıyor ve Hıristiyanlık propagandasıyla halkı isyana teşvik ediyordu⁶³⁸.

1882 yılında Babıâli, bir layiha hazırlayarak, "Girit'e tayin edilecek valilerin Müslüman olmamaları halinde İslam adabını bilen bir Hıristiyan olması gerektiğini, Girit'te bulunan Rum asıllıların Yunanistan ile sıkı ilişkiler içinde olduklarını, Girit'te yaşayan Müslümanların eğitime önem verilmesini ve eğitim ihtiyaçlarının temin edilmesinin gerekliliğini"⁶³⁹ vurgulamışsa da, Rum valiler tarafından pek önemsenmedi. Zira dış baskılar ve tahrikler devam etmekteydi. Bu dönemde özellikle İngiltere'nin Girit politikasında değişiklikler oldu. O güne kadar Girit'in Osmanlı Devleti'nde kalmasını savunan İngiltere taraf değiştirdi. Girit Meclisi'nde bulunan Müslüman vekiller tarafından Babıâli'ye gönderilen telgrafta, İngilizlerin tahrikleri ve Girit'te

---

⁶³⁸ İ. Ilgır, *a.g.m.*, s. 81.

⁶³⁹ BOA, 5/45, Y. PRK. UM.

bir Prenslük kurarak Girit'i Yunanistan'a ilhak etme niyetinde oldukları⁶⁴⁰ açıkça belirtilmiştir. Özellikle 1885 yılında Doğu Rumeli'nin ve Bulgaristan'ın birleşmesi, Giritli Rumları harekete geçirdi. Rumlar, Girit'in Yunanistan'a ilhak edilmemesi halinde Halepa Antlaşması'nın muhtariyet hükümlerinin genişletilmesini istedi. Ayrıca Hıristiyan meclis azaları, meclisi terk ederek çalışmalarını önlemek ve böylece genel bir karışıklık çıkarmak istedi⁶⁴¹. Yine Rumlar, Babiâli'den Girit isyanı sırasında halkı kışkırttığı için kapatılan Arkadi Gazetesinin yeniden açılmasını talep etti, fakat bu istekleri Babiâli tarafından reddedildi⁶⁴². Bununla birlikte Babiâli tarafından, Girit Valisi ve Girit İdare Meclisi'nin devlet menfaatlerine uygunsuz hareketlerde buldukları⁶⁴³ tespit edildi. Görüldüğü gibi Rumların bütün amacı, huzursuzluk ve kargaşa ortamı yaratarak Müslüman halkın kendine olan güvenlerini yitirmelerini, olaylardan yılmalarını sağlamaktı. Bu ortam içinde Girit'teki Müslümanların can ve mal güvenliklerinin kalmadığı gibi keder ve ümitsizliğe düştükleri⁶⁴⁴ de bilinmekteydi. Ayrıca Osmanlı yöneticileri de, Müslüman halka haksızlık yapmaktaydı. Nitekim Girit Vali Müşaviri Abdülvehhab Paşa'nın Müslümanların hukukunu korumada kayıtsız kaldığı kanıtlandığından Siroz Mutasarrıflığı'na ve İbrahim Paşa'nın da Girit Vali Müşavirliği'ne atanmasına karar verildi⁶⁴⁵.

---

⁶⁴⁰ BOA, 114/30, Y. EE.

⁶⁴¹ BOA, 491//17, A:}MKT. MHM.

⁶⁴² BOA, 1431/24, DH. MKT.

⁶⁴³ BOA, 13/49, Y. PRK. UM.

⁶⁴⁴ BOA, 13/9, Y. PRK. AZJ.

⁶⁴⁵ BOA, 41/37, Y. A. RES.

Girit'te ara sıra yatışan isyanlar, 1889 ve 1890 yıllarında yeniden şiddetlendi. Girit isyanlarında İngiliz, Yunan ve Rus tahriklerinin rol oynadığı⁶⁴⁶ herkes tarafından bilinse de, İngilizlerin Girit'teki entrikaları Padişahı tedirgin ediyordu⁶⁴⁷. Times gazetesi Viyana muhabiri, Girit Müslümanlarının İngiliz himayesini talep ettiklerini, Hıristiyanların çoğunun ise, Yunanistan'a ilhak arzusu içinde olduklarını yazmaktaydı. Bununla birlikte, İngiltere'nin Girit üzerindeki planları Fransa'nın hoşuna gitmiyordu. Mösyö Şinel, Girit isyanlarının İngiliz entrikası olmasından dolayı Fransa Hükümetinin Girit sularına savaş gemileri göndereceğine ilişkin Babıâli'ye bir mektup gönderdi⁶⁴⁸. Yunanistan ve Girit'teki Rumlar, birleşmeyi kolaylaştırmak için, Müslümanları göçe etmeye zorluyor ve bunun yaparken de Avrupa'nın aracılığını istiyordu⁶⁴⁹. 1890 yılı başlarında, Atina'daki Girit isyancıları bir komite kurup sınırı aşarak ihtilal yaptıracakları yönünde Hıristiyan halkı kışkırtmaktaydı⁶⁵⁰. Girit'te Hıristiyanların toplanmalarından dolayı Müslüman halk korkuya kapıldı. Bunun üzerine vilayete iki tabur asker gönderilerek isyanlar bastırıldı⁶⁵¹. Her zaman toplumsal barışı sağlamaya çalışan Osmanlı Devleti, Ağustos 1891 tarihinde, Girit olaylarından dolayı mahkûm olanları affettiğini açıkladı⁶⁵². Fakat Girit sorunu çözülecek gibi görünmüyordu. Girit'teki Müslümanlara eziyetler ve katliamlar devam etmekteydi. Yuna-

---

⁶⁴⁶ BOA, 12/34, Y.PRK. HR.

⁶⁴⁷ BOA, 15/35, Y. PRK. TKM.

⁶⁴⁸ BOA, 12/32, Y. PRK. HR.

⁶⁴⁹ BOA, 15/54, Y. PRK. UM

⁶⁵⁰ BOA, 16/27, Y. PRK. UM.

⁶⁵¹ BOA, 14/10, Y. PRK. HR.

⁶⁵² BOA, 22/88, Y. PRK. BŞK.

nistan, Giritli Rumları isyana teşvik ve tahrik ederken, Yunanistan'a iltica eden Giritli asiler de Yunanistan'ı müdahale etmeye davet ediyordu⁶⁵³. Zira Daily News gazetesinin iddialarına göre Yunanistan, 1889 yılından beri lağvedilen Girit'teki imtiyazlarını talep etmekteydi⁶⁵⁴. Yapabilecekleri çok fazla bir şeyleri olmayan Müslümanlar bütün eziyetlere karşı, konsolosluklara bir nota verdi⁶⁵⁵, fakat bir sonuç alamadılar. II. Abdülhamit ise, Balkanlar'da isyan çıkan diğer bölgeler gibi Girit'i de gözden çıkarılmış, kaybedilecek toprak olarak görüyordu. 1894 yılında Ada'nın Müslüman ve Hıristiyan halkı arasındaki silahlı çatışmalar devam etti. Babiâli'ye göre, Mahmut Celalettin Paşa'nın memuriyetinde bulunan Girit'te, Yunanistan tarafından tahrikler olmadıkça buradaki Rumların isyan çıkarma ihtimali yoktu⁶⁵⁶. Bununla birlikte, Girit'teki Yunan konsolosunun teşvikiyle Rumlar, bazı isteklerde bulunmak üzere toplantılar düzenledi⁶⁵⁷. Ayrıca Ada'da Manousos Koundouros liderliğinde kurulan İhtilal Cemiyeti de, 1895 yılında Osmanlı Devleti'nin Ermeni olayları ile uğraşmasını fırsat bilerek, Yunanistan'ın da desteği ile daha geniş haklar istediğini açıkladı⁶⁵⁸. Fakat Ada'daki Müslümanların hakları gözetilmiyordu. Özellikle alınan yeni ıslahat kararları gereğince Girit Meclis-i Umumi azalarının belirlenmesinde Müslümanların görevlerinin dikkate alınmaması Girit Müslümanlarını harekete geçirdi ve kendileri-

---

⁶⁵³ BOA, 28/70, Y. PRK. TKM.

⁶⁵⁴ BOA, 22/15, Y. PRK. TKM

⁶⁵⁵ BOA, 27/98, Y. PRK. UM.

⁶⁵⁶ BOA, 30/48, Y. PRK. TKM.

⁶⁵⁷ BOA, 279/71, Y. A. HUS.

⁶⁵⁸ Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, Ankara 2000, T.T.K. Yayınları, s. 139.

nin de dikkate alınmaları için dilekçe yazıp şikâyetle bulundular⁶⁵⁹. Yine de Müslümanların hayal kırıklığı gün geçtikçe artmaktaydı. Nitekim Hanya önüne gelen İngiliz zırhlısının büyük bir istimbotunun Goyna Manastırı önüne gelerek papazlarla görüştükları yönündeki haberler, Müslüman halkı umutsuzluğa düşürdü. Oysa İngiliz zırhlısı Giritli Rum asileri cesaretlendiriyordu⁶⁶⁰. Asiler arkalarında kamuoyu oluşturmayı başarmıştı. Her yerden asilere yardım geliyordu. Sakız'da, Yunan konsolosu Girit isyanları için gizlice yardım toplarken⁶⁶¹, Romanya, Sırbistan, Rusya ve Batum'daki Rumlar da, Giritli asiler için yardım ve gönüllü toplamaya başladı. Bununla birlikte, İstanbul ile Batum civarındaki Poti'de cemiyetler kuruldu⁶⁶². Bununla da yetinmeyen Rumlar ve Patrik İzmirliyan, Amerikalıları Girit isyanına destek vermeye davet etti⁶⁶³. Buna karşın Osmanlı Devleti, Girit'i her ne kadar kaybedilmiş topraklar olarak görse de, Müslümanlar için bazı girişimlerde bulundu ve Girit'teki Müslümanların uğradığı zulme son verilmesi için İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisiyle görüştü⁶⁶⁴.

1896 ve 1897 yıllarında Kandiye ve Hanya'da Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında çıkan çatışmalar üzerine İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında çıkabilecek bir savaşa engel olmak için müdahale kararı aldı. Fakat Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasındaki bir savaşa engel olamadılar. Bunun

---

⁶⁵⁹ BOA, 146/99, Y. MTV.

⁶⁶⁰ BOA, 50/39, Y. EE.

⁶⁶¹ BOA, 35/20, Y. PRK. UM.

⁶⁶² BOA, 356/3, Y. A. HUS.

⁶⁶³ BOA, 65/65, HR. SYS.

⁶⁶⁴ BOA, 23/36, Y. PRK. HR.

üzerine 2 Mart 1897 tarihinde Avrupalı Devletler, Atina'ya bir nota vererek şu isteklerde bulundu⁶⁶⁵ :

- 1- Girit hiçbir surette Yunanistan'a verilmeyecektir.
- 2- Osmanlı İmparatorluğunun mülki tamamlılığı Avrupalılarca garanti edilmiştir. Girit için özel bir idare kurulacaktır.
- 3- Yunanlılar, Girit'ten deniz ve kara birliklerini çekeceklerdir.
- 4- Bu kuvvetlerin çekilmediği görülürse zor kullanılacaktır.

Osmanlı Devleti, Yunanistan ile yaptığı savaşı kazansa da İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın isteği üzerine 18 Aralık 1897 tarihinde Girit'in muhtariyetini ilan etmek zorunda kaldı. Fakat Almanya ve Avusturya bu karara katılmadı. Girit'e verilen Muhtariyetin başlıca esasları şunlardır⁶⁶⁶:

- 1- Girit, Osmanlı hâkimiyetinde tarafsız ve muhtar bir vilayettir.
- 2- Bu vilayetin başında Padişahın beş sene süreyle ve devletlerin onayı ile tayin edeceği bir vali bulunacaktır.
- 3- Müslümanların emniyeti sağlandıkça Türk askeri Ada'dan çekilecektir.
- 4- Her sene Osmanlı hazinesine maktu bir vergi verilecektir.

Muhtariyet ile birlikte Yunan Kralının oğlu Prens George, Girit'e Vali tayin edildi. Böylece hem Osmanlı Devleti'nin Ada'daki fiili varlığı sona erdi, hem enosis gerçekleşti, hem de megali idea'ya bir adım daha yaklaşıldı⁶⁶⁷. Muhtariyetin ilanının

---

⁶⁶⁵ İ. Ilgar, *a.g.m.*, s. 84.

⁶⁶⁶ İsmail Hakkı Danişmend, *İzahlı Osmanlı Kronolojisi*, C. 4, İstanbul 1955, s. 341.

⁶⁶⁷ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 563.

dan sonra bazı Müslümanlar, Girit'teki yabancı askerler tarafından tutuklanarak Selanik'e gönderildi⁶⁶⁸. Bununla birlikte, Prens George'un Girit'e gelişindeki karşılama töreninde, Osmanlı Sancağı diğer bandıraların yanına konulmadı⁶⁶⁹. Prens George'u kabul etmeyen ve can güvenlikleri olmayan Giritli Müslümanlar, özellikle Kandiye'deki Müslümanlar göç etmek zorunda kaldı. Evlerini, yurtlarını terk etmek zorunda kalan Müslümanların göç etmesi, Girit Hazinesine zarar verecek olmasına rağmen asayişin lehinde görüldü⁶⁷⁰.

Girit'te, 1899 yılından itibaren, Venizelos tarafından yeni bir anayasa kabul edildi. Artık Girit'e ait bir bayrak ve posta pulu vardı. Ayrıca bir de polis teşkilatı kuruldu⁶⁷¹. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak ettiği gün, Girit Milli Meclisi Ada'nın Yunanistan'a katıldığını ilan etti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, "Girit Adasının Yunanistan'a ilhakı için Girit Milli Meclisinde verilen kararın tatbikinin uygun olmayacağını ve statü'konun korunması gerektiğini" bildirerek alınan kararı protesto etti⁶⁷². Babıâli, Doğu Rumeli ve Bosna-Hersek konusunda büyük fedakârlık yapıldığını, fakat Girit'in Yunanistan'a ilhakını asla kabul edemeyeceklerini açıkladı. Yine de Temmuz 1909'da İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya Girit'te bulunan bütün

---

⁶⁶⁸ BOA, 53/31, Y. PRK. BŞK.

⁶⁶⁹ BOA, 37/90, Y. PRK. AZJ.

⁶⁷⁰ BOA, 41/61, Y. PRK. TKM.

⁶⁷¹ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 8, s. 125.

⁶⁷² BOA, 44/54, Y. PRK. TKM.

askerlerini geri çekme kararı aldı. Sadece Suda Limanı'nda Müslüman halkı korumak için dört küçük savaş gemisi bırakıldı⁶⁷³.

Girit sorunun çözümü 1913 Londra Antlaşması'yla gerçekleşti. Londra Konferansı'nın başında Türk heyeti, Girit'ten ve adalardan vazgeçilmeyeceğini bildirirse de, Konferans sonunda Türk heyeti başkanı Reşit Paşa: "Başka hiçbir Ege Adası'nın talep edilmeyeceğine dair garanti verilmesi halinde, Osmanlı Devleti'nin Girit üzerindeki haklarının Büyük Devletlere bırakabileceğini" açıkladı. 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması'nın 4. maddesinde, "Sultan'ın Girit üzerindeki haklarını bağlaşıklara bıraktığı" belirtildi. Böylece Büyük Devletlere bırakılan Girit'in, kısa bir süre sonra, 14 Aralık 1913 tarihinde Yunan Kralı tarafından Yunanistan'a katıldığı ilan edildi.⁶⁷⁴

Ege Denizi'nin güney sınırını belirleyen ve Doğu Akdeniz'de Kıbrıs'tan sonra en büyük ikinci ada olan Girit, stratejik bir konuma sahiptir. 19. Yüzyıla kadar huzurlu insanların yaşadığı ada olarak bilinen Girit, 1821 Mora isyanından sonra huzursuz ve sorunlu bir bölge haline gelmiştir. Özellikle Yunan devleti kurulduktan sonra, Yunanlılık propagandasının ve Megali İdea'nın merkezi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin hem iç, hem de dış sorunlarının odağı olan Girit, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'na da zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte Girit, Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti ve Yunanistan'a karşı izledikleri dış politikada belirleyici rol oynamıştır. Avrupalı Devletler, kendi çıkar dengeleri doğrultusunda Rumların isyanlarını ve Yunanistan'ın Girit'le birleşme hayalini desteklemiştir.

---

⁶⁷³ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s . 628.

⁶⁷⁴ A. N. Adıyeke, *a.g.e.*, s. 296.

Yunanistan'la birleşmeye giden bu süreçte, Girit'in Müslüman Türk halkı çok acılar çekmiş ve evlerini terk ederek Ada'dan kopmak zorunda kalmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin gözden çıkarılmış topraklarından biri olan Girit, devletteki çözülüşün de en açık göstergesi olmuştur. Zira Osmanlı Devleti, 1897 Savaşı'nı kazansa da Girit'i elinde tutacak gücü kendinde görememişti. Yunanistan'ın gözünde Girit, Enosis'in ve Büyük Yunanistan'ın bir parçasıydı ve Osmanlı Devleti bunu tanımak zorundaydı. Osmanlı Devleti, Avrupalı Devletlerin de baskısıyla Ada üzerindeki haklarından vazgeçerek önce Girit'in muhtariyetini, sonra da Yunanistan'a ilhakını tanımak zorunda kaldı. Böylece Girit'le başlayan ve Kıbrıs'a kadar uzanan *Megeli İdea* propagandasının ilk adımı atıldı. 1913 yılında Yunanistan'a katılan Girit, belki de kendini hiçbir zaman Yunanistan'a ait hissetmedi? Yunanistan'la birleşmesinden yetmiş yedi yıl sonra Girit halkı tarafından yayınlanan *Bağımsızlık Bildirisi* bunu kanıtlar niteliktedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ROMEN ULUSALCILIK HAREKETİ

Tuna Prenslikleri'nden Romanya Krallığı'na Romenler

Romenlerin aslı, Tırak asıllı bir kavim olan Daklara dayanmaktadır. Fakat Türk boyları ve Romalılarla karışarak Romalılaştırmışlardır. Bugünkü adları Roma'dan gelen Romenlerin konuştuıkları dil de Latin kökenlidir. Romenler, bugünkü Romanya'nın güneyini ve doğusunu oluşturan Eflâk, Buğdan ve Besarabya bölgelerinde iki ayrı voyvodalık halinde oturuyordu. Güneyde Eflâk ve Kuzeydoğu'da Buğdan bulunmaktaydı. Ayrıca Osmanlılar Romenler için, Eflâk yerine Ulah ismini de kullanmaktaydı⁶⁷⁵.

Osmanlı Devleti, Eflâk ve Buğdan'ı⁶⁷⁶ ele geçirmeden önce de bu topraklar yarı bağımsız devletler halindeydi. Osmanlı Devleti, 1391 yılında Eflâk'ı ve 1461 yılında da Buğdan'ı yönetimi altına aldıktan sonra da bu devletler, yarı bağımsız yönetim şekillerini korumaya devam etti. Eflâk ve Buğdan, Osmanlı hâkimiyetini tanımak ve devlete belirli bir vergi vermekle beraber, voyvoda⁶⁷⁷ denilen yerli prensler tarafından yönetiliyordu. Eflâk ve Buğdan beyleri ara sıra isyan girişiminde bulunmakla

---

⁶⁷⁵ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Ankara 2001, Turhan Kitabevi Yayınları, s. 84.

⁶⁷⁶ Osmanlı Yönetimi döneminde Eflâk ve Buğdan'ın ikisine birden "Tuna Prenslikleri" ya da "Memleketeyn" de denilmekteydi.

⁶⁷⁷ Osmanlı Devleti'nin Eflâk ve Buğdan beylerine verdikleri unvan olan "voyvoda" yerine "boyar" ve "hospodar" unvanları da kullanılmıştır.

beraber genelde devlete karşı sadık davrandı. Yine de yerli asilzadeler, prenslik unvanını elde etmek için, çeşitli oyunlarla, hemen her sene beylerin değiştirilmesini sağlıyordu. Bu nedenle, Osmanlı Devleti bu karışıklıkları önlemek amacıyla, yerli prens atamaktan vazgeçti ve 18. Yüzyıl başlarından itibaren, Eflâk ve Buğdan'a Fenerli Rum Beyleri'nden voyvodalar tayin etmeye başladı. Fakat bu uygulama da karışıklıkları sona erdirmeydi. Aksine Fenerli Rum Beyleri görevlerini tam olarak yapmadıkları gibi halkı da Osmanlı yönetimine karşı soğuttu⁶⁷⁸.

Eflâk ve Buğdan'ın Osmanlı Devleti ile ilişkileri, aynı zamanda bu prensliklere geniş ölçüde özerklik tanıyan bir dizi anlaşma ile belirlenmişti. Bu eyaletleri doğrudan yönetmek istemeyen ve tampon eyaletlere ihtiyaç duyan Osmanlı Devleti'nin amacı, bu prensliklerin entrika merkezleri olmalarını engellemek, komşu güçlere karşı yeterli savunma oluşturmalarını ve hem mali, hem de zirai katkılarda bulunmalarını sağlamaktı⁶⁷⁹. Böylece Babiâli, Eflâk ve Buğdan'ı önemli bir asker ve özellikle de İstanbul için bir erzak kaynağı olarak görmekteydi. İstanbul zirai ürünleri satın alma konusundaki öncelik hakkını bu şekilde kullanmaktaydı. Temelde koyun, sığır ve hububat satın almakla görevli olan devlet temsilcilerine verilen yetki çoğu zaman müsadere hakkını da kapsıyordu. Bu eyaletlerdeki zirai üretim, fiyatların ve ticari koşulların sıkı bir şekilde sınırlandırılmasından dolayı gittikçe geriledi. 18. Yüzyılda temel geçim kaynağı hayvan yetiştiriliciliğinden sağlanıyordu. Hububat üretimi ise, 19. Yüzyılın ikinci yarısında artmaya başladı. Haraç ve yiyecek maddeleri yanı sıra Eflâk ve Buğdan eyaletleri, her yeni sultanın cülusunda gönderilen hediyelerin ve

---

⁶⁷⁸ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, İstanbul 1940, Maarif Matbaası, s. 13.

⁶⁷⁹ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, İstanbul 2006, Küre Yayınları, s. 109.

nüfuz sahibi yüksek memurlara verilen rüşvetlerin de aralarında yer aldığı ödemeleri yapmaktaydı. Yerli voyvodalar, hem atamalarının yapıldığı sırada, hem de yönetimleri süresince belli aralıklarla ödemelerde bulunmakla yükümlüydü. Buna karşın bu eyaletler, Osmanlı Devleti'nin doğrudan kontrolü altındaki eyaletlerin sahip olmadığı birçok ayrıcalıktan yararlanmaktaydı. Yerli aristokratların en zengin ve güçlülerinden oluşan boyarlar konseyi kendi aralarından bazen bir voyvoda seçmekteydi. Ayrıca bu voyvodanın padişah tarafından onaylanması da gerekmekteydi. Seçilen voyvoda önemli güçlere sahip olmakla birlikte, eyaleti boyarlar konseyiyle birlikte yönetmek zorundaydı. Bununla birlikte Türk askeri sadece Kili, Akkerman ve Bender gibi müstahkem yerlerde bulunmaktaydı. Müslümanların bu eyaletlerde mülkleri bulunmadığı gibi, herhangi bir cami veya Müslümanlara ait dini bir kurum da bulunmamaktaydı⁶⁸⁰.

Osmanlı yönetimi, Eflâk ve Buğdan'da her zaman zayıf olmuştu. Rusya, Karadeniz kıyılarına doğru genişleme başladıktan sonra, Batı'da Balkanlara inmek için bu toprakları bir geçiş noktası olarak gördü. Ayrıca 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, Rusya'nın bu toprakların yönetimine karışmasına yol açtı. Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki bu tamponu Rusya yıkmak istiyordu⁶⁸¹. Bu eyaletler üzerinde çıkarları olan tek ülke Rusya değildi. Avusturya da, Rusya karşısı bir siyaset izleme karşılığında I. Abdülhamit'ten Galiçya'dan Transilvanya'ya geçmek için bazı isteklerde bulundu. Bunun sonucunda, 1775 yılında, Buğdan'ın eski Manastırları, milli kahraman Ştefan Mare'nin mezarı ve Buğdan'ın kuzey kısmı yani Avusturyalıların Bucovina dedikleri yerler Avusturya'ya verildi. Bu durum Buğdanlıların hoşuna git-

---

⁶⁸⁰ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 110 vd.

⁶⁸¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara 1999, T.T.K. Yayınları, s. 260.

medi. Buğdan Voyvodası Grigore Ghica bu durumu protesto etse de, bir sonuç alamadı. 1792 Yaş Antlaşması'ndan sonra, Ruslar doğrudan Buğdan'a komşu oldu. Rusya, Bug ve Dinyester Nehri arasındaki Osmanlı topraklarını ilhak ederek Dinyester'i sınır kabul etti. II. Katerina, Grek Projesi adı altında Eflâk ve Buğdan'ı birleştirerek bir Rus Grand-dükasının idaresinde yeni bir Daçya kurmayı planlıyordu. Bu nedenle Buğdan'da Rus nüfuzunu arttırmaya yönelik çalışmalar yaptı. 1812 yılında Dinyester ile Purut arasındaki arazi Rusya'ya ilhak olundu. Bununla birlikte 1812 Bükreş Antlaşması'yla o güne kadar Buğdan'ın hiç parçalanmamış olan Doğu kısmı, Akkerman, Kili ve Bender, bu bölgede yaşayan Türk halkıyla birlikte Rusya'ya ilhak edildi. Rusya'nın Besarabya dedikleri bu eyalet 1918 yılına kadar Rus hâkimiyetinde kaldı. Buğdan boyarlar meclisi bu birleşmeyi protesto etti. Ayrıca Buğdan Voyvodası Callimachi bir de bir muhtıra verdi. Fakat bütün bu çabalar bir sonuç vermedi. Böylece Buğdan topraklarının yarısını Rusya'ya vermek zorunda kaldı⁶⁸².

Eflâk'a gelince, toprak kaybı Buğdan'ın kayıplarından daha az oldu. 1718 yılında Osmanlı-Avusturya Savaşı sonunda imzalanan Pasarofça Antlaşması, Oltenia⁶⁸³'nin kaybına neden oldu. Böylece Osmanlı Devleti'nin batı kesimi 1739 Belgrat Antlaşması'na kadar Avusturya'nın elinde kaldı. Avusturya, 1768-1774 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşında tarafsız kalmanın karşılığında Oltenia'nın bir kısmını yeniden elde etmeyi planlıyordu. Fakat Buğdan'dan alınan Bucovina ile yetinmek zorunda kaldı⁶⁸⁴.

---

⁶⁸² Aurel Decei, *İ.A.*, "Boğdan" md., s. 703.

⁶⁸³ Küçük Eflâk olarak da bilinir. Olt ile Tuna ve Karpatlar arasındaki bölgedir.

⁶⁸⁴ A. Decei, *İ.A.*, "Eflâk" md., s. 186 vd.

Hıristiyanların siyasete karışmalarını ve isyan çıkarmalarını önlemek isteyen III. Ahmet, Buğdan Voyvodalığını, birkaç sene sonra da Eflâk Voyvodalığını, yerli prenslerin elinden alarak, Babîâli'nin kontrolünde bulunan Fener Rum beylere verdi. Büyük tercüman Aleksandru Mavrokordato'un oğlu Nikola Mavrokordato, Buğdan'a gönderildi. Böylece Tuna prenslikleri tarihinde 1821 yılına kadar devam eden Fenerli Rum beyleri dönemi başladı. Bu devir, gerek Ruslarla gerekse Avusturyalılarla ilişkiler açısından önemlidir⁶⁸⁵.

1821 yılında Aleksander İpsilanti'nin Rumları harekete geçirip Buğdan'da Ayaklanması'ndan⁶⁸⁶ sonra II. Mahmut, yönetimi yeniden yerli prenslere verdi. Fakat 1829 Edirne Antlaşması'yla Ruslar, Tuna deltasını ilhak etti ve savaş tazminatını alıncaya kadar Tuna Prenslikleri'nde kalma kararı aldı. Nitekim Rusya'nın görevlendirdiği General P. Kiselef, vali sıfatıyla Eflâk ve Buğdan'da eski haklar taraftarı boyarlardan oluşan bir meclis toplayarak "Regulamentul Organic" adıyla bir "Anayasa" düzenledi ve bu Anayasa 1830 yılında yürürlüğe konuldu. Anayasa'ya göre, köylüler dışında bütün sınıflardan seçilecek 132 kişiden oluşan bir "Mebusan Meclisi", hem prensi seçecek, hem de kanunları yapacaktı. Bununla birlikte, bu kanunların Osmanlı Devleti ve Rusya tarafından onaylanması gerekiyordu. Ayrıca Buğdan'da istisnai olarak Mihail Sturdza seçimle değil, tayin şeklinde prensliğe getirilecekti⁶⁸⁷.

Rusya'nın 1834 Mart ayına kadar devam eden işgali Eflâk ve Buğdan için bir dönüm noktası oldu. Böylece General P. Kiselef'e istediği gibi hareket etme izni

---

⁶⁸⁵ A. Decei, *İ.A.*, "Boğdan" md., s. 702.

⁶⁸⁶ 1821 Buğdan Ayaklanması "Yunan Ulusalılık Hareketleri" bölümümde daha ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

⁶⁸⁷ A. Decei, *İ.A.*, "Boğdan" md., s. 703.

veren Çar I. Nikola, savaşın yıkıntılarını onarmak ve kolerayla savaşmakla uğraşan prensliklerin sosyal, idari ve politik hayatına el atma fırsatını buldu⁶⁸⁸.

Bağımsız bir Romanya yaratma bilinci 1830'lu yıllardan itibaren hızlı bir şekilde gelişti ve eğitime büyük önem verildi. Romenler çocuklarını Batı'ya, özellikle de Fransa'ya eğitim alması için gönderdi. 1835-1846 yılları arasında, Paris'te Lamartine, Michelet, Edgar Quinet gibi büyük kişilerin etrafında bir "*Devrimci Romen Derneği*"ni kuran C. A. Rosetti, Nicolae Kretzulescu, Aleksander Ion Cousa ve gelecekteki Prens Nicolae Balcescu bir araya geldi. Bunlara derneği oluşturmada büyük toprak beyi olan İon Ghica da katıldı. Bu gruba "*Fransız Koleji Derneği*" de deniyordu. Derneğin amacı, Osmanlı Devleti'nden olduğu kadar Rusya'dan da bağımsız, Fransız monarşisine benzer, anayasal bir yönetime sahip bir devlet kurmaktı⁶⁸⁹. Fakat bu fikirler kırsal kesimlerde pek ilgi görmedi. Derneğin faaliyetleri sadece kentlerde kıpırdanmalara neden oldu. 1838 yılından itibaren Eflâk ve Buğdan'da gizli topluluklar örgütlenmeye başladı. Bunlardan biri olan Bükreş'teki Fratia (kardeşlik), 1848 yılında çıkan isyan fikirlerinin ilk tohumlarını attı. Bununla birlikte kültürel hayat da hareketlenmeler yaşandı. 1829 yılında çıkan Rus kontrolündeki ilk gazeteye ek olarak, 1837 yılında Bükreş'in ilk günlük gazetesi "La Romania" yayınlanmaya başlandı. Ayrıca 1840 yılında Kagalniceanu'nun, Yaş'ta yayınladığı Dacie Litteraire (Edebi Daçya), milliyetçi, canlı, hareketli bir tiyatro faaliyetinin doğmasına yol açtı ve bu şekilde, Buğdan'ın başkenti Yaş, Romen milliyetçiliğinin ikinci önemli merkezi oldu. Şubat 1848 Fransız Devrimi, Eflâk ve Buğdan'da büyük ilgi uyandırdı ve Romen derneğinin üyeleri bu devrime katıldı. Hatta Nicolae Balcescu, Kral

---

⁶⁸⁸ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, İstanbul 1995, Milliyet Yayınları, s. 293.

⁶⁸⁹ G. Castellan, *a.g.e.*, s. 294 vd.

Louis-Philippe'in tacının kadife kumaş bölümünün bir parçasını koparıp hatıra olarak aldı. 1848 Fransız Devrimi Buğdan'da faaliyetlerin artmasına neden oldu. 27 Mart günü, Yaş'ta toplanan halk, Aleksander Ion Cousa, M. Kogalniceanu ve eskiden Paris'te yaşayan çok sayıdaki kişiye onaylattıkları dilekçeyi Buğdan Prensi Mihail Sturdza'ya verdi. Bu dilekçede, kişisel hak ve özgürlükler, meclise karşı sorumlu bir hükümet, askeri bir yapılanma, ulusal bir bankanın kurulması, sansürün kaldırılması gibi tamamen Fransız Devrimi'nden etkilenmiş istekler bulunuyordu. Bu arada ne köylüden, ne de Eflâk ile birleşmekten bahsedildi. Prens Mihail Sturdza, bu dilekçeye çok sert tepki gösterdi ve çok sayıda göstericiyi yakalattı. Bunların aralarında Aleksander Cousa'nın da bulunduğu on üç önde gelen kişi Türkiye'ye sürgüne gönderildi. Fakat bunların altısı Avusturya'ya kaçtı⁶⁹⁰.

Avrupa'da yayılan milliyetçi, liberal akımlar, özellikle de 1848 Devrimi fikirleri Eflâk'ta, Buğdan'dan daha hızlı yayılma ortamı buldu. Romen milliyetçi düşünürler, Rus himayesinde bir Romanya devletinin kurulması için her fırsatı değerlendirmeye çalıştı. Milliyetçiler propaganda yapmak ve kamuoyu oluşturmak üzere gazeteler, dergiler çıkardı. Edebiyatta yabancı dildeki eserlerin çevrilmesiyle yetinilmeyip orijinal eserler yayınlandı. Bir Romen milleti yaratmak için tarihçi N. Balcescu, vesikalar ile klasik olmuş eserlerini yayınlayarak milli duyguları uyandırmaya çalıştı⁶⁹¹. Bu nedenle de Eflâk'ta, Buğdan'dakinden daha büyük ulusal hareket girişimi oldu. Bu girişim Balcescu, Braianu ve Rosetti gibi Paris'ten gelenlerle, onlara katılan liberal toprak beylerinin sayesinde gerçekleşti. Bunlar Bükreş'te Buğdan'ın programına yakın olan bir "Devrim Komitesi" kurdu. Ancak Komite, Buğdan'dan farklı olarak

---

⁶⁹⁰ G. Castellan, *a.g.e.*, s. 295.

⁶⁹¹ A. Decei, *İ.A.*, "Eflâk" md., s. 187.

köylülerin angaryasını kaldırıp toprakları olmayanlara toprak dağıtmayı planlandı. Ulusal bir devrim hareketi olarak görülen isyanın başlama tarihi 9 Haziran 1848 olarak belirlendi. Bugün Romanya'nın güneyinde bulunan Islaz'da bir meclis toplandı ve kalabalık bir insan topluluğu önünde bir bildiri okundu. *Islaz Bildirisi* olarak adlandırılan bildiri de önceki hak aramalarına ek olarak, yabancı korumacılığının kaldırılması, prensin tüm halkı temsil eden bir meclis tarafından seçilmesi Çingene ve Yahudilerin özgürleştirilmesini isteyen bir yazı okundu. Ardından geçici bir hükümet kuruldu. İki gün sonra başkent Bükreş'i bir isyan hareketi sardı. Pens G. Bibescu, hareketin liderlerinin de bulunduğu bir hükümet kurarak Bildiri'yi kabul etti. Balcescu, Rosetti ve Gulescu daha sonra geri çekildi ve Avusturya'ya geçti. 14 Haziran günü Islaz ve Bükreş hükümetleri, Metropolit Neofit başkanlığında birleşti. Birleşik hükümetin aldığı kararlar arasında, mavi-sarı-kırmızı renkli bayrağın benimsenmesi, soylu unvanlarının geri alınması, ulusal bir savunma kurulması ve ölüm cezalarının kaldırılması gibi kararlar bulunuyordu. Ancak kısa zamanda köylülere özgürlüklerinin verilmesi ve toprak mülkiyeti konusunda tutucular ve liberaller arasında fikir ayrılıkları başladı. Bunlardan bazıları "Buğdanlı Kardeşlerimize" diye bir bildiri yayımlayarak iki prensliğin birleşmesini istedi⁶⁹².

1848 yılından sonra Romen ulusal hareketinin önderliği, bu harekete katılanların kontrolündeydi. Ulusalcı liderler, uluslar arası politik çıkarılardaki sürekli ve köklü değişim ile amaçlarına ulaşabileceklerini planlıyordu. Fakat ulusal program Eflâk ve Buğdan Prenslikleri'nin birleştirilip tek bir prensin atanması olarak kaldı. Tam bağımsızlıkla beraber Erdel, Bukovina ve Besarabya'yı kapsayacak şekilde bütün Romen topraklarının birleştirilmesini öngören daha köklü bir değişikliğin gerçekleş-

---

⁶⁹² G. Castellan, *a.g.e.*, s. 295, 296.

tirilmesine ise o gün için imkânsız gözüyle bakılıyordu⁶⁹³. Fakat dengeler sürekli değişmekteydi. 1853 yılında Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması bütün Avrupa'nın dengesini bozacağından başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerin tepkisine neden oldu ve Rus etkisi ve ilerleyişi engellenmeye çalışıldı. 1854 yılının şubat ve mart ayları İngiltere, Fransa Avusturya ve Prusya arasında, Rusya'nın Eflâk ve Buğdan'dan çekilmesi ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tanınmasını talep etmesi için görüşmelerle geçti. Fakat ailesinin Rus yanlısı geleneğine sadık davranan Prusya Kralı IV. Frederik William, Rusya'yı tehdit etmeden diğer Avrupalı devletlere katılmayı reddetti. Bunun üzerine görüşmelerden sonuç alınamadı. Fakat 20 Nisan 1854 tarihinde Prusya ve Avusturya her iki ülkeden birinin saldırıya uğraması halinde iş birliği yapmak ve Rusya'yı Tuna Prenslükleri'ni boşaltmaya zorlamak konusunda bir antlaşma imzaladı. İki devlet, Rus orduları Balkan Dağları'nı geçip İstanbul'u tehdit eder duruma geldiğinde Rusya'ya saldırma konusunda anlaştı. Ancak bu plan imkânsız gibi görünüyordu. Anlaşma, Rusya'nın herhangi bir saldırıda bulunmadığı sürece Avusturya'dan korkmaması gerektiğini gösteriyordu. Bu durumda Rusya, İngiltere ve Fransa'ya karşı daha avantajlı bir konum elde ediyordu⁶⁹⁴.

3 Haziran 1854 tarihinde, Dışişleri Bakanı Kont Ferdinand Von Buol Avusturya'nın uzun süreden beri beklediği, Rusya'nın Tuna Prenslükleri'nden çekilme talebini sundu. Bu tür bir geri çekilme Rusya'nın konumunu zayıflatmaktan çok güçlendirecekti. Rusya, Avusturya'nın tarafsızlığına ilişkin bir garanti olmadan Eflâk ve Buğdan'ı işgale devam edemezdi. Fakat 14 Haziran'da Osmanlı-Avusturya aralarında bir antlaşma imzaladı ve bu durum Rusya'nın büyük tepkisine neden oldu. Bu

---

⁶⁹³ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 315.

⁶⁹⁴ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu*, İstanbul 2001, Y.K.Y., s. 150.

antlaşmayla Osmanlı Devleti, barış antlaşması imzalayana kadar Tuna Prenslikleri'ndeki egemenlik haklarını Avusturya'ya devretti. Antlaşma Rusya tarafından, Avusturya'nın Eflâk ve Buğdan üzerindeki hâkimiyetinin ilk adımı olarak görüldü. Rusya istemeyerek de olsa, Temmuz 1854 tarihinde geri çekilmeye başladı. Bunun üzerine 20 Ağustosta Rus kuvvetlerinin yerini Avusturya kuvvetleri almaya başladı⁶⁹⁵. Bu arada III. Napolyon, Osmanlı topraklarında yaşayan Katoliklerin himayesini üstlenerek, Doğu'da ve Hıristiyanlık dünyasındaki nüfuzunu sağlamlaştırmaya çalışıyordu. Bu nedenle de Ortodoksların himayesini üstlenen Rus Çarı I. Nikola ile aralar bozuldu ve bu kötü ilişkiler Kırım Savaşı sırasında güç gösterisine dönüştü⁶⁹⁶. Bununla beraber III. Napolyon'un Doğu siyaseti, İngiltere tarafından da rekabet olarak algılandı. Fransa'nın Doğu siyasetine paralel olarak Osmanlı Devleti'ne karşı bir nüfuz mücadelesi başladı ve bu siyaset İngiltere'nin de Kırım Savaşı'na katılmasına neden oldu⁶⁹⁷. Zaten Rusya'nın Eflâk ve Buğdan'a girmesi halinde İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacağını Londra Büyükelçisi Kostaki çok daha önceden açıklamıştı⁶⁹⁸. Fransa bir yandan da Rusya'ya karşı propaganda yapıyordu. Yaşta bulunan Fransa Konsolosu Mösyö Setren, Rusya'nın Eflâk ve Buğdan'ı Osmanlı Devleti'nden ayırarak bağımsız bir devlet haline getirmek istediğini Babıâli'ye bildirmekteydi⁶⁹⁹. Oysaki Eflâk ve Buğdan'ın birleşmesi ve Romanya'nın kurulması

---

⁶⁹⁵ M. S. Anderson, *a.g.e.*, s. 150.

⁶⁹⁶ Mahmut Muhtar; *Berlin Antlaşması'ndan Harb-ı Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye Münasebetleri*, İstanbul 1999, Ötüken Yayınları, s. 46.

⁶⁹⁷ M. Muhtar; *a.g.e.*, s. 47.

⁶⁹⁸ BOA, 46/48, A. }AMD.

⁶⁹⁹ BOA, 60/49, HR. MKT.

için en büyük çabayı Fransa İmparatoru III. Napolyon harcıyordu. III. Napolyon, dış politika olarak milliyetçi hareketleri her zaman destekledi ve Kırım Savaşı sonunda toplanan Paris Kongresi'nde Eflâk ve Buğdan'ın bir Hıristiyan Prens'in yönetiminde birleştirilmesi gerektiğini öne sürdü. İtalyan birliğini gerçekleştiremeyen III. Napolyon, hiç değilse bu Latin ülkesinin birliğini sağlamak istiyordu. Piyemonte ve Rusya da bu fikri desteklemekteydi. Kongrede bulunan Türk temsilcisi Ali Paşa ise, Osmanlı topraklarının paylaşılmasını görüşmek üzere toplantıya gitmediğini bildirerek bu fikre sert bir şekilde karşı çıktı⁷⁰⁰.

30 Mart 1856 tarihinde Paris'te imzalanan barış antlaşmasında İngiltere ve Rusya kendi çıkarlarını korumak için büyük çaba harcadı. Bu amaca yönelik ilk önce Batılı güçler, "Babiâli'nin Avrupa Birliği'nin avantajlarını paylaşmasını arzu ederek", Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne dair ortak garanti vermeyi kabul etti. Paris Antlaşması'na göre, gelecekte Osmanlı Devleti ile anlaşmazlığa düşen devletler silaha başvurmadan önce üçüncü bir ülkenin aracılığına başvuracaktı. Osmanlı Devleti de, Hıristiyan vatandaşlarına iyi davranılacağına dair garanti verecekti. Ayrıca Avrupalı devletler, 18 Şubat 1856 tarihinde yayınlanan ve eşitliği savunan Islahat Fermanı'nın kendilerine resmen iletmesi, iltizam ve rüşvetin ortadan kaldırılması gibi ekonomik koşullarda da ilerleme sağlanmasını istiyordu. Paris Antlaşması'nın önemli sonucu ise, Karadeniz'in tarafsız bir deniz haline getirilmesiydi. Karadeniz'in suları bütün ülkelerin ticari gemilerine açık ve bütün savaş gemilerine kapalı olacaktı. Karadeniz'in kıyılarında cephaneliklerin veya tersanelerin bulunması yasaktı. Ayrıca antlaşmaya göre, Tuna Prenslükleri, Rus himayesinde olmayacaktı. Osmanlı egemenliğinde ve büyük güçlerin garantisi altında olacaktı. Hiç

---

⁷⁰⁰ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 260, 261.

bir ülke bu eyaletler üzerinde diğerlerini dışlayan bir himaye iddiasında bulunamayacak veya eyaletlerin işlerine tek başına karışma hakkı olduğunu ileri süremeyecekti. Bununla birlikte Tuna Prenslikleri, kendi orduları olan, “bağımsız ve ulusal” bir yönetime sahip olacaktı. Bir Avrupa komisyonu gelecekteki yapılanmanın temelini önerecek, her birinde halkın isteklerini dile getirmek için özel amaçlı bir bakanlar kurulu kurulacaktı⁷⁰¹. Bunun sonucu olarak her iki prensliğin halkı arasında birleşme duygusu gün geçtikçe ilerledi. 17 Şubat 1859 tarihinde Eflâklılar’ın milli meclisi, daha önce benzer bir meclis tarafından Buğdan Prensi seçilmiş olan Aleksander Cousa’yı prens seçerek fiilen bağımsızlığını ilan etti⁷⁰².

Buğdan’da Mihail Sturdza Bey’in seçileceği beklenirken, hiç umulmadık bir biçimde Aleksander Ion Cousa adındaki bir miralayın prensliğe seçildiği haberi Babî’de şaşkınlık yarattı. Seçim kurallarına göre, seçilecek kişinin boyarlardan olması gerekiyordu, fakat Aleksander Cousa bu sınıftan değildi. Bu sırada Bükreş’ten de Cousa’nın seçildiği haberi geldi. Fakat bu tür bir seçim, Paris Konferansı kararlarına aykırı olduğundan Osmanlı Devleti tarafından kabul edilemezdi. Ayrıca bu seçim Avusturya ve İngiltere’nin çıkarlarına da aykırıydı. Cousa ise, Buğdan ve Bükreş’te kendisinin seçilmesine rağmen, halkın birleşmeden yana olduğundan ve yabancı bir prensin bey tayin edildiği takdirde kendisinin beylikten vazgeçeceğini ilan etti. Eflâk- Buğdan sorunu birkaç ay boyunca Babî’de tartışıldı, fakat bir sonuç alınamadı. Sonuç olarak Osmanlı Devleti, bazı şartlar karşılığında Aleksander Cousa’nın

---

⁷⁰¹ M. S. Andeson, *a.g.e.*, s. 159 vd.

⁷⁰² William Sloane, *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, İstanbul 1987, Süreç Yayınları, s. 101.

Tuna Prenslükleri'nde beyliğini kabul ettiğini Avrupalı devletlere bildirmek zorunda kaldı⁷⁰³.

1859 yılında Eflâk ve Buğdan, Romanya adı altında birleşti. Fransa, birleşme taraftarı Romen milliyetçilerinin başında geliyordu. Buna karşın, Osmanlı Devleti ve Avusturya, bağımsız bir Romanya'ya karşı çıktı ve önceki düzenin devamını istedi. Bununla birlikte İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunuyordu. Fransa İmparatoru III. Napolyon ise, bu bölgede Türk, Rus ve Avusturya nüfuzunu kırmak istiyordu. Ayrıca III. Napolyon, Romanya'yı Rusya'nın güneye doğru yayılmasının önünde bir "tampon devlet" şeklinde görüyordu⁷⁰⁴.

Romenlerin kendi aralarında ise, siyasi iktidar için liberaller ve muhafazakârlar olmak üzere iki parti yarışmaktaydı. Ulusal programı destekleyen liberaller bazı kararsızlıkları olmasına rağmen, imtiyaz ve toprak reformu çağrısında bulundu. Kendi programlarını tam olarak belirleyemeyen muhafazakârlar ise, var olan düzenin devam etmesi ve boyarların siyasi ve ekonomik ayrıcalıklarının korunmasından yanaydı. Liberal görüşleri benimseyen Aleksander Cousa, hedefinin öncelikle, iki eyaletin yasama ve yürütme kurumlarını birleştirmek, sonra da muhafazakâr denetimi kırarak toplumun geniş katmanlarına ulaşmak ve uygun bir ortam sağlayarak seçim reformu yapmak olduğunu açıkladı⁷⁰⁵. Bununla birlikte 1859 yılında gerçekleşen Eflâk ve Buğdan'ın birleşmesi gerçekte sadece seçilmiş olan Aleksander Cousa'nın şahsına dayanıyordu. Hükümetlerin ve orduların süresi prensin hükümdarlığıyla sınırlı olan

---

⁷⁰³ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Ankara 1991, T.T.K. Yayınları, s. 75.

⁷⁰⁴ Süleyman Kocabaş, *Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Palanları*, İstanbul 1999, s. 133.

⁷⁰⁵ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 319.

“Birleşmiş Prenslükler”in bir araya gelmesi için Sultan I. Abdülaziz’in 20 Kasım 1861 tarihinde yayınlayacağı fermanı beklemek gerekti.

Buğdanlı zengin bir aileden gelen Aleksander Cousa, Paris’te okumuş ve Fransız Koleji grubu ile ilişki kurmuştu. 1848 Yaş isyanına katılmış, kısa bir süre sürgüne gönderilmiş, 1858 yılında hospodarın ordusunda albay unvanıyla hizmet etmişti. O ana kadar çok fazla varlık gösteremezken, sadece yedi yıllık bir hükümdarlık döneminde, bütün alanlarda modern Romanya’nın temellerini atmayı başardı. Cousa, bölünmez bir hükümet kurmak, parlamentoyu toplamak ve Şubat 1862’de Bükreş’i başkent ilan etmek gibi ilk adımlar için muhafazakârlara anlaştıktan sonra, Buğdan’da 1848’in eski lideri olan liberal Mihail Kogalniceanu’yla da işbirliği yaptı. Kogalniceanu, on beş ay gibi bir sürede en temel reformları gerçekleştiren bir hükümet kurdu. Vakıf toprakları laikleştirdi. Bu topraklar bütün ülke topraklarının 1/4’ünü oluşturuyordu. Manastırların direnişine ve Rusya’nın desteklediği patrikliğin protestosuna meydan okuyan Kogalniceanu, Aralık 1853’te bu toprakların millileştirilmesine karar verdi. Daha sonra bu hükümet orduyu kurdu, toprak reformuna girişmeden önce Fransız modelinde bir Sayıştay ve Danıştay örgütledi. Toprak reformu, angarya’nın tamamen kaldırılması, toprakların tamamen çiftçilere verilmesine dayanıyordu. Buna göre, 500.000 çiftçi ailesi, 2.000.000 hektardan fazla toprağın sahibi oldu. Yine Cousa ve Kogalniceanu, bir “Ceza Kanunu” ve “Medeni Kanun” ile bedava ve zorunlu bir eğitim sistemi kurdu. Bükreş ve Yaş’ta iki üniversite kurdu. Ayrıca Romen Kilisesi’nin bağımsızlığını ilan etti⁷⁰⁶. Fakat Prens’e karşı sert bir muhalefet vardı. Halk, toprak reformunun getirdiği şartlara uyum sağlayamamıştı. Büyük toprak sahipleri, angarya ile topraklarını işlemeye alışmışlardı. Angarya usu-

---

⁷⁰⁶ G. Castellan, *a.g.e.*, s. 321, 322.

lünün kaldırılması üzerine ellerinde kalan toprakları işlemeleri güçleşmişti. Kendilerine toprak verilmiş olan köylü de topraklarının sınırlarını bilmiyordu. İşletme araçları ve kredileri yoktu. Geçimi toprağa bağlı olan bu ülkede, sel ve kuraklık birbiri ardına geldi ve bu durum kıtlığa neden oldu. Halk bütün olaylardan prensi sorumlu tuttu. Romanya'nın kayıtsız ve şartsız birliğine, bağımsızlığına taraftar olan aydınlara ve politikacılara gelince, onlar da bu işin Prens Cousa'nın çalışmalarıyla gelişemeyeceğine inanıyordu⁷⁰⁷. Bununla birlikte muhalefet her geçen gün tepkisinin dozunu attırdı. 1863 yılında Meclis, iç ve dış meselelerle ekonomik durumlar hakkında yeterince bilgilendirilmediğini ve mebuslara saygı gösterilmediğini ileri sürerek Prens Cousa'nın hükümetine güvensizlik oyu verdi. Bununla birlikte 1864 yılında, Prens tarafından teklife sunulan yeni seçim kanunu tasarısını da reddetti. Bunun üzerine prens Cousa, meclisi dağıttı ve basın kanununu kaldırdı. Yeni bir seçim kanunu hazırladı. Buna göre, serbest seçimle bir mebuslar, bir de ayan meclisi kurulacaktı. Bu kanunu, bir halk oylamasıyla onaylattı ve bütün memurları yemin etmek suretiyle yeni idare tarzını kabul etmeye zorladı. Zira kabul etmeyenler istifa edecekti⁷⁰⁸. 1864 yılında, 682.621 kişinin kabul, 1307 kişinin reddettiği, 7.022 kişinin ise oy kullanmadığı⁷⁰⁹ halk oylamasının sonucunda seçilenlerin hemen hepsi Prens'in hareketini destekleyenlerdi⁷¹⁰.

Prens Cousa'nın bu hareketini Babıâli, önce sert karşıladı. Ali Paşa, Prens'e bir telgraf çekerek Tuna Prenslikleri'nin, uluslar arası antlaşmalarla belirlenmiş olan

---

⁷⁰⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 7, Ankara 1995, T.T.K. Yayınları, s. 9.

⁷⁰⁸ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 7, s. 7-8.

⁷⁰⁹ Tasvir-i Efkâr, 199/2, 26 Z 1284

⁷¹⁰ Tasvir-i Efkâr, 197/1-2, 19 Z 1280

kanunlarını kaldırmak veya değiştirmek hakkına sahip bulunmadığını ve bu gibi hareketlerin tanınmayacağını bildirdi. Fransa ise, Prens'e Babiâli ile anlaşmasını önerdi. Bunun üzerine Prens Cousa, İstanbul'a gitti ve İstanbul'da kralların ve imparatorların karşılanmasına eşit bir törenle karşılandı. Boğaziçi'nde Küçüksu Kasrı'nda misafir edilen Cousa'nın şerefine yemekler verildi. Ayrıca Cousa'ya, Padişah I. Abdülaziz tarafından da nişanlar ve hediyeler verildi. Yapılan görüşmeler sonunda Babiâli, Tuna prenslikleri'nin idari konumunun, 1858 yılından beri ortaya çıkan değişiklikleri de göz önünde bulundurarak, değiştirilmesini kabul etti. Bunun üzerine, Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerin temsilcileri İstanbul'da Ali Paşa'nın başkanlığında toplanarak, Prens tarafından hazırlanan yeni anayasa tasarısını, bazı değişikliklerle ve Osmanlı Devleti'nin hükümrانlık haklarının devam etmesi şartıyla 28 Haziran 1864 tarihinde kabul etti⁷¹¹ ve böylece Romanya'nın birliği onaylandı. Yine de Bükreş'te ve Yaş'ta Prens'e karşı olanlar örgütlenmeye başladı. Yaş'ta Prens'e karşı Cousa'ya karşı Cemiyet-i Milliye adıyla bir örgüt kuruldu⁷¹². Bu örgüt, Prens'i azletmek ve Tuna prenslikleri'ni bir birinden ayırıp eski haline getirme amacını güdüyordu. Fakat örgütün faaliyetleri kısa zamanda güvenlik güçleri tarafından ortaya çıkarıldı ve etkisiz hale getirildi⁷¹³. Bununla birlikte 1865 yılında Bükreş'te önemli ayaklanmalar oldu ve Fransız subayının emrine verilen avcı alayının sayesinde ayaklanma bastırılarak güvenlik sağlandı⁷¹⁴. Ayrıca Bükreş'teki bu ayaklanma sırasında, asiler arasında çok sayıda eski voyvodaların taraftarları da bulunmaktaydı⁷¹⁵.

---

⁷¹¹ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 7, s. 8 vd.

⁷¹² Tasvir-i Efkâr, 197/1, 19 Z 1280

⁷¹³ Tasvir-i Efkâr, 179/1-2, 12 L 1280

⁷¹⁴ Tasvir-i Efkâr, 326/1, 8 R 1282

Geçimi tamamen tarıma dayanan bu ülkede 1865 yılında hasat istenilen sonucu vermedi ve ülkede kıtlık başladı. Ayrıca ülkedeki yeni sistemden kaynaklanan mali sıkıntılar fakirliği arttırdı. Böylece 22 Şubat 1865 tarihinde Couda istifa etmek zorunda kaldı. Kurulan geçici hükümet, Romanya tacını Belçika Kralı'nın kardeşi Flanderli Philip'e teklif etti. Fakat Prens bu görevi kabul etmedi. 14 Nisan 1866 tarihinde Fransa ve Avusturya'nın hoşuna gitmese de Romen tacı, Hohenzollern-Sigmaringenli Prens Charles'a teklif edildi ve Prens Charles, I. Carol (I. Şarl) olarak taç giydi⁷¹⁶. Bu arada Tuna Prenslikleri üzerinde yoğun bir Fransız ve Rus etkisi görülmekteydi. Bu durum İngiliz basınının da gözünden kaçmamıştı. İngiliz gazetelerinin iddialarına göre, Rusya karışıklıkları arttırmak için Tuna prenslikleri'ne 400.000 kadar tüfek sokmaya çalışmaktaydı⁷¹⁷. Ayrıca Eflâk askeri subaylarından birkaç kişi de askeri aletler ve topçuluk eğitimi görmek üzere Fransa'ya gönderildi⁷¹⁸. Romanya'nın tam bağımsızlığını sağlamak için karışıklıklar çıkarılıp uygun zaman beklenirken 26 Ekim 1866 tarihinde Osmanlı Devleti ve Romanya arasında bir de antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Romanya Türk hâkimiyetinde kalmaya devam edecek, Romen ordusu 30 bini geçmeyecek, Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu antlaşmalar burada da geçerli olacak, üzerinde Türk hâkimiyetini gösterecek bir işaret bulunacak ve yıllık vergi vermeye devam edecekti⁷¹⁹.

---

⁷¹⁵ Tasvir-i Efkâr, 327/1, 12 R 1282

⁷¹⁶ W. Sloane, *a.g.e.*, s. 102.

⁷¹⁷ Tasvir-i Efkâr, 379/1, 23 Z 1282

⁷¹⁸ Tasvir-i Efkâr, 411/1-2, 25 RA 1283

⁷¹⁹ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 133 vd.

1867 yılında Rusya, Tuna prenslikleri üzerindeki etkisini arttırmak için Avrupa ülkelerinin liderleriyle görüşmeler yaptı. Rusya İmparatoru, Berlin ve Paris'i ziyaret ederek Paris Antlaşmasının bazı maddelerini Fransız İmparatoru ile gözden geçirmeyi planlıyordu⁷²⁰. Çünkü III. Napolyon'un Romenler üzerinde büyük etkisi ve hayranlık uyandıran bir yanı vardı. Hatta Bükreş'te, Fransa İmparatoru III. Napolyon'un bir heykelinin yapılması için para dahi toplanmıştı⁷²¹. Bununla birlikte 1868 yılında, La France gazetesinin iddialarına göre Fransa, İngiltere, Prusya ve İtalya tarafından Tunaprenslikleri beyi I. Carl'a nlaşmalara uyararak, ortak düşünceye aykırı bir hareketle bulunmamasını içeren bir tavsiye bildirilmişti⁷²². Yine La France Gazetesi, Tuna prenslikleri üzerindeki siyasi çekişmelerin oldukça karışık bir halde olduğu belirtilmiş ve buna delil olarak da, bir Amerikan yelken gemisiyle Yergök'e oldukça çok sayıda silah ve 132 kantar barutun gelmesi gösterilmiştir⁷²³. 1869 yılına gelindiğinde Rusya Romanya'ya silah yardımına devam etti. Rusya'nın, Romanya'ya sokulmak üzere Varşova'ya silah ve savaş malzemesi gönderildiği ve bunun Tuna prenslikleri'nin eski müdürler heyeti tarafından sipariş edildiği dönemin hemen hemen bütün gazetelerde yer aldı⁷²⁴. Bu arada Prens Carol da, eline geçen her fırsatı değerlendirdi ve bağımsız bir devlet gibi hareket etti. Para bastırdı, askeri nişanlar verdi ve diğer devletlerle yapılan antlaşmalarda Babıâli'nin izni olmadan hareket ederek bağımsız bir Romanya'nın temellerini attı. Yine bu dönemde posta, telgraf ve konsolosluklar

---

⁷²⁰ BOA, 9/58, HR. SYS.

⁷²¹ Tasvir-i Efkâr, 671/1, 20 B 1285

⁷²² Tasvir-i Efkâr, 672/1, 26 B 1285

⁷²³ Tasvir-i Efkâr, 676/1, 12 Ş 1285

⁷²⁴ Tasvir-i Efkâr, 684/2, 17 N 1285

aracılığıyla ilişki kurma sona erdi. Ayrıca Prens Carol, devletin resmi isminin de Romanya olarak kabul edilmesini yönünde çalışmalarda bulundu⁷²⁵.

1877 yılına kadar bağımsız bir devlet gibi idare edilen Tuna Prenslikleri, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında tam bağımsızlığa giden yeni bir dönemece girdi. Romenler bu savaş sırasında Rusya'ya yardım amaçlı bir antlaşma imzaladı. Bunun üzerine Rus orduları Romanya üzerinden Tuna'yı geçerek savaşı kazandı⁷²⁶. Buna rağmen, 1878 yılında Rus-Romen ilişkileri kopma noktasına geldi. Rusya, Romanya'nın savaştaki en büyük kazanımının kendilerine tam bağımsızlığın verilmesi ve Güney Besarabya'nın kaybedilmesine karşılık Kuzey Dobruca'nın alınması olduğunda ısrar etti⁷²⁷. Böylece 1878 yılında imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Romanya'nın bağımsızlığını tanıdı. Ayrıca Romanya, savaş tazminatı hakkı da elde etti. Ayastefanos Antlaşması yerine kabul edilen Berlin Antlaşması'yla da, Romanya bağımsız bir devlet olarak tanındı ve çoğunluğu Romen olan Besarabya'yı Rusya'ya terk etmeyi ve karşılığında çoğunluğu Türk olan Dobruca'yı almayı kabul etmek zorunda kaldı. Zira Besarabya, Rusya için çok önemliydi ve Romanya ile arasında çıkan Besarabya meselesini bir gurur meselesi haline getirmişti⁷²⁸. II. Abdülhamit'e göre Romanya, Rusya ve Avusturya arasında iki ateş arasında kalmış durumdaydı. Bu iki devletten birisi ile anlaşarak bağımsızlığını koruyabilirdi. II. Abdülhamit, Romanya'nın Avusturya ile anlaşmasından yanaydı ve bunun için

---

⁷²⁵ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 323.

⁷²⁶ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 134.

⁷²⁷ Kemal Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İstanbul 2004, İmge Kitabevi Yayınları, s. 365.

⁷²⁸ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 8, s. 65, 76.

güçlü nedenlerin olduğuna inanıyordu. İki devletin Tuna gibi ortak bir bağı olduğuna işaret ederek, Romenlerin Baserabya'yı kaptırmalarından dolayı Rusya'dan da nefret ettiklerine de inanmaktaydı⁷²⁹. Her şeye rağmen, 1878 Berlin Antlaşmasıyla Romanya'nın bağımsızlığını kabul eden Osmanlı Devleti, 1885 yılında da Romanya'nın bağımsızlığını resmen tanımak zorunda kaldı. Böylece Romanya Krallığı adı altında, tarihte daha önce var olmayan yeni bir devlet yaratıldı.

---

⁷²⁹ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 8, s. 188.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGAR ULUSALCILIK HAREKETLERİ

Bulgarlar, Volga havzasında yaşayan, Onogur, Saragur, Uturgur ve Kuturgur denilen boylar birliğinden oluşan bir Türk kavmidir. 5. Yüzyılda Macarlarla birlikte Kafkas Dağları civarına gelen Bulgarlar, Hunların doğu zümresine bağlı bir kavimdir⁷³⁰. Hun Devleti'nin çözümlenmesinden sonra meydana gelen hareketler sonucunda ilk defa Avrupa sınırında görüldüler. Bulgarlar, Orta Volga bölgesi haricinde, Dnyeper'den Kafkas Dağlarına, Dinyester ile Karpatlar bölgesine ve Balkanlara kadar uzanmışlardır⁷³¹. Ancak 6. Yüzyıl sonunda, özellikle 7. Yüzyılın ilk yarısında komşu Slavlar, büyük gruplar halinde Tuna'yı geçerek Balkan Yarımadası'na yerleştiler ve bu yarımadaı istilaya başladılar. Slav istilaları ile birlikte 9. Yüzyıldan itibaren, Boris döneminde, Bulgarların Hristiyan çağı başladı. Büyük çoğunluğu Bulgar Türkleri ile Slavların karışımından meydana gelen ve Hristiyan olan bir grubun Bulgaristan'a göç etmesi, Bulgarların komşuları Bizans, Frank ve Morva'nın Hristiyan olması, Bulgaristan'ın çoğunluğunu meydana getiren Hristiyanların Bizans Kilisesi'ne bağlı olmaları ve dış etkileri azaltmak isteği gibi nedenler Bulgarların Hristiyanlığı kabülünde önemli rol oynadı. Böylece Bulgar Türkleri, 9. Yüzyıldan itibaren Slavlaşarak bir Slav milleti meydana getirdi⁷³².

---

⁷³⁰ Rauf Ahmet Hotinli, *İ.A.* "Bulgaristan", md., s. 796.

⁷³¹ Geza Feher, *Bulgar Türkleri Tarihi*, Ankara 1999, T.T.K. Yayınları, s. 4.

⁷³² G. Feher, *a.g.e.*, s. 55, 87.

Boris'in oğlu Simeon devrinde (893-927), I. Bulgar Krallığının en parlak devri yaşandı ve Hıristiyanlık Bulgarlar arasında kesin olarak yerleşti. 11. ve 12. Yüzyıllarda ise, Bulgaristan'da Bizans hâkimiyeti ve kùltürü iyice arttı. Yalnızca Ohri'de muhtar bir Bulgar Başpiskoposluğu bulunmaktaydı. 11. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkan Yarımadası'na, özellikle Bulgaristan'a Peçenek, Guz, Kıpçak akınları gerçekteşti. Bu yeni Türk grupları, Bulgaristan'a yerleşti ve yerli halkla karıştı. Özellikle Tuna Nehri'nin kuzeyinde büyük bir hanlık kurmuş olan Kıpçaklar, Bulgaristan'da Bizans'a karşı sürdürölen faaliyetleri destekledi ve Asen Hanedanı idaresinde II. Bulgar Krallığının kurulmasında başlıca rolü oynadı⁷³³.

Osmanlı Devleti'nin Balkan Yarımadası'na geçtiği sıralarda, Balkan Yarımadası'nın doğu ve kuzey bölümlerinde parçalanmış bir Bulgaristan ve Dobruca'da bir Bulgar prensliği bulunmaktaydı⁷³⁴.

I. Murat, Lala şahin'i Zağra ve Filibe, Evrenos Gazi'yi ise, İpsala yönünde uc beyi olarak görevlendirdi⁷³⁵. Böylece Lala şahin Paşa Filibe'yi fethetti⁷³⁶. Filibe'nin fethi, Osmanlı Devleti'ne şimdiye kadar elde edemediği derecede bir gelir sağladı. Osmanlı Devleti, özellikle pirinç ziraatı üzerinden önemli derecede gelir elde etti⁷³⁷.

Bundan sonra Osmanlı Devleti, fetih politikası gereğince Balkanlar'daki yerini de sağlamlaştırmak için Sofya, Niş ve Manastır'ın alınmasını zorunlu olarak gördü.

---

⁷³³ *Türk Ansiklopedisi*, "Bulgaristan" md., s. 390.

⁷³⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Ankara 1982, s. 161.

⁷³⁵ Mehmet Neşrî, *Kitab-ı Cihannüma*, C. 2, Ankara 1949, s. 197.

⁷³⁶ Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-tevarih*, C. 1, İstanbul 1974, s. 122.

⁷³⁷ H. A. Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluğu*, Ankara 1998, s. 95.

Sofya, Osmanlı'nın Bulgaristan fetihlerinde güvenliği için önemli⁷³⁸ olduğu kadar Üsküp, Arnavutluk ve Bosna'ya giden yol kavşağında bulunması açısından da önem taşımaktaydı. 1385 yılında alınan Sofya, bu nedenle Rumeli beylerbeyliği merkezi oldu⁷³⁹. Niş ise, Osmanlı Devleti tarafından Balkan Yarımadası'nın kilidi ve hazinesi olarak görüldü⁷⁴⁰. Ayrıca Niş'in 1386 yılında alınmasıyla birlikte Osmanlı Devleti, ilk kez Sırbistan'ı vassallık altına alma imkânı buldu⁷⁴¹.

1388 yılında Osmanlı kuvvetleri Ali Paşa komutasında Bulgaristan'a girdikten sonra 1393 yılından itibaren; Tırnova Türkler tarafından alındı ve II. Bulgar Devleti sona erdi. Böylece 1878 yılına kadar devam eden 500 yıllık Osmanlı'nın Bulgaristan tarihi başladı⁷⁴². Bulgaristan, doğrudan doğruya Osmanlı idaresi altına alınarak Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı sancaklara ayrıldı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Bulgaristan'da hiçbir zaman sistemli bir İslamlaşma politikası gütmeydi. Fakat Yeniçeri Ocağı için devşirme oğlanı toplanan belli başlı bölgelerden biri de Bulgaristan'dı. Bunun dışında eski Bulgar askerî gruplarından bir kısmı "Voynuk" adıyla Osmanlı askeri kadroları içine alındı⁷⁴³.

Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmesinden sonra 19. Yüzyıla gelinceye kadar geçen zamanda Bulgarlar, bazı ayaklanma girişiminde bulundu. Fakat bu ayaklanmalar, devletin güçlü dönemlerine rastladığı için ve şartların uygun

---

⁷³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İ.A.*, "I. Murad" md., s. 591.

⁷³⁹ Halil İncılık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul 1993, s. 13.

⁷⁴⁰ M. Neşri, *a.g.e.*, s. 211.

⁷⁴¹ H. İncılık, *a.g.m.*, s. 13.

⁷⁴² R. A. Hotinli, *İ.A.*, "Bulgaristan" md., s. 779.

⁷⁴³ *Türk Ansiklopedisi*, "Bulgaristan" md., s. 390.

olmaması nedeniyle her defasında başarısızlıkla sonuçlandı. Bulgarlar ilk defa, 1403 yılında, son iki Bulgar Çarı İvan Şişman ve İvan Stazmir'in oğulları tarafından ayaklanma girişiminde bulundu. Bunlar, Osmanlı Devleti'ndeki iç karışıklıklardan da faydalanarak Bulgarları ortak bir ayaklanmaya çıkaracak şekilde örgütlendi. Hatta planlarına Sırp ve Eflâkları da dâhil etmek istediler, fakat başarılı olamadılar. Bu başarısız isyandan sonra 1444 yılında Bulgarlar, Haçlılara katıldı ve Kuzey Bulgaristan'ın Osmanlı egemenliğinden kurtulmasını amaçladı, fakat olaylar istedikleri gibi gerçekleşmedi. Sonuçta Haçlılar, Osmanlı Devleti'ne yenildi. Böylece bu girişim de başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat bu durum Bulgarların umudunu kırmadı. 15.Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avusturya birçok başarılı savaş kazanınca Bulgarlar için bu kez de Avusturya umut oldu. Böylece Avusturya'dan yardım bekleyen Bulgarlar, 1593-1606 yıllarında Tırnova'da ayaklandı. Ancak Avusturya'dan beklenen yardım gelmeyince bu isyan da sonuçsuz kaldı⁷⁴⁴.

1688 yılında, Mihaylevgrad adıyla bilinen Çiprovtsi kasabasında Avusturya savaşının da etkisiyle Bulgarlar tekrar ayaklandı. Bununla birlikte Bulgarlar, Belgrad'ı Osmanlı Devleti'nden alan Avusturya birliklerine katılarak silahlı birlikler oluşturdu. Fakat o güne kadar gerçekleşen bütün isyan girişimleri gibi bu girişimi de ellerine yüzlerine bulaştırdılar⁷⁴⁵.

18. Yüzyılın başlarından itibaren Rusya, Bulgar diye bir Slav milletinin farkına vardı ve onları dozu artan bir şekilde kışkırtmaya başladı. Çar I. Petro zamanında bile, Bulgarların isyan etmesi sağlanarak, Osmanlı Devleti zayıflatılmak istendi. Çar I. Petro bu politikasına, 1702 yılında İstanbul'a ilk Rus elçisi olarak gönderdiği

---

⁷⁴⁴ Nikolay Todorov, *Bulgaristan Tarihi*, İstanbul 1979, s. 51-53.

⁷⁴⁵ N. Todorov, *a.g.e.*, s. 54.

P.A. Tolstoy'la başladı. Çar, 12 Nisan 1702 tarihinde Tolstoy'a bir talimat vererek, Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Hıristiyanların politik ve ekonomik durumlarıyla Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri ve ticari faaliyetleri hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlamasını istedi. Tolstoy raporunda, Osmanlı Devleti'nin Ortodoks tebaasının, Türk-Rus savaşlarında, Rusya'ya yardımcı bir unsur olarak kullanabileceğini vurguladı⁷⁴⁶.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Bulgaristan yani "Tuna Boyu", Osmanlı Devleti ile Avrupa sınırı haline geldi. Böylece Bulgaristan, Rus ordularının geçiş noktası oldu⁷⁴⁷. Ayrıca Ruslar, Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoksları koruma imkânını kazandı. 1783 yılında Ruslar, Kırım'ı aldı. Bu tarihten itibaren Rusya, Karadeniz'i bir Rus denizi yapmaya uğraştı. Bununla birlikte 1791 yılında Osmanlı Devleti, Dinyeper ve Dinyester arasındaki bölgeleri Ruslara vermek zorunda kaldı. Ruslar buraya Odesa Limanı'nı yaptı. Rusya, bu liman sayesinde Balkan milliyetçiliği üzerinde önemli rol oynadı. Güney Slavları, Rus ilerlemesini kendileri için bir umut olarak görüyordu⁷⁴⁸. Bulgarlar, özellikle kuzeybatıdaki Tuna Prensliklerinde yaşayan Bulgarlar, Sırp ayaklanması sırasında onlara yardımcı olmak için, hem sınır bölgelerinde ayaklanmalar çıkardı, hem de birçok gönüllüyü Sırbistan'a göndererek ayaklanmayı destekledi. Böylece Vidin ve Sofya arasındaki bölgeyi ve bu bölgenin batısında kalan toprakları ayaklanma ateşi sardı. Sadece 1804 yılında 4.000 fazla

---

⁷⁴⁶ Süleyman Kocabaş, *Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı*, Kayseri 1992, Vatan Yayınları, s. 11.

⁷⁴⁷ Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul 1996, s. 16.

⁷⁴⁸ Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, İstanbul 1983, İlgı Yayınları, s. 66.

Bulgar gönüllüsü Sırp topraklarına geçti. 1805 yılında da Niş ve çevresinde bir ayaklanma çıktı, fakat ayaklanma bastırılarak 16 asi öldürüldü⁷⁴⁹.

1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Bulgar ulusalcılığı yeni niteliklere kavuştu. “*Semskoe Bolgarskoe Vioisko*” adı verilen özerk bir Bulgar gönüllü taburu kuruldu. Vrazalı Sofronius, Rus genelkurmayına bağlı olan bir Bulgar irtibat komitesi oluşturdu. Ünlü Bulgarlar tarafından imzalanan bir çağrıyla, Rusya’nın bütün Bulgar halkını desteklemesi istendi. Bu çağrı, Bulgarların politik çabalarının ilk örneğini oluşturdu⁷⁵⁰. Balkanlarda gelişen ulusçuluk hareketleriyle birlikte Bulgaristan’daki isyan girişimleri de arttı. 1822 yılında Filibe’de bir isyan çıktı. Bu isyanın nedeni olarak, Filibe Nazır-ı Sabık Veli Ağa’nın kötü idaresi gösterildi. Küçük çaplı bu isyan kısa sürede bastırıldı ve Filibe Nazırını görevinden alınarak yerine Mehmet Ağa gönderildi⁷⁵¹.

Ruslar, özellikle 1828-1829 Savaşı’nda Bulgarları yakından tanıma imkânı buldu. Rusya, 1829 yılında Rahova’yı aldıktan Sofya’ya kadar ilerledi. Babiâli özellikle Bana ve Gorgosifçe nahiyelerinin ayaklanmasından korkuyordu. Bu nedenle bu bölgeye asker gönderilmesi için Vidin muhafızından, Niş Muhafızı Osman Paşa’dan ve Leskofça’da bulunana Şehşuvar Paşa’dan yardım istendi⁷⁵². Bölgede yeterli asker ve malzeme olmamasına rağmen, kazaların ayaklanmasına karşı bütün tedbirler alındı. Yine de bu bölgenin halkına pek güvenilmiyordu⁷⁵³. Zira savaş sırasında Rus or-

---

⁷⁴⁹ BOA, 82/3382, HAT

⁷⁵⁰ N. Todorov, *a.g.e.*, s. 62.

⁷⁵¹ BOA, 746/35233, HAT

⁷⁵² BOA, 1038/ 143018-A, HAT

⁷⁵³ BOA, 1038/43018, HAT

dusunda yüzbaşılığa yükselen Mamarçef adında bir Bulgar, etrafındaki 500 Bulgar gönüllüyle Rus ordusunun harekâtına katılmış ve bütün Bulgaristan'ı ayaklandırmak için faaliyetlerde bulunmuştu⁷⁵⁴. Fakat Napolyon'un Rusya'ya saldırısı Bulgarların planını bozdu ve 1829 Edirne Antlaşması'yla Ruslar geri çekildi. Bundan sonra Bulgarlar büyük gruplar halinde Besarabya ve Ukrayna'ya göçtü⁷⁵⁵. Böylece Besarabya sınırlarında Türk-Rus savaşlarının yanı sıra, bir de Bulgar meselesi ortaya çıktı. Fakat Ruslar, Besarabya'daki Bulgarları tahrik etmeye ve böylece Boğazlara inmeye kararlıydı. Bu amaç için Rusların planı "*Slavların Birleşmesi*"ni gerçekleştirmektir. Bu dönemde Rus şairlerinden Aleksandr Puşkin, en etkili Panslavist olarak ortaya çıktı. Puşkin, Balkanlar'da Slav bir Bulgar milleti olduğunu ve Türklerin elinden bu Slav milletinin kurtarılması gerektiği fikrini öne sürdü. Bunun üzerine Puşkin, faaliyetlerine ilk defa Besarabya Bulgarları arasında başladı. Ayrıca faaliyetlerine destek olması için Avrupa'da kamuoyu yaratmaya çalıştı⁷⁵⁶.

18. Yüzyılın sonlarında Bulgar adıyla bir millet Avrupa'da tanınmıyordu. Bu tarihte Balkanları dolaşan seyyahlar, Tuna Nehri ve Ege Denizi arasında yalnız Türklerden ve Rumlardan bahsetmekteydi. Fakat Çar'ın yaveri Kont Kapodistirya, 1828 yılında Çar Nikola'ya gönderdiği bir projede, Balkanlar'da beş Hıristiyan devlet tasarlamakta ve Bulgarların yaşadığı yerleri Sırbistan'a ilhak etmekteydi. Bununla bir-

---

⁷⁵⁴ Halil İnalcık, *Tazminat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul 1992, Eren Yayınları, s. 27.

⁷⁵⁵ Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk- Bulgar İlişkileri*, İstanbul 1984, Cem Yayınları, s. 59.

⁷⁵⁶ Halil Yaver, *Bulgarların İstila Planları*, İstanbul 1938, s. 7.

likte 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün Avrupa, Bulgarları tanıyacak ve Avrupa’da Bulgarların arkasında güçlü bir kamuoyu oluşacaktı⁷⁵⁷.

Rusların Bulgarlar üzerindeki planları her geçen gün şekillendi. Rus Çarı I. Nikola, 1829 yılında Macar papazı olan Venelin’i bir Bulgar tarihi yazması için görevlendirdi. Venelin “ *Mazide ve Bugünkü Bulgarlar*” adlı kitabı yazdı⁷⁵⁸. Venelin, Bulgarların Slav kökenli olduğunu savunarak, Attila ve Hunların, hatta eski Bulgarların da Volga Slavları olduğunu iddia etti. Fakat Venelin, 1839 yılında Moskova’da öldüğü için Bulgarlar üzerindeki çalışmaları yarım kaldı⁷⁵⁹.

Bulgarlar üzerinde etkisi olanlar sadece Ruslar değil, Sırp lar da onlara isyan hareketlerinde her türlü desteği verdi. 1833 yılında Mısır bunalımının ilk zamanlarında Sırp Prensi Miloş Obronoviç, durumdan istifade ederek Timok vadisini Sırbistan Prensiği’ne ilhak etti. Bu durum bölgedeki Bulgarlar arasında Sırp nüfusunu arttırmakla kalmayıp, ilhak edilen yerlerden Niş, Vidin ve Pirot bölgesine geçen Müslümanlar arasındaki hoşnutsuzluğu da arttırdı. Bu nedenle çok geçmeden isyan belirtileri görülmeye başlandı. Milyo adındaki nüfuzlu bir Kocabaşı iki defa ayaklanma girişiminde bulundu, fakat başarılı olamadı⁷⁶⁰. 1835 yılında Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etme amacıyla bir isyan daha meydana geldi. Bu isyanı hazırlayan Velço adında Tırnovalı bir tüccardı. Mahut Mamarçef, asilerin başına kumandan olarak çağrıldı. Fakat Babıâli, isyan hazırlıklarını haber aldı ve asilerin toplandığı Plakovo Manastırını askerle sararak asilerin bir kısmını ele geçirdi. Başarısız olan

---

⁷⁵⁷ H. İncalcık, *a.g.e.*, s. 17.

⁷⁵⁸ H. Yaver, *a.g.e.*, s. 8.

⁷⁵⁹ H. Kohn, *a.g.e.*, s. 73.

⁷⁶⁰ H. İncalcık, *a.g.e.*, s. 29.

isyan girişimi sonunda, sürgün edilen Mamarçef ve hapsedilen rahip Sergi hariç diğer asiler idam edildi. Padişah II. Mahmut, isyan girişimlerine karşı ilgisiz kalmadı ve 1837 yılında Varna, Şumnu, Silistre, Rusçuk gibi başlıca askeri mevkileri teftiş ettikten sonra, isyan yeri olan Tırnova'ya kadar gitti. II. Mahmut, sonra da bölgeyi gezerek Gabrova, Kızanlık, Eski Zağra ve Edirne yoluyla İstanbul'a döndü⁷⁶¹.

Rusya her geçen gün artan kışkırtmalarıyla "Hasta Adam" olarak gördüğü Osmanlı Devleti üzerindeki planlarını gerçekleştirmek için zemin hazırlıyordu. Buna karşın Habsburg monarşisi, Balkan milliyetçi hareketlerinin karşısında yer aldı. İngiltere ise, Osmanlı Devleti'nin şimdilik devamını desteklemekteydi⁷⁶². Balkan milliyetçileriyle Fransa doğrudan bir bağlantı kurmamakla beraber Fransız Lamartine, Balkanları gezdikten sonra Fransa Parlamentosu'nda yaptığı konuşmalarda, Avrupa'da Osmanlı Devleti'nin gerilemesiyle bozulan güç dengesini vurgulamıştı. Lamartine'nin sorunlara karşı önerdiği çözüm ise, Ortadoğu'da herhangi bir büyük devletin tek taraflı müdahalesine olanak vermeyecek bir Avrupa himayesinin kurulmasıydı. Ayrıca Lamartin, Bulgarların bağımsızlık için tam olgun olduklarını ve Sırp komşularıyla birlikte Avrupa'da geleceğin devletlerinin temelini atabileceklerini belirten ilk kişilerdendir. II. Mahmut'un reformlarına olumlu görüşleri olmasına karşın, devletin yıkılmasını kaçınılmaz olarak görüyordu. Avrupa'ya bu yıkılışı hızlandırmama, ama aynı zamanda aktif bir biçimde engellememe çağrısı yapıyordu: "Uygarlığa, akıla ve ezdikleri ileri dinlere karşı barbarlık ve İslam'a yardım etmeyin.

---

⁷⁶¹ H. İnalçık, *a.g.e.*, s. 27, 28.

⁷⁶² Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, C. 1, İstanbul 2006, Küre Yayınları, s. 378.

Dünyanın en güzel kesimlerinin boyunduruk altına alınmasına ve yakılıp yıkılmasına katılmayın”⁷⁶³.

19. Yüzyılın ilk yarısına kadar Bulgar isyanları genellikle zayıf girişimler olarak kaldı. Bulgaristan, hem İstanbul’a yakın olması, hem Osmanlı’nın Avrupa’ya açılan kapısı olması hem de, her türlü etkiye uygun bir konumda olması nedeniyle daima merkezi otoritenin kontrolü altındaydı⁷⁶⁴. Ayaklanmaların yanı sıra 17. ve 18. Yüzyıllarda Bulgaristan’da “hayduk” denilen Bulgar eşkıya çeteleri vardı. Fakat bunların milliyetçilik ve bağımsızlık idealine dayanan isyan hareketlerine rastlanmamaktadır⁷⁶⁵. Bu dönemde, Müslüman ya da Bulgar fark etmez her türlü eşkıya Balkanları harap etmekteydi. Başlangıçta milliyetçikle ilgileri olmayan eşkıya çetelerinin, 19. Yüzyıl ortalarına doğru Rusya, Sırbistan, Romanya ve diğer Avrupa devletlerinin destek ve himayesinde milliyetçi komitelerle işbirliği yaptıkları görülecektir⁷⁶⁶. Özellikle Abdülaziz’in son yıllarında Rusya’da silahlanan Bulgarlar ve Ulah çeteleri, Tuna Eyaleti’ne geçiyordu. Bu çeteler, zaman zaman Hıristiyan halkı kışkırtarak ayaklanmaya yönelmekteydi. Babiâli, bu bölgedeki ayaklanmayı durdurması için Mithat Paşa’yı görevlendirdi. Mithat Paşa, yer yer bu çeteleri yok etti ve liderlerini de ele

---

⁷⁶³ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, İstanbul 2003, İletişim Yayınları, s. 170.

⁷⁶⁴ Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi*, Ankara 1992, T.T.K. Yayınları, s. 46.

⁷⁶⁵ H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 45.

⁷⁶⁶ H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 46.

geçirerek idam etti. Ayrıca çetelerle işbirliği yapan Rus subaylarını da tutuklattı⁷⁶⁷. Bununla birlikte III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmut dönemlerinde Osmanlı devleti'ni uzun süre uğraştıran, Rumeli halkının vatanını terk etmesine neden olan "Dağlı İsyanları" meydana geldi. Bu isyanların nedenlerinin başında, Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşları üzerine Babiâli'nin Rumeli'yle ilgilenmemesi, ayan ve derebeyler arasındaki çekişmeler, yolsuzluk, rüşvet, askeri durumun bozulması ve Rusların Panslavist emellerle halkı isyana teşvik etmesi olarak sayabiliriz⁷⁶⁸.

19. Yüzyılın ortalarından itibaren Bulgaristan ekonomisi de büyük bir kalkınma gösterdi. Tuna Prenslikleri'ndeki Osmanlıların öncelikli satın alma hakkının sona ermesi Bulgaristan için büyük yarar sağladı. Eflâk ve Buğdan'daki kontrolünü kaybeden Babiâli, özellikle İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılamak için Bulgaristan ve Mısır'a güveniyordu. 1826 yılında kurulan düzenli Ordusunun elbise iâşesi Bulgar kaynaklarından sağlanıyordu⁷⁶⁹. Yine 1830 yılından sonra Bulgar ekonomisi, Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'nın bağımsızlık ve özerliklerinden önemli ölçüde yararlandı. Bulgaristan'da tarım üretimi artarken Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1838 yılında imzalanan ticaret antlaşması Osmanlı Devleti'nin gıda maddesi ihracatı tekeline son verdi. Böylece Bulgar toprak sahibi burjuvazisinin gelişmesi teşvik edil-

---

⁷⁶⁷ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1987, T.T.K. Yayınları, s. 108.

⁷⁶⁸ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanları*, Ankara 1983, T.T.K. Yayınları, s. 14-17.

⁷⁶⁹ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 368.

di. Tarımdaki başarı Bulgar kentlerindeki hafif sanayinin hızla büyümesine yol açtı. Bulgaristan 1830'larda bile Osmanlı ihracatının 1/5'ini karşılıyordu⁷⁷⁰.

19. Yüzyıl ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan eyaletlerindeki ilk tekstil fabrikası Silven'de kuruldu. Böylece Bulgar toplumu içinde, girişimcilerden, sermaye birikimi sahiplerinden ve tüccarlardan oluşan yeni bir sınıf, "Bulgar burjuvazisi" ortaya çıktı. Bulgar Burjuvaziyle birlikte, Bulgar ulusunun doğuş süreci de başladı⁷⁷¹.

Bulgaristan ekonomisi, özellikle son dönemlerde çiftlik tarımına dayanıyordu. Ana tarımsal ürün olan tahıl üretimi, 1870 yılında Kuzey Bulgaristan'da toplam çiftlik üretiminin % 59,4 'ünü oluşturuyordu. Ayrıca bağcılık ve şarapçılık toplam üretimin % 12,4'ünü oluştururken meyve, yağlı tohumlar, bakliyat, lahana ve tütün de yetiştiriliyordu. Geriye kalan çiftlik üretimini de hayvansal ürünler oluşturuyordu. Kazanlık merkez olmak üzere yapılan gül tarımı ve Tatarpazarcık bölgesinde yapılan pirinç üretimi de önemli boyutlardaydı⁷⁷².

Bulgaristan'da 1860-1878 arası ekonomik gelişme hızla artmıştır. Proto-sanayinin belli başlı odak noktaları, Stara Planina bölgesindeki küçük kentler ve onun bir uzantısı olarak gelişen Sredna Gora bölgesinde Samakov, Karlıova, Kalofer, Spot, Kazanlık, Otlukköy, Gabrova, Trjavna, Zheravna ve Sliven gibi yerleşim yerleridir. Bu yerler, 1840'lardan itibaren ticari Rönesans geçirerek kısa sürede büyük gelişme gösterdi. Örneğin, Trjavna ana ulaşım yerlerinde uzak olmasına karşın, dışarı

---

⁷⁷⁰ Misha Glenny, *Balkanlar 1804-1999*, İstanbul 2001, Sabah Yayınları, s. 110.

⁷⁷¹ N. Todorov, *a.g.e.*, s. 58.

⁷⁷² Michael Palaret, *Balkan Ekonomileri 1800-1914*, İstanbul 2000, Sabancı Üniversitesi Yayınları, s. 66.

ile bağlantısını canlı tutmayı başaran bir yerleşim yeridir. Hatta 18. yüzyılda burası ipek sanayi için bir merkez konumuna ulaşmış; 19. Yüzyılda ise, burada üretilen ipek, kaytan üretimi ve dokumacılıkta önemli rol oynamıştır⁷⁷³.

Bulgaristan'ın 19. Yüzyıldaki nüfusuna genel olarak bakacak olursak, Bulgarlar, sadece Vidin, Tırnova ve Sofya sancaklarında çoğunlukta olup diğer sancaklarda azınlık durumundadır. "Büyük Bulgaristan" devletinin kurulmak istendiği coğrafyada yaşayan halkın %42'si Bulgar, %40'ı Müslüman ve %18'i diğer milletlerden oluşmaktaydı⁷⁷⁴. Fransız elçilik görevlisi A. Ubucini, Rusçuk, Varna, Vidin ve Tırnova sancakları ile Sofya'nın 1878-1879 yıllarındaki nüfusunu 1.914.638 olarak tahmin etmekteydi. Bulgarlar, Rusçuk ve Varna nüfusunun 1/3'ünden biraz fazlasını oluşturuyorlardı. Nüfusun geri kalanını ise, çoğunlukla Müslümanlar oluşturmaktaydı. Buna karşın Bulgarlar, yalnızca Vidin, Sofya ve Tırnova'da çoğunluğu oluşturmuyordu⁷⁷⁵. Halil İnalçık'a göre, Müslümanlar, Filibe, Vidin, Şumnu, Rusçuk, Razgrad, Varna, Plevne, Osman-bazar, Eski Zağra, Yeni Zağra, Gabrova, Niş, Sofya ve Karınabad'da çoğunlukta bulunuyordu. Ayrıca Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti, Bulgaristan'a 70-90 bin Çerkez ve yaklaşık 100 bin Tatar yerleştirmişti⁷⁷⁶.

---

⁷⁷³ M. Palaret, *a.g.e.*, s. 77.

⁷⁷⁴ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1999, T.T.K. Yayınları, s. 13.

⁷⁷⁵ Kemal Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Ankara 2004, İmge Kitabevi Yayınları, s. 337.

⁷⁷⁶ Halil İnalçık, *E.I.A.*, "Bulgaria" md., s. 1304.

Rus Yazarı Teplow'a göre 1876 yılı Bulgaristan nüfusu⁷⁷⁷ ise şu şekildedir:

TABLO – I

Sancak	Bulgar	Bulgar olmayan
Ruşçuk	201.025	354.324
Vidin	263.000	131.600
Tırnova	188.500	112.000
Tulça	40.570	188.930
Varna	36.000	74.100
Sofya	297.500	189.000
İslimiye	100.500	186.400
Filibe	382.500	564.600
Edirne	124.100	331.300
Gelibolu	42.200	160.000
Tekirdağ	40.100	133.200
Toplam	1.715.995	2.425.454

⁷⁷⁷ N. İpek, *a.g.e.*, s. 12.

Tahsin Uzer'e göre, 1877 yılında Rumeli'nin tahmini nüfusu⁷⁷⁸ :

Türkler	: 400.000
Müslüman Arnavutlar	: 1.250.000
Hıristiyan Arnavutlar	: 100.000
Bulgarlar	: 1.1500.000
Rumlar	: 550.000
Ulahlar	: 400.000
Yahudiler	: 350.000

Bütün bu sonuçlara bakarak Bulgarların hep hayal ettikleri “Bulgar Devleti”ni kurmak için aslında Müslümanlardan ve diğer Hıristiyan milletlerden azınlıkta olduklarını görebiliriz. Daha sonraki bölümlerde de göreceğimiz üzere Bulgarlar, Rusların da yardımıyla nüfus üstünlüğünü elde etmek için isyanlar sırasında, Bulgar milleti dışındaki milletlere saldırarak, onları memleketlerinden ayrılmaya zorlayacaklardır. Zaten bir memlekette hak iddia etmenin yolu, kendinden olmayan insanlara zarar vermek, onları göçe zorlamak ve onlara ait eserleri yok edip emlakları üzerine yerleşmekti ki, bu o günlerde de izlenen bir politikaydı. İşte bu maksatla gerek Rus, gerekse Bulgar tarihçileri her fırsatta birer Türk-İslam şehirleri olan şehirleri bile Bulgar şehirleri olarak gösteren kitaplar yayınlamışlardır.

Bulgar tarihçileri 19. Yüzyılda Filibe’de Bulgar nüfusunun çoğunlukta ve şehrin Bulgar şehri olduğunu iddia etmiştir. Bunlardan Nikolay Gençev, Filibe’yi gezen seyyahların nüfusla ilgili görüşlerine yer verdiği kitabında; “ *Şehir, Türkler tarafından fethinden sonra Bulgarlar, Rumlar ve Ermeniler ya öldürüldü ya esir alındı veya*

---

⁷⁷⁸ T. Uzer, *a.g.e.*, s. 116.

Rodop gibi dağlara kovuldu. Filibe'ye yerleşen Türkler, 19.Yüzyılın başlarına kadar nüfusun çoğunluğunu teşkil etmekteydi.19. Yüzyılın ilk yarısında şehrin nüfusu 30-40.000 civarındaydı. Bu dönemde hastalıklar ve başka nedenler yüzünden Türklerin nüfusunda önemli bir azalma görülürken Bulgarların nüfusu hızla arttı ve yüzyılın ortalarında Filibe bir Bulgar şehri halini aldı” demektedir⁷⁷⁹. Yine Filibe’de bulunan Rus Viskonsolosu Nayden Gerov hazırladığı raporda, 1861 yılında Filibe’de, 130 bin Hıristiyan içinde 2 bin kişinin Ermeni ve Yahudi olduğunu; 102 bin Müslüman’ın içinde 20 bin Bulgar Pomak’ın olduğunu iddia etmiştir. Bununla birlikte 1836 yılına ait Cevdet Dâhiliye 8504 numaralı belgede, Filibe’nin içinde bulunan 33 Türk mahallesinde tauna, sibyan, müsün, redif ve mansure olmak üzere toplam 3.899 erkek nüfus gösterilmiştir⁷⁸⁰. Bu rakam, beş hane üyesi olarak çarpılırsa 33 Türk mahallesinde yaklaşık 195.000 Müslüman’ın yaşadığını göstermektedir.

1- Bulgar Fikir Hareketleri

Bulgar fikir hareketi dönemi, milli eğitim ve Bulgar okulları, milli edebiyatın ve ulusal bilincin uyanmasında önemli bir yere sahip olan gazete ve dergilerin bir devrim niteliğindeki gelişimini kapsamaktadır. Yine bu dönem, dünyanın diğer milletlerinin Bulgarları fark ettiği ve desteklemeye başladığı bir dönemdir. Bu dönemde, özellikle Rusların ve onların resmi ideolojilerinin temsilcileri olan Panslavistlerin çalışmalarının etkileri büyüktür. 19.Yüzyıl başlarından itibaren Rus Panslavistler, Tuna ve Edirne vilayetlerinde eğitim, silahlı hareketler, milletler arası propaganda ve diplomasi

---

⁷⁷⁹ Neriman Ersoy, *XIX. Yüzyılda Filibe Şehri*, İstanbul 2003, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, s. 34.

⁷⁸⁰ N. Ersoy, *a.g.t.*, s. 42, 58.

gibi yollarla yeni bir “Milli Slav Devleti” kurmak üzere planlı bir şekilde çalışmaya başladı. Bu amaçla Prens Vlademir Aleksandroviç Çerkasky, Tırnova’ya gönderildi. Burada Çerkasky’nin başkanlığında bir “ *Bulgar Mülki İdare Teşkilatı*” kuruldu. Bu teşkilatın görevlerini, işgal edilecek olan yerler hakkında sayısal ve tarihi bilgiler toplamak, mahalli sivil idareyi kuracak kişileri atamak, yerli halk arasından idarenin kuruluşundan yararlanılacak kişileri seçmek, Bulgar kilise ve okullarının çıkarlarını gözetmek, Bulgar taburlarının kurulmasına yardım etmek ve Tuna’nın gerisinde bulunan Bulgarlar arasında iletişimi sağlamak şeklinde sıralayabiliriz. Ayrıca Mülki İdare Teşkilatı, temelleri sağlam bir Bulgar Devleti kurmak için, özellikle bölgenin nüfus ve emlak yapısıyla da ilgilenmiştir⁷⁸¹. Ulusal bir Bulgar Devleti’nin kurulmasında önemli etkileri olan Bulgar fikir hareketinin oluşmasında ve yayılmasında bazı itici güçler vardır. Bunlar:

a) Bulgar Okulları ve Eğitimi

Panslavistler, fikirlerini uygulama alanı olarak kendilerine Osmanlı Devleti’ni ve Bulgarları seçti. Bunun için çeşitli fikirler ve teoriler geliştirdiler. Panslavizmin, “ *Bütün Slavları Birleştirmek*” fikrinin öncüleri Jan Kollar ve Pavel Josef Şafarik’tir. Bir şair olan Jan Kollar, şiirinde “Büyük Slav İmparatorluğu” ülküsünü dile getirirken Bulgarlara “birleşmek ya da yok olmak” seçeneklerini sundu. Bu düşünce ile yazdığı kitabına da “*Zafer Kızı*” adını verdi. Bir fikir adamı olan Pavel Josef Şafarik ise, Panslavizm konusunda teoriler geliştirdi. Avusturya ve Türkiye Slavlarını oluşturan Sırp, Hırvat, Sloven, Çek ve Bulgar aydınları bu ülküden etkilendi. Bunun üzerine ilk “*Milletler arası Panslavistler Kongresi*”, 1848 yılında Prag’da toplandı. Bir

---

⁷⁸¹ N. İpek, *a.g.e.*, s. 12.

süre sonra da Panslavizmin merkezi Prag'dan Moskova'ya taşındı. Bir kültürel akım olarak başlayan bu akım, Ruslar tarafından siyasi amaçlar için kullanılmaya başlandı. Panslavist tarihçi Mikhail Petrovch Pogodin, Büyük Slav İmparatorluğu için şöyle diyordu⁷⁸²: “ Yalnız Türkiye Slavları 200.000 ve daha fazla asker verebilir. Yeter ki onlara 400 yıldan beri inledikleri yabancı boyunduruğundan kurtuluş amacı gösterin”. Bununla da yetinmeyen Ruslar, Panslavistlerin öncülüğünde birçok yerde konsolosluklar açarak atağa geçti. Daha önce açılan konsolosluklara ise, Panslavistler atandı. Bunların başında 1857 yılında açılan Filibe konsolosluğu geliyordu. Buraya Nayden Gerov adlı bir Bulgar atandı. Ayrıca Rusçuk ve Varna gibi merkezlere de Rus Panslavistler gönderildi. Panslavistlerin içinde en etkili olanı Rusya Dışişleri Bakanlığı Asya İşleri Dairesi Panslavist Müdürü İgnatiyef'di. İgnatiyef, 1864 yılında İstanbul Büyükelçiliği'ne getirildi. Böylece İstanbul'daki Rusya Büyükelçiliği, Balkanlar'daki komite ve ayaklanma hareketlerinin kumanda merkezi haline geldi⁷⁸³. Rus Panslavistlerin yanı sıra Bükreş'teki zengin Bulgar tacirleri de Bulgar gençlerinin Rusya'da eğitimlerini sağlamak amacıyla bir cemiyet kurdu. Bu gençler yurtlarına döndüklerinde propaganda faaliyetlerinde ön saflarda yer aldı. Kırım Savaşı başlarında Ruslar Bulgaristan'a girdiklerinde Bulgarlar onları kurtarıcı olarak karşıladı. Bu savaş sırasında 2 bin Bulgar gönüllüsü Rusların yanında Osmanlı Devleti'ne karşı savaştı⁷⁸⁴.

---

⁷⁸² M. Aydın, *a.g.e.*, s. 51.

⁷⁸³ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 53, 54.

⁷⁸⁴ H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 79.

İvan Vazov, Grama şiirinde Bulgarlara şöyle seslenmekteydi⁷⁸⁵:

Bu kutsal günü

Çoktandır bekliyoruz;

Ruslar bizim kardeşimizdir,

Dinimiz de Ortodoks

Ruslar, özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra, Bulgarları eğitime ve ayaklandırma çalışmalarına hız ve yoğunluk verdi. 1858 yılında, Panslavistler tarafından “*Slav Yardımseverler Cemiyeti*” kuruldu. Bu kuruluş, Bulgar gençlerine Rusya’da eğitim için burslar sağladı. Cemiyet, Slavları Rusların önderliğinde bir araya getirmeyi amaçlıyordu. Bu bursları alan Bulgar öğrencileri, D.I. Pirasev, N.G. Çernişevski ve Aleksandr Herzen gibi yazarların etkisi altında radikal Rus gençleriyle bağlantı kurarak⁷⁸⁶ daha da aktif çalışmaya başladı. Böylece 1840’lı yıllarda başlayan ve uzun yıllar boyunca sabırla süren bir eğitim politikasına dayanan Bulgar uyanışı, Panslavistlerin başarıyla devam ettirdikleri bir çalışmanın sonucunda gerçekleşti⁷⁸⁷.

Rusların dışında Bulgarlarla ilgilenen başka milletler ve onların misyoner kuruluşları da olmuştur. Bulgarları ilk keşfedenler İngiliz Protestan misyonerleridir. Foreign Bible Society isimli kuruluşa bağlı bir misyoner olan Benjamin Parker, İncil’in Bulgarca’ya çevrilmesinin büyük ihtiyaç olduğunu üstlerine rapor etmişti⁷⁸⁸.

---

⁷⁸⁵ Leman Ergenç, *Bulgar Yayınlarında Türkler*, Ankara 1989, T.T.K. Yayınları, s. 7.

⁷⁸⁶ B. Jelavich, a.g.e., s. 368.

⁷⁸⁷ Kemal Beydilli, *Berlin Antlaşmasından Günümüze Balkanlar*, İstanbul 1997, s. 27.

⁷⁸⁸ Ömer Turan, “Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları”, *Türk Tarih Kongresi, Ayır Basım*, Ankara 2000, T.T.K. Yayınları, s. 1099.

Bununla birlikte Dr. Elias Riggs, İzmir’de, İngilizce konuşanlar için 24 sayfalık “*Notes on the Gramer of the Bulgarian Language*” isimli küçük bir Bulgarca gramer kitabı çıkardı. Bu eser, Bulgarca’nın yabancı dilde basılan ilk gramer⁷⁸⁹ kitapçığı oldu.

İngilizlerle birlikte Bulgarlarla yakından ilgilenen ve eğitim-öğretimlerine katkıda bulunan bir başka millet de Amerikalılar olmuştur. 1810 yılında Boston’da kurulan American Board misyoner teşkilatı 1821 yılında ilk misyonerini Osmanlı Devleti’ne göndermeye başladı. O zamana kadar Osmanlı Hıristiyanlarından Bulgarlar arasında henüz Osmanlı Devleti’nden kopmak, bağımsız olmak fikri tam olarak uyanmamıştı. Öyleyse uyandırmak gerekiyordu ve bilinçlendirme yoluyla onları Osmanlı Devleti’nden koparmak lazımdı. İşte bu düşünceyle Osmanlı topraklarına gelen Amerikalı misyonerler 1830’lu yıllarda İstanbul merkez olmak üzere 4 çalışma bölgesi belirlediler ki bunlardan biri Filibe, Samakov, Selanik ve Manastır yörelerini içine alan Rumeli bölgesiydi. Amerikalı misyonerlerin amacı, bu bölgede bir Bulgar Devleti’nin kurulmasını sağlamaktı⁷⁹⁰. Fakat çalışmalarını tek başına yürütemeyeceğini anlayan ABCFM(American Board of Commissioner for Foreign Missions) , bir başka Amerikan misyoner örgütü olan Methodist Episcopal Mission’a ortaklık önerdi ve bölgeyi paylaştılar. Buna göre, Balkan Dağları’nın güney ve batısındaki yöreler ABCFM’in payına düşüyordu. 1858 yılında Methodist Episcopal Mission’a üye olan Prettyman ve Long adlı misyonerler, Şumnu ve Tırnova’da; ABCFM misyonerleri de

---

⁷⁸⁹ Ö. Turan, *a.g.m.*, s. 1100.

⁷⁹⁰ İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*, Ankara 1990, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 196 vd.

Edirne, Sofya, Eski Zağra, Filibe ve Samakov'da çalışmalarına başladı⁷⁹¹. Böylece American Board'un, Bulgarlara yönelik ilk merkezi Edirne'de 16 Temmuz 1858 yılında kuruldu. American Board tarafından dağıtılmak üzere 291.000 Bulgarca İncil basıldı. Bulgarca İncil'in yanı sıra Bulgarca İncil sözlüğü, okul kitapları ve dini broşürler de yayımlandı. Amerikan misyonerlerin Bulgar kültürüne hizmetleri içerisinde, bu misyonerlerin çıkardıkları "Zornitsa" (Sabah Yıldızı) gazetesinin önemli bir yeri vardı. Zornitsa, en güvenilir ve ciddi Bulgar gazetesiydi. Ayrıca Sofya'da çıkan "Home Friend" ve Filibe'de çıkan aylık "Temperance" dergileri de Amerikan Protestan misyonerlerinin 1890'lı yıllarda çıkardıkları önemli yayınlardı⁷⁹². İngiliz ve Amerikan misyoner cemiyetleri, Bulgarlar üzerinde Panslavistler kadar etkili olmamışlar, fakat daha sonra da göreceğimiz üzere eğitim alanında önemli katkıları olmuştur.

Bulgar burjuva sınıfının doğuşuyla birlikte, Bulgarların kendine özgü dünyaya dönük bir eğitim istemleri de ön plana çıktı. Hücre Okullar denilen manastır okulları 19. Yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan gereksimleri karşılayabilecek durumda değildi. Bu nedenle birçok Bulgar, bağımsızlığına kavuşmuş Rum okullarına gidiyordu. Ancak Rum kültürünün benimsenmesi, onların ulusal bilinçlerinin de yok olmasına yol açıyordu. Zira Rum burjuvazisi, Yunan ulusal devletinin kurulmasından sonra Bulgarların kültürel asimilasyonu için çalışmıştı⁷⁹³. Bununla birlikte 1835 yılı-

---

⁷⁹¹ Uygur Kocabaşoğlu, " XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *Tanzimat'ın 150.Yıldönümü Sempozyumu, Bilirdiler*, Ankara 1994,T.T.K. Yayınları, s. 540, 541.

⁷⁹² Ö. Turan, *a.g.m.*, s. 1103.

⁷⁹³ N. Todorov, *a.g.e.*, s. 64.

na kadar, Sıbyan okullarına ve taşra medreselerine benzeyen “*kiliyni uçilišta*” din okullarının öğretim dili de çoğunlukla Rumca idi⁷⁹⁴. Bütün bunlar yükselmeye başlayan Bulgar ulusalcılarının hoşuna gitmiyordu.

1835 yılına geldiğimizde Panslavistlerin de etkisiyle Bulgar eğitiminde bir devrim yaşandı ve Gabrova’da açılan lise ile modern Bulgar milli eğitiminin temeli atıldı. Gabrova Lisesi’ne ilk yıl her yaştan 120 öğrenci alındı⁷⁹⁵. Bu okul, Kazanlık, Tırnova ve Sofya gibi ticaret ve imalat merkezlerindeki benzer kurumlar için de bir model oldu. Fakat Bulgarların üniversite düzeyinde bir okulları yoktu. Bulgar gençleri yükseköğrenim için, 19. Yüzyılın ortalarına doğru açılan Protestan misyoner okullarına yazılıyor veya yurtdışına gidiyordu. Bazı öğrenciler, Fransa, Almanya ve Avusturya’da öğrenim görmüştü. Fakat en önemli konumlara gelenler, Rus eğitimi alanlardı. Moskova Metropoliti Filaret de, Bulgaristan’daki Amerikan Protestan misyonerlerinin ve Fransız ve Polonya nüfusunu temsil eden Uniatların faaliyetlerinden dolayı endişeleniyordu. Yine de Filaret, Bulgarların kendi kiliselerini kurma, kilise gelirlerinden pay sahibi olma ve ibadetlerini kilise Slovacasıyla yapma isteklerini desteklemekteydi⁷⁹⁶.

1835 yılından sonra ilk altı yıl içinde, yılda ortalama iki modern okul açıldı. 1841 yılında yeni Bulgar okullarının ve Slavlaştırılmış Bulgar okullarının sayısı 13 ‘e çıktı. 1841-1845 yılları arasında yılda ortalama on okul açıldı ve 1853 yılına gelindiğinde yeni okulların sayısı 53’e yükselmişti. 1835 yılında, köylerdeki ve kasabalar-

---

⁷⁹⁴ Bilal Şimşir, *Rumeli’den Türk Göçleri II*, Ankara 1989, T.T.K. Yayınları, s.

XXXVIII.

⁷⁹⁵ B. Şimşir, *a.g.e.*, s. XXXIX, XL.

⁷⁹⁶ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 367, 374.

daki bütün Bulgar okullarının sayısı 205 iken, bu sayı 1840 yılında 282, 1845 yılında 352, 1850 yılında da 488'di. Okulların sayısı 1853 yılında 546, 1854 yılında 562, 1855 yılında 588, 1860 yılında 807, 1865 yılında 986, 1870 yılında 1.217, 1877 yılında 1.504 oldu⁷⁹⁷.

Filibe'nin Bulgarlara ait ilk okul 1848 yılında Maraş mahallesinde açıldı. Bu okul, Filibe'nin ileri gelenlerinden Stoyan Teodoroviç Çalıkoğlu tarafından yaptırıldı. Ayrıca Mihaliki Gümüşgerdan tarafından bir de Özel Kız Okulu açıldı. 1873 yılında Eski Zağra'da 6 erkek ve 4 kız okulu vardı. Bununla birlikte 18 köyün birer kız okulu bulunmaktaydı. Kızanlıkta 4 erkek, 1 kız okulu ve 17 köyünde birer okul bulunmaktaydı. Çırpan'da da 4 erkek ve 1 kız okulunun yanı sıra, 9 köyün birer okulu vardı⁷⁹⁸.

Bulgaristan'da başlayan milli eğitim seferberliği, yalnızca dini bakımdan değil, milliyetçi gençleri yetiştirmesi bakımından da önemliydi. Böylece bir millet uyanışa geçmişti. Yüksek öğrenimlerini yurt dışında gören gençler, Vasil E. Aprilov, Nayden Gerov, İvan Andrev Bogorov gibi aydınlar ve tüccarlar tarafından desteklendi. Rus Panslavist fikirlerinin, Bulgar gençleri üzerinde yayılması için Rus okullarına, "sistemli ve planlı" bir şekilde burslu Bulgar öğrencileri alındı. Bu gençler, Rus dini ve askeri eğitim kurumlarına yerleştirildi. Panslavist Rusların ve milliyetçi Bulgarların en büyük ideali bir ihtilal gençliği yetiştirmektir⁷⁹⁹.

Milli uyanış döneminde Bulgar kültürünün en önemli özelliği, özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra eğitimde hızlı ilerleme göstermesidir. 1856-1876 yılları arasında

---

⁷⁹⁷ B. Şimşir, *a.g.e.*, XL, XLI.

⁷⁹⁸ N. Ersoy, *a.g.t.*, s. 255, 256.

⁷⁹⁹ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 25, 32.

Bulgaristan'da 1.470 ilkokul açıldı. Temel okulların sayısı 50'ydi. Ayrıca Gabrovo, Besarabya ve Plovdiv'de ortaokullar vardı. Kırım Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan diğer bir kültürel gelişim merkezleri de “Çitalište” olarak bilinen genel kitap kulüpleriydi. Bu kulüplerde bulunan Bulgarca ve yabancı dillerdeki gazete ve dergiler herkesin kullanımına açıktı. 1878 yılından önce 130'dan fazla genel kitap klübü vardı⁸⁰⁰.

Kırım Savaşı'ndan sonra, Panslavistlerin Bulgar eğitime olan yardımları sistemli, planlı ve yoğun bir şekil almıştı demiştik, fakat bunu sadece para yardımı olarak düşünmemeliyiz. Bu yardımlar çok yönlü olmuştur. Panslavistler, doğrudan doğruya okul açmak şeklindeki yardım ve desteklerinden başka, Bulgar okullarını yaşatmak ve geliştirmek için araç yardımı da yapmıştır. Filibe'deki Rus Viskonsolosunun raporundan bazı bölümler aktarmak durumu anlamaya yardımcı olabilir: Ağustos 1857 yılında Rila Manastırına 47.846 kuruş para yardımı yapılmıştır. 1857 yılında yine aynı manastıra 214.593 kuruş daha yardım gönderilmiştir. Ağustos 1857'de Filibe'de Bulgar Okulu için Moskova'dan 6.524 kuruş yollanmıştır. Ocak 1859'da Bulgar kiliselerine dağıtılmak üzere Rusya'dan 15 çeşit kitap gönderilmiştir. Mart 1859'da Otlukköy okulları ve kiliseleri için Moskova'dan altı sandık malzeme gönderilmiştir. Ocak 1860'da Panslavist Nayden Gerov'un kurduğu Filibe'deki “ Kiril ve Metodiy” adlı Bulgar okuluna bizzat Rusya İmparatoru 1.200 gümüş ruble bağışta bulunmuştur. Rusçuk Bulgar Okulu adına Moskova bankasına 20.000 gümüş ruble para yatırılmıştır. % 3 faizli olan bu paranın faizleri düzenli olarak okula gönderilmiştir. Aynı şekilde Rila Manastırı adına da Moskova Bankasına %4 faizli 1.500 gümüş ruble yatırılmıştır. Yine Rus Çarı 1860 yılında Rus lise ve

---

⁸⁰⁰ P. Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 82.

üniversitelerinde okuyacak Bulgar öğrenciler adına her yıl için 5.000 gümüş ruble bağışlamanın⁸⁰¹ yanı sıra, Bulgar okullarında öğretmen yetiştirmek için Rus okullarına bursla Bulgar öğrenciler seçilmiştir. Bu çalışma da sistemli bir şekilde yürütülmüştür. İgnatiyef, bir Panslavist olan Filibe'nin Viskonsolosu Nayden Gerov'a gönderdiği 25 Nisan 1863 tarihli talimatta: “...bütün bu düşünceler, Milli Eğitim Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığını, Rusya'da eğitim görmeleri için Slavlara daha geniş imkân hazırlamak ve aynı zamanda gözetimi kolaylaştırmak ve daha sistemli eğitmek için onları bir arada toplamak hususunda harekete geçirdi. Geçen yıl Odesa'da ve Nikolaev şehrinde onlar için özel yurt açılması kararlaştırıldı. Buraya sadece Bulgar ve Sırp lar yerleştirilecektir”⁸⁰² diyerek izlenecek yolu göstermiştir.

Bulgar ulusalcılığının en önemli aşaması olan eğitimde kilisenin de etkisi görülmür. Özellikle Bulgar Eksarhhanesi'nin kurulmasından sonra Eksarhların yönetiminde bulunan okullarda komitacı ve Bulgar milliyetçisi gençler yetiştirilmiş ve gerektiğinde kendi fikirlerini paylaşmayan hocalar görevinden almıştır. 1890 yılında, Edirne'deki Bulgar okulları direktörü Perisla Dobra Plovni “sadık tebaadan olması ve mekteplerdeki bozuk fikirli hocaların değiştirilmesini talep etmesi nedeniyle” Bulgar Eksarhlığı tarafından görevinden alınmış ve yerine Bulgar Keşiş Mektebi hocalarından Yoptiri⁸⁰³ atanmıştır. Bununla birlikte Babiâli, Bulgar okullarında okutulan kitapları denetlemekteydi. Babiâli, Bulgar kitapları üzerinde gerekli inceleme-

---

⁸⁰¹ B. Şimşir, *a.g.e.*, s. XLIX.

⁸⁰² B. Şimşir, *a.g.e.*, s. L, LI.

⁸⁰³ BOA, 1574/26, DH. MKT.

leri yaptıktan sonra⁸⁰⁴, zararlı görülen kitapların okutulması yasaklamış ve gerektiğinde zararlı görülen kitapları toplatmıştır⁸⁰⁵.

Bulgar eğitimine misyonerlerin öncülüğünde açılan okulların katkısı az, fakat etkileri büyük olmuştur. Fransız Katolik misyonerlerinin önderliğinde, 1864 yılında, Filibe’de “Seti Andrey” adlı bir Bulgar Katolik Okulu açıldı. Okluda 1870 yılında Fransızca kursları da başlatıldı. Bu kurslar, Fransız Koleji “Stevi Avgustin”in kurulmasına katkıda bulundu. Ayrıca bu kurslardan mezun olanlar çok iyi Fransızca bildiklerinden Doğu Rumeli Vilayeti’nin ilk memurları oldu⁸⁰⁶. Misyoner örgütler tarafından kurulan Robert Koleji’nin, özellikle Bulgaristan’ın 1878 yılında Osmanlı Devleti’nden kopmasından hemen sonraki dönemde Bulgar okumuş sınıfının oluşumundaki rolü çok önemliydi. 1871 yılında Robert Koleji’nden mezun olan altı öğrenciden beşi Bulgar’dı. Buradan mezun olanlar daha sonraki yıllarda Bulgaristan’da belediye başkanı, parlamento üyesi, büyükelçi, bakan ve başbakan oldu. Berlin Antlaşması’yla kurulan Bulgaristan Prensiği’nin anayasasını hazırlamak üzere 10/22 Şubat 1879 tarihinde Tırnova’da toplanan 231 kişilik Kurucu Meclis’te parlamento hukukundan haberdar olanlar sadece Robert Koleji’nden mezun olanlardı⁸⁰⁷. Amerikalı misyonerler, Bulgaristan’da eğitim alanında pek katkıda bulunmamıştı. Nitekim Bulgaristan’daki Amerikan misyoner okulları içinde, o günün koşullarında ileri bir eğitim kurumu olarak yalnızca Samakov’daki American Collegiate and Theological İnstitute bulunmaktaydı. Yine 1863-1903 yılları arasında Robert Koleji mezunları

---

⁸⁰⁴ BOA, 123/35, MF. MKT.

⁸⁰⁵ BOA, 73/113, MF. MKT.

⁸⁰⁶ N. Ersoy, *a.g.t.*, s. 257.

⁸⁰⁷ Ö. Turan, *a.g.m.*, s. 1105.

arasında 195 Bulgar genci bulunmaktaydı. Oysaki 1873-1890 yılları arasında Amerikan misyoner okullarında ilkokuldan koleje kadar okuyan öğrenci sayısı en fazla 600'dü⁸⁰⁸. Bu nedenle, 1880'li yıllarda Osmanlı Devleti'nde Amerika Birleşik Devletleri'nin büyükelçisi olarak görev yapan Samuel Cox'un öne sürdüğü gibi, Robert Koleji bu rolü tek başına üstlenmemiştir. Samuel Cox'a göre, Bulgaristan'ın "uygun zekâsı" Robert Koleji'nde kendine gelmiş, Bulgar liderlerinin zihinlerini "Amerikan öğretimi ve ilkeleri geliştirmiş, disiplin etmiş, bu ilkeler o zihinlere girmiş ve onları yükseltmiştir". Robert Koleji'nin Bulgar eğitimindeki etkisi önemli olmakla birlikte William Miller, Samuel Cox'un bu sözlerini "bağışlanabilir bir abartma" olarak değerlendirilmiştir⁸⁰⁹.

Robert Koleji gibi Galatasaray Lisesi de iyi yetişmiş Bulgar elit sınıfına katkıda bulunmuş ve Galatasaray Lisesi mezunları da yeni Bulgar devletinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. 1868 yılında Galatasaray Lisesi'nde 34 Bulgar öğrenci kayıtlıydı⁸¹⁰. Ayrıca Osmanlı Devleti tarafından, Bulgar öğrencilere burs verilmiştir. Galatasaray Lisesi'nde okuyacak bazı Bulgar çocuklara gönderilen ücret ve elbisenin bedeli Tuna Vilayeti tarafından karşılanmıştır⁸¹¹. 1874 yılında Babıâli, İslimye Bulgar çocuklarından üçünün Galatasaray Lisesi'ne kaydedilmesini ve burslu okutulmasını kararlaştırmıştır⁸¹². 1873 yılında Rusçuk'a oradan da Paris'e gidecek olan

---

⁸⁰⁸ U. Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 547.

⁸⁰⁹ M. Todorova, *a.g.e.*, s. 218.

⁸¹⁰ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, Ankara 1996, T.T.K. Yayınları, s.160.

⁸¹¹ BOA, 22/114, MF. MKT.

⁸¹² BOA, 463/76, A. }MKT. MHM.

Mekteb-i Sanayi öğrencilerinden 10'unun masrafları yine Tuna Vilayeti tarafından karşılanmıştır⁸¹³. Osmanlı Devleti yalnızca erkek çocukları için değil, kız çocukları içinde bazı girişimlerde bulunmuştur. 1873 yılında Tolcu Mutasarrıflığına yazılan bir mektupta, Rusçuk'ta yapılan Kız Islahhanesi'ne on yaşında yukarı olmamak, öksüz ve yetim olmak şartıyla İslam ve Hıristiyan kız çocuklarının kabul edilmesini⁸¹⁴ bildirilmiştir.

Zanaat ve imalat sanayi geliştikçe tüccarlar ve lonca üyeleri kendi okullarını ve kültür derneklerini ekonomik olarak desteklemeye başladı. İstanbul, Bükreş, Odesa ve Viyana'daki Bulgar diasporası arasında etkin işbirlikçiler bulan bu yeni burjuvazi, Bulgar gençlerini kendi çıkarları için kullanma fırsatını yakaladı. Ayrıca Bulgar Kilisesi'nin Fener Patrikhanesi'yle anlaşmazlığı, Bulgar milli hareketi için bir eğitim alanı oldu. Yine bu yolla Bulgar fikir adamları, ideolojik emellerini kentlere ve köylere yayabilme şansı elde etti⁸¹⁵.

b) Bulgar Edebiyatı

Zengin ve kültürlü Bulgarlar, kendilerini Rum olarak görüyor ve bununla gurur duyuyordu. Ayrıca Fener Patrikhanesi, Bulgarları Rumlaştırmaya çalışıyordu. Bulgar dili yok olmuştu. Filoloji ile uğraşanlar bile bir Bulgar dilinden habersizdi. Bulgar Kilisesi, Rumca dua ediyor, günlük hayatta da daha çok Türkçe konuşuyordu. Bulgar dili olmadığı gibi Bulgar edebiyatı da yoktu⁸¹⁶. Büyük şehirlere Türkler ve Rumlar

---

⁸¹³ BOA, 7/37, MF. MKT.

⁸¹⁴ BOA, 131/6542, C. MF.

⁸¹⁵ M. Glenny, *a.g.e.*, s. 112.

⁸¹⁶ B. Şimşir, *a.g.e.*, s. XXXII.

hâkimdi. Bulgarlarda bir burjuvazi sınıfı oluşmamıştı, dağ kasabalarında veya köylerinde yaşıyorlardı. Bulgar halkının adı unutulmak üzereydi. 17. Yüzyılın ortalarına kadar Bulgarca yalnızca üç kitap yayınlanmıştı. Bu üç kitap da dini konuları içeriyordu. Ayrıca bu kitaplar, Bulgaristan'da değil, Roma ve Venedik'te basılmıştı⁸¹⁷. Bu durum, 18. Yüzyıla gelinceye kadar devam etti. 18. Yüzyıl, Bulgar edebiyatının ve Bulgar yenileşme döneminin başlangıcı oldu. Bununla birlikte, Paisiy Hilendarskiy'in " Slav Bulgar Tarihi" adlı eseri bu dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bulgar tarihçileri bu dönemi, Bulgar edebiyatı tarihinde bir geçiş ve dönüm noktası olarak görmektedir. Bununla birlikte, bu dönemde Ortaçağ edebi türlerin ve dini özellik taşıyan eserlerin dışında milliyetçi unsurlar taşıyan yeni bir eser türü yaratılamamıştır⁸¹⁸.

Paisiy Hilendarskiy, Bulgar ulusal bilincini uyandırmayı başlıca hedef olarak belirledi. Osmanlı egemenliğine karşı olduğu kadar, Rum kilisesinin Bulgarlar üzerinde etkinlik kazanma politikalarına da karşıydı ve Bulgarlara mücadele çağrısı yapmıştı. Paisiy, Bulgarları kendi dillerinin kutsallığını korumaya, kendini eğitime ve kilisenin bağımsızlığı için mücadeleye davet etti. Slav Bulgar Tarihi adlı kitabının önsözünde⁸¹⁹: "*Halkını ve Bulgar yurdunu seven, onları yüreğinde taşıyan ve Bulgar halkınızın, babalarınızın, atalarınızın, çarlarınızın, yurtseverliğinizin ve azizlerinizin hakkında ne bildiğini, geçmişte nasıl yaşamış olduklarını ve başlarından neler geçtiğini öğrenmek ve bilmek isteyen, okuyucu, dinleyici, Bulgar halkı dikkatle dinleyin sizlerin de, nasıl ki tüm diğer kavimler ve halklar kökenlerini biliyor, dillerini tanıyor*

---

⁸¹⁷ H. İncılık, *a.g.e.*, s. 18.

⁸¹⁸ L. Ergenç, *a.g.e.*, s. 1.

⁸¹⁹ N. Todorov, *a.g.e.*, s. 58 vd.

ve bir tarihe sahip bulunuyorsa ve okuma yazma bilen herkes halkını ve dilini tanıyor ve konuşuyor, bundan gurur duyuyorsa, atalarınızın yapıp ettikleri konusunda neyin bilindiğini öğrenmeniz gereklidir” demektedir. Paisiy, bu kitabın önsözünde, Bulgarların şanlı ve şerefli bir tarihe sahip olduklarını anlatan, Bulgarları yüreklendirici sözlerle devam ediyor⁸²⁰: “ ...ama kimileri kendi Bulgar soyları konusunda hiçbir şey öğrenmek istemiyorlar, yabancı dil ve kültüre yöneliyor, kendi Bulgar dilleriyle uğraşmıyor, üstelik Rumca okuyup konuşmayı öğreniyor. Bulgar adıyla çağrılmaktan utanıyor. Hey akılsız ve deli! Neden Bulgar olmaktan utanıyor ve kendi dilinde okuyup konuşmuyorsun? Yoksa Bulgarların kendi imparatorlukları olmamış mıydı? Yıllar boyunca egemen olmuş, tüm dünyada ün salmışlardı ve çoğu zaman güçlü Romalularla, akıllı Yunanlılar onlara haraç ödemişlerdi. Bulgar çarı ile barış ve birlik içinde yaşayabilmek için, çarlar ve krallar kızlarını eşliğe vermişlerdi. Tüm Slav soyu içinde Bulgarlar en şanlı ve en ünlü soydular, kendilerine çar diyen ilk kez onlardı, ilk kez bir patriğe sahip olan gene onlardı ve Hıristiyan olan ilk onlardı ve en büyük toprakları onlar ele geçirmişti. Bulgarlar tüm Slav soyu içinde en güçlü ve kendilerine en çok saygı duyulan soydular ve tarihi yazarken sırayla anlatacağım gibi ilk Slav azizleri de ışıklar saçarak Bulgar soyundan ve Bulgar dili yazarak ortaya çıktılar”.

Paisiy Hilendarski, ekonomik değişimle beraber, kültürel gelişmenin faydalarını gören Bulgarların başında gelmektedir. Paisiy’in yolundan yürüyen ve Bulgar milliyetçiliği için çalışan ilk kişi Sofroniy Vračanski adlı bir papaz oldu. Sofroniy, 1765 yılında Paisiy’in kitabını kopya edip çoğalttı. Fakat Rum papazlarının baskısıyla görevinden alındı. Yine de amaçından sapmayan Sofroniy, Bulgar halkına fikirle-

---

⁸²⁰ N. Todorov, *a.g.e.*, s. 59.

rini anlatmak için çeşitli yerlerde propaganda faaliyetlerinde bulundu. Ayrıca çalışmalarını daha rahat sürdürmek için 1803 yılında Bükreş'e yerleşti⁸²¹.

1830 yılında Yuri İvonoviç Venelin'in Bulgar tarihi, dili, etnografisi üzerine iki ciltlik eseri, Bulgarlar arasında milliyetçiliğin yükselmesinde çok önemli bir rol oynadı. Venelin'in, Bulgarların Osmanlı Devleti'nde yaşayan diğer Balkan uluslarına kıyasla nasıl bir konumda bulduklarına ilişkin değerlendirmesi, o günden bu güne Bulgarların kendilerini algılamalarında önemli bir yer tuttu. Venelin⁸²²: “ *Türkler için bu bahtsız halk koyun gibidir, insana en yararlı ve gerekli hayvan gibidir. Onlarda süt, yağ, peynir, post, yün yani yiyecek ve giyecek sağlar... Bulgarların Türkiye'deki en iyi inşaat ustaları ve zana'atkarları olması kendi zararlarına olmuştur. Kısacası Avrupa'da Türk hâkimiyeti ve varlığı esas olarak, belki de yalnızca Bulgarlara dayanmaktadır. Buğdanlılar ve Eflâklılar her zaman yarı özgür olmuşlardır. Sırpların bir kısmı Türklerle karışmış, bir kısmı din değiştirmiş, bir kısmı da bağımsızlıklarını korumuştur, hepsi dağlık bölgenin korumasından yararlanmıştır. Arnavutlar da her zaman yarı bağımsız kalmışlardı, doğaları gereği gururlu savaşçılar olduklarından Türklere yalnızca çıkarları uğruna ve para için hizmet etmişlerdir. Yüksek dağlar, yaşadıkları küçük ülke kendilerini korumuştur. Aynı şey, Mora'daki dağlı Yunanlılar için de söylenebilir. Adalarda yaşayan Yunanlıların daha başka avantajları vardır ve daha özgür bir havada yaşamaktadırlar. Slavlar arasında en büyük sıkıntıyı çeken Bulgarlardır”* diyerek Bulgarların en şanssız Slav milleti olduğunu vurgulamıştır.

---

⁸²¹ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 22.

⁸²² M. Todorova, *a.g.e.*, s. 175 vd.

Bulgar edebiyat eleştirmenleri, 1848 yılında Avrupa'daki bağımsızlık hareketlerinin Bulgar halkının toplum hayatını da etkilediğini ileri sürmektedir. Eleştirmelere göre, Bulgar halkını gelişmesi ve bağımsızlık mücadelesi, Avrupa'daki hareketlerden etkilenmiş ve bu çerçevede yeni bir boyuta geçmiştir. Ayrıca siyasi bağımsızlık için yapılan bütün faaliyetler Bulgar edebiyatına yansımıştır⁸²³.

Modern Bulgar edebiyatı içerisinde, Osmanlı Devleti'nden koparak bağımsızlığını elde etme hareketi, 1840-1870 yılları arasında Neofit Bozveli, Nayden Gerov, Petko Raçev, Slaveikov, Georgi S. Rakovski, Lyuben Karavelov, Hristi Betov, Vasil Drumev, Raiko Zhinzikov tarafından şekillendirildi. Ayrıca milli uyanış döneminde, mimari, resim, ağaç oymacılığı, tiyatro, müzik ve diğer sanat dallarında da ilerleme sağlandı. Örneğin ulusal direniş döneminin en önemli ressamı, Zahari Zograf, Stanislav Dospevski ve Nikolai Pavlaviç'ti. Ayrıca Samakov, Bansko, Tryavna'da pek çok resim okulu ve ağaç oymacılığı okulu açıldı⁸²⁴. Bulgar fikir hareketi önderlerinden bir diğeri ise, Kazan'da doğan Petar Baron'dur. Baron, ilköğretimini Bükreş'te tamamlamış ve Almanya'da da tıp öğrenimi görmüştü. 1824 yılında Avusturya'nın Braşova şehrinde "Bukvar" adlı ilk Bulgar alfabesini bastırdı ve Bulgaristan'da dağıttı. Baron'a göre, Batı Avrupa'da gelişen milliyetçilik akımları, özellikle Avusturya Slavları arasında gelişen Panslavizm akımının etkisinde kalmıştır⁸²⁵.

19. Yüzyılın ortalarında Bulgarların bir milli bir varlık olarak ortaya çıkmalarıyla yeni Bulgar edebiyatı da ortaya çıkmıştı. Bu yeni milli edebiyata P.R.

---

⁸²³ L. Ergenç, *a.g.e.*, s. 4.

⁸²⁴ P. Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 84.

⁸²⁵ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 22.

Slayevkov öncülük etti⁸²⁶. Yeni Bulgar edebiyatının ilk orijinal ürünü, V. Drumev'in "Mutsuz Sülale" adındaki hikâyesidir. Yazar, bu eserinde Osmanlı Devleti yönetiminde yaşayan Bulgarların mutsuz bir hayat sürdürdüklerini dile getirmiştir. Bu hikâyede, Yeniçeri ve Kırcalılar'ın Bulgarlara karşı yaptıkları kötülükleri anlatmış, fakat resmi Osmanlı idaresinden söz etmemiştir. Bu dönemin diğer bir önemli edebiyatçısı Dobri Çintilov ise, ilk isyancı şair olarak nitelendirilir. İsyancı görüşleri, Rusya- Odesa'dayken başladı. 1853 yılında Bulgaristan'da isyan havası hâkimdi. Halkı "Yiğit Bulgarlar" şiiriyle isyana çağırdı. Şairin, Neredesin Halkın Sadık Sevgisi?, Ayaklan Ey Balkan Yiğidi, Sevgili Anayurdumuz Bulgaristan gibi isyana çağıran şiirleri de vardı. Bununla birlikte şairin, Neredesin Halkın Sadık Sevgisi? adlı şiirinden bir bölümü okuduğumuzda Türklere olan düşmanca tavrını açıkça görebiliriz⁸²⁷ :

Neredesin halkın sadık sevgisi?
Ey büyük sevgi içimizde alevlen!
Türklerin karşısına dikilelim!
Hepimizin yüksek sesi
Kocabalkan'ı inletsin:
Büyük küçük herkes kalksın
Silahını kuşansın!
Belinize ince kılıçları kuşanın,
Atalarınızın toprağı için ayaklanın
Türklerin soyunu ezin
Onların cesetleriyle doldurun

---

⁸²⁶ L. Ergenç, *a.g.e.*, s. 3.

⁸²⁷ L. Ergenç, *a.g.e.*, s. 14, 21.

Geniş ovaları, derin vadileri.

Petro Raçev Slaveykov ise, şiirlerinde hem Osmanlı yönetimine karşı, hem de Rum ruhanilere karşı halkı bilinçlendirmeye çalışmış, halkta nefret duyguları uandırmayı amaçlamıştır. Yazar, 1864 yılında İstanbul'a giderek mizahi dergi olan Gadya'yı, daha sonra da Makedonya adlı dergiyi çıkarmıştır. Makalelerinde Bulgar halkının gelişmesini Osmanlı Devleti'nin ekonomik, siyasal ve kültürel reformlar yapmasına bağlamıştır. Fakat Mithat Paşa, derginin çıkarılmasını yasakladı. Gelecek Gün, Hatırlama, Bulgarlara İthaf, Bulgarların Rusya'ya Karşı Beslediği İnanç ve Ümidi ⁸²⁸ yazarın diğer kitaplarıdır.

Halkı kitaplarıyla ve yazdıkları şiirleriyle isyana çağıran yazarların yanı sıra bazı Bulgar yazarları komitacı gruplarla birlikte bizzat ayaklanmalara katılmış ve önderlik etmiştir. Bunlardan en dikkat çekici olanları ileride de göreceğimiz gibi Lyuben Karavelov ve İvan Vazov'dur. Karavelov, 1867 yılında Belgrat'ta "Omladina" adında isyancı fikirler taşıyan gençlerle tanışmış ve Sırp ve Bulgar halkının Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte isyan etme hareketine yardımcı olmuştur. Lyuben Karavelov, Bükreş'te, bağımsızlık savaşı hazırlıklarında büyük rol oynadı ve Bükreş'te "Özgürlük" adlı bir gazeteyi çıkardı. Fakat bu gazete Osmanlı Devleti'nin isteğiyle kapatıldı, fakat bu bir çözüm olmadı. Zira bu gazetenin yerine "Bağımsızlık" adlı yeni bir gazeteyi çıkarıldı. İvan Vazov ise, 1876 Nisan ayaklanmasına katıldı ve tutuklanma tehlikesinden dolayı Romanya'ya kaçtı. 1880 yılında da, Doğu Rumeli'nin merkezi Filibe'ye geçerek faaliyetlerine orada devam etti⁸²⁹.

---

⁸²⁸ L. Ergenç, *a.g.e.*, s. 9.

⁸²⁹ L. Ergenç, *a.g.e.*, s. 10,14.

Bulgarlara duydukları yakınlıktan dolayı Ruslar da, Bulgarlara dair eserler vermiştir. Fonton(1829), E. Kovalevskiy(1840), V. Grigoroviç(1844-1845), E. Yujakov(1859), O.M. Lerner(1873) bu eserlerin ilk örneklerini vermiştir. Ayrıca dil yakınlığından ve Ortodoksluk bağlarından dolayı Bulgar-Rum kilise çatışmasıyla ilk ilgilenenler de, Ruslar olmuştur⁸³⁰.

c) Bulgar Basın ve Yayınları

Bulgarca yayın yapan ilk matbaa Selanik’te açıldı. Bunu Samakov, İstanbul, Bükreş, İbrail’da açılan matbaalar izledi. Bulgar milli edebiyatı basılan kitapların sayısı doğru orantılı olarak gelişip arttı. Buna göre, 1835 yılında 38 adet olan Bulgarca kitapların sayısı, 1876 yılında 1.743’e yükseldi. Ortalama kitap oranı 1835-1845 yılları arası 8 kitapken 1845-1855 yılları arası 21 kitap, 1856-1876 yılları arası 70 kitap şeklinde giderek yükseldi. 18. Yüzyılın ortalarına kadar Bulgarların bir basın-yayın hayatı yok iken, 1844 yılında İzmir’de “Filoloji” adlı bir dergi çıktı. Bu dergi İzmir’deki Protestan misyonerleri tarafından çıkarıldı. Aslında Rumca bir gazetenin Bulgarca’ya çevirisi olan bu dergi fazla ilgi görmedi ve 24 sayı çıktıktan sonra 1846 yılında kapandı. Bununla birlikte 1846 yılında İvan Bogorov, Leipzig’de Bulgar Kartalı adında bir gazete çıkardı. Bu tarihten sonra milliyetçilerin, tacirlerin, derneklerin ve komitecilerin desteğiyle yayınlanan gazete ve dergi sayısı arttı. Yayıncılar arasında İvan Bogorov, Dragon Tsankov, Petko Raçev Slayevkov, Lyuben Karavelov, Konstantin Fotinov ve Eksarh Aleksandr bulunmaktaydı⁸³¹.

---

⁸³⁰ M. Todorova, *a.g.e.*, s. 176.

⁸³¹ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 27.

Komiteciler tarafından çıkarılan, onların amaçlarına hizmet eden gazeteler de vardı. Örneğin, Pravo⁸³² gazetesi bizzat komitacıların çıkardıkları, ayrılıkçı fikirlerini yaydıkları, doğrudan doğruya onlara bağlı yayın organı olan gazetelerdendi. 1847 yılından itibaren Bulgarlar, Türkçe ve Rumca gazeteleri yeterince anlamadıklarını iddia ederek Bulgarca gazete çıkarmak için Babıâli'ye başvurdu. Ziraat Meclisi üyelerinden Vasiliki'nin girişimleriyle bazı gazete ve dergilerin Osmanlı Devleti'nde yayınlanmasına izin verildi. Baba Toprağı, Bağımsızlık, Bayrak, Bilgi, Bulgar Göçmenlerine Sesleniş, Bulgar Günlüğü, Bulgar Kartalı, Bulgar Mektupları, Bulgaristan, Danışman, Gelecek, İstanbul Gazetesi, Makedonya, Milliyet, Öğrenme Aşkı, Özgürlük, Tuna Kuğusu, Yasa ve Yüzyıl başta olmak üzere çok sayıda gazete yayımlandı. Buna göre, 1856-1876 yılları arasında 95 Bulgar gazetesi yayımlandı⁸³³. Osmanlı Devleti tarafından bu gazete ve dergilerin yayınlanmasına izin verildi, fakat yayınlar üzerinde sıkı denetimler yapıldı ve bunların incelenmesi için maaşlı memur görevlendirildi⁸³⁴. Aynı zamanda zararlı yayın yapılan gazetelerin yayımları reddedildi ya da düzeltilmesi için memur görevlendirildi⁸³⁵. Ayrıca denetimler bununla da kalmayarak yasak kitapları ihbar edenlere Mecidiye nişanı verildi⁸³⁶.

Amerikalıların Bulgarlarla düzenli ve devamlı ilişkiye geçmeleri, Misyoner Elias Riggs'in Bulgar aydınlarıyla işbirliği yapmalarıyla başladı. 1847 yılında, İngilizce konuşanlar için Bulgarca Gramer hazırlayan Riggs, Bulgar edebi uyanışının

---

⁸³² BOA, 16/28, Y.PRK. MYD.

⁸³³ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 28.

⁸³⁴ BOA, 8/345, A.}İ. MTZ (04)

⁸³⁵ BOA, 17/1078, İ. MTZ (04)

⁸³⁶ BOA, 478/8, A}MKT. MHM.

öncülerinden Konstantin Fotinov ile yakın ilişkiler kurdu. Fotinov, Bulgar süreli yayının öncüsü sayılan “Lubosloviye” adlı dergiyi Amerikan misyoner matbaasında bastırıldı. Aynı şekilde modern Bulgarca’yla basılan ilk 100 kitabın yaklaşık 70’i 1852 yılına kadar İzmir, daha sonra İstanbul’da faaliyet gösteren Amerikan misyoner matbaasında basıldı. 1873 yılında İlk Adım (5000 adet), Kurtuluşun Yolu (5000 adet), Gerçekler (5000 adet) ; 1874 yılında, O Yasayı Nerede Buldu? (3000 adet), Ne Bekliyorsunuz? (3000 adet) bunların başında gelmektedir. Ayrıca 1875 yılında yayınlanan üç küçük kitapçık, Hazır mısınız?, Ruhunuzun Fiyatı Nedir?, Kurtarılmak İstiyor musunuz?⁸³⁷ Amerikan misyoner matbaalarında basılan Bulgarca yayınlardır. Komitacılara ve Misyonerlere bağlı yayın organlarının yanı sıra Bulgar Eksarhlığına bağlı ayrılıkçı fikirleri yayan gazeteler de vardı. Bulgar Eksarhlığı’nın Bulgar milli uyanışında ve daha sonraki dönemlerde önemli bir yeri olduğunu biliyoruz. Bu nedenle Osmanlı Devleti’nin gözü de devamlı Eksarhhane üzerinde olmuş ve gerek Eksarhhane, gerekse, ona bağlı okullar ve yayın organları sık sık denetlenmiştir. Örneğin, 1894 yılında Bulgar Eksarhlığı’nın yayın organı olan Novini adlı Bulgarca gazetenin zararlı yayınlar yaptığı belirlenmesi üzerine gazete yasaklanarak Eksarhın değiştirilmesine⁸³⁸ karar verilmiştir.

---

⁸³⁷ U. Kocabaşoğlu, *a.g.m.*, s. 540, 546.

⁸³⁸ BOA, 16/1012, İ. MTZ (04)

2- Dini Bağımsızlık ve Bulgar Eksarhlığı

Osmanlı topraklarında yaşayan Bulgarlar arasında milliyetçiliğin temelini din oluşturmaktadır. Bunun dışında milliyetçiliğin temeli sayılan dil, tarih, kültür, beraber yaşam arzusu gibi diğer unsurlar, ancak dini kimlik etrafında anlam kazanmıştır⁸³⁹.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettikten sonra, Georgios Skholorios'u "Gennadios" unvanı ile Patrik ve Ortodoks milletin başı ilan etti. Bununla birlikte Gennadios, bütün Ortodokslar üzerinde yetkili kılındı. Böylece Bulgarlar da, bir Ortodoks milleti olarak Rum Patrikhanesi'nin yetki alanı içine girdi. Fakat uzun yıllar içinde Patrikhane'nin Bulgarlar üzerindeki baskıcı tavrı ve Rumlaştırma siyaseti Bulgarların tepkisine neden oldu. 18. Yüzyılın başlarına kadar sessiz kalan ve bir millet olarak yok olmaya yüz tutan Bulgarlar, 1824 yılında Üsküp, Samakov ve İvraca şehirlerinden Rum metropolitlerini kovdu. 1833 yılında Samakov ve Üsküp Bulgarları, Fener Rum Patrikhanesi'nden piskopos ve papazların Rumlardan değil, Bulgarlardan atanması, bunlara aylık bağlanması ve papaz vergisinin kaldırılması gibi bir takım isteklerde bulundu. Fakat bu istekleri Rum Patrikhanesi tarafından reddedildi⁸⁴⁰.

Bulgarlar, Rum Patrikhanesini bağımsızlıkları yönünde ilk engel olarak görüyordu. Zaten Bulgar milli bağımsızlık hareketi Osmanlı Devleti'nden çok, Rum Patrikhanesine karşı başlatıldı. Rum Patrikhanesi'nin, Bulgarlar üzerindeki etkisi ve manevi baskısı her geçen gün artmaktaydı. Patriklik, 1867 yılında Bulgar tarihi ve milletin son temsilcisi olan Ohri Başpiskoposluğu'nu da kaldırdı. Fener Rum Pat-

---

⁸³⁹ H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 47.

⁸⁴⁰ Aşkın Koyuncu, *Bulgar Eksarhlığı*, Çanakkale 1998, Basılmamış Y.L. Tezi, s. 55.

rikhanesi, metropolitlere gönderdiği bir bildiriyle, Bulgar kilise okullarının kapatılmasını, kiliselerde yalnızca Rumca yazılmış din kitaplarının okunmasını, okullarda sadece Rumca kitapların okutulmasını emretmekteydi. Ayrıca Rum Papazı Hilaryon, Tırnova katedralinin mihrabı arkasında bulunduğu eski Bulgar patriklerine ait kütüphaneyi merasimle yaktırmıştı. Böylece eski Bulgar edebiyatının kalıntıları da yok edildi. Rum eğitimiyle yetişen Bulgarlar, kendilerinin Bulgar olarak görmekten utanıyordu. Bulgar, talihsiz, köylü, kaba anlamına geliyordu. Artık Bulgarlar, Rila Hiliandar Manastırı gibi dağlara sığınmış ve özel imtiyazlara sahip manastırlardan başka her tarafta tamamıyla Rumların manevi boyunduruğu altına girmiş bir millettir.⁸⁴¹

19. Yüzyılın ortalarına doğru Bulgar-Rum kilisesi sorununda iki kişi ön plana çıkar. Bunlardan biri Neofit Hilendarski Bozveli, diğeri İlarion Makariopolski'ydi. Neofit Hilendarski Bozveli, 1839 yılında İstanbul'a geldiğinde tamamen Rumlaşmış olan Bulgar cemaatine etkili bir konuşma yaptı. Böylece, ilk defa Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı ayaklanma fikrini ortaya attı. İlarion Makariopolski ise, Fener Rum Patrikhanesi'ne karşı girişilen mücadelenin öncüsü oldu ve bu nedenle sürgüne gönderildi. Neofit Hilendarski Bozveli, Rum Patrikhanesinin girişimleriyle gönderildiği, Tırnova, Hilendar, Zograf, Dionisiat'taki sürgün hayatından 1845 yılında döndüğünde İstanbul'da çok daha farklı bir ortam buldu. Daha iyi şartlar içinde bulunduğu bu ortamda Bozveli, Stoyan Mihailovski ile birlikte Babıâli'ye bir şikâyet dilekçesi verdi. Dilekçeye, Fener Rum Patrikhanesi tarafından kilise ve okullarda ayin ve ders dili olarak Rumca'yı kullanmada zorlandıklarını ve Piskoposların açgözlülüğü yüzünden Patrikhane için yerli yersiz para toplandığını, bu durumun Bulgar cemaati arasında

---

⁸⁴¹ H. İnalçık, *a.g.e.*, s. 19.

hoşnutsuzluğa neden olduğunu yazdı ve Babiâli'den Bulgarları Rumlara karşı korumasını istedi⁸⁴².

İlarion Makariopolski ise, Fransızca yazdığı diğer bir dilekçede, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'ya Bulgar cemaatine Rum Patrikhanesi tarafından yapılan eziyetleri bildirdi. İlarion Makariopolski bu dilekçede, Rumların “megali idea”larını gerçekleştirmek için Bulgar neslini tüketmek istediklerini anlattı. Ayrıca Bulgarların İstanbul'da bir kilise kurması konusunda yardım istedi. Bunun üzerine Sadrazam Mustafa Reşit Paşa, Fener Patrikhanesi'ne Bulgarların kendilerine ait bir kilise kurmaları konusunda karar vermesini emretti. Bu durum karşısında Fener Rum Patrikhanesi de kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek Hilendarski Bozveli ve İlarion Makariopolski'yi saf dışı bırakmak için Babiâli'ye baskı yaptı ve onları Aynaroz'a sürgüne gönderme kararı çıkarttı. Hilendarski, 1848 yılında Aynaroz'da öldü. İlarion ise, 1850 yılında affedilerek İstanbul'a döndü⁸⁴³.

Neofit Hilendarski Bozveli ve İlarion Makariopolski'nin sürgüne gönderilmeleri, İstanbul'da bir Bulgar kilisesi açılması girişimlerinin bir süre duraksamasına neden oldu. Fakat Bulgarların İstanbul'da kilise açma girişimleri 1847 yılının sonlarından itibaren yeniden hız kazandı. Bulgarlar Patrikhane'ye başvurarak bağımsız bir kilise yapılmasına izin istedi. Bu isteğe karşı çıkan Patrikhane, Samatya'daki Aya Nikola, Galata'daki Aya Sotiri veya Meryem Ana Rum kiliselerinde serbestçe ayin yapabileceklerini bildirdi. Buna rağmen, Bulgarlar ayrı bir kilise kurma isteklerinden vazgeçemedi. Bu amaç doğrultusunda Bulgarlar, Patrik I. Antimos ve II. Antimos

---

⁸⁴² P. Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 65.

⁸⁴³ P. Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 66.

döneminde yaklaşık otuz kez girişimde bulundu⁸⁴⁴. Sonunda Patrik'ten izin aldılar ve Vasilaki Velikov'un yardımıyla kendilerine ait bir kilisenin kurulması konusunda Babiâli'den ferman aldılar. Aleko Paşa da, Bulgarlara Balat'ta Mürsel Paşa Caddesi'ndeki konağını verdi. Böylece Kayseri Despotu'nun yaptığı duadan sonra, 17 Ağustos 1849 tarihinde konağın alt katı düzenlenip kilise haline getirilmesi çalışmalarına başlandı. 9 Ekim 1849 tarihinde aralarında Aleko Paşa'nın da bulunduğu büyük bir kalabalık önünde Bulgar Papaz Evi, Süzebolu Metropolit'i'nin Slavca yaptığı ayinle cemaate açıldı⁸⁴⁵. Bununla birlikte 23 Ekim 1849 tarihinde Stevi Stefan adına takdis edilen ve "Oeştina" adı verilen 17 kişilik mütevelli heyeti seçildi. Bu heyetin başına da Toma Stefanidi Abacıbaşı ile Filibeli Nikola Eftimov Sapunov getirildi⁸⁴⁶.

Papaz Evi'nin açılmasından sonra Bulgarlarla Rumlar arasındaki bağlar gün geçtikçe kopmaya başladı. Bulgarlar artık kendi dini liderlerini seçebilmek ve ayinlerini Bulgarca yapabilmek istiyordu. 28 Mart 1851 tarihinde Bulgarlar, kilisenin Bulgarca risale ve kitap basabilmesi için izin istedi⁸⁴⁷. İki kilise arasındaki sorunları çözmek amacıyla Ali Paşa, 1856 Paris Kongresi'ne hareketinden bir kaç ay önce, İstanbul Bulgarlarından bazı isteklerde bulundu ve İstanbul Bulgarlarından kendisine Rum Ruhban sınıfı hakkındaki şikâyetlerini bir yazıyla vermelerini istedi. Bunun üzerine İstanbul'daki Bulgar cemaatinin ileri gelenlerinden, Gavril Kristeviç, Dr. Zahari Strumski, Vasilaki Velikov, Gabril Moravenov ve Konstantin Raynov tarafından 1856 Islahat Fermanı'nın ilanından hemen sonra bir dilekçe hazırlandı. Sultan

---

⁸⁴⁴ A. Koyuncu, *a.g.t.*, s. 59.

⁸⁴⁵ P. Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 67.

⁸⁴⁶ A. Koyuncu, *a.g.t.*, s. 65.

⁸⁴⁷ BOA, 78/39, A. } AMD.

Abdülmecit'e, Gabrovo'lu Nikola Eftimov tarafından sunulan bu dilekçede İstanbul Bulgar cemaati, Bulgar milletinin kendi başpiskoposlarını seçebilmesini, Babiâli huzurunda Bulgarları temsil edecek bir kişinin bulunmasını, Bulgar kiliselerinde Bulgar dilinin kullanılmasına izin verilmesini ve bütün Bulgar bölgelerinde Bulgar piskoposlarının bulunmasını istedi. Bunların dışında, Bulgarların askere alınması, fakat askerlik sırasında dini görevlerini yerine getirebilmeleri için Müslüman askerlerden ayrı tutulmaları, Bulgar çocukların, diğer milletlerin çocukları gibi Mekteb-i Sultani-i Tababet ve askeri mektebe alınmalarının sağlanması da istendi. Bununla birlikte Babiâli de, Fener Rum Patrikhanesi'nden bazı konuların belirlenmesini istedi⁸⁴⁸ :

- 1- Patrik ve Piskoposların seçilmesi
- 2- Karma heyetin kurulması ve heyetin yetkileriyle ilgili esasların belirlenmesi
- 3- Patrik ve despotların maaşlarının belirlenmesi
- 4- Hıristiyan halka konulan verginin ne şekilde toplanması gerektiğinin belirlenmesi
- 5- Patrikhane'ye ait borçların ne şekilde ödeneceğinin belirlenmesi
- 6- Osmanlı yönetiminin bu borçların toplanmasına ne şekilde nezaret edeceğinin belirlenmesi bu isteklerin başında geliyordu.

Böylece Rum ve Bulgarlardan oluşan Karma Heyet, Ekim 1858 tarihinde, Patrik başkanlığında 7 piskopos ve 10'u İstanbul'da oturan 38 temsilciden kuruldu. Bu heyete, Bulgarlardan Tırnova temsilcisi Hacı Nikola Minçoğlu, Vidin temsilcisi İliyo Hacı Petrov, Filibe temsilcisi Dr. St. Çamakov, Sofya temsilcisi Petro Naço Slayevkov ve Bosna'dan bir temsilci seçildi. Karma Heyet'te, Osmanlı yöneticilerinin istekleri yönünde karlar çıkmayacağını iddia eden Bulgar temsilcileri, Bosna

---

⁸⁴⁸ P. Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 68.

temsilcisinin de kendilere katılmasıyla 1858 yılında heyet başkanı Patrik'e verdikleri bir beyannameyle, bundan böyle tayini yapılacak olan piskoposların, başlarında buldukları cemaatin dilini bilmeleri gerektiği hakkında istekte bulundu. Ayrıca bu kuralın bozulmaması için, eski bir gelenek gereğince cemaatler tarafından seçilmek, metropolitler tarafından takdis edilmek ve metropolitlerin, patrikler tarafından atanmalarını istedi. Fakat isteklerinin dikkate alınmamasıyla önce Filibe temsilcisi, Kasım 1859 tarihinde gerek Babıâli'ye gerekse Karma Heyet'e verdikleri bir mazbatayla kongrenin aldığı hiçbir kararı kabul etmeyeceklerini bildirdi. Ayrıca Karma Heyet'te, nüfuslarıyla orantılı olarak temsil edilmediklerini ileri sürerek Filibe temsilcisinin ardından, Tırnova temsilcisi hariç bütün Bulgar temsilcileri Heyet'ten çekildi⁸⁴⁹.

Bulgar temsilcilerinin bu tavırlarının yanı sıra, İlarion Makariopolski'nin 5 Ekim 1858 tarihinde İstanbul'a piskopos olarak atanması, Rum Patrikhanesi'ni iyice kızdırdı. Fakat Makariopolski'nin piskoposluğu Bulgarlar arasında büyük sevinç yarattı. Selanikli bir Bulgar gencin, Bulgar Papaz Evi'nde evlenmesiyle birlikte bütün Bulgar din adamları Patrik Kirilos tarafından aforoz edildi ve Papaz Evi 12 Temmuz 1859 tarihinde kapatıldı⁸⁵⁰.

1860 Nisanı'na gelindiğinde Bulgar cemiyetinden bir heyet, Babıâli'yle görüşerek Fener Rum Patrikhanesi'nin ruhani iktidarını artık tanımadıklarını bildirdi⁸⁵¹. 3 Nisan 1860 yılında Ortodoks takviminin en kutsal gününde Piskopos İlorion Makariopolski, Paskalya ayininde dua ederken Kilise'nin başı Patriğin adı yerine

---

⁸⁴⁹ P. Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 69.

⁸⁵⁰ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 73

⁸⁵¹ Edovard Engelhardt, *Tanzimat*, İstanbul 1976, Milliyet Yayınları, s. 118.

Padişah'ın adını söyledi. Bulgarların hem kilisenin, hem de milletin başını reddetmeleri Bulgar topraklarında Slavların, Rum papazlar yerine Bulgarları getirme girişimini başlattı⁸⁵². Bunun üzerine 11 Mayıs 1860 tarihinde Patrik Kirilos istifa etti. Taraflar arasında uzlaşmayı nasıl sağlayacağını bilemeyen Babiâli şaşkınlık içindeydi ve ne yapacağını bilmiyordu. 1860'da yeni yönetmelik gereğince Patriklik seçimleri yapıldı. Fakat Filibe, Niş, Vidin, Tırnova ve Samakov cemaatleri seçime katılmadı⁸⁵³.

Bir yandan Rum Patrikhanesi'nin, diğer yandan da Panslavistlerin baskılarına maruz kalan Bulgarlar, Katolik mezhebine geçmeyi bir çıkış yolu olarak görmeye başladı. Bu nedenle 1860 yılı sonlarında Bulgar Piskoposu, Bulgar ruhban sınıfının Katolik cemaatlerine girmesi şartlarını görüşmek üzere Ermeni Katolik Patriği'ni ziyaret etti. Ermeni Katolik Patriği, Bulgarların sivil ve dini işlerine asla müdahale etmeyeceğini, Vatikan'la bütün Doğu Katolik Kiliseleri'ne benzer bir ilişki kuracağını söyledi. Ayrıca Ermeni Patrik, özellikle patrik ve piskopos seçimleri ve Ruhani hükümdarın adının okunması, birinci derecede önemli işler için Yüce Şef'e danışma, yeni kilise ile İstanbul'da bulunan Papalık arasındaki ilişkiler konusunda öteki Doğu Katolik Kiliseleriyle aynı olan bir statünün Bulgarlara da tanınacağı vaadinde bulundu. Heyet, görüşme sonunda sadece Katolikliğin, Bulgarları Helenizm ve Panslavizmin tehdidinden koruyabileceği inancında olduklarını beyanla Bulgar Kilisesi'nin Fransa koruması altına girmesini dilediklerini bildirdi. Fakat Fransız hükümeti, hem Bulgarları hoş karşılamıyor, hem de Rusya'yı karşısına almak istemiyordu. Bu tarihten sonra din kavgası, ulusal bir karaktere büründü. Halkın iki isteği var-

---

⁸⁵² M. Glenny, *a.g.e.*, s. 114.

⁸⁵³ Ed. Engelhardt, *a.g.e.*, s. 119.

dı. Bunlardan biri Rum Patriği'nin zulmünden kurtulmak, diğeri Papa'nın otoritesi altına girmekti. Zira Bulgarlar, bunu Rum ve Rus kiliseleri karşısındaki bağımsızlıklarını korumaları için en güvenli yol olarak görüyorlardı⁸⁵⁴. Bunun üzerine 3-4 bin kadar Bulgarın katıldığı Noel töreninde papazlar, Aziz Metadias ve Aziz Kirilios'un vaazlarıyla Hıristiyanlığı kabul eden Bulgar milletinin dinini onaylayanın Papa I. Nicolas olduğunu, yani Bulgar Kilisesi'ni Roma Kilisesi'nin kurduğunu ve Bulgarların bu davranışının ilk cemaate dönüş olduğunu ilan etti. Babiâli'nin de açıkça onayladığı bu karar, bir Papalık özel emirnamesi ile çok geçmeden kesinleşti. Kısa bir süre sonra Edirneli 140 Bulgar ailesi Katolikliği kabul etti⁸⁵⁵.

Bulgarlar ve Rumlar arasında büyüyen kavganın artık bir çözüme kavuşması gerekiyordu. Sadrazam Ali Paşa, 5 Mart 1870 tarihinde Sultan Abdülaziz'e sunduğu tezkirede, Rumlar ve Bulgarlar arasında ki mücadeleyi “ millet ve kavmiyet davası” olarak gördüğünü açıkladı⁸⁵⁶. Bunu üzerine Meclis-i Mahsus-u Vükela, meselenin Emr-i Ali ilanı ile hükmen çözüme kavuşturulması fikrini oybirliği ile kararlaştırdı. Sultan Abdülaziz, meselenin ferman ilanı ile hükmen çözüme kavuşturulması fikrini 6 Mart 1870 tarihinde kabul etti ve 11 Mart 1870 tarihinde Bulgar Eksarhlığı kuruluş fermanı ilan edildi.

On bir maddeden oluşan Ferman'ın en dikkat en çekici maddesi On'uncu maddeydi. On'uncu madde: Bulgar Eksarhlığının dini sorumluluk bölgelerini belirliyordu. Bu maddeye göre: Rusçuk, Silistre, Şumnu, Tırnova, Sofya, Vraca, Lofça, Vidin, Niş, Şehirköy, Köstendil, Samakov, Velisa ve Varna şehirleriyle Köstence'ye

---

⁸⁵⁴ Ed. Engelhardt, *a.g.e.*, s. 120.

⁸⁵⁵ Ed. Engelhardt, *a.g.e.*, s. 121.

⁸⁵⁶ A. Koyuncu, *a.g.t.*, s. 96.

kadar uzanan Karadeniz sahilinde bulunan ve ahalisi Bulgar olmayan yaklaşık 20 köy hariç Varna, Ahyolu, Misivri kasabaları, İslimye sancağı ve sahilde bulunan köylerden başka Süzebolu kazası, Filibe şehir merkezi, İstanimaka kasabası, Koklina Vodine, Arnavutköy, Panaya, Lovesli, Lasko, Arhalani, Paçkov, Velastice köylerinden ve Paçkova, Ayos Anarkiri, Ayos Paraşkov ve Ayos Yorgi Manastırları'yla Filibe şehir merkezindeki Panaya mahallesi de Bulgar Eksarhlığı'na bağlı olacaktır. Ancak mahalle halkından Bulgar Eksarhlığına bağlı olmak istemeyenler serbest olacaklar ve bunun ayrıntısı Patrikhane ve Eksarhhane arasında dinin kuralarla uygun olarak düzenlenecekti. Bütün bu sayılan yerlerin dışında kalan yerlerin Ortodoks mezhebine bağlı halkın hepsi veya en az 2/3'si dini olarak Bulgar Eksarhlığına bağlı olmak isterlerse ve bu durum incelemeler sonucu uygun görülürse zin verilecekti. Ancak bu kural halkın tamamının veya en az 2/3'sinin kararıyla ve arzusuyla olacağından bundan yararlanacak halk arasında ayrılık çıkarmak fırsatı kollayanlar ve bunun için çaba gösterenler olursa kanun önünde sorumlu olacaklardı⁸⁵⁷.

Bulgar Eksarhlığının dışında kalan Avrethisarı, Edirne, Manastır, Ohri, Pirlepe, Selanik, Üsküp ve diğer şehirlerde yaşayan Bulgarlar Babîâli'ye başvurarak Ferman'ın On'uncu maddesinden yararlanmayı talep etti. Fakat bu şehirlerin hepsine Bulgar metropolitleri atamak mümkün değildi. Bu nedenle Eksarh Antim'in yaptığı müracaatlardan yalnız Üsküp ve Ohri şehirlerinin isteği dikkate alındı⁸⁵⁸. Fakat bu durum Rum Patrikhanesi'nin hoşuna gitmedi. Rum Patrikhanesi, kendi yetki alanında

---

⁸⁵⁷ A. Koyuncu, *a.g.t.*, s. 98, 100.

⁸⁵⁸ A. Koyuncu, *a.g.t.*, s. 130.

olan kiliselerin Bulgar Eksarhlığı'na bağlanmasına, özellikle Üsküp ve Ohri'ye iki Bulgar metropolitinin seçilmesine itiraz etti⁸⁵⁹.

5 Mart 1872 yılında Sinod Meclisi toplandı ve Vidin Bulgar Piskoposu Antim Efendi'yi ilk Bulgar Eksarhı seçti⁸⁶⁰. Antim Efendi'ye beratını bizzat Sadrazam Mahmut Nedim Paşa verdi. Ayrıca 28 Ağustos 1872 tarihinde "Bulgar milleti ruhani işlerine mahsus Eksarhlık idaresi bulunmadığından" Ortaköy'de bulunan Portakaloğlu Bahçesi'nin Eksarhhane yapılması kararlaştırıldı⁸⁶¹.

Eksarhhane'nin kurulması Rum Patrikhanesi'nin büyük tepkisine neden oldu ve Patrikhane, Bulgarları aforoz etti. Buna karşılık Eksarh Antim Efendi de duasında ve yazdığı beynamede Rum Patriği'nin adını anmadı⁸⁶². Bu tarihten sonra İstanbul'daki Bulgar Eksarhhanesi, Rumların Patrikhanesi gibi, Bulgarların dini ve milli bir merkezi konumuna döndü. Eksarh, bir Bulgar Çarı gibi, Bulgarlara nüfuz edip Bulgarların dini, siyasi ve kültürel faaliyetlerini idare etmeye başladı⁸⁶³.

Rum Patrikhanesi ve Bulgar Eksarhhanesi arasında yıllarca süren bir rekabet yaşandı ve Eksarhhane'nin kurulmasıyla Ruslar, Bulgarları desteklerken, İngilizler Rum Patrikhanesi'nin yanında yer aldı. Nitekim Doğu Rumeli işlerine bakan İngiliz diplomatı H.D. Wolff, 30 Nisan 1879 tarihli raporunda, Patriğe "İngiliz hükümetinin Rum ırkı için duyduğu sempatiyi belirttikten sonra, Doğu Rumeli'de yapılan düzen-

---

⁸⁵⁹ BOA, 1413/9 DH. MKT.

⁸⁶⁰ BOA, 334/21486, İ. HR.

⁸⁶¹ BOA, 5/115, İ. MTZ (04)

⁸⁶² Süleyman Kani İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi*, İstanbul 1999, Temel Yayınları, s. 83.

⁸⁶³ H. Yaver, *a.g.e.*, s. 31.

lemelerde onları desteklerken bazı zorluklarla karşılaştıklarını, bu zorluğun onların nüfusunun o bölgede az olmasından kaynaklandığını” söylediğini yazmıştır. Patrik ise, Bulgarların hiçbir zaman Rus etkisinden kurulamayacaklarını ve Bulgar isteklerinin daha çok “politik tecavüz” olduğunu belirtmiştir⁸⁶⁴.

Eksarhane'nin kurulmasından sonra Bulgarlar ve Babiâli'nin arasındaki ilişkiye gelince, 1878 yılına kadar iyi ilişkiler kuruldu. Eksarh, 17 Mart 1871 tarihinde Bulgar Eksarhhanesi hakkında yazılmış olan fermanın dolaylı teşekkürlerini içeren bir dilekçe gönderilmiş⁸⁶⁵, buna karşılık Osmanlı Devleti de, iyi niyet belirtisi olarak 25 Nisan 1872 tarihinde Bulgar milleti Eksarhı Antemus Efendi'ye Mecidiye Nişanı vermiştir⁸⁶⁶. Bu durum Bulgarlar arasında büyük bir sevinçle karşılanmış ve Bulgar Eksarhı da buna teşekkürnameyle karşılık vermiştir⁸⁶⁷. Fakat 1878 yılında Berlin Antlaşması'yla Bulgaristan Prensiği'nin kurulması ve 1885 yılında Doğu Rumeli'yle birleşmesinin ardından ilişkiler bozuldu. Hatta Osmanlı Devleti Bulgaristan ve Doğu Rumeli Metropolitlerinin Sinod oluşturmak için İstanbul'a gelmesine izin vermedi. Aslında Bulgar Eksarhhanesi, çoğu zaman fesat komiteleri ile birlikte çalışmış ve Bulgar gazetelerini Makedonya, mektepler sorunu ve metropolit meselesi hakkında yaygara koparmaları konusunda teşvik etmişti⁸⁶⁸.

Eksarh, Babiâli'ye hoş görünmek için 22 Haziran.1877 tarihinde Bükreş Fesat Komitesi'nin yayınladığı ilannamenin etkisi altında kalmamaları için Bulgar reis-

---

⁸⁶⁴ G. Bozkurt, *a.g.e.*, s. 191.

⁸⁶⁵ BOA, 4/109, İ. MTZ(04)

⁸⁶⁶ BOA, 254/15123, İ. HR.

⁸⁶⁷ BOA, 5/113, İ. MTZ(04)

⁸⁶⁸ BOA, 292/94, Y. A. HUS.

lerine mektuplar yazdı⁸⁶⁹. Fakat Babiâli, 2 Ağustos 1877 tarihinde Bulgar Eksarhı'nın fesat fikirlerini ortaya çıkardı ve bu fikirlerinden dolayı Ankara'da muhafaza altına alınmasını kararlaştırdı⁸⁷⁰. Aslında Bulgar Eksarhına Babiâli tarafından güvenilmemekteydi. Babiâli'de, Bulgar Kilisesi'ne verilen ruhani bağımsızlığın, siyasi bağımsızlık olarak kabul edilmesinin yanlış olduğu ve Makedonya'ya gönderilecek piskoposların tehlikeli olacakları fikri hâkimdi⁸⁷¹. Yine de Eksarh, her fırsatta Bulgaristan Prenslığı yararına çalışıyordu⁸⁷². Babiâli, 10 Haziran 1893 tarihinde Bulgar Eksarhı'nın Avrupa'ya gitmek üzere Bulgaristan'dan geçerken Sofya'ya uğramasına izin vermedi⁸⁷³. Bu durum Bulgar gazetelerinde büyük tepkiyle karşılandı. Ancak baskılar sonucunda 17 Ekim 1893 tarihinde Bulgar Eksarhı'na, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uygun davranacağına dair kendisinden teminat alındıktan sonra yalnız mezhep işleriyle ilgilenmek ve politikaya karışmamak şartıyla Sofya'ya gidişine izin verildi⁸⁷⁴. Bu durum bile tek başına Babiâli'nin Bulgar Eksarhlığı'na hiç güvenmediğinin kanıtıydı.

Bulgar Eksarhlığı ve Bulgaristan Prenslığı arasındaki ilişkiler de bir ara kopma noktasına geldi. Bulgaristan Kapıkethüdası Mösyö Dimitrof'un belirttiğine göre, Eksarh, 1885-1893 yılları arasında Rusya'ya yakın bir siyaset izlemiştir⁸⁷⁵. 1886

---

⁸⁶⁹ BOA, 6/174, İ. MTZ(04)

⁸⁷⁰ BOA, 6/178, İ. MTZ.(04)

⁸⁷¹ BOA, 9/13. Y. PRK. AZJ.

⁸⁷² BOA, 19/78 Y. PRK. AZJ.

⁸⁷³ BOA, 277/17, Y. A. HUS.

⁸⁷⁴ BOA, 29/1872, İ. MTZ(04)

⁸⁷⁵ A. Koyuncu, *a.g.t.*, s. 138, 139.

yılında Bulgar Eksarhı, Bulgar yönetiminin Makedonya'ya adamlar göndererek isyan çıkarmak niyetinde olduğunu açıklamıştı⁸⁷⁶. Yine Eksarh, 17 Mart 1889 tarihinde bir yazıyla Babiâli'ye Stoyan Nikolov Stambolov'un⁸⁷⁷ Makedonya'da isyan çıkarmak niyetinde olduğunu bildirmişti⁸⁷⁸. İki taraf arasındaki gerilim bir süre bu şekilde devam etti. Nitekim 1889 yılında Prens Ferdinand, Eksarh Yosif'i Rusya taraftarı olmakla suçladı. Ferdinand, Eksarhla birlikte olup ayinlerde ismini anmayan İvraca, Tırnova ve Preslav metropolitlerini görevden aldı. Eksarh Yosif ile Prens arasındaki ilişkiler ancak 1893 yılından sonra düzeldi⁸⁷⁹.

Bulgar Eksarhlığı ve Rum Patrikhanesi arasında anlaşmazlıklar ise, bitmek bilmiyordu. Bu sefer de, kiliselerin ve metropolitliklerin kendilerine bağlanması konusunda sorunlar yaşandı. Eksarhhane'nin bağımsızlığını ilan eden Ferman'ın On'uncu maddesi gereğince iki kilise, bundan sonra bölge halkına baskı yaparak nüfuz mücadelesine girdi. Örneğin ticaret için Bulgaristan'a giden Kireçköy karyesi Rumlarına Patrikhane'den ayrılarak Bulgar Eksarhlığı'na bağlanmaları için baskı yapıldığı ve temettu vergisi alındığı yolunda şikâyetler oldu ve şikâyetlerin incelen-

---

⁸⁷⁶ BOA, 4/64. Y. PRK. MK

⁸⁷⁷ Stoyan Nikolov Stambolov: Bulgaristan'ın bağımsızlığına yönelik gizli faaliyetlerde bulunan cemiyetlere üye oldu. 21 yaşındayken 1876 Bulgar isyanının liderliğini yaptı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı'ya karşı savaştı. Doğu Rumeli Vilayeti kurulduktan sonra, Bulgaristan Prenslığı ve Doğu Rumeli'nin birleşmesi yönündeki çalışmalara önderlik etti. 1887-1894 yılları arasında Bulgaristan başbakanı oldu ve Makedonya'daki isyanları örgütleyerek genişleme siyaseti güttü.

⁸⁷⁸ BOA, 8/73, Y. PRK. MYD.

⁸⁷⁹ A. Koyuncu, *a.g.t.*, s. 138, 139.

mesi için bölgeye heyet gönderildi⁸⁸⁰. Bu örneği çoğaltmak mümkündür. Hemen hemen Bulgaristan'ın her yerinde bunun benzeri durumlar yaşanmaktaydı. Ayrıca Rum Patrikhanesi, Bulgar Eksarhlığı tarafından bazı yerlere metropolitler atanmasına da devamlı itiraz ediyordu. Fakat bu durum Babiâli tarafından pek dikkate alınmadı ve yersiz bir itiraz olarak görüldü⁸⁸¹.

3- Yerel Ayaklanmalar Ve Çete Olayları

a) 1841 Niş İsyanı

1841 yılına gelinceye kadar Bulgaristan'da bazı çete ve eşkıyalık olayları ile kısa zamanda bastırılan küçük çaplı isyan girişimleri gerçekleşmişti. Fakat bu tarihten sonra çıkan isyanlar daha ciddi boyutlara ulaştı. Bunu ilk örneği Niş bölgesinde yaşanan ayaklanmalardı. Özellikle Sırbistan'ın yarı bağımsız hale gelmesi, Niş bölgesindeki güvenliği ciddi anlamda tehdit etmekteydi. Sırlar, coğrafi, dini ve Slavlık bağlarıyla Bulgarları bağımsızlık yönünde kışkırtmaktaydı. Bu nedenle 1841 İsyanı sadece Niş'te değil, Bulgaristan genelinde o güne kadar devlete karşı gerçekleştirilen en ciddi isyandı⁸⁸². Bununla birlikte, Batı Bulgaristan'ın Niş bölgesinde çıkan isyan, yabancı devletlerin müdahalesini davet ettiği için de önemli ve dikkat çekicidir⁸⁸³.

Bulgaristan'da asayışı bozan çeşitli isyan girişimleri, özellikle yerel yönetimlerdeki çarpıklıklar, yöneticilerin halka kötü davranmaları ve vergi sistemindeki dü-

---

⁸⁸⁰ BOA, 2176/110, AH. MKT.

⁸⁸¹ BOA, 1/32, MV.

⁸⁸² Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler*, İstanbul 2002, Eren Yayınları, s. 40.

⁸⁸³ H. İncalcık, *a.g.e.*, s. 28.

zensizliklerden kaynaklanıyordu. 1841 Niş isyanı da daha çok bu çarpık düzenin ve vergi sorunlarının bir sonucu⁸⁸⁴. Fakat Niş isyanında Sırbistan'ın kışkırtmaları ve asilere verdiği destek göz ardı edilemez. 1841 Niş isyanından önce, Sırbistan ve Tuna Prenslikleri, asilere gerekli ortamı hazırlayıp onlara en iyi şartları hazırladı. Buna rağmen, Bulgar ulusalcı hareketinin tek bir merkezi yoktu. Komiteler arasında büyük gücün desteğini almak ve diğer Balkan ulusalcı girişimlerle işbirliği yapmak gibi konularda bile aralarında anlaşmazlıklar çıkabiliyordu.

Başlangıçtan itibaren Eflâk'ta bulunan ve Tuna'nın karşı yakasına geçen çeteler bulunuyordu. Bunlar büyük köylü devrimini amaçlıyordu. Bu tip eylemleri ilk kez, 1841 yılında Vasil Hacivulkov ve Vladislav Taçiç örgütledi. Fakat çok az kişinin desteğini aldılar⁸⁸⁵ ve başarısız oldular. Bunun üzerine, Sırbistan'ın desteğini alan Milyo adındaki bir çete reisi yeni bir ayaklanma planladı. Daha önce de ayaklanmalara katılan Milyo ile birlikte kendilerinden fazla vergi alındığını ve kaldırılan vergilerin hala istendiğini belirten zengin Bulgarlar, köylülere de yanlarına alarak 1841 yılında ayaklandı. Bulgarlar, istenilen vergileri ödemeyeceklerini bildirip devlet memurlarına karşı geldi. Bunun üzerine Niş Valisi Sabri Paşa, olayları yatıştırmak amacıyla asileri temsil eden dokuz Çorbacıyla görüştü. Bu görüşmeden sonra Sabri Paşa, Çorbacıları ayaklanmaya teşvik ettikleri için tutuklattı ve Sofya'ya gönderdi. Sabri Paşa, köylülere vergilerini ödemeleri için süre verdi. Fakat bu görüşmelerden olumlu bir sonuç alamadı.

Sırbistan'dan gelen teşvikler, Niş isyanını iyice körüklemekteydi. Böylece 1841 yılı başların Milyo'nun tahrikleriyle Niş, Leskofça, Şehirköyü kazalarında is-

---

⁸⁸⁴ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 36.

⁸⁸⁵ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 375.

yanlar başladı. Asiler Kotine Boğazı'nı kapatarak Niş'ten İstanbul'a giden yolu kesti. Asiler, değirmenleri ele geçirdikten sonra ellerine geçirdikleri Müslümanları öldürdü. Asilerin başlarında bulunan Milyo, Vidin'in Sahra kazasında isyan çıkardı. Böylece isyan Vidin'e kadar uzandı⁸⁸⁶. Çıkan olaylar karşısında Müslüman halk korku içindeydi ve Sabri Paşa'nın yanında çok az askeri vardı. Bu durum karşısında Paşa, Niş'te bulunan Rumeli Müfettişi Arif Hikmet Bey'in de desteğini alarak Kosova, Yegovitsa ve Prokuple bölgesinden yağma için can atan 1.500 kadar Arnavut askeri çağırdı. Böylece Arnavutların ve topların yardımıyla asilerin merkezi olan Kamaniça ve Mütafca kaleleri alındı. Ayrıca asilerin başı Milyo öldürüldü. İsyanı katılan asilerin genelde baltadan ve sopadan başka bir silahı yoktu. Kamaniça ve Mütafca'nın alınması köylülerin isyanı daha fazla uzatmadan geri dönmelerine neden oldu. Niş isyanından sonra bazı kişiler de tutuklandı. Tutuklananlar suçlarına göre üç gruba ayrıldı: İlk gruptakiler 10 kişiydi. Bunlar, Milofıçe köyünden Pavlo oğlu Bodo, Mütafca köyü kocabaşı oğlu girveyo, Velço oğlu Ustupan ve Ustupan oğlu Aklin, Mişo oğlu İvan, Mustafca köyünden Çanko oğlu İvan, Zebeko oğlu İvan, Rebolko oğlu İsinviko'dur. Tutukluların suçu halkı isyana teşvik etmek, telim olmak isteyenleri engellemek ve Müslümanlara ateş açmaktı. İkinci gruptakilerin kendi ifadelerine göre suçları, köylerin kocabaşlarıyla diğer fesat başlarının ve bunların önde gelen ismi Milyo'nun gönderdiği " fesağ erbabının" tahriklerine kapılarak Kamaniçe köyünde toplanıp isyan çıkarmaktı. Bunların sayısı 30 olup 15'i yaralıydı. Bunların önde gelenleri ise, Kamaniçe köyünden Çonko oğlu İvan ve Popofıçe köyünden Gorgon oğlu Resto'dur. Üçüncü gruptakiler ise, Mütafca ve Kamaniçe köylerinde ele geçirilen ve serbest bırakılan kişilerdi. Bunlardan bazıları Lekofçalı Marban, Beşbene

---

⁸⁸⁶ H. İnalçık, *a.g.e.*, s. 29.

köyünden Kosta, Belgrad mahallesinden bahçıvan Resto, Niş’li İstifan, Niş’li ekmeççi Dimitri, Niş varoşundan Nikola, Maranko oğlu Makro ve Hadem köylü Petre, Kamanıçe köyünden Izdırako’ydu⁸⁸⁷.

İsyan bitti, fakat bu sefer de Arnavutların köyleri yağmaları başladı. Arnavutlar köyleri yakıp yıkmaya başladı ve bu olaylar uluslar arası bir boyut kazandı⁸⁸⁸. Olaylar sonucunda, 28 Bulgar köyünün halkı Sırbistan’a sığındı. Aslında Osmanlı Devleti’nin yapabileceği çok bir şey yoktu ve sadece Sırbistan’ı olaylara karışmaması için uymakla yetindi. Edirne Valisi Yakup Paşa’nın Niş valisi olarak atanmasından sonra, Arnavutların verdiği zararı karşılamak ve köyelerine geri dönmeleri için gerekli önlemler de alındı. Bulgar köylüsüne 150.000 kuruş dağıtıldı. Böylece 1841 Temmuzunda Sırbistan’a sığınana köylüler geri döndü⁸⁸⁹.

Bulgar isyanları sırasında Rumlar onları yalnız bırakmadı. 1841 Niş isyanında Bulgarların arasında Rumlar da bulunuyordu. Hatta Niş isyanının başarısızlığından sonra bile 21 Şubat 1842 tarihinde Eflâk Beyliği sınırlarındaki İbrail kasabasında, bazı Rumların da katıldığı bir Bulgar çetesi yeniden kargaşa çıkardı. Fakat bu çete Romen askerleri tarafından dağıtıldı. Aslında Rumlar, Bulgarlardan çok kendi çıkarlarını düşünüyordu. Rumlar, özellikle Fransa’ya güvenerek Rumeli’de isyan ve karışıklıklar çıkarmaktaydı. Yunanistan, Girit’i ilhak etmek için fırsat kollarken Fransa, Akdeniz hâkimiyeti konusunda İngiltere’ye darbe indirmek için Girit meselesinde Yunanistan’ı desteklemekteydi⁸⁹⁰.

---

⁸⁸⁷ A. Uzun, *a.g.e.*, s. 62, 63.

⁸⁸⁸ H. İncılık, *a.g.e.*, s. 30.

⁸⁸⁹ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 40-41.

⁸⁹⁰ H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 83.

Uzun yıllardır bölgede yoğun faaliyetlerde bulunan Rusya da fırsat kolluyordu. Rusya, 1841 yılında çıkan bu olaylardan yararlanarak, Babiâli'ye Niş halkının Türk yönetiminden memnun olmadığını ve yapılanları yerinde görmek için bir memur görevlendirmek istediğini bildirdi. Osmanlı Devleti önce bu isteğin asileri cesaretlendireceğini düşünse de, sonra bu isteği olumlu karşıladı. Bunun üzerine, Rusya'yla aynı fikirde olan ve onunla birlikte hareket eden Fransa da bir memurunu Niş'e gönderdi. Fakat Rusya istediğini elde edemedi ve bu isyanı çıkarları doğrultusunda kullanamadı. Zira Babiâli, sorun çıkmaması için gerekli önlemleri aldı. Buna rağmen Babiâli, sorunu çözebilmek için çok bir şey yapamadı. Ayaklanmaya reayanın sebebiyet verdiğini delilleriyle ortaya koyan yazılar hazırlatarak büyük ülkelere göndermekten ileriye gidemedi. Bunun üzerine tepkiler de gecikmedi. Babiâli'ye gelen ilk tepkilerden biri de Avusturya'dan olmuştu. Prens Metternich'ten gelen tepki yazısında “doğruyu işitmenin biraz ağır bir şey olduğu” ifade edilerek: “Avusturya'nın, Osmanlı Devleti'nin iyiliğine gayret ettiği ve buna binaen Niş'te vaki olan gerçek hali olduğu gibi beyan etmeye hakları bulunduğu” belirtilmişti⁸⁹¹. Osmanlı Devleti'nin yerinde inceleme yapması için memurlar görevlendirdi. Bu memurlardan biri Ahmet Tevfik Bey'di. Tevfik Bey, hazırladığı raporda, ayaklanmanın vergiyle ilgisi olmadığını, tamamen Sırbistan'ın kışkırtmalarından kaynaklandığını belirtiyordu⁸⁹². Fakat Niş isyanının asıl nedeni üzerinde tek bir görüş yoktu ve çeşitli kişiler pek çok iddiada bulunmuştu. Bu isyan ile ilgili bilgileri Babiâli'ye ulaştıranlardan biri de, Rumeli'ye Müfettiş olarak gönderilen Arif Hikmet Bey idi. Arif Hikmet Bey, Tanzimat ile getirilen yeni uygulamaların yerine getirilip getirilmediğini ve bölgenin

---

⁸⁹¹ A. Uzun, *a.g.e.*, s. 87.

⁸⁹² M. Aydın, *a.g.e.*, s. 40 vd.

genel durumunu incelemek için gönderildi. Arif Hikmet Bey'in raporuna göre, göze çarpan ilk konulardan biri, isyanda tahriklerin, özellikle de Milyo isminde bir Sırp'ın tahriklerinin önemli rol oynadığıydı. Raporda olayların gelişimi şöyle anlatılmıştır⁸⁹³:
“Niş ve çevre kazaları köylerine gönderilen bazı fesat erbabı kişiler vergileri gerekçe göstererek halkı isyana yönlendirmişti. Kendilerine yapılan öğütler bir fayda sağlamadı. Asiler bazı köylerde zaptiye askerlerini öldürme, çiftlikleri yakma, değirmenlerin suyunu kesme ve benzeri hareketler yapmaya başlamışlardı. Gelinen aşama böylelikle Müslüman halkı büyük endişeye düşürmüştü. Bu esnada İvranya ve Leskofça kazalarından istenilen asker, burada da karışıklıkların ortaya çıkmasıyla gelememiş ve dolayısıyla herkes paniğe kapılmıştı. Son çare olarak Kurşunlu ve Ürgüp taraflarından gelmiş olan ve kendilerine pek de itimadın caiz olmadığı bir miktar çıplak Arnavut asker toplanarak asilerin üzerine gidilmesi kararlaştırılmıştır”.

Niş bölgesindeki kazalarda Müslüman nüfusu azdı. Niş kazasında 20.000 Gayrimüslime karşın, 5.000 Müslüman bulunmaktaydı. Lekofça kazasında ise, Müslüman ve Gayrimüslümlerin nüfusu dengeliydi. Bu durum da, Bulgarların bağımsızlık yönündeki isteklerini arttırıyordu. Üstelik önlerinde özerk Sırbistan örneği vardı. Reayaya göre isyanın nedeni ise, Niş, Şehirköy, Leskofça ve Ürgüp reayası “ Türk zulmünden perişan olmuş ve canlarını kılıçtan halas etmek için” Sırbistan tarafına topluca kaçmıştı. Padişahın reayasını teslim ettiği kimseler “ rıza-i aliyye ters” birçok zulüm ve baskı yapıyordu. Söz konusu baskılar en fazla vergi ile ilgili konularda görülüyordu. Nitekim bu olaylarda, Sabri Paşa'nın Niş halkından haksız vergiler

---

⁸⁹³ A. Uzun, *a.g.e.*, s. 45.

talep ettiği iddia ediliyordu. Ayrıca Sırbistan Meclis azası Milte'ye göre de isyanın nedeni, vergilerdi⁸⁹⁴.

İsyanın nedenleri üzerindeki görüşler bunlarla da sınırlı değildi. Buğdanlı iki kişi tarafından Babiâli'ye gönderilen bir mektupta, papazların öncülüğünde yürütülen gizli tahriklerin isyanın oluşumunda etkili olduğunu iddia etmekteydi. Yine Buğdan Voyvadasına gönderilip 29 Nisan 1841 tarihinde Babiâli'ye ulaşan bir mektupta da isyana dair, halkı uyandırmak için Bulgaristan'da casusların dolaştığı, bazı Bulgarların Müslümanlar üzerine yürüdüğü ve tedbir alınması gerektiği bildirilmişti. Ayrıca Avusturya'nın Niş isyanından oldukça memnun olduğunu ve ayaklanma için dış desteklerin olabileceği de vurgulanmıştı⁸⁹⁵.

Genel görüş Tanzimat ile birlikte vergi sistemindeki çarpıklıklardı. Fransız Akademisi üyelerinden M. Blanqui, 1841 yılında Niş bölgesini dolaşmış ve seyahatnamesinde durumu şöyle değerlendirmiştir⁸⁹⁶: “ *Hatt-ı Şerif*'le vergi meselesinin halledileceği yalandı. Bu yalan tatbikat sahasına konulunca Bulgarlar bunu çabuk gördüler ve şikâyete başladılar. Vaziyetlerinin eskisine nazaran daha fenalaştığını ve gelirlerini aşan bu ağır vergileri ödeyemeyeceklerini ilan ettiler. Türkiye de bekaya vergilerin tahsili katl-i amla yapılır. Askerler vergi mükelleflerinin evlerine yerleşirler, orda günlerce kalır, yer ve içerler”.

---

⁸⁹⁴ A. Uzun, *a.g.e.*, s. 50, 51.

⁸⁹⁵ A. Uzun, *a.g.e.*, s. 55 vd.

⁸⁹⁶ H. İncılık, *a.g.e.*, s. 29.

b) 1849 Vidin İsyanı

1841 Niş isyanı Vidin bölgesine kadar uzanmıştı. Bu bölgede de uzun zamandan beri huzursuzluk vardı. Bölgedeki olaylar artık uluslar arası boyut kazanmıştı. Bunu üzerine 1848 yılı sonlarına doğru Fransız memurları Bulgaristan'ı dolaştı ve bölge hakkında bir rapor hazırladı. Fransız memurları raporda huzursuzluk nedeni olarak şu sebepleri sıralamışlardır: Öncelikle en önemli hoşnutsuzluk vergiydi. Örneğin, aşar toplayıcısı, mahsulü fazla göstererek fazla vergi almakta ve diğer memurlar da bundan yararlandığı için müdahale etmemekteydi. Cizye vergisi ise, beş yaşındaki çocuklardan bile alınmaktaydı. Resmi otlak da büyük bir yükü. Bu vergi, “ senede hayvan başına dört kuruştan ibaretken memurların kar ve temettuları” yüzünden iki katına çıkmıştı⁸⁹⁷.

Nisan 1849 tarihinde, Vidin'e bağlı Boyniça kasabasının Bulgar halkı, devlet görevlilerinden ve Türklerden şikâyetçi olduklarını belirterek yeni bir ayaklanma başlattı. Bulgarlar, çıkacak bir isyanda kendilerini yalnız görmüyorlardı ve Sırpların kendilerine yardım edeceklerinden eminlerdi. Hatta Bulgarlar arasında yayılan söylentilere göre, 10 bin Sırp askeri kendilere yardıma gelecekti. İsyân söylentileri üzerine Vidin Defterdarı İbrahim Efendi asileri vazgeçirmek istediye de başarılı olamadı. Bunun üzerine Vali Vasıf Paşa, Mirliva Ali Paşa'yı asilerin üzerine gönderdi. Askerlerin duruma el koyması birçok köylünün ayaklanmadan vazgeçmesini sağladı. Geriye kalan asiler ise, kaçarak Sırbistan'a sığındı. Önceleri bu olaydan cesaret alan köylüler, daha sonra Sırbistan'ın kendi çıkarlarını korumak için asileri teslim edeceğini açıklamasıyla köylerine geri dönmek zorunda kaldı⁸⁹⁸.

---

⁸⁹⁷ H. İnalçık, *a.g.e.*, s. 36.

⁸⁹⁸ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 42, 43.

1849 Vidin ayaklanmasında, Sırların büyük rol oynadığı bilinmektedir. Bulgarlar, bağımsızlık için en büyük yardımı Sırlardan beklemekteydi. Sırp Prensiği de “Slav Devleti” hayalleriyle Bulgarları devamlı kışkırtmaktaydı. Slav birliği kurma isteğinin yanı sıra, bu durumu coğrafi ve dini şartlar da zorluyordu. Sırbistan sınırının kontrolden uzak olması nedeniyle Sırlar, sık sık sınırı geçerek halkı kışkırtabiliyordu. Ayrıca Bulgarlar da Sırbistan’a giderek sınıra yakın yerleri hazırlık üssü olarak kullanıyorlardı⁸⁹⁹.

Bu dönemde, Avrupa’da tam bir kargaşa ve ihtilal dönemi yaşanıyordu. Bu nedenle Avrupa’yı sarsan 1848 İhtilali’nin arkasından gelen bu ayaklanma Rusya’dan başka bir devletin ilgisini çekmedi. Hatta ayaklanmaya karşı çıkanlar dahi oldu. Bu ayaklanmaya Avusturya’yla birlikte, Sırbistan Prensi Aleksander Karagorgeviç de karşı çıktı. Ancak Karagorgeviç’in muhalifi Miloş Obronoviç, bu ayaklanmayı desteklemekteydi⁹⁰⁰.

1849-1950 yıllarında Vidin’de ortaya çıkan isyan Bulgarlar için bir son değildi. İsyen kısa sürede bastırıldı, fakat arkasından başka isyanların geleceği kesindi. Eflâk, Buğdan ve Sırbistan Rusya’nın yardımıyla muhtariyetlerini kazanmışlardı. Aynı şekilde Rusya, Slavlılık duygusunu Bulgarların Osmanlı hâkimiyetinden ayrılması için yeterli görüyordu. Ayrıca Balkanlarda muhtariyetlerini kazanmamış Bulgarlardan başka millet de kalmamıştı⁹⁰¹. 1850’li yıllarda, Bulgarlar arasında Rus tahrikleri çok yoğunlaştı. Rus ajanları öncelikle Bulgarların yoğun bir şekilde buldukları Gabrova’da faaliyetlerini arttırdı. Bunlar halkın arasında dolaşarak kışkırtma

---

⁸⁹⁹ H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 82.

⁹⁰⁰ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 45.

⁹⁰¹ H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 87.

amaçlı Rusya Meclisi mühürlü broşürler dağıtıp gizli toplantılar düzenledi. Böylece Hıristiyan halkı doğrudan doğruya isyana çağırdılar. Rus ajanları, dini ve milli duygulara hitap ederek şunları söylemekteydi⁹⁰²: “ *Sizde din ve milliyet gayreti yok. Nasıl rahat edeceğinizi bilmiyorsunuz. Bu gevşekli yüzünden Osmanlı boyunduruğundan kurtulamıyorsunuz. Sizin için bu kadar meşakkat ve bu kadar akça sarf ve zahmetler çekmiş isek de, sizler bunları bilmiyorsunuz. Bizim dediğimiz gibi hareket edin, isyan edin, biz devletlerin müdahalesini temin ederek sizi ezdirmeyeceğiz ve nihayet Sırbistan gibi sizler de muhtar bir idareye sahip olursunuz*”. Bununla birlikte isyanın nedeni sadece Rus ve Sırp kışkırtması olarak görülemez. Vidinli köylüler de genel olarak vergilerden ve ağalık sisteminden memnun değildi. Vidinliler, 1850 yılında Padişah’a sundukları arizede⁹⁰³: “ Memelik-i Mahrusa-i Şahanede bir Tanzimat- ı Hayriye icra buyrulduğu mesmu-ı acizanemiz olmuş ise de bunun hakk-ı abidanemizde icraat-ı fiiliyesine asla mübaşeret olunmamıştır” şeklindeki şikâyetlerini dile getirmişti.

1839 Tanzimat Fermanı ile birlikte Vidin reayası, artık ağalar için angarya çalışmak istemediklerini bildirdi. Bunun üzerine ağalar ve köylüler arasında anlaşmazlık çıktı ve durum Babiâli’ye kadar yansıdı. Babiâli’den gönderilen bir “ İrade-i seniyye” ile Vidin’de angarya kaldırıldı. Fakat ağaların hâkim bulunduğu Vidin Meclisi’ne göre, “ kimse kimsenin bila bedel ve irza arazisini zapt ve kendisi ziraat edemeyeceği umur-ı bedihiyeden” olmakla reaya bu kirayı başka şekilde ödemek zorundaydı. Bunun üzerine arazi kirasının “gerek ashab-ı çiftlikata ve gerek reayaya gadr ü

---

⁹⁰² H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 77 vd.

⁹⁰³ H. İncalcık, *a.g.e.*, s. 37.

hasar vukua gelmeyerek tarafeynin rızasıyla” yeniden tayin edilmesi emrolundu⁹⁰⁴. İrade-i seniyye’ye rağmen, taraflar arasında bir anlaşma sağlanamadı. Halil İncılık, Vidin isyanının doğrudan sebebi olarak toprak meselesini göstermektedir. İncılık’a göre⁹⁰⁵: *“Tanzimat ile birlikte, miri arazi mutasarrıflarının hakları, sonuçları hiç düşünülmeden tam mülkiyete yaklaşacak şekilde genişletildi. 23 Nisan 1847 tarihli resmi bir tebliğle arazi üzerinde kız çocuklarına da erkek çocuklar gibi veraset hakkı tanındı. Toprağı işlemek için tasarrufları altına alan miri arazi sahipleri ve Vidin ağaları bu köylülerin hukuken de sahibi olmaya başladı. Bütün bunlar isyanı hazırlarken, Vidin bölgesinde arazinin Müslüman ağalar zümresinin eline geçmiş olması, buna karşın reayanın yüzyıllardır işlediği topraklar üzerinde ekonomik olarak gerilemesi isyana neden oldu. Burada topraksız köylü grubunun, Müslüman arazi sahiplerinden oluşan bir ağalar zümresine karşı ayaklandığını görmekteyiz. Ayrıca miri topraklara dayanan büyük arazi sahibi ağalar rejimi veya Gaspodarlık rejimi de çok dikkat çekicidir. Gerçekten de sadece Müslüman olan bey ve ağalardan oluşan bir zümre, bütün miri araziye ele geçirmiş, köylü ekonomik olarak bu küçük zümreye bağımlı hale gelmişti. Böylece isyan, toprak meseleleri yüzünden doğan ekonomik çıkarlar sonucunda çıkmıştı”*.

Vidin Sancağı’na bağlı Sahra, Belgradcık ve Lom kaza ahalesinin büyük çoğunluğu Hıristiyan olduğundan buralarda faaliyet gösteren asiler, Hıristiyan halkın fikirlerini isyana hazırlamış bulunuyordu. Bu nedenle Vidin’e tayin edilen valiler, Hıristiyanları hoş tutmaya kendilerini mecbur hissediyorlardı. Vidin’de bulunan Hıristiyan halkın ileri gelenleri ise, Çorbacılar aracılığıyla kazaların her işine müdahale

---

⁹⁰⁴ H. İncılık, *a.g.e.*, s. 95.

⁹⁰⁵ H. İncılık, *a.g.e.*, s. 83-98.

ederek, bir taraftan Osmanlı Devleti'ne sadık tebaa olduklarını söylerken, diğer taraftan da halkı kışkırtıyorlardı⁹⁰⁶.

Vidin Bulgarları, Sahra, Lom, Belgradcık kazalarının halkıyla birlikte 13 Mayıs 1850 tarihinde buldukları yerlerin subaşı ve zabitlerini öldürdü. Asiler bir yandan halkı kışkırtırken, bir yandan da çevre illerle haberleşmeyi kesmek için yolları tuttu. Bunun üzerine Babıâli, gerekli önlemleri alması için Ali Rıza Paşa'yı Vidin'e gönderdi. Ayrıca Silistre, Niş, Tırnova ve Sofya'ya da emirler göndererek gerekli önlemlerin alınmasını ve üzücü olayların çıkmamasını istedi⁹⁰⁷.

Vidin'de yaşanan olaylar, zengin ağaları da korkuttuğu için ağalar, şehir meclisindeki güçlerini de kullanarak Vali Vasıf Paşa'ya başıbozuk kullanılmasını kabul ettirdi. Vidin ağalarından Ali Ağa, 18 Haziran 1850 tarihinde, 500 kişilik başıbozuk askerle asilerin üzerine gitti. Önce Akçar Palangası, sonra Lom'da asiler dağıtıldı. Belgradcık'a geldiğinde başıbozukların sayısı 3 bini bulmuştu. Belgradcık'taki isyan bastırıldı. Fakat asilerin bir kısmı Sırbistan'a kaçtı. Daha sonra Rumeli Ordusu Müşiri Ömer Paşa'nın girişimiyle, Sırbistan'a kaçan Bulgarlar köylerine döndü⁹⁰⁸. Ayrıca Babıâli de, Vidin ayaklanmasının asıl nedeni olarak gördüğü Gaspodarlık rejimini, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de kurulan bir komisyonun kararıyla kaldırdı⁹⁰⁹.

---

⁹⁰⁶ H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 111.

⁹⁰⁷ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 43.

⁹⁰⁸ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 44.

⁹⁰⁹ H. İnalçık, *a.g.e.*, s. 101.

c) Çete Olayları

Kırım Savaşı başlamadan kısa bir süre önce, 1853 yılında, Çar I. Nikola, Petersburg'daki İngiliz elçisi ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Çar, “ Hasta Adam” olarak nitelediği Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılması konusundaki fikirlerini açıkladı. Girit ve Mısır'ın İngiltere'ye bırakılması karşılığında Eflâk, Buğdan, Sırbistan ve Bulgaristan üzerinde kendi himayesinin tanınmasını teklif etti. Bu teklif daha çok Rusya çıkarlarını gözettiğinden İngiltere tarafından reddedildi. Bunun üzerine Rusya, Kırım Savaşı'nın çıkmasıyla bu hayallerini bir süre ertelemek zorunda kaldı⁹¹⁰. Fakat Kırım Savaşı ve sonrası Bulgar ulusalcılığı için önemli dönüm noktalarından biri oldu. Bu dönemde Rusya, özellikle eğitim alanındaki çalışmalarına ve propagandaya yoğunluk verdi. Osmanlı yöneticileri de bu durumun farkındaydı. Bu nedenle, 1853 yılı içinde Tırnova kaymakamı Galip Paşa, Bulgar halkının fikir ve düşüncelerini öğrenmek amacıyla birkaç kez Tırnova köylerine memurlar gönderdi. Memurların elde ettikleri bilgilere göre, köylü Bulgarlar arasında gezen tahrikçiler, köylüleri Osmanlı aleyhinde kışkırtıyor ve Rusya'yı övüyordu. Bunların Rusya'da her türlü refahın bulunduğunu söyleyerek ve para dağıtarak halkı uyandırmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Kırım Savaşı'nın sonlarına doğru, 1855 yılı ortalarında, Rumeli'nin sağ ve orta kollarında eşkıyalık olayları attı. Bunu üzerine Mithat Paşa, bu eşkıyaları yakalamakla görevlendirildi. Mithat Paşa, Rumeli'ye geçerek 284 eşkıya yakaladı. Böylece eşkıyalık olayları bir süreliğine de olsa durdu⁹¹¹.

Kırım Savaşından sonra, 1856 yılında Bulgar ulusçuluğu sistematik bir hal aldı ve hazırlıklar yoğunlaştı. Edirne Valisi ve Filibe Mutasarrıfı Aziz Paşa sık sık

---

⁹¹⁰ H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 79.

⁹¹¹ H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 113.

Babiâli'ye arizalar göndererek Bulgaristan'da ayaklanma hazırlıklarının büyüdüğünü bildirip asker gönderilmesini istedi. Fakat bu istekler, Babiâli tarafından pek dikkate alınmadı. Aziz Paşa, Babiâli'ye gönderdiği mektupta öğretmen adı altında Bulgaristan'a çok sayıda Sırp subayının girdiğini bildirdi. Ayrıca bunların Bulgar halkına gizlice askeri eğitim yaptırıp, Bulgarları savaşa hazırladıklarını yazdı. Bununla birlikte Aziz Paşa, Çerkez kıyafeti giymiş bazı Bulgarların köylere saldırarak ayaklanma çıkardığını haber verdiği halde Mahmut Nedim Paşa, Ruslara hoş görünmek için gerekli önlemleri almadı ve kısa bir süre sonra Bulgaristan'da ayaklanma çıktı⁹¹².

Niş, Tırnova va Vidin bölgelerinde bazı çete olayları görüldü. Bunlar daha çok Eflâk'ta ve Rusya'nın güneydoğusunda bulunan Bulgarlar tarafından desteklenen kişilerin öderliğinde çıkan olaylardı. Rusya ve Eflâk'ta bulunan Bulgarlar, kendi milletlerine yardımda bulunmak için aralarında büyük paralar toplayarak, Bükreş'te bir "iane sandığı" kurdu. Aynı sandığın bir şubesi de Hocabey (Odesa)'de açıldı⁹¹³. Bu şubelerde toplanan paralarla çeteciler ekonomik olarak desteklendi. Bu çetecilerden biri olan Hristo Todoroviç, Rusya tarafından da izin verildikten sonra Sırbistan'ın Karayova kasabasına gitti. Todoroviç, burada isyanlara her yönden destek veren Haralambo ile bağlantı kurdu. Haralambo, Hristo'ya Vidin'e gidip isyan çıkarması için her türlü yardım edeceğini bildirdi. Ayrıca Haralambo, 60 Macar altını verdi ve gerektiğinde daha çok para verebileceği vaadinde bulundu. Hristo Todoroviç, Vidin'de kendisini Rus taraftarı olarak gösterip Manço Kristin ile yakınlık kurdu ve Bulgarlar hakkında bilgi topladı. Daha sonra Todoroviç, Sırbistan'ın Nikotin kasabasına geçti. Manço Kristin ise, Vidin'de köyleri dolaşarak köylülere Sırpça iki nüsha

---

⁹¹² P. Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 64.

⁹¹³ H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 116.

dilekçe imzalandı. Manço Kristin Sahra, Belgradcık ve Lom kazalarına bağlı köyleri de dolaşarak köylülere aynı dilekçeyi imzalatmaya devam etti. Daha sonra bu dilekçeyi Nikotin’de bulunan Hristo Todoroviç’ e verdi. Dilekçe’de 62 Bulgar köylüsünün ve Şehirköyü despotunun imzaları bulunuyordu. Asiler bu dilekçeyi Viyana’da bulunan Rus Büyükelçisi Gorçakof’a verilmek üzere hazırlamıştı. Bu dilekçede asiler, “Kadim Bulgaristan Krallığı”ndan bahsederek, Bulgar dinin ve mezhebinin dostu olmayan Müslümanların elinde rahat ve serbest olmadıklarını iddia etti. Yine bu dilekçede Hristo Todoroviç ile Manço Kristin, Rusya’yla birleşmek istediklerini ve kan dökmeye hazır olduklarını da bildiriyordu. Fakat daha sonra Hristo Todoroviç’in ikili oynadığı da anlaşıldı. Hristo Todoroviç, dilekçenin bir nüshasını Viyana’daki Osmanlı Maslahatgüzarı İhsan Beye vermişti⁹¹⁴. Böylece bu isyan hazırlığı hiçbir sonuç alınmadan sona erdi. 1856 yılında, Belgradcık, Sahra ve Lom kazalarının köylerinde Pandor denilen köylüler silahlandırılarak ayaklandı. Kısa zamanda ayaklanma İstayköfçe, Salaş, Rayanofça, Vılahoviç ve Rakoviçe köylerine kadar yayıldı. Bu isyanlara 200 köyün katıldığını iddia edenler olmuştur. Fakat Hüdai Şentürk’e göre, bazı yazarların ayaklanmaya 200 köyün katıldığını yazmaları bir yanılgıdan kaynaklanmaktadır. Aslında ayaklanmaya sadece 200 Bulgar köylüsü katılmıştır⁹¹⁵. Bununla birlikte ayaklanma başarıya ulaşamamış ve asiler yakalanarak kurulan komisyonun kararıyla idam edilmiştir⁹¹⁶.

İsyan girişimlerine Bulgar manastırları da her türlü desteği verdi, isyanlar için zemin hazırladı. 1862 yılında Bulgarlar, Leskofça Manastırlarında toplanarak

---

⁹¹⁴ H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 117.

⁹¹⁵ H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 120, 122.

⁹¹⁶ BOA, 75/89, A. } AMD.

Gabrova’da bir cemiyet kurmayı kararlařtırdı⁹¹⁷. Bunu üzerine bazı Tırnovalı Bulgarlar, Gabrova’da askerlere baskın düzenleyip bazı zaptiyeleri öldürdü ve askerlerin malzemelerine el koydu. Amaçları Tırnova’yı basmak ve isyan çıkarmaktı. Ayrıca 1863 yılında, Bulgar manastırında yapılan tahriklerden dolayı Tırnova Sancağı ahali si kefalete bağlandı⁹¹⁸. Fakat bütün bu gelişmeler Osmanlı yönetimi tarafından haber alındığından gerekli tedbirler alındı ve isyan başarılı olamadan bastırıldı.

Panslavist tahrikten en çok zarar gören devlet, Osmanlı Devleti oldu. Osmanlı Devleti, Sırp, Bulgar, Karadağlılar gibi Slav unsurları barındırıyordu. Rusya’nın Panslavist politikası, 1864 yılında General Nikola Pavloviç İgnatıyef’in İstanbul Büyükelçiliği’ne atanmasıyla doruk noktasına ulaştı. Ayrıca Rusyalı Panslavistlerden N. Y. Danilevsky, “Panslavizmin İncili” sayılan “*Russia and Europe*” adlı kitabında, başkenti İstanbul olmak üzere, Balkanlar’daki bütün Slavları içine alan ve lideri Rusya olan bir “Slav Federasyonu” idealini anlatıyordu⁹¹⁹. Sırbistan ise, Mihail Obronoviç döneminde, ulusalcılar için sığınılacak bir bölge olmuştu. Bu dönemin en önemli ulusalcılarından, 1861 yılında “*Tuna Kuğusu*” dergisini çıkaran Georgi Rakovski’ydi. Rakovski, Bulgaristan’da büyük bir ayaklanmadan ve büyük güçlerin desteğini almaktan yanaydı. İstedığı isyan gerçekleştiği takdirde Sırbistan ve Tuna Prenslikleri’yle bir federasyon kurmayı istiyordu. Bu amaçla Rakovski, 1862 yılında, Eflâk’a geçti ve bu tarihten sonra Eflâk, Bulgar ulusalcılarının merkezi oldu⁹²⁰. Bun-

---

⁹¹⁷ BOA, 574/ 88, A.}MKT. UM.

⁹¹⁸ BOA, 261/83, A.}MKT. MHM.

⁹¹⁹ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 27, 28.

⁹²⁰ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 375.

dan sonra Bulgaristan'da, Tuna'yı geçen çete reislerinin saldırılarının yoğunlaştığını görüyoruz.

1864 yılında Georgi Rakovski, Eflâk'ta iki çete kurdu. Çetelerden biri, Hacı Dimitar'ın liderliğinde 12 kişilik bir gruptu. Dimitar, Zıştovi yakınlarından Tuna'yı geçip Tırnova'ya gitti, oradan da Kocabalkan'da dolaştı. 1865 yılında öldürüldü ve böylece çetesi lidersiz kaldı. 1864 yılında, Rakovski tarafından silahlandırılan ikinci çete 12 kişilik bir gruptu. Başında Hristo Makedonski vardı. Çeteye, Balkanlardaki eşkıya çeteleri hakkında bilgi toplama, Bulgarların manevi duygularını yükseltme ve yeni gönüllüler toplama görevi verildi. Çete üyeleri Vidin ve Lom taraflarında ayrı ayrı yerlerden Tuna'yı geçerek Rila Manastırı'na gitti. Çete, Rila Manastırı'ndan erzak aldıktan sonra da Hasan Pehlivan'ın eşkıya çetesiyle çarpıştı. Fakat bu çarpışma çeteyi ikiye bölüdü. Çete üyelerinin sadece altısı geri dönmeyi başardı, diğerleri kışı bir manastırda geçirdikten sonra Eflâk'a dönebildi⁹²¹.

1864 yılında Panayot Hitov adında ünlü bir Bulgar eşkıyası da Tuna üzerinden Osmanlı topraklarına girdi. Hitov, 1830 yılında İslimye'de doğmuş, 1858 yılında eşkıyalığa başlamış ve Kocabalkan'da bir süre eşkıyalık yaptıktan sonra 1863 yılında Sırbistan'a geçmişti. Hitov, 15 kişilik çetesiyle Bulgaristan'da bir süre eşkıyalık yaptı. Fakat Sırbistan'a giderken çetesi dağıldı ve böylece o da başarısız oldu⁹²².

Rusya, çete olaylarını desteklemekteydi. 1865 yılında, Rusya'daki Güney Slavlarını eğitmek için, 5.000 gümüş ruble dağıttı⁹²³. Fakat bu yıl içinde hiç bir kıpırdanma olmadı ve isyan çıkmadı. Yine de bu çeteciliğin sonu değildi. 1866 yılına

---

⁹²¹ B. Şimşir, *a.g.e.*, s. LXIV.

⁹²² B. Şimşir, *a.g.e.*, s. LXIV.

⁹²³ M. Glenny, *a.g.e.*, s. 115.

iki çete daha Tuna'yı geçti. Bunlardan biri Filip Totü'nün liderliğindeydi. Filip Totü, Tırnova yakınlarında küçük bir köyde doğmuş ve birkaç Türk'ü öldürdükten sonra eşkıyalığa başlamıştı. 1862 yılında İslimye hapisanesinde yatmış, yedi ay sonra hapisaneden kaçıp Eflâk'a yerleşmişti. Totü, tipik bir Bulgar eşkıyasıydı. Onda bir lider özelliği yoktu. Zaten bir asi liderinden çok eşkıya gibi davranıyordu⁹²⁴. 1866 yılında kurulan diğer bir çete ise, Jelü Voyvada'nın kurduğu çetedir, fakat o da başarılı olamamıştı⁹²⁵. Bu dönemde kurulan ve dışarıdan destekli bütün çeteler başarısız olmuştur. Bu başarısız çetelerden dördü de 1867 yılında kurulmuştur. Tuna'yı geçerek gelen bu dört çete⁹²⁶:

1- Panayot Hitov çetesi: 30 kişilik olan bu çete, Kocabalkan'ı ve İslimye'yi dolaştı. Fakat isyan ortamı bulamayınca Sırbistan'a geri döndü.

2- Filip Totü çetesi: 17 Mayıs 1867 tarihinde, 35 kişiyle Tuna'yı geçmişse de çetenin büyük bir bölümü imha edilmiş ve geriye kalanlar da Panoyot Hitov'un çetesiyle birleşerek Sırbistan'a sığınmıştır.

3- Petir Petkov çetesi: Petkov, 15 kişiyle Tuna'yı geçmiş, fakat kısa zaman sonra öldürülünce çete de dağılmıştır.

4- İvan Kulin Dede çetesi: 1850 Vidin ayaklanmasına katılan İvan Kulin Dede tarafından kurulmuş, fakat Yeremin Bolgarov adında birinin yönetimine verilmiş 160 kişilik bir çeteydi. Sırp sınırını geçtikten sonra Türk askeriyeye karşılaşmış ve 40 üyesini kaybetmişti. Geriye kalanlar da Sırlar tarafından silahsızlandırılmıştı.

---

⁹²⁴ B. Şimşir, *a.g.e.*, s. LXV.

⁹²⁵ Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti*, Ankara 1986, Gazi Üniversitesi Yayınları, s. 34, 35.

⁹²⁶ B. Şimşir, *a.g.e.*, s. LXVI.

4- Tuna Vilayeti ve Mithat Paşa

Osmanlı Devleti, yoğun çete olaylarının ve Rus-Slav kışkırtmalarının önüne geçemeyince bazı tedbirler almak zorunda kaldı. Babiâli, genelde bölge üzerine inceleme raporları hazırlamaktan öteye gidemese de, bu dönemde alınana en önemli tedbir, Tuna Vilayeti'nin kurulması oldu. Bu Dönemde hemen hemen bugünkü Bulgaristan topraklarını kapsayan Tuna Vilayeti, eski Niş, Vidin ve Silistre eyaletlerinin birleştirilmesiyle kuruldu. Edirne dışında bütün İkinci Ordu bölgesini içine alan bir bütün şeklindeydi⁹²⁷. Merkezi Rusçuk olan Tuna Vilayeti, üç sınıf olarak 7 sancağa ve beş sınıf olarak 45 kazaya ayrıldı. Vilayet Nizamnamesine göre, sancaklar mutasarrıfların, kazalar kaymakamların ve nahiyeler de muhtarların idaresinde olup bunların tamamı valilerin emrine verildi⁹²⁸. 1866 yılında Vilayet Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle ilgili olarak devletin çıkardığı bir tebliğ, vilayetlerin yeniden düzenlenmesini üç nedene dayandırıyor⁹²⁹:

- 1- Bürokrasinin her bölümü bir merkeze bağlanacak ve yürütme gücü süratle işlerlik kazanacaktır.
- 2-Yargının düzenlenmesi sağlanacaktır.
- 3- Memleket meclislerinin düzenlenmesi, üyelerinin halk tarafından seçilmesi ve memleketin yönetimine, imarına ve diğer işlerine ait sorunların her vilayetin umumi meclisinde çözümünü sağlamaktır.

---

⁹²⁷ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000, T.T.K. Yayınları, s. 53.

⁹²⁸ H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 169.

⁹²⁹ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 55.

1864 yılında Tuna Vilayeti Valiliğine Mithat Paşa getirildi. Mithat Paşa, modern Bulgaristan'ın temellerinin atıldığı, ülkenin gelecekteki ekonomik atılımları için gerekli şartların hazırlandığı dönemde, Osmanlı Devleti için tehlikeli olan ulusçu hareketleri sistemli bir modernleşme ve kontrollü bir mahalli demokrasiyle önleyebileceğine inanmaktaydı. Mithat Paşa, Tuna Vilayeti'ndeki yönetimiyle Bulgar halkının dış devletlerden beklediği şartları, Osmanlı Devleti'nin de verebileceğini gösterdi⁹³⁰.

Mithat Paşa, Tuna Vilayeti'nde altı ay içinde yüklü bir reform programı gerçekleştirdi. Vilayet geliri atmaya, ulaşım sistemi ve yönetim usulleri düzelmeye başladı. Babiâli, Tuna Vilayeti'nde büyük başarı sağlandığını, refah ve gelirin arttığını, ahalinin dahi memnun olduğunu bütün ülkeye ve dış dünyaya bildirerek memnuniyetini gösterdi⁹³¹. Bununla birlikte Mithat Paşa, Vilayetin iktisadi hayatını düzenlemekte önemli rol oynayan “*Memleket Sandıkları*”nı kurdu. İlk defa Niş Sancağı'nda kurulan bu sandıklar, komün kredi kurumunun Bulgaristan ve Türkiye'deki ilk örneği olduğu gibi Türkiye'deki bankacılığın başlangıcı sayılmaktadır. Maria Todorova, 1864-1866 yılları arasında sadece Rusçuk ve kazalarında kurulan sandıkların geliri- nin 1.883.000 kuruştan 3.665.093 çıktığını yazmaktadır. Ayrıca Mithat Paşa, kredi mekanizmasını göçmen köylerin gelişmesi için de kullandı. Vilayete, Rusya'dan gelen çok sayıda Müslüman yerleştirdi. Bununla da yetinmeyen Mithat Paşa, Avusturya Vapur Kumpanyası'nın fiili tekelinde olan, Tuna Nehri ulaşımına da kurduğu vapur şirketiyle müdahale etti. Fabrika ve hastaneler, merkezi hükümetin yardımı ol-

---

⁹³⁰ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 60.

⁹³¹ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 58.

maksızın Vilayetin kendi imkânlarıyla yapıldı⁹³². Rusçuk'ta kız çocukları için bir ıslahhanenin açıldı⁹³³. Yeni yollar yapıldı ve eski yollar düzenlendi⁹³⁴. Böylece Vilayet'in alt yapısı ve görünümü değişti. Ticaret, küçük sanayi gelişti ve devlet gelirleri arttı. Mithat Paşa'nın Bulgarlar için izlediği politika, baskıdan çok, mahalli özerklikle modern bir kontrol mekanizması kurmaktı. Ayrıca Mithat Paşa döneminde, Tuna Vilayeti'nde ulusal dilde eğitim yapan okullara izin verildi. Fakat ders kitapları ve öğretmenler üzerinde sıkı kontroller yapıldı. Vilayet'te dış yayınlara karşı, Türkçe-Bulgarca gazete çıkarıldı. Çıkarılan *Tuna Gazetesi*, vilayet gazetelerinin ilk örneğini oluşturdu⁹³⁵.

Bütün bu gelişmeler, Tuna Vilayeti ve Osmanlı Devleti'nin dünya kamuyundaki görünümü için olumlu gelişmelerdi. Fakat Mithat Paşa yaptığı işlerle dikkatleri üzerine çekti, hatta üzerinde düşmanlık topladı. Bu durumdan en çok Rusya rahatsız oldu. Rusya, özellikle de Büyükelçi İgnatıyef, yıllardır planladığı projenin suya düşmemesi için Mithat Paşa'yı yok edilmesi gereken bir hedef olarak görüyordu. Onun Bulgaristan'da yaptığı ıslahatlar, Bulgarları huzurlu hale getirip onların Osmanlı Devleti'ne bağlanmasını sağladığı için Panslavist komiteler ve İgnatıyef tarafından istenmiyordu. İgnatıyef, Mithat Paşa'yı Bulgaristan'dan uzaklaştırmak için devamlı olarak Sultan Abdülaziz'i kışkırtıyordu. Mithat Paşa'nın Mısır gibi, Bulgaristan'ı Osmanlı Devleti'nden koparıp burada bağımsızlığını ilan edeceği propagandasını yaptı. Bununla birlikte, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, İgnatıyef'in

---

⁹³² İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 59.

⁹³³ BOA, 584/26270, İ. MV. L

⁹³⁴ BOA, 414/56, A.} MKT. MHM

⁹³⁵ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 59.

kışkırtmalarına uyarak, Osmanlı lehine olan ne kadar ıslahat varsa ortadan kaldırmaya çalıştı. Mahmut Nedim Paşa, ilk iş olarak Vilayet kanununu yürürlükten kaldırttı. Bununla da yetinmeyip Mithat Paşa'nın eşkıya çetelerine karşı köylülerden oluşturduğu ve Tuna boylarını koruyan İhtiyat Askerler Teşkilatı'nı dağıttı. Ayrıca Tuna sahillerindeki karakollar da Mahmut Nedim Paşa tarafından kaldırıldı⁹³⁶.

Mithat Paşa da, İgnatiyef'in Mahmut Nedim Paşa üzerindeki etkisinin farkındaydı. Zira Mithat Paşa'nın, memur tayinleriyle ilgili⁹³⁷: “ *Ekseriya valilik ve mutasarrıflık gibi büyük memuriyetlerin medar-ı husulü Rusya Seferathanesi'ne müracaat ve dehalet olduğu inkâr ve setri mümkün olmayan hakikatlerden olup memuriyetlerinde beka bulmak isteyen memurların dahi orada ikamet eden Rus konsoloslarıyla uyuşması zamanın adetlerindendi. Zira İgnatiyef'in İstanbul'da bir dediği iki olmuyordu*” şeklindeki görüşlerinden İgnatiyef'in ne denli etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Mithat Paşa'nın Tuna Vilayeti Valiliği'ne, sadece Bulgaristan üzerinde çıkarı olan devletler değil, Babıâli'nin tutucu çevreleri karşı çıkmıştır. Babıâli'nin tutucu çevreleri, Paşa'nın Tuna'daki yönetimini “serbesti ve muhtariyet hevesi” olarak nitelermekteydi. Tuna Vilayeti'ndeki kalkınma ve huzur, her şeyden önce Balkan politikalarının dışına çıkacağından Rusya'yla Avusturya-Macaristan tarafından da önlenmeye çalışıldı. Özellikle bu iki devletin büyükelçileri, Babıâli'ye yoğun baskı yaptı. Böylece Babıâli, Mithat Paşa'yı İstanbul'a çağırdı ve Şura-yı devlet Reisliği'ne tayin etti⁹³⁸.

---

⁹³⁶ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 30.

⁹³⁷ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 31.

⁹³⁸ İ. Ortaylı, *a.g.e.*, s. 60 vd.

5- Komiteci ve Panslavist İsyancılar

a) Komiteci İsyancılar

1868 yılından sonra komitecilerin faaliyetleri, özellikle Tuna Vilayeti'nde şiddetini arttırdı. Osmanlı Devleti de, Tuna Vilayeti'ndeki fesat hareketlerinden dolayı "mevcut bulunan nazik durumun daha da arttığından" Tuna valiliğinin yetkilerinin arttırdı⁹³⁹. Bu dönemde, dış basında da sık sık Bulgaristan'daki isyanlarla ilgili haberler çıkmaktaydı. Times, Bulgaristan'da isyan ateşinin parlayacağı yönünde haberler yaparak, asilerin kolaylıkla Eflâk'tan Bulgaristan'a geçip olaylara karıştıktan sonra tekrar Eflâk'a döndükleri üzerinde duruyordu⁹⁴⁰.

1867 yılında Georgi Rakovski'nin ölümüyle duraksayan çalışmalar bir ara komitecileri dağılması noktasına getirse de, 1868 yılında Bükreş'te "Bulgar Derneği" adında bir isyan derneği kuruldu. Bu dernek, Tuna Vilayeti'ne büyük bir çete gönderme kararı aldı ve 128 kişilik bir çete kurdu. Çeteye verilen görev, "Kocabalkan'a ulaşmak orada bir geçici hükümet kurmak ve ayaklanma çıkarmaktır". O güne kadar hiçbir çeteye bu kadar iddialı bir görev verilmemişti⁹⁴¹. Çete, 128 kişiyle kurulsada, kısa zamanda 500 kadar eşkıya Tuna'yı geçip Rusçuk'ta halkı isyana teşvik etti. İsyancı haberleri üzerine asker, eşkıya üzerine gitti ve 20 kadar eşkıya öldürüldü. Fakat eşkıyanın çoğu Eflâk'a kaçmayı başardı⁹⁴². Buna rağmen, çete liderlerinden Hacı Dimitar öldürüldü, diğer çete lideri Stefan Karaca ise, Rusçuk'ta yakalanarak asıldı.

---

⁹³⁹ BOA, 419/64, A. }MKT. MHM.

⁹⁴⁰ Tasvir-i Efkâr, 530/ 1-2, 1 B 1284

⁹⁴¹ B. Şimşir, *a.g.e.*, s. LXXI.

⁹⁴² Tasvir-i Efkâr, 625/1, 3 R 1285

5 Ağustos 1868 tarihinde Filibe'deki Fransa Konsolosu Dozon'un bildirdiğine göre, çeteyi takip işine köylerden gönüllüler ve Hıristiyan halk da katılmıştı⁹⁴³. Ayrıca Filibe konsolosu Dozon'un, 14 Ağustos 1868 tarihli raporunda, Bulgar halkının komitecilerle işbirliği içinde olmadığı, hatta hükümet görevlilerine yerlerini bildirdikleri ve yaralıları kendi elleriyle teslim ettikleri yazmaktaydı⁹⁴⁴. Fakat Tuna Vilayeti'nde başarılı işler yapan ve birçok kişinin takdirini kazanan Mithat Paşa, 1868 komitecilerin çıkarıldığı ayaklanmanın bastırılmasından sonra hazırladığı raporda şu konulara yer vermiştir: “ *Her şeyden önce Slav komitelerinin yuvalandıkları Romanya bu konuda ikaz edilmelidir. Bunların amacı, Türk ve Bulgar halkını birbirine düşürerek dışarıdan yapılacak bir müdahaleye ortam hazırlamaktır. Tuna Vilayeti'ndeki askerın nasıl ve nerede kullanıldığı, önemli bir konudur. Fakat bu sayı onların genişliğine bakılacak olursa fazla değildir. Düzenli asker vilayetteki sıradan olaylarla ilgilenmektedir. Son bir konu Bulgar gençlerini eğitimi ile ilgilidir. Öğrenim bahanesiyle Rusya'nın Nikolayef, Odesa ve Kışnef gibi şehirlerinde belli amaçlar doğrultusunda eğitilmektedirler. Bulgaristan'a döndükten sonra da, ülkenin asayişini bozmaya çalışmaktadırlar. Devletin bu problemlerle ilgilenmesi ve dışarıdan yapılan kışkırtmaları engellemesi gerekir*”. Dışarıda bulunan komitelerin faaliyetleriyle başarılı olunamayacağı anlaşıldığından, 1868 yılında Bulgarlar komitecilik faaliyetleri sona erdi⁹⁴⁵.

---

⁹⁴³ B. Şimşir, *a.g.e.*, s. LXXI.

⁹⁴⁴ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 68.

⁹⁴⁵ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 69.

Bu isyan girişimlerinde Eflâk ve Buğdan'a yerleşen ulusalcı komitelerin rolü büyüktü⁹⁴⁶. Ayrıca Eflâk ve Buğdan yöneticileri bu komitelerin faaliyetlerini destekledi ve komitecileri korudu. Yine buralarda çıkarılan gazeteler de, Bulgarları kışkırtmak için kullanıldı⁹⁴⁷. Bu arada Courrier d'Orient'in haberine göre, Rusya'ya Avrupa basınında Osmanlı ile ilgili meseleleri gündeme getirme çabası içine girmişti⁹⁴⁸. Rusya'nın amacı bu olayları çarpıtarak Avrupa gündemine getirmek ve kamuoyu oluşturmaktı. 1869 yılında, International Gazetesi'nin haberine göre, Rusya eşkıyaya yardım etmekteydi ve Rusya'nın gerçek niyeti herkes tarafından bilinmekteydi⁹⁴⁹.

Genç Bulgar Partisi, komitecilerin faaliyetlerini planlamaktaydı. 1870 yılından önce Romanya'ya yerleşmiş gizli uzantıları vardı. Genç Bulgar Partisi, Osmanlı iktidarı karşısında kesin bir bağımsızlık talep etmiyor, bir zamanlar Tuna Prenslikleri'ne tanınmış olan haklara benzer bir statüyü yeterli görüyordu. Bunlara göre, Bulgaristan, Türk yönetimine bağlı kalacak; Padişah, Bulgar kralı olacak ve iktidarını bir Hristiyan valiye veya naibe devredecek; bu kişi mahalli ordunun ve sivil idarenin şefi olacak ve bu kişiyi millet meclisi seçecekti. Ayrıca Bulgaristan'ı millet meclisinin kurduğu sürekli konseyin yardımıyla vali idare edecekti. 1867 yılında, "İmparatorluğun Şanlı Efendileri, Bulgarların sadakatini bilirler", sloganıyla bir adsız anayasa ilan ettiler. Bu anayasanın yazarları⁹⁵⁰, " *Biz bu satırları yazanlar, atalarımızın*

---

⁹⁴⁶ BOA, 5/111, İ. MTZ (04)

⁹⁴⁷ Tasvir-i Efkâr, 696/3, 3 ZA 1285

⁹⁴⁸ Tasvir-i Efkâr, 712/1, 3 M 1286

⁹⁴⁹ Tasvir-i Efkâr, 688/2, 5 L 1285

⁹⁵⁰ Ed. Engelhardt, *a.g.e.*, s. 256.

geleneklerine saygı duyma kararındayız. Fakat çektiğimiz acılar tahammülün sınırlarını aştı ve acil bir çare bekliyor. Şayet hükümdarımız şu acıklı durumumuzu ve meşru isteklerimizi göz önünde tutmazsa, bizler de geçmişteki gibi gözlerimizi din-daşlarımıza çevirmek zorunda kalırız; onlardan sempati ve destek bekleyecek ve ül-kemizi fetheden bütün yabancılara kurtarıcı gözüyle bakacağız. Bulgarlara İmpara-torluğu kendi topraklarıymış gibi savunma arzusunu vermenin onu, öz vatani gibi İmparatorluğa bağlamanın tek yolu ona haklar tanımaktır. Osman oğullarıyla omuz omuza altı milyon Bulgar, küçümsenecek bir güç değildir. İstilacı eğilimiyle şiddetle savunulması gereken bir aç gözlü çıkıp muhtariyetine saldırdığında bu güç onu dur-duracaktır” şeklinde açıklamada bulunarak bir yandan Osmanlı yönetiminde kalmak istediklerini söyledi, diğer yandan da istekleri yerine getirilmezse ayaklanacakları yönünde gözdağı vermeye çalıştı. Bununla birlikte, Rusya gazetelerinde Osmanlı aleyhtarı haberler arttı ve yoğun bir propoganda dönemi başladı⁹⁵¹.

1870 yılında Bulgaristan içindeki ve dışındaki bütün asi grupları birleştirme amacıyla “*Bulgar Devrimci Komitesi*” kuruldu. Komite hedefini, özerk ya da bağımsız bir devlet kurup Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Romanya ile birlikte bir federasyon kurmak olduğunu açıkladı. Böylece Georgi Rakovski'nin ölümünden sonra liderlik daha ılımlı bir karaktere sahip olan Liuben Karavelov'a geçti. Bu hareketteki diğer önemli isimlerden Vasil Levski ve Hristo Betov ise, Balkan romantik devrimci geleneğinden gelmekteydi. Vasil Levski, Bulgar bağımsızlığının bir köylü devrimi sayesinde gerçekleşeceğine ve bu nedenle dış yardıma gerek duyulmayacağına inanı-yordu. Hristo Botev ise, sosyalisti ve genel ayaklanma fikrini savunuyordu⁹⁵².

---

⁹⁵¹ Tasvir-i Efkâr, 469/3, 18 ZA 1283

⁹⁵² B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 376.

Rusya'nın da desteğiyle büyük bir ayaklanma çıkarılmak isteniyordu. O güne kadar gerçekleştirilen bütün isyan girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu nedenle Rusya çok dikkatli olunmasını ve Babiâli'nin açıklarının kollanmasını istiyordu. 27 Aralık 1872 tarihinde, Petersburg Merkez Komitesi tarafından, Viyana Komitesi'ne gönderilen şifre telgrafta şöyle denilmekteydi: *“Osmanlı Hükümeti tarafından Bulgaristan'a araştırma komisyonu gönderilmiştir. Şimdilik Vidin ve Rusçuk'a komiteci göndermek uygun değildir. Yalnız Tulcu ve Dobruca bölgeleri ile görüşme yapın, Tulcu'daki Osmanlı memurları olaylara ve gelişmelere dikkat etmemektedir. Bugünlerde oralarda haberleşmenin pek kolay olacağını Belgrad Komitesine bildiriniz”*. Panslavistler, Balkanlarda genel bir ayaklanma çıkarmak istediğinden her türlü yardımı bu amaç uğruna kullanıyordu. Bulgaristan'daki çocuklara dağıtılmak iddiasıyla topladıkları paraları bile ayaklanma hazırlıkları için kullandılar. Bu konuda Rusya'nın Sofya Konsolosu Gorbodin Bahmetyef'e önemli görevler düştü. Ayrıca Rus zenginleri içinde Bulgar komitecilerin masraflarını karşılayanlar oldu. Yine Bu büyük ayaklanma için İstanbul Büyükelçisi İgnatiyef, Filibe Konsolosu Nayden Gerov ve Rusçuk konsolosu Maşnin önemli görevler üstlendi⁹⁵³.

Eşkiya grupları ve çetecilik hareketleriyle halkın tamamını ayaklandıramayan ve bu yolla bir yere varamayacaklarını anlayan Ruslar ve Bulgarlar için büyük bir ayaklanma zamanı gelmişti ve bütün hazırlıklar tamamlanmıştı. 1875 yılında Osmanlı Devleti, uzun zamandan beri Hersek ayaklanmasıyla uğraştığından zor durumdaydı. Bu da, büyük Bulgar ayaklanmasının zamanının geldiğini gösteriyordu. Bu ayaklanma yine Osmanlı toprakları dışında planlanan dış destekli bir ayaklanmaydı. Bulgarları ayaklandırmaya çalışan Bükreş Bulgar İhtilal Komitesi, Panslavistlerin kont-

---

⁹⁵³ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 81, 82.

rolündeydi. Fakat Sırbistan ve Tuna Prenslikleri tarafından da desteklenmekteydi. Komite, Bükreş'te Hristo Botev'in başkanlığında toplandı ve bütün Bulgarları ayaklandırma kararı aldı. Ayaklanmanın planı şu şekildeydi: Bükreş'ten beş ihtilalci Türkiye'ye gönderilecekti. Bunlar Tuna ve Edirne vilayetlerinin çeşitli yerlerinde ayaklanma çıkaracaktı. Betov, Odesa'ya gidip 12.000 silah alacaktı. Panayot Hitov, başkanlığında kurulacak bir çete Sırbistan'dan Kocabalkan'daki Troyan Manastırı'na gelip yerleşecek ve ayaklanmanın başkumandanlığını yapacaktı. Ayrıca panik yaratmak için İstanbul'un 30-40 yerinde yangın çıkarılacaktı. Komitecilerin planına göre, Bulgar ayaklanması çıkar çıkmaz Sırbistan, Karadağ ve Tuna Prenslikleri Osmanlı Devleti'ne savaş açacaklar ve Bulgarların yardımına koşacaklardı. Bununla birlikte Bükreş Merkez İhtilal Komitesi ayaklanmaya karar verdikten sonra, 28 Ağustosta, Rumeli Türk halkına yönelik bir bildiri yayınladı. Komite bildiride⁹⁵⁴: "Türk halkı, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaya çağrıldı ve Hükümete en ufak bir güven besleyip yardımda bulunacak Müslümanlar canlarını ve mallarını koruyamayacaklardır" şeklinde tehditte bulundu.

Ayaklanma için üç bölge seçildi. İlk ayaklanma bölgesi Eski Zağra olacaktı. Ayaklanma çıkarmak için genç asilerden Stoyan Stambolov görevlendirildi. Fakat Eski Zağra'da gizli komite çalışmaları önceki yıllara dayanıyordu. Komite, 1869 yılından beri bölgede çalışmalarını yürütmekteydi. Hatta 1872 yılında bölgede İhtilal Komitesi kurulmuştu. 16 Eylül 1875 tarihinde büyük ayaklanma için harekete geçildi. Fakat 24 kişilik çete daha şehre saldırmaya bile cesaret edemedi. Bunun üzerine asilerin lideri Stoyan Stambolov da Eflâk'a kaçtı⁹⁵⁵.

---

⁹⁵⁴ B. Şimşir, *a.g.e.*, s. LXXX, LXXXI.

⁹⁵⁵ B. Şimşir, *a.g.e.*, s. LXXXII.

Ayaklanmanın ikinci bölgesi Rusçuk ve çevresiydi. Çernenavoda Köyü ve Rusçuk bölgesi isyan hazırlıklarının merkezi oldu. 1875 yılında, isyan için Eflâk'tan silah getirildi. Çete, 20 kişiyle birlikte Kocabalkan'a doğru yola çıktı, fakat köylüleri kendilerine katılmaya ikna edemedi. Çete başı Yordanov da öldürülünce, çetenin diğer üyeleri dağıldı. Üçüncü ayaklanma bölgesi, Şumnu'ydu. 15 Eylül 1875 tarihinde Şumnu'ya bir kurye gönderilerek 17 Eylülde ayaklanma çıkarılacağı bildirildi. Şumnu'da isyan kararına sadece 12 kişi katıldı ve isyana cesaret bile edilemedi. Böylece Bükreş Bulgar İhtilal Komitesinin, Eski Zağra, Rusçuk ve Şumnu bölgesinde düzenlediği ayaklanmalara toplam 56 kişi katılmış oldu. Nitekim "1875 Zağralar Vak'ası" olarak da bilinen bu ayaklanma denemesi de başarısızlıkla sonuçlandı⁹⁵⁶.

Panslavistlerin çok önem verdiği bu ayaklanmanın başarısızlığı Rusya'yı çok kızdırdı. Bununla birlikte bu başarısızlık, Bulgar komiteleri için önemli bir dönüm noktası oldu. Komiteciler, kendileri için şu sonuçları çıkardı:

- 1- Dışarıdan silahlı çeteler göndermekle halkı ayaklandırmanın mümkün olmayacağı açıkça anlaşıldı. Onun için ülke içerisinde uzun bir hazırlık dönemi gereklidir.
- 2- Liberal burjuvazinin ayaklanmadan yana değil, yabancı devletlerin müdahalesinden yana oldukları açıkça anlaşıldı⁹⁵⁷. Böylece komiteciler, Panslavistlerin de etkisiyle yeni bir yapılanmaya gitti.

---

⁹⁵⁶ B. Şimşir, *a.g.e.*, s. LXXXII.

⁹⁵⁷ S. Oğuz, *a.g.e.*, s. 39.

b) 1876 Panslavist İsyandar

Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan son Bulgar ayaklanması, 2 Mayıs 1876 tarihinde meydana geldi. Bu ayaklanma Rumî takvime göre, 20 Nisan 1876 tarihinde çıktığı için Bulgar tarihine “ Nisan Ayaklanması” olarak geçmiştir⁹⁵⁸.

1876 yılına kadar gerçekleştirilen bütün isyan hareketleri, ya başlamadan önlenmiş, ya da geniş halk kitlelerine ulaşmadan başarısız olmuştu. Oysa Rusya uzun yıllardır eğitim, kültür, basın ve propaganda aracılığıyla büyük isyan gününü beklemiş ve Bütün Bulgarları ayaklandırmayı hedeflemişti. O güne kadar bütün ayaklanmaların başarısızlığı Rusları daha dikkatli ve planlı davranmaya itti. Bu nedenle Ruslar uzun bir hazırlık döneminden geçti ve bu sırada Osmanlı memurlarının zayıf anlarını bekledi. Yine Rus Panslavistler, isyan için büyük yatırımlar yaptı. Panslavistler, bütün Bulgaristan'ı kapsayacak bu isyan için gerekli hazırlıklar çerçevesinde önce, Müslümanları silahsızlandırdı. Buna karşın, Bulgarları da hızla silahlandırdı. Önce gönüllü Bulgar taburları kuruldu, arkasından Bulgar çeteleri, daha sonra da Bulgar halkına silah dağıtıldı. Ayrıca Eflâk'ta bulunan Bulgar göçmenlerden çeteler kuruldu. Rus General Gurko, Balkanların güneyindeki Bulgarlara 60.000 tüfek dağıttı⁹⁵⁹.

Eski Zağra kaymakamının raporunda belirtildiğine göre, kasabayı işgal eden General Gurko, mahalli idarecilerden iki saate kadar Müslüman halkın elindeki silahları toplayıp, kendisine teslim etmesini istedi. General'e bu emrin kapsamına Bulgarların da dâhil olup olmadığı sorulduğunda “Bulgarlar askerdir, arzuladığım Müslümanların silahları” cevabını verdi. Silahların teslimi gecikince emniyete tayin edilen

---

⁹⁵⁸ B. Şimşir, *a.g.e.*, s. LXXXVI.

⁹⁵⁹ N. İpek, *a.g.e.*, s. 16.

Rus Albay, emrindeki 300 Bulgar jandarmasıyla Müslümanların silahları topladı ve on bir günde 1.100 kişi katledildi⁹⁶⁰.

1875 Bulgar ayaklanmasının başarısızlığı üzerine Bükreş İhtilal Komitesi fiilen çözüldü ve çoğu üyesi silahlı ayaklanma fikrinden uzaklaştı. Fakat Panslavistlerin de etkisiyle genç bir grup, silahlı ayaklanma fikrini destekliyordu. Bu gruba göre, milletler arası durum ayaklanma için elverişliydi. Aylardır devam eden Bosna-Hersek ayaklanması, uluslar arası bir sorun haline gelmişti. Bosna-Hersek'in durumu için toplanacak bir konferansta büyük bir ayaklanmayla Avrupalı devletlerin dikkati çekilebilirdi. Böylece büyük devletlerin olaylara müdahale etmesi sağlanabilirdi. Ayrıca yeni bir ayaklanma için ülke içindeki durum da elverişliydi. 1875 ayaklanmasından sonra bir kısım asi Eflâk'a geçmişti ve yakalananlar da İgnatiyef ve Mahmut Nedim Paşa tarafından serbest bırakılmıştı⁹⁶¹.

Ayaklanma taraftarı gençler, Kasım 1875 tarihinde, Romanya'nın Yergöğü şehrinde yeni bir "Bulgar Merkez İhtilal Komitesi" kurdu. Yaş ortalaması yirmi beşi geçmeyen komitenin başkanı Stoyan Stambolov dahi 21 yaşındaydı. Bununla birlikte bu komitenin üyelerinin birçoğu Kırım Savaşı sonrasında gelişen Panslavist eğitim hareketinin içinde yetişmişti. 1876 Bulgar ayaklanması doğrudan doğruya Rusya Panslavistleri tarafından yönetilen Yergöğü İhtilal Komitesi tarafından, yani yurt dışında hazırlanmış bir ayaklanmaydı⁹⁶². Panslavist komiteciler ayaklanma için kendilerine yeni merkezler belirledi ve bu bölgeler için başkanlar seçti. Buna göre⁹⁶³:

---

⁹⁶⁰ N. İpek, *a.g.e.*, s. 15.

⁹⁶¹ B. Şimşir, *a.g.e.*, s. LXXXVII.

⁹⁶² B. Şimşir, *a.g.e.*, s. LXXXVIII.

⁹⁶³ S. Oğuz, *a.g.e.*, s. 41.

- 1- Tırnova: Başkan Stoyan Stambolov olup kendisine İzmirliiev ve H. Karaminkov yardımcı olacaktı.
- 2- İvraca: Başkan Zaimov, yardımcıları Nikola Obretenov, N. Slavkov
- 3- İslimye: Başkan Drastunov, yardımcıları Stoil Voyvoda ve G. Obretenov
- 4- Filibe: Başkan P. Volov, yardımcıları Georgi Benkovsky, G. İkanamov'du.

İsyandan önce çok sayıda toplantı yapıldı. Komiteciler son olarak Otlukköy'de toplandı. 27 Nisanda yapılan bu toplantıda, Edirne, Filibe, Sofya, İhtiman, Kızanlık, Eski Zağra ve Pazarcık gibi önemli kasabalarda ve mümkün olan her yerde yönetimi ele geçirmeyi planlayarak, 13 Mayıs'ta harekete geçilmesi yönünde fikir birliğine varıldı. 700 kadar köy bu ayaklanmaya katılacaklarına dair söz verdi. Köylülerin uğrayacağı zarar komite tarafında karşılanacağı için, köylünün mallarının tespitine başlandı. Otlukköy ve Avratalan bölgeleri Balkan Dağları eteğinde sığınmaya ve savunmaya elverişli olduğu için bu bölge çevresine siperler yapıldı, silah ve cephane yığıldı, demir çemberli ve katranlı ipler sarılı ağaç toplar hazırlandı. Ayrıca isyana katılacak Bulgar kadınlarının kullanması için de süngülü sopalar hazırlandı. Çevredeki köylüler değerli eşyalarını ve paralarını toprağa gömerek üstüne sebzeler ekti⁹⁶⁴. 27 Nisandaki bu toplantıda alınan kararlar doğrultusunda ayaklanmanın yolu da belirlendi. Buna göre⁹⁶⁵ :

- 1- Boğaz ve geçit gibi yerlerde bulunan ve varlıkları zararlı olan Bulgar köyleri yakılacak
- 2- Eli silah tutan erkekler, Balkan geçitlerinin savunmasına gidecektir. Kadınlar ve çocuklar ise, Otlukköy ve Avratalan gibi güvenilir yerlerde korunacak

---

⁹⁶⁴ P. Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 85.

⁹⁶⁵ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 89 vd.

- 3-Filibe'nin 16 ve Tatarpazarcığın 12 yerinde yangın çıkarılacak
- 4- Türkler bu yangınlarla ilgilenirken, Bulgarlar onlara saldıracak
- 5- Sofya ve Edirne şehirleri de gönderilen komiteciler tarafından yakılacak
- 6- Ayaklanma sırasında Türklerden kendilerine sığınanlar olursa kadın, çocuk ve ihtiyarlar Avratalan ve Otlukköy'e götürülecek, eli silah tutanlar ise, ayrı bir gözetim yerinde tutulacaktı. Eğer karşı gelenler olursa öldürülecekti.

Filibe Mutasarrıfı Aziz Paşa, bir ayaklanma çıkacağını Babıâli'ye bildirerek Balkan geçitlerinin ve ayaklanmaya eğilimi olan bölgelerin savunma ve korunmadan yoksun olduğunu açıkladı. Mutasarrıf Aziz Paşa, Otlukköy bölgesinde olaylar çıkacağını va hazırlıklar yapıldığını öğrenir öğrenmez hiç değilse bir tabur asker gönderilmesini Babıâli'ye bildirdi. Fakat Rus sefiri General İgnatıyef, bunu yöresel küçük bir olay olduğunu ve işin büyütülmemesi gerektiği yönünde Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'yı ikna ederek yardım gönderilmesini önledi. Bundan sonra isyan haberleri bir biri ardına bütün bölgelerde duyulmaya başladı. Pazarcık kazasında çıkan olaylar, derhal Filibe'ye bildirildi. Bu arada yapılması planlanan ve bunun sonuçlarından korkan çetecilerden Niko Çorbacı, durumu mahalli hükümete haber verdi. Bunun üzerine Filibe Mutasarrıfı Aziz Paşa'nın, Avratalan'a gönderdiği iki zaptiye subayı tutuklamalara başladı. Mutasarrıf Aziz Paşa da, emrindeki kuvvetleri alıp Avratalan'a yetişmek üzere Pazarcık'a gitti. Böylece isyan ateşi fitillendi. Komiteciler çanlar çalarak ayaklanmayı ilan etti. Otlukköy ve Avratalan'daki Bulgarlar, Müslümanları öldürerek Müslümanların evlerini yaktı. Yaralılar Pazarcık'a götürüldü. Bu arada Avratalan Nahiye Müdürü Ali Efendi, bütün ailesi ve emrindeki görevliler ve zaptiyelerle birlikte asiler tarafından öldürüldü⁹⁶⁶.

---

⁹⁶⁶ P. Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 85.

Ayaklanmanın 13 Mayıs'ta çıkarılmasına karar verilse de, olaylar beklenen tarihten önce gelişti ve 2 Mayıs tarihinde asi liderlerinden Todor Kableşkov'un, bazı komitecilerle hükümet konağına saldırarak nahiye müdürünü öldürmesiyle isyan başlamış oldu. Kableşkov, Bulgaristan tarihine "kan mektubu" adıyla geçen ünlü mektubu Otlukköy'deki asi liderlerine gönderdi ve ayaklanmanın başladığını bildirerek onlara şöyle seslendi⁹⁶⁷ : " Size şimdi bu mektubu yazarken bayrağımız konağın önünde dalgalanıyor, silahlar, kilise çanlarının fırtına gürültüsü altında yeri göğü inletiyor ve çocuklar caddede birbirine sarılıyorlar. Kardeşler, eğer özgürlüğün gerçek fedaileri-öncüleri iseniz, bizi izleyin". Bu olay üzerine Prasdım Derbendi ve Strulça'ya haberler gönderildi. Otlukköy'de bulunan merkez komite lideri Nikovski bu haberi alır almaz yanında bulunana üyelere seslenerek "Haydi İhtilal" diyerek halkı isyana teşvik etti. Bunun üzerine herkes silahlara sarıldı, kiliselerde çanlar çaldı ve silahlarla ateş açıldı. Bütün halk Otlukköy'de toplandı. Bu bölgede 100 'er kişiden 10'ar grup bulunmaktaydı. Bu düzen sayesinde asilerin hemen toplanmaları kumandanları Bobekoff tarafından emredildi ve Sotnitçi denilen çete liderleri kendi etrafindakileri ayaklanmaya çağırdı. Bu asiler, daha önceden hazırladıkları elbiseleri giyerek harekete hazır beklediklerinden toplanmaları altı saatte tamamlandı. Zaten Avratalan ve Otlukköy halkı genelde Bulgarlardan oluşuyordu. Yalnız nahiye müdürü ve jandarmalar Müslüman'dı. İsyan sırasında, iş için kasabada bulunanlar, hatta küçük çocuklar dahi öldürüldü⁹⁶⁸. Ayrıca Todor Kableşkov'un çağrısı üzerine Georgi Benkovski'nin "uçan birlik" adı verilen atlı gönüllüleri, köyleri gezerek silaha sarılmaya çağırdı. Otlukköy ve Avratalan'dan sonra, Tırnova bölgesinde de ayaklanma

---

⁹⁶⁷ N. Todorov, *a.g.e.*, s. 77.

⁹⁶⁸ Ahmet Hamdi, *Bulgar Tarihi*, Trabzon 1326, s. 110.

büyüdü. İsyancılar planları gereğince, kurtarılmış bir bölge oluşturmak adına Balkan dağlarına kadar uzandı⁹⁶⁹.

Ayaklanma sırasında komiteciler kendilerine özel bir bayrak hazırladı. Bu bayrağın üstünde hilal üzerine ayakla basmış bir aslan resmi, diğer tarafında da büyük harflerle yazılmış “Svoboda İli Smirt” yani “Bağımsızlık veya Ölüm” yazısı vardı. Bu bayrakla bütün kasaba gezildi ve silahla ateşler açıldı. Bütün Bulgar halkı yortu elbiselerini giydi. Belova istasyonu ateşe verildi, jandarmalar öldürüldü ve şimendifer üzerinde bulunan iki köprü tahrip edildi. Komitenin silahları Romanya’dan gelmişti. İstanbul yoluyla Rusya’dan gönderilen silahlar da, Tatarpazarcığı istasyonunda ele geçirildi⁹⁷⁰.

Tatarpazarcığı Müslüman halkı korkuyordu ve savunmasız kalmıştı. Bunun üzerine Tatarpazarcığı halkı kaymakamın yatıştırıcı sözlerini dinlemeyerek silaha sarıldı ve asayişi kendi sağlamaya çalıştı. Ayrıca Pomaklar da silahlandı. Bununla birlikte Bulgarlar da taşkınlıklarına devam etti. Bulgarlar, Filibe Çarşısını ateşe verdi ve suçu Müslümanların üzerine attı. Bulgarların taşkınlıklarına önlem olarak kasabada devriyeler gezmeye başladı ve Filibe’ye müfrezeler gönderildi. Fakat Filibe civarında köylerin ateşe verilmesiyle yirmi gün boyunca yangın devam etti. Bunu üzerine Hafız Paşa kumandanlığında 1000 kişi Otlukköy’e gönderildi. Fakat Hafız Paşa, daha Strilçe köyüne gelir gelmez 3.000 asker gönderilmesini istedi. Bu 3.000 kişilik yardım, Adil Paşa kumandasında gönderildi. Bir gün sonra Selami Paşa da Gönüllü Çerkezler, Pomaklar ve nizamiye suvarileriyle Otlukköy’e ulaştı. Böylece genel kuvvet sayısı 10.000 kadar oldu. İhtilalciler, bazı küçük siperler yaptıklarından

---

⁹⁶⁹ N. Todorov, *a.g.e.*, s. 77.

⁹⁷⁰ A. Hamdi, *a.g.e.*, s. 110, 111.

Otlukköy'de hücum sırasında zorlandı, fakat 3 Mayıs'ta kasaba ele geçirildi. Asilerden Voyvada Rade, beraberindeki 17 kişiyle kasabaya girdi ve Müslümanlara pusu kurdu, fakat asiler yakalanarak  ld r ld ⁹⁷¹.

Olaylar iyice büyüdükten sonra isyanın  nemi Babı'ali tarafından anlaşıldı ve asker gönderilmeye karar verildi. Bu arada Bulgar komitecilerin İstanbul'u ateşe ve-recekleri söylentisi Şehirde büyük panik yarattı. Sarayı korumak amacıyla Ortaköy'e toplar yerleştirildi ve Bulgar Eksarhhanesi, Serasker Dervif Paşa tarafından tehdit edildi. Fakat Dervif Paşa görevinden alınarak yerine Bahriye Nazırı Adil Paşa getirildi. Adil Paşa komutasında trenle Edirne'ye doğru 5-6 tabur asker ve 1 batarya top gönderildi. Adil Paşa, Filibe ve oradan da Pazarcık'a gitti. Ayaklanma İzladi ve Sofya yönünde ilerken Adil Paşa, yanındaki kuvvetin yeterli olmamasından dolayı halktan yardım istedi. Böylece gücü artan ordu, altı saatlik bir çarpışmadan sonra ayaklanmanın merkezi olan Otlukköy'  ele geçirdi. Asilerden kurtulanlar dağlara sığındı. Ayrıca Yeniköy tarafından gelen asiler de, İhtiman yönünden gelen asker tarafından dağıtıldı. Otlukköy ve Yeniköy' n dışında Avratalan, Prostence, İvraca, Triavna, Batakk y, Boyacık y ve Prakova'da çarpışmalar oldu, fakat ayaklanmalar bastırıldı⁹⁷². Filibe, Edirne, Rusçuk ve Tırnova'da olağanüstü mahkemeler kurularak yakalananlar yargılandı. Suçlu bulunanlar Rusçuk, Tırnova, Sofya, Vidin, Filibe ve Edirne'deki hapishanelere gönderildi. Yalnızca Filibe'de tutuklu bulunanların sayısı 1.600'den fazlaydı. Bulgarların silahlarına gelince, silahlar akmaklı ve kapsüllü

---

⁹⁷¹ Mahmut Muhtar, *Berlin Antlaşması'ndan Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye Münasebetleri*, İstanbul 1999, Ötüken Yayınları s. 113.

⁹⁷² P. Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 86.

tüfeklerdi. Otlukköy asilerinin 11 kıta topu vardı. Bu toplar ceviz, kiraz ve meşe ağaçlarından yapılmış çenberliydi⁹⁷³.

6 Mayıs 1876 tarihinde Selanik'te de önemli olaylar oldu. Gevgeli kazasında bir Bulgar kızı, bir Müslüman'a âşık olunca din değiştirmek üzere Selanik'e gitti. İstasyonda Bulgar kız, konsolosluk kavasları tarafından zorla alınıp Amerikan konsolosu Hacı Lazar'ın evine götürülerek orada tutuklandı. Bunun üzerine Müslüman halk, Hamza Bey Camiinde toplanıp hükümetten kızı istedi, fakat konsolos bu isteği yerine getirmedi ve kızla beraber Karaferya kasabasına kaçtı. Bunu duyan halk taşkınlıklar yaparak Saatli Cami'de toplandı. Olaylar vali tarafından Babiâli kadar ulaştırıldı. Müslüman halkın taşkınlıkları artınca, konsoloslar vilayet konağına gelerek protestoda bulundu. Vali, konsoloslara olayın kritik olduğunu ve Babiâli'den aldığı emir gereğince kızın derhal teslim edilmesini istedi. Fakat konsoloslar Vali'ye inanmadı ve olaylar büyüdü. Konsoloslar Saatli Cami'ye gitti, fakat halk galeyana geldiğinden konsoloslara saldırdı ve dört konsolosu öldürdü. Bunun üzerine Babiâli, Eşref Paşa, vali ve Vahan Efendi'nin önderinde oluşan bir araştırma komisyonu olay yerine gönderdi. Selanik limanındaki "Osmaniye zırhlısında" bir harp divanı kuruldu. Bu arada, İngiliz Amiral Seymur'un kumandasında karma bir donanma da limana gitti. Bu donanma komutanı, Selanik eşrafından 50 kişinin derhal idamını istedi ve arkasından da karaya asker çıkardı. Bu olay 1877-78 Osmanlı Rus savaşının en büyük çıkış nedenlerindedir. Ayrıca yabancı basın da bu olayla ilgili çok sert yazılar yazdı⁹⁷⁴. Konsolosların öldürülmesinden dolayı 14 kişinin asılmasına ve birçok kişi-

---

⁹⁷³ A. Hamdi, *a.g.e.*, 113.

⁹⁷⁴ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkîyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1987, T.T.K. Yayınları, s. 110.

nin de çeşitli cezalarla tutuklanıp sürgün edilmesine karar verildi⁹⁷⁵. Avrupa’da büyük tepkilere neden olan “1876 Selanik Olayı” Osmanlı Devleti’ni Avrupa’da yalnız bırakmak için İgnatıyef’in düzenlediği bir olay olarak görüldü⁹⁷⁶.

İgnatıyef, en baştan beri Osmanlı Devleti’ni dünya kamuoyunda yalnızlaştırma politikası izlemişti. Panslavistler, Bulgar ayaklanmasını tam bir başarıya ulaştırmak ve dünya kamuoyunun dikkatini çekmek istiyordu. Bu nedenle 10 Mayıs’ta Odesa’da yayınlanan Rus gazeteleri Bulgarların Türkler tarafından katliama uğradıklarını yazdı⁹⁷⁷. Bunun üzerine Avrupa’da birçok yazar ve düşünür Avrupa’nın sözde sessizliğine karşı sert konuşmalar yaptı ve söz birliği içinde aynı söylemler üzerinde durarak kamuoyu oluşturmaya çalıştı. Victor Hugo, Ağustos 1876’da Parlamentoda yaptığı konuşmasında⁹⁷⁸: “ *Avrupa hükümetlerinin dikkatini çok küçük olduğu için hükümetlerin hemen hemen hiç üzerinde durmadıkları bir gerçeğe yöneltmek zorunda olmuştur. İşte gerçek şudur: Bir halk katlediyor. Nerede? Avrupa’nın göbeğinde. Bu olayın tanıkları var mı? Tek bir tanığı var; o da tüm Avrupa. Hükümetler görüyorlar mı bu gerçeği? Hayır. Bu küçük, yiğit halkın çilesi ne zaman bitecek? Uygarlığın bu duruma son verecek çağrıyla yapma, etkili bir yasaklama koyma zamanı gelmiştir. Biz hükümetlerin bu yasaklama kararını almasını istiyoruz*” derken, yine aynı şekilde Dostoyevski, 1876 tarihli yazısında: “ *Ah uygarlık! Osmanlıları, çocuklarının gözü önünde babalarının derilerini yüzmekten ciddi ciddi alıkoyarsa, çıkarları büyük ölçüde bozulacak olan Avrupa! Avrupa uygarlığının bu çok önemli ve her şeyin üs-*

---

⁹⁷⁵ T. Uzer, *a.g.e.*, s. 112.

⁹⁷⁶ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 35.

⁹⁷⁷ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 110.

⁹⁷⁸ N. Todorov, *a.g.e.*, s. 79.

tündeki çıkarları! Elbette ticaret, gemicilik, pazarlar, fabrikalar Avrupa'nın gözünde daha değerli ne olabilir ki? Bunlar dokunulmasına müsaade edilemeyen çıkarlardır; hani düşüncede bile onlara dokunamazsınız, nerede kaldı parmağınızı uzatmanız! Ama yine de lanet olsun, Avrupa uygarlığının bu çıkarlarına! Evet, uygarlığın bu çıkarlarına lanet olsun ve eğer kendi varlığını sürdürmesi için insanların derisinin yüzülmesi gerekiyorsa o uygarlığa da lanet olsun!" şeklinde seslendi. Ayrıca Avrupa'nın birçok yerinden 1876 Bulgar isyanından sonra Bulgarlara yardım gitti. Viskontes Emily Stangford, Bulgar köylülerine yardım sağlamak amacıyla bir fon oluşturdu ve Samakov'daki Amerikan Misyoner Kurumu'nun başkanı James Franklin Clarke'ın desteğiyle ihtiyaç sahiplerine giyecek dağıtıp çeşitli yardımlarda bulundu⁹⁷⁹.

Selanik Olayı bütün Avrupa'da, özellikle Almanya'da büyük heyecan ve tepki uyandırdı. Rusya artık başroldeydi. Rusya başbakanı Gorçakof, Berlin'e giderek, Osmanlı Devleti üzerinde baskı yapılması konusunda Almanya başbakanı Bismarck'ı ikna etti. Görüşmelere Avusturya da katıldı. Görüşmeleri Prens Bismarck yönetti. Bismarck, Almanya'nın Doğu Sorunu'nda belirli bir tercihinin bulunmadığını, Avusturya ve Rusya arasında bir bağ olmak istediğini belirterek Gorçakof'a yanaştığının sinyallerini verdi⁹⁸⁰.

Hıristiyan-Müslüman düşmanlığını Avrupa kamuoyuna taşıyan Ruslar, Almanya ve Avusturya'nın da desteğini alarak Osmanlı Devleti'ne bir Memorandum

---

⁹⁷⁹ M. Todorova, *a.g.e.*, s. 206.

⁹⁸⁰ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 501.

verilmesini kararlaştırdı. Rusya başbakanı Gorçakof tarafından hazırlanan Berlin Memorandumu'nda şu kararlar alındı⁹⁸¹ :

- 1- Çatışmalar hemen durdurulsun ve ortalık yatışıncaya kadar Türk askeri uygun görülecek yerlerde toplansın
- 2- Hıristiyanlar da Müslümanlar gibi silah taşıyabilsin
- 3- Bulgar köylülerine kazandıklarıyla geçinebilecek duruma gelinceye kadar yardım edilsin
- 4- Ev ve kiliselerin yapımı için malzeme verilsin
- 5- Osmanlı Devleti'nin yapacağı yardımları bir karma komisyon kontrol etsin
- 6- Yabancı devletlerin konsolosları yapılacak iyileştirme programlarını ve köylülerin köylerine dönmelerini izleyebilsin.

Berlin Memorandumu bir ultiमतom niteliğindediydi ve memorandumun sonunda, Osmanlı Devleti tehdit ediliyor ve maddelerin gerçekteşmemesi ve olayların önünün alınmaması halinde Osmanlı Devleti'ne yaptırımlar uygulanacağı belirtiliyordu⁹⁸².

Berlin Memorandumu'na Fransa ve İtalya da katıldı. Fakat İngiltere'nin reddetmesi üzerine onaylarını geri çektiler. İngiltere, Memorandum'da istenilen şeyleri Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne aykırı olarak görüyordu. İngiltere Dışışleri Bakanı Lord Derby'ye göre Rusya, mali durumu iyi olmadığından, bir savaşa giremezdi ve dolayısıyla İngiltere'nin tehditlerine de karşı gelemezdi. İngiltere Başbakanı Disraeli ise, Berlin Memorandumu'nun, Karadağ veya Bosna'da olduğu gibi İngiltere'ye danışılmamasından şikâyetçiydi ve Üç İmparatorlar İttifakı'nın, Rusya'nın

---

⁹⁸¹ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 111.

⁹⁸² F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 501.

liderliğinde, Osmanlı Devleti'ni paylaşmasından çekiniyordu⁹⁸³. Fakat Avrupalı devletlerin de kendi aralarında çıkar çatışmaları vardı. 1871 yılından itibaren Avrupa'da Almanya etkili olmaya başlamıştı ve Fransa bu durumdan hoşlanmıyordu. Ayrıca İtalya da Almanya'nın nüfuzundan yararlanmak istiyordu. Bununla birlikte, Rusya'nın Berlin Memorandumu kararlarını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmesi için İngiltere'nin desteğine ihtiyacı vardı. İngiltere ise, maddeleri kabul etme niyetinde değildi. Böylece bu Memorandum, Osmanlı Devleti'ne sunulmadan geri çekilmek zorunda kaldı⁹⁸⁴.

Rus Panslavist İgnatıyef'in amacı dünya kamuoyunun, özellikle uluslar arası alanda Rusya'ya destek vermeyen İngiliz Kamuoyunun dikkatini çekmekti. Bu nedenle ayaklanma sırasında çıkan olayları fırsat olarak değerlendirdi. İgnatıyef, olayları abartarak ve çarpıtarak dünya kamuoyuna duyurdu. Bunun en dikkat çekici örneği de, Dospat Dağı eteklerinde olan Batak köyü olaylarıydı. Batak köyü, 1876 Ayaklanmasına katılan yerler içerisinde en çok ses getiren yerlerdendi. Buradaki ayaklanmanın bastırılması ve verilen kayıplar daha sonra Rusya tarafından abartılarak politik bir malzeme olarak kullanıldı⁹⁸⁵. Amerikan Koleji'nin Bulgarca öğretmeni, Bulgar ayaklanmasını kaleme aldığı bir yazıyı, Daily News Gazetesi'nin muhabiri John MacGahan'a gönderdi. Bu yazıda, Türklerin Bulgaristan'da büyük bir katliam yaptığı ve 40.000 Bulgar'ı öldürüp 100 köyün yakıldığı anlatılmaktaydı. Bu yazı, 23 Haziran 1876 tarihinde Daily News gazetesinde yayınlandı. Bu yazıyla isyan, asilerin çıkardığı olaydan çok, Müslümanların Hıristiyanları öldürdüğü şeklinde yansıtıldı.

---

⁹⁸³ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 502.

⁹⁸⁴ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 112.

⁹⁸⁵ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 102.

Aynı yazı 8 ve 23 Temmuz tarihlerinde tekrar yayınlandı. Ayrıca Dragon Zankov ve Makro Blankov'un yazılarıyla Bulgar ayaklanması Hıristiyan dünyasının bir sorunu haline getirilmek istendi. Gazetelerde çıkan olumsuz yazılar, İngiltere kamuoyunda etkisini gösterdi. Dışişleri Bakanı Lord Derby, Liberal Parti başkanı Gladstone'un da baskılarıyla, açıklama yapılması için İstanbul büyükelçisi Henry Elliot'a emirler gönderdi. Bunu üzerine İngiltere'nin Rusçuk Konsolosu Prophy, olaylarla ilgili bir araştırma yaptı. Rusçuk Konsolosu, olayların Rusya'nın kışkırtmaları üzerine çıktığını ve asıl haksızlığa uğrayanların Bulgarlar değil, Türkler olduğunu bildirdi⁹⁸⁶. Ayrıca Henry Elliot, Derby'e gönderdiği telgrata, General İgnatiyef'in, Rus basınının ve ajanlarının aracılığıyla Bulgarları kışkırttığını ve tehlikeyi uyandırdığını⁹⁸⁷ belirtti. Yine Konsolos R. Reade de, Rusçuk ve Gabrova'da Rus ajanlarının Bulgarları kandırdığını ve kışkırttığını⁹⁸⁸ bildirdi. Buna rağmen, Rusya'nın abartılı bir şekilde Batı'ya aktardığı Bulgaristan'la ilgili haberler İngiliz kamuoyunun tepkisine neden oldu. Bu tepkilerden çok muhalefetteki liberaller ve onun başkanı Gladstone yararlandı. Gladstone'un " Bulgar mezalimi ve Şark Meselesi" adlı broşürleri, 6 Eylül 1876 tarihinde çıktığı ilk gün 200.000 satıldı⁹⁸⁹.

---

⁹⁸⁶ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 113, 114.

⁹⁸⁷ Sir Henry Elliot'tan Derby'e, *British Documents on Foreign Affairs*, Doc. 335, s. 246.

⁹⁸⁸ Konsolos R. Reade'den Derby'e, *British Documents on Foreign Affairs*, Doc. 331, s. 243.

⁹⁸⁹ Cevdet Küçük, " Bulgar İhtilali'nin (1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Tesiri", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 8-9, İstanbul 1980, s. 121.

Gladstone ve Lord Russel'in başını çektiği muhalefetin asıl amacı hükümeti düşürmektir. Osmanlı Devleti'nin Londra elçisi durumu şöyle özetliyordu⁹⁹⁰: “ *Ne yazık ki hükümet de efkâr-ı umumiye'ye karşı koyamayacağını görerek muhalefetin teşebbüslerini tesirsiz bırakmak için Türkler aleyhine yapılan suçlamaları kesmekten ve tekzip etmekten çekinmektedir. Hatta meselenin başında Bulgaristan olaylarının abartıldığını söylerken hükümet, şimdi efkâr-ı umumiyyenin heyecanına katıldığını söyleyerek devletimiz aleyhine yapılan suçlamaları adeta kabul ediyor*”.

Osmanlı Devleti de, Avrupa'daki olumsuz kamuoyundan etkilendi. Bunun üzerine Sadullah Bey, Yovanço Efendi, Blak Bey, Salim Efendi ve Vasa Efendi'den oluşan bir araştırma grubu kurdu. Ayrıca Edip Efendi'nin daha önce hazırladığı rapor Fransızca'ya çevrilerek Londra'ya gönderildi. Ayaklanma sırasında 3.000 Bulgar'ın öldüğü tespit edildi. Fakat bu rakamların Avrupa'da hiçbir olumlu etkisi olmadı⁹⁹¹.

Daily News'da çıkan haberlerden sonra, Amerikalılar ve İngilizler de ayrı bir komisyon kurdu. Bu komisyonda, Schuyler, Robert Koleji'nden Bulgar öğretmen olan Petır Dimitrov, John MacGahan, Kölnische Zeitung muhabiri Karl Schnerder ve İstanbul'daki Rus elçiliği kâtabi Prens Tseretelev yer aldı. Bulgaristan'daki olaylar hakkında Daily News'da çıkan haberler, İngiltere kamuoyunda büyük yankı uyandırdığından artık Osmanlı Devleti'ne koşulsuz desteğin devam etmesini imkânsızdı⁹⁹². İngiltere'de muhalefet, hükümete karşı tavrını daha da sertleştirmişti. Muhalefet, Türklerin İngiliz hükümeti tarafından teşvik edildiğini ve bu yüzden Babıâli'nin İngiltere'ye güvenerek devletler tarafından yapılan teklifleri kabul etmedi-

---

⁹⁹⁰ C. Küçük, *a.g.m.*, s. 122.

⁹⁹¹ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 115.

⁹⁹² M. Todorava, *a.g.e.*, s. 221.

ğini söyleyecek kadar ileri gitti. Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby, İstanbul'un başka devletlerin eline geçmesini önlemek için, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunması tezini savunmakta kararlı olduğunu söyledi⁹⁹³. Fakat Temmuz 1876 tarihinden itibaren İngiltere'nin Osmanlı yanlısı politikası değişti. Bundan sonra İngiltere, daha çok din temalı, Osmanlı karşıtı bir politikaya izlemeye başladı. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni destekleyen Muhafazakâr Parti de, İngiltere'deki olumsuz havadan etkilendi. Hatta hükümetin katliama suç ortağı olduğunu iddia edildi⁹⁹⁴.

Bulgaristan'da ölenlerle ilgili, Ahmet Ağa'nın emrindeki güçler tarafından 8.000 sivilin öldürüldüğü iddia edildi. Londra'daki Daily News gazetesine olaylarla ilgili haberler gönderen John MacGahan, Bulgaristan'daki ölenlerin sayısı hakkında şunları söylemekteydi: "Fransız ve Rus konsolosları ve demir yolu yetkilileri daha yüksek rakamlar vermektedir. Bunlara göre yanan köy sayısı yüzden fazla, öldürülenlerin sayısı ise, 25.000 ile 40.000 arasındadır. Ben dört günde 15.000 kişinin öldüğünü duyduktan sonra gerisini duymaya cesaret edemedim". Bundan sonraki 18 ay içinde iki yüzden fazla Avrupa gazetesinde Batak ve diğer vahşet olaylarını kınayan 3.000 yazı çıktı. Fakat Batak'ta tutarlı olmayan bir durum vardı. Örneğin Batak'ta 8.000 kişinin öldürülmüş olması buranın orta büyüklük bir kasaba olduğunu göstermekteydi. Oysa MacGahan bile burasının çok ıssız bir yerleşim yeri olduğunu söylüyordu⁹⁹⁵.

---

⁹⁹³ C. Küçük, *a.g.m.*, s. 122, 123.

⁹⁹⁴ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu*, İstanbul 2001, Y.K.Y., s. 198.

⁹⁹⁵ M. Glenny, *a.g.e.*, s. 108, 109.

İngiltere büyükelçisinin tespit ettiğine göre de, Batak Köyü 490 haneli ve 2.800 kadar nüfuslu bir köydü. Bu köy başka yerden Bulgarlar gelmemiştir ve isyancılar yalnız Batak'ın yerli halkıydı⁹⁹⁶. Yani bu kadar insanın öldürülmesi imkânsızdı. İsyan'ın diğer bölgelerinde verilen kayıplara gelince Prasadın- Derbent köyünde altı günde bastırılan ayaklanmada, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği ikinci kâtabi Baring'e göre, 30 Türk, 250 Bulgar öldürüldü. Bulgar tarihçilere göre, Otlukköyde, 170-200 Türk ve 600-650 Bulgar öldü. Baring ise, bu köyde ölen Bulgarların sayısını 763 olarak göstermekteydi. Bilal Şimşir'e göre bu rakamlar abartılıdır ve on gün süren ayaklanmada 500-600 civarında Bulgar ölmüştür⁹⁹⁷. Bununla birlikte, Baring'e göre Peruştenca köyünde, 750 ve Braçkova'da 52 Bulgar öldü. Bulgar tarihçilerin belirttiğine göre de, 300 kadar Türk öldürüldü. Yine Baring'e göre, Gabrova bölgesindeki köylerde 138 Bulgar öldürüldü ve 169 Bulgar da tutuklandı⁹⁹⁸.

Panslavist İgnatiyef, Maşnin ve Nayden Gerov'un önderliğinde planlanan ve özel eğitilmiş komiteciler tarafından çıkarılan bu ayaklanma, başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, Avrupa kamuoyundaki etkisi büyüktür. Ayaklanmanın sonuçları Avrupa'da propaganda malzemesi olarak kullanılmış ve İngiliz kamuoyunu Osmanlı aleyhinde etkilemişti. Böylece 1876 Panslavist ayaklanması, İngiltere'nin Osmanlı Devleti politikasının değişmesine neden olmuştur. Aslında bu durum tamamen İgnatiyef'in bir projesiydi ve Avruap da bunun farkındaydı. Nouvelle gazetesinin haberine göre, General İgnatiyef, Türkiye'nin parçalanması konusunda bir proje ha-

---

⁹⁹⁶ B. Şimşir, *a.g.e.*, s. CVII.

⁹⁹⁷ B. Şimşir, *a.g.e.*, s. CIII.

⁹⁹⁸ B. Şimşir, *a.g.e.*, s. CVI, CXI.

zırlayarak Çar'a sunmuştu⁹⁹⁹. Bu haberi doğrulayan Alman gazetelerine göre ise, Rusya'nın Şark politikası yani General İgnatyef'in projesi, Rumeli eyaletlerinin Rusya'nın himayesi altında bir konfederasyon haline getirilmesi¹⁰⁰⁰ şeklindeydi.

1876 ayaklanmasının başarısızlığa uğramasına rağmen, Avrupa'da yarattığı etki ve Babiâli'nin güçsüzlüğü Avrupalı büyük devletlerin atağa geçmesine neden oldu. Temmuz 1876 tarihinde, Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını tasarlayan Rusya ve Avusturya, 2 Aralıkta başlayacak olan Avrupa Konferansı'nın İstanbul'da toplanmasını önerdi. Asıl amaç, Osmanlı Devleti'nin reformlar yapmasını sağlamaktı. Aksi halde, çıkacak yeni isyanlar Osmanlı Devleti'ni parçalayacaktı. Rus Çarı II. Aleksander, Balkanlar'da Panslavizm ülküsünü yayarken, İngiltere Başbakanı Disraeli, Osmanlı Devleti'nin hala toprak bütünlüğünden yanaydı¹⁰⁰¹. Bunu üzerine İstanbul Konferansı, 23 Aralık 1876 tarihinde, Meşrutiyet'in ilan edildiği gün, Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya katılımıyla toplandı. Konferansa her devletin ikişer delegeyle katılması kararlaştırıldı. Bu delegelerden biri, katılımcı devletlerin İstanbul elçisi olacaktı. Osmanlı Devleti Hariciye Nazırı Saffet Paşa ve Berlin elçisi Ethem Paşa tarafından temsil edildi. Saffet Paşa, aynı zamanda konferansa başkanlık da edecekti. Rusya'yı General İgnatiyef, İngiltere'yi Sömürgeler Bakanı Salisbury, Fransa'yı Kont Bourgoin, Avusturya'yı Elçi Ziçi, Almanya'yı Elçi Verter ve İtalya'yı Kont Corti temsil edecekti¹⁰⁰². Osmanlı Devleti, Konferans'a katılanlara şu tekliflerde bulundu:

---

⁹⁹⁹ BOA, 183/1, HR. SYS.

¹⁰⁰⁰ BOA, 183/2, HR. SYS.

¹⁰⁰¹ G. Castellan, *a.g.e.*, s. 329 vd.

¹⁰⁰² E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 8, s. 28.

1- Bulgaristan'da halk ve memurlar tarafından yapıldığı iddia edilen zulüm ve cinayetleri incelemek üzere devletlerarası bir komisyon kurulmalıdır. Bu komisyon suçluları yeniden muhakeme ederek en ağır cezalara çaptıracaktır. Komisyonun çalışmaları açık olacak Avrupa'dan her kim isterse, hatta Gladstone dahi bu muhakemeye gelip iştirak edebilecektir.

2- Kanunu Esasinin hükümleri ile uzlaşan ıslahat teklifleri tatbik edilecektir.

3- Kanunu Esasinin genel haklarla ilgili hükümleri, Hıristiyan tebaanın hukukuna kefiledir. Bu sebeple İslam ve Hıristiyan arasında en küçük bir fark ve ayrılığın devamına yer kalmayacağı açıktır.

4- Osmanlı Devleti Kanunu Esasi hükümleri ile ona uygun olarak kabul edeceği ıslahatı tamamen yürütmek için kefil devletlerden bir müddet dahi isteyebilir. O müddetin sonunda taahhüt olunana şeyler yapılmazsa o zaman kefil olan devletler vazifelerini diledikleri gibi kullanırlardı. Fakat Mithat Paşa, bu muhtırayı kendisi için şahsi direktif saydı ve bu teklifleri konferansa sunmadı¹⁰⁰³.

Osmanlı hükümeti, Konferans'ta devletin bağımsızlığına yönelik bazı kararların çıkacağından endişelendiği için Konferans'ın toplandığı gün Meşrutiyet'i ilan etti. Fakat Meşrutiyet'in ilanı Büyük Devletleri durduramadı. Bunun üzerine Konferans'a katılan devletler, Babıâli'ye şu önerilerde bulundular: yerel ve dini meclisleri kapsayan tüzükler, biri Batı Bulgaristan(başkenti Sofya) ve diğeri Doğu Bulgaristan(başkenti Tırnova) için hazırlanacaktı. Nahiyeleri yönetecek olanlar, her yerde çoğunluğu oluşturan dine bağlı insanlar arasından seçilecekti. Mutasarrıflarla kaymakamlar da aynı ilkeye göre işbaşına getirilecekti. Beş yıl süreyle atanan ve yalnız mahkeme kararıyla görevlerine son verilecek olan valiler, Padişah tarafından, ancak

---

¹⁰⁰³ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 8, s. 31.

Büyük Devletlerin onayıyla atanabilecekti. Valiler, Müslümanlar ve Hıristiyanlardan oluşacak bir meclisin ve ayrıca sürekli idare meclisinin denetimi altında bulunacaktı. Avrupalı devletler, temyiz mahkemesinin oluşumunda da söz söylemek hakkını saklı tutuyordu. Jandarma askerliğine Hıristiyanlar da seçilebilecekti. Bu reformların uygulanmasını denetlemek üzere, bir Avrupa Denetim Komisyonu kurulacaktı¹⁰⁰⁴.

Konferans delegeleri, sundukları ağır tekliflerin kabul edilmesi için İngiliz delegesi Salisbury'nin bazı girişimlerde bulunmasını istedi. Salisbury, II. Abdülhamit'e bir layiha sunarak tekliflerinin kabul edilmesini aksi takdirde meydana gelecek durumu şöyle belirtti: “ *Rusya Osmanlı Devleti'ne karşı harbe girecektir. Osmanlıların askeri çok ise de subay kadrosu ve maliyesi harp için yeterli değildir. Böyle bir harpte Osmanlı Devleti'ne yardım edecek bir devlet bulunmayacaktır. Rus ordusunun Tuna'yı geçmesi üzerine, Avusturya'nın, İtalya'nın, Yunanistan'ın ve hatta İran'ın bile göze koymuş oldukları Osmanlı topraklarını istila etmeleri ihtimal dâhilindedir. Bütün bu düşmanlarla Osmanlı Devleti nasıl harp edecektir*”. Ayıca Salisbury, Mithat Paşa'ya da bir mektup gönderdi. Mektupta: “ size delege sıfatıyla değil Türkiye'nin dostu ve yardımcısı olan yegâne devletin mümessili olarak hitap ediyorum: Devletler tarafından yapılan tekliflerin kabul veya reddi size tabidir. Vatanımızın mahv ve selameti sizin elinizdedir”¹⁰⁰⁵ demektedir.

İstanbul Konferansı kararlarında da görüleceği üzere Osmanlı Devleti, iç işlerinde Avrupalı devletlerin kontrolü altına alınmak istendi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Konferans'ta alınan kararları reddetti. Babıâli'nin olumsuz tavrı üzerine bu

---

¹⁰⁰⁴ Hüner Tuncer, *Doğu Sorunu ve Büyük Güçler*, Ankara 2003, Ümit Yayınları, s. 127.

¹⁰⁰⁵ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 8, s. 32 vd.

devletlerin İstanbul'daki elçileri ülkeyi terk etti. Ayrıca II. Abdülhamit de, İstanbul Konferansının başarısızlığını Mithat Paşa'ya yükledi ve onu 5 Şubat 1877 tarihinde görevden alarak sürgüne gönderdi. Bundan sonra, Osmanlı Devleti'nin paylaşım sorunu yalnızca bir Rus ya da Slav sorunu değil, Avrupalı büyük devletlerin de sorunu oldu¹⁰⁰⁶.

İstanbul Konferansı'nda alınan kararların reddedilmesi üzerine Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'ne karşı izleyecekleri politikanın yöntemini belirleme için, 31 Mart 1876 tarihinde Londra'da toplandı ve aralarında bir protokol imzaladı. Protokolün içeriği, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan halk için vaad ettiği ıslahatı yerine getirmesi ve böylece Avrupa barışının korunması şeklindeydi. Protokolü imzalayan altı devlet, Babıâli'ye Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da daha önce kendi isteğiyle kabul ettiği ıslahatı uygulamasını söyledikten sonra, Sırbistan'la yapılan barışı tanıdıklarını, böyle bir barışın sınır düzenlenmesi yapılmak suretiyle Karadağ ile yapılmasına gerek olmadığını ve Osmanlı ordusunun, silahlanmasının sadece güvenliği sağlayacak kadar olması gerektiğini vurgulamıştır. Bundan sonra yapılacak ıslahatların İstanbul'daki elçileri aracılığıyla kontrol edileceğini de protokole eklediler. Fakat İngiltere, bu protokolü şartlı imzalayacağını açıkladı. Bu şart, Avrupa barışının korunması ve Osmanlı Devleti ile Rusya'nın askerlerini dağıtmalarıydı. Bu şart yerine getirilmediği takdirde, protokolü hükümsüz sayacaktı. Rusya, Balkanlar'da Bulgar isyanına benzer isyanlar olduğu takdirde ordularını dağıtma süresini geciktireceğini belirtti¹⁰⁰⁷.

---

¹⁰⁰⁶ H. Tuncer, *a.g.e.*, s. 128.

¹⁰⁰⁷ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 8, s. 39 vd.

Osmanlı Devleti, 3 Nisan 1877 tarihinde kendisine bildirilen Londra Protokolü'nü Bakanlar Kurulu'ndaki uzun tartışmalardan sonra, "hak ve istiklalini korumak zorunluluğu" ve "toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına dokunmayan tavsiyeleri kabul ederek her türlü ıslahatı yapacağını"¹⁰⁰⁸ bildirdi. Ayrıca Paris Barış Antlaşması'na ve Kanunu Esasi hükümlerine aykırı bulduğundan bu protokolü, 12 Nisanda bir notayla reddettiğini bildirdi. Osmanlı Devleti'nin bu tavrı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın en büyük nedeni oldu¹⁰⁰⁹.

6- Bağımsızlığa Giden Yol: 93 Harbi ve 1878 Berlin Antlaşması

1876 yılında başarısız Bulgar isyanı üzerine Rusya, kendi yönetiminde zayıf bir Bulgar Devleti kurma hayalini ertelemek zorunda kaldı. Ayrıca Babıâli'nin İstanbul Konferansı ve Londra Protokolü kararlarını reddetmesi, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi için büyük bir neden oluşturdu.

İstanbul'daki Rus elçiliği, 23 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bir nota vererek, Rusya'nın Osmanlı Devleti ile olan diplomatik ilişkilerini kesdiğini bildirdi. Böylece iki devlet arasında 1877-1878 Savaşı başlamış oldu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, büyük devletlere başvurarak 1856 Paris Antlaşması gereğince aracılık yapmalarını istedi. Fakat bu devletlerin hiçbiri aracılığa yanaşmadı. Ayrıca Rus Başbakanı Gorçakof, Avrupa devletlerine gönderdiği bir muhtırada, savaş sebebi olarak, Babıâli'nin Avrupa devletlerinin bütün tekliflerini reddetmesini ve reformlara yanaşmamasını gösterdi. Ayrıca Rusya'nın hareketinin, bütün devletlerin görüşlerine uygun olduğu iddiasında bulundu. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby

---

¹⁰⁰⁸ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 516.

¹⁰⁰⁹ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 8, s. 40.

ise, 2 Mayıs 1877 tarihinde, Rusya'nın bu hareketini onaylamadığını bildirerek, Rusya'yı protesto etti. Ayrıca 6 Mayıs'ta verdiği bir notayla şu hususları bildirdi¹⁰¹⁰ :

- 1- İngiltere savaş karşısında tarafsızlığını ilan etmiştir ve kendisinden yardım beklememesini de Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir
- 2- İngiltere, Hindistan'la dünya ticaretinin güvenliği için gerekli olan Süveyş kanalına hiçbir zarar verilmemesini savaşan taraflardan ister
- 3- İngiltere, İstanbul'un şimdiki sahibinden başkasının eline geçmesine kayıtsız kalamaz.
- 4- İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın bugünkü rejimi hiçbir şekilde değiştirilemez.
- 5- İngiltere'nin Basra Körfezi'nde korumak olduğu çıkarları vardır.
- 6- İngiltere, Bulgaristan işgal edilecek olursa, bunun geçici olacağı konusunda Çar'ın vermiş olduğu teminatı tekrar hatırlatır.
- 7- İngiltere, savaş karşısındaki tarafsızlığını bu şartlara bağlı olarak sürdürecektir.

İngiltere'nin bu tavrı üzerine Ruslar, İngilizleri memnun etmek için isteklerine uyacaklarını bildirdi. Bunun üzerine iki ülke arasında " Tarafsızlık Antlaşması" imzalandı. Rusya'nın önünde engel olarak bir tek Avusturya'yı ikna etmek kaldı. Rusya, Avusturya'yla, Balkanları paylaşma doğrultusunda Reichstadt Antlaşması'nı imzalandı. Buna göre, Sırbistan'ın toprakları genişleyecek, Drina ve Lim nehirleri Sırp sınırı olacak, Karadağ'a Hersek'ten Spizza Limanı verilecek, Güney Besarabya yeniden Rusya'ya verilecek, Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk muhtar devletler olarak kalacak, Tesalya ve Girit Yunanistan'a verilecek, İstanbul serbest şehir olacak, Rusya'ya Türkiye'nin Asya topraklarından pay verilecekti. Bunlara karşın, Bosna-

---

¹⁰¹⁰ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 516 vd.

Hersek Avusturya'ya ilhak edilecekti. Ayrıca Avusturya, Osmanlı-Rus savaşında tarafsız kalacaktı¹⁰¹¹.

1877-78 Savaşı sırasında Rusların ilerlemesi için Bulgarlar büyük çaba harcadı. Çok sayıdaki Bulgar, Rus ordusunda Osmanlı Devleti'ne karşı savaştı ve Bulgarlar, Rus ilerlemesini kolaylaştırmak için isyan girişimlerinde bulundu. Bu durumda, özellikle Tuna'nın gerisinde yaşayan Bulgarların faaliyetleri önemliydi. Sırbistan'da yaşayan Bulgarlar, Rus hükümetinin de kararıyla "Bulgar Gönüllüler Birliği"nin çekirdeğini oluşturacak şekilde örgütlendi. Romanya ve Sırbistan'dan Tuna'yı aşarak gelen Bulgarlar, Rus ordusu içinde 7.000 kişilik bir muhafız alayı kurdu. Eski Zağra, Şipka, Plevne ve Seinova'da Ruslarla birlikte Osmanlı'ya karşı savaştı¹⁰¹².

Rusların ilerlemesini kolaylaştırmak için Bulgarların çıkardıkları isyanlar, Nevrekop ve Siroz yönüne doğru genişledi¹⁰¹³. Ağustos 1877 tarihinde Ferdice-Kızanlık yolu üzerinde Rus Kazakları ve Bulgarlar tarafından çok sayıda Müslüman öldürüldü. Diğer taraftan General Rauha kumandasındaki 26. Don Kazak Alayı, Hainköy çevresindeki köylerde bulunan Müslümanları Tunca yönündeki dağlara doğru sürdü. Temmuz 1877 tarihinde Tırnova'dan kaçan yaklaşık 700 Müslüman, Kazaklar tarafından öldürüldü. 1878 yılının başında Rus ve Don Kazak birlikleri tarafından yapılan katliamlarda, kaynaklarda "Harmanlı Katliamı" olarak geçen, sayısı değişmekle birlikte tahminen 40.000- 100.000 arasında Müslüman öldürüldü¹⁰¹⁴.

---

¹⁰¹¹ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 143 vd.

¹⁰¹² P. Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁰¹³ BOA, 483/41, A.} MKT. MHM.

¹⁰¹⁴ N. İpek, *a.g.e.*, s. 18, 19.

Sekiz ay süren 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti için ağır sonuçlar doğurdu. Bu savaş sonucunda, çok sayıda Müslüman öldürüldüğü gibi, çok sayıdaki Müslüman da evlerini bırakarak göç etmek zorunda kaldı. Müslümanlar, sadece Şumnu, Rusçuk ve Rodoplar bölgesinde toplu bir şekilde kalabildi¹⁰¹⁵. Buna karşın, Müslümanların boşalttıkları yerlere, Bulgarlar yerleştirildi ve bu toprakların Bulgar vatani olduğu iddia edildi. Bu tip göç hareketlerine daha çok Elana, Rozgrad, Kotel ve Dobruca'da bölgesinde rastlanmaktadır. Göç hareketleriyle Bulgaristan'ın doğusundaki köyler, önce karma oldu, sonra da tamamen Bulgarlaştı. Şehirdeki Bulgarlaşma oranı köylerden daha da fazlaydı. Örneğin, 1871 yılında Sofya'daki şehir nüfusunun %26'sı Türk iken, bu oran 1880 yılında % 2,6'dır. Şumnu'da 1865 yılında % 52 olan Türk nüfus oranı, 1880 yılında %42'ye, Tatarpazarcığı'nda 1868 yılında %28 olan oran 1884 yılında %16'ya, Köstendil'de 1878 yılında % 56 olan oran 1880 yılında % 16'ya düşmüştür¹⁰¹⁶.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda, 3 Mart 1878 tarihinde çok ağır şartlar içeren Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Ayastefanos Barış Görüşmelerinde, Babıâli'yi Hariciye Nazırı Saffet Paşa ile Berlin Elçisi Sadullah Bey; Rusya'yı Kont İgnatiyef ve Nelidof temsil etti. Bu görüşmeler sonucunda imzalanan Antlaşmada Bulgaristan ile ilgili şu kararlar alındı¹⁰¹⁷:

- 1- Bulgaristan, Osmanlı hâkimiyetinde muhtar bir prenslik haline gelecektir.
- 2- Bulgaristan'ın kesin sınırları Rumeli'nin Rusya ordusu tarafından tahliyesinden önce Rus ve Osmanlı üyelerden kurulan bir komisyon aracılığıyla tespit edilecektir.

---

¹⁰¹⁵ N. İpek, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁰¹⁶ N. İpek, *a.g.e.*, s. 130.

¹⁰¹⁷ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 8, s. 64, 65.

Ancak bu işte, Tuna'dan Ege Denizi'ne kadar olan Osmanlı topraklarıyla Kosova ve Manastır vilayetleri tamamen Batı Trakya ile Selanik vilayetlerinin bir kısmı da Bulgaristan'a ait olacaktır.

3- Bulgaristan Prensi halk tarafından seçilecek ve büyük devletlerin de uygun bulmasıyla Osmanlı Devleti, seçimi onaylanacaktır.

4- Bulgar prensi büyük devletler hanedanından hiçbirine üye olmayacaktır.

5- Tırnova ve Filibe'de toplanacak bir meclis, bir Rus komiserinin nezaretinde ve bir Osmanlı komiserinin huzurunda Bulgar Prensiğinin iç idaresi hakkında bir nizamname hazırlayacaktır.

6- Bulgaristan'da Osmanlı askeri bulundurulmayacaktır. Milli askerin iki yıl içinde kuruluşuna kadar asayişin korunmasına ve Prens'in göstereceği hususlarda yardımda bulunması için altı piyade fırkası ve iki süvari fırkasından oluşan bir Rus bulunacaktır.

Ayastefanos Antlaşması şartları birçok devletin tepkisine neden oldu. Antlaşma'ya başta İngiltere karşı çıktı. İngiltere Nisan 1878 tarihinde Rusya'ya bir nota vererek, "Ayastefanos Antlaşması'yla Karadeniz'in Rus hüküm ve nüfuzuna girdiğini, Osmanlı Devletinin bağımsızlığının mevhum kaldığını ve İngiliz menfaatlerinin tehlikeye maruz kaldığından bahisle, adı geçen antlaşmayı tanımadığını" bildirdi. Ayastefanos Antlaşması'na Yunanistan da karşı çıktı. Yunanistan'ın, "Büyük Helen Devleti" kurmak için hayal ettiği topraklar, Slav devletlerine verilmişti. Bununla birlikte, Almanya Başbakanı Bismark'ın, bu antlaşmadan doğan sıkıntıları düzeltmek için Berlin'de bir kongre düzenlenmesini istemesi Rusya'yı kızdırdı¹⁰¹⁸. Buna rağmen Rus temsilcisi Başbakan Gorçakof, Avrupalı devletleri rahatsız eden

---

¹⁰¹⁸ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 146.

Ayastefanos Antlaşması'nın bir büyük devletler Kongresinde ele alınmasını kabul etti. Fakat Gorçakof kongrede, Ayastefanos Antlaşması'nın sadece Avrupa'ya ilgilendiren hükümlerinin ele alınmasını istedi. Bunun üzerine İngiltere ve Avusturya, bu şartlı isteği kabul etmedi. İngiltere ve Avusturya, Antlaşma'nın bütün şartlarının, 1856 Paris Antlaşmasını imzalayan devletler tarafından ele alınmasını istiyordu. Bunun sebebi de, Antlaşmanın hem Doğu Asya'da, hem de Balkanlar'da Rusya'ya büyük üstünlük kazandırmasıydı. İngiltere ve Avusturya için en büyük sorun, Rusya'nın "Büyük Bulgaristan"ı dayatmasıydı. Avusturya, böyle geniş ve büyük bir Bulgaristan'ın kendi Makedonya Projesi'ni bozacağından korkuyordu. Ayrıca Rusya'nın kontrolündeki Bulgaristan, Rusya'nın Balkanlardaki egemenliği arttıracaktı¹⁰¹⁹.

Rusya, Balkanlar üzerindeki planlarını gerçekleştirebilme yolunun İngiltere'yle iyi ilişkiler kuramaktan geçtiğini biliyordu. Bu nedenle 30 Mayıs 1878 tarihinde Rusya, İngiltere'yle "Londra Gizli Antlaşması"nı imzaladı. Bu Antlaşmaya göre, Bulgaristan iki bölgeye ayrılacaktı. Balkanların kuzeyindeki Bulgaristan bir prens tarafından, Balkanların güneyindeki Bulgaristan ise, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Hıristiyan Vali tarafından idare edilecekti¹⁰²⁰.

İngiltere'nin desteğini aldıktan sonra Rusya, Avusturya ve Almanya ile de görüşmelerde bulundu. Özellikle Bismark, İngiltere'yi de kızdırmadan Rusya'nın çıkarlarını gözeten bir politika izledi. Berlin Kongresi'nin toplanmasından önce de, Reichstag'da yapılan görüşmelerde Bismark, Doğu'da Almanya'nın hiçbir amacının olmadığını, Almanya'nın doğrudan dost devletlerin çıkarlarını koruyacağını ve Al-

---

¹⁰¹⁹ F. Armağolu, *a.g.e.*, s. 523.

¹⁰²⁰ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 8, s. 70.

manya'nın Rusya'nın politikasını bozmaktan uzak durmasının, izledikleri siyasete uygun olduğunu açıkladı¹⁰²¹. Bununla birlikte Berlin Kongresi'nden önce, Bulgaristan'daki Müslüman halk, Prens Bismark'a bir dilekçe yazdı. Müslümanlar bu dilekçede, savaşta yıkılan bölgelerde huzurun ve adaletin sağlanması için tarafsız devletlere seslenerek Bulgarların yaptığı baskı ve işkencelerden bahsetti. Ayrıca bütün bunların, Müslüman halkın göç etmesi için hazırlanan bir planın parçası olduğu belirtildi¹⁰²². Fakat Müslümanların çağruları Avrupa Devletleri arasında karşılık bulamadı.

13 Haziran 1878 tarihinde Alman Başbakanı Bismark önderliğinde Berlin'de toplanan kongre sonucunda, 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması imzalandı ve böylece Ayastefanos Antlaşması yeniden düzenlendi. Bismark, bu kongre için: "Osmanlı Devleti için değil, fakat Avrupa barışının korunması için toplanmıştır" açıklamasında bulundu. Berlin Kongresi'ne, Almanya adına Baron Doverter ve Prens Duhuenluhe, Avusturya-Macaristan adına Mösyö Duvad Yengtun, Mösyö Dusenvallye ve Mösyö Depre, İngiltere adına Lord Bekonsfild, Lord Salisbury ve Lord Odorusel, İtalya adına Kont Korti ve Kont Doloney, Rusya adına Prens Gorçakof, Kont Şuvalolf ve Baron Obril, Osmanlı Devleti adına Karatodori Paşa, Mehmet Ali Paşa ve Sadullah Bey temsilci olarak katıldı¹⁰²³. Kongrede, Büyük Bulgaristan üç bölgeye ayrıldı ve şu kararlar alındı¹⁰²⁴ :

1- Birinci bölgede, Osmanlı devleti hâkimiyeti altında muhtar, Babıâli'ye vergi veren bir Bulgar Prensiği kurulmuştur. Prens, halkın seçimi, Padişah'ın onayı ve büyük

---

¹⁰²¹ Mahmut Muhtar, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁰²² N. İpek, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁰²³ Ed. Driault, *a.g.e.*, s. 353 vd.

¹⁰²⁴ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 8, s. 76, 77.

devletlerin de uygun görmesiyle tayin edilecektir. Prens Avrupa devletleri hanedanlığından birisine mensup olmayacaktır. Bulgaristan Prenslığı, dokuz ay süreyle Rusya tarafından yönetilecektir.

2- İkinci bölge, Doğu Rumeli adıyla Osmanlı devleti'ne bırakılmıştır. Bu bölgenin idaresi hakkında büyük devletler tarafından kurulan bir komisyon tarafından bir talimatname hazırlanacaktır. Doğu Rumeli bu statüye göre, Padişah tarafından tayin elden bir Hıristiyan vali tarafından idare edilecektir.

3- Üçüncü bölge, Makedonya olup ıslahat yapılması şartıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktır.

Berlin Antlaşması'nı Rus milliyetçileri ve Panslavistler, bir yenilgi olarak gördü. Berlin Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Rusya Başbakanı Gorçakof, “Berlin Antlaşması'nı imzalamakla hayatının en üzücü olayını yaşadığını” söylemişti¹⁰²⁵.

Berlin Antlaşması'yla kurulan Bulgaristan Prenslığı'nin Osmanlı Devleti tarafından tanınması, azınlığın hak, hukuk ve menfaatlerinin korunacağı şartına bağlanmıştı. Fakat Antlaşma, bölgenin sosyo- demografik yapısını değiştirmeye dair herhangi bir madde içermiyordu. Antlaşma maddeleri özellikle milli bir devlet gibi Bulgaristan Prenslığı'ni meydana getirirken, Antlaşma'da çok milletli yapıyı değiştirmek için hiçbir şart belirtilmedi. Böylece Müslüman-Türkler Bulgaristan Prenslığı'nin sınırları içinde bırakıldı. Berlin Antlaşması'nı düzenleyen devletler, sadece azınlık haklarını açıklamakla yetindi. Fakat Bulgaristan sınırları içinde kalan Türkler konusunda herhangi bir garanti vermedi¹⁰²⁶. Oysa Antlaşma imzalanmadan önce Haziran

---

¹⁰²⁵ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 150.

¹⁰²⁶ N. İpek, *a.g.e.*, s. 112.

1878 tarihinde, bir İngiliz mecmuasında çıkan yazısında Mithat Paşa, “yeni Bulgaristan’ın Sırbistan ile Zıştovi, Osmanpazarı, Tırnova, Şıpka, İhtiman, Köstendil, Leskofça arasındaki bölgede kurulmasını ve bu bölgedeki Türklerle, Osmanlı sınırları içindeki Bulgarların mübadelesini” istedi. Fakat bu teklif, Berlin Kongresi sırasında dikkate dahi alınmadı¹⁰²⁷. Ayrıca Berlin Antlaşması’ndan sonra, Müslüman mal sahipleri saldırılara uğradı. Müslümanların çoğu evlerine dönmeye ya da eski evlerinde oturmaya korkar hale geldi. Bir süre sonra Bulgar köylüler, devlete ödeme yaptıkları toprakların sahibi oldu ve toprak sahiplerine de tazminat ödedi¹⁰²⁸. Fakat tazminat ödemeleri adaleti sağlamıyordu. Müslüman halk, yüzyıllardır yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalırken, Bulgar isyanından dolayı çeşitli cezalara çarptırılan Bulgarlar için genel bir af çıkarıldı ve memleketlerine gitmelerine izin verildi¹⁰²⁹.

Berlin Antlaşması’nda söylenmemiş olsa da diğer bütün devletler, bölgedeki Rus üstünlüğünü kabul etti¹⁰³⁰. Bütün bunlar karşısında II. Abdülhamit de, İngiltere ve Rusya başta olmak üzere Avrupa’nın büyük devletlerine karşı denge siyaseti izlemeye çalıştı. II. Abdülhamit, genişleme arzusu içinde olan büyük devletlerin birbirleri arasındaki rekabetten ve kıskançlıktan faydalanmayı amaçladı. Ayrıca II. Abdülhamit, tarafsızlık politikası gereği, herhangi bir Avrupa devletine yaklaşp diğerlerinin düşmanlığını kazanmaktan çekiniyordu. II. Abdülhamit’in bu tarafsızlık ilkesi, Avrupa siyasetinden tamamiyle uzak durmak şeklindeydi. Abdülhamit’in taviz poli-

---

¹⁰²⁷ N. İpek, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁰²⁸ B. Jelavch, *a.g.e.*, s. 397.

¹⁰²⁹ BOA, 482/159, A. } MKT. MHM.

¹⁰³⁰ B. Jelavch, *a.g.e.*, s. 397.

tikası ise, iktisadi ve toprak tavizleri şeklindeydi. Doğu Rumeli’de Osmanlı Devleti hâkimiyetinin sadece sözde olduğunu düşündüğünden buranın kaybında bir sakınca görmedi. II. Abdülhamit’e göre, “Osmanlı Devleti’ni parçalama konusunda birleşmiş düşmanlar vardı ve o düşmanlar kendi aralarında parçalanmalıydı”¹⁰³¹. Kısaca II. Abdülhamit’in dış siyaseti, Rusya’yı idare etmek, İngiltere ile asla mesele çıkarmamak, Almanya’ya güvenmek, Avusturya’nın gözünün Makedonya’da olduğunu asla unutmamak ve diğer devletlerle mümkün olduğu ölçüde iyi geçinmekti¹⁰³². Osmanlı Devleti’nin parçalanmasını hızlandıran Berlin Antlaşması’ndan sonra dış siyaset için en uygun yol, “hüsni idare politikası” olarak görüldü. Bulgaristan’ın kurulmasından sonra hem Rusya’nın, hem de İngiltere’nin bu yeni devleti idare etmeye çalışacakları herkes tarafından biliniyordu¹⁰³³. Bundan sonra iki devletin dış siyaseti Bulgaristan üzerinde yoğunlaştı.

7- Bulgaristan Prensiği ve Doğu Rumeli Vilayeti

a) Bulgaristan Prensiği

13 Temmuz 1878 tarihinde, Berlin Antlaşması’nın imzalanmasıyla birlikte Bulgaristan Prensiği kuruldu. Antlaşma gereğince Bulgaristan Prensiği, halkın seçimi ve Padişah’ın onayıyla bir Prens tarafından yönetilecekti. Ayrıca Prens Avrupalı bir devletin hanedan ailesinden olmayacaktı.

---

¹⁰³¹ Seyfullah Arpacı, *Sultan II. Abdülhamid*, İstanbul 2005, Işık Yayınları, s. 49.

¹⁰³² Tahsin Paşa, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931, Boğaziçi Yayınları, s. 63.

¹⁰³³ Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 162.

Berlin Antlaşması'na göre, Bulgaristan Pensliği, dokuz ay süreyle bir Rus Komiser tarafından yönetilecekti. Bunun üzerine Rus hükümeti adına, Prens Dondukof Korsako Bulgaristan Komiserliğine atandı. Bundan sonra Dondukof, Bulgaristan hükümetini, ordusunu ve maliyesini Rus amaçlarına ve menfaatlerine uygun bir şekilde teşkilatlandırmaya başladı. Bulgar Anayasası'nı da Sırp anayasasını örnek olarak düzenledi. Bu Anayasa'ya göre, Bulgaristan bir Prens ile Sobranya adını taşıyan bir meclis tarafından yönetilecekti. Böylece Tırnova'da ilk Meclis, Sobranya, 23 Nisan 1879 tarihinde Anayasa'yı kabul etti ve Sofya'yı hükümet merkezi ilan etti. Meclis, 29 Nisan tarihinde, Battembergli Aleksander'ı Bulgaristan Prensi olarak seçti¹⁰³⁴.

Aleksander Von Battemberg, Sofya'ya gittiğinde halk, Prens'i büyük bir coşkuyla "Hoş geldin Pens, 500 yıldır seni bekliyoruz" pankartlarıyla karşıladı¹⁰³⁵. Ayrıca Prens Aleksander, tahta oturur oturmaz Rus Çarı'na mektup yazarak bütün kalbiyle kendisine bağlı olduğunu bildirdi. Meclis'te 231 delege bulunmaktaydı. Bunlardan 89 delege seçimle gelmişti; geri kalan delegeler ise, kiliseden ve sivil ileri gelenlerden seçilmişti. Meclis temsilcileri kısa zamanda Liberaller ve Muhafazakârlar olmak üzere ikiye ayrıldı¹⁰³⁶. Prens Aleksander, Bulgaristan'ın iç çatışmalarından yararlanıp radikal ve muhafazakâr partiler oluşturmak istiyordu. 9 Mayıs 1881 tarihinde Prens Aleksander, olağanüstü yetkilerle donatılmadığı takdirde görevden çekileceğini açıkladı. Bu istediğini elde etmek için çok beklemedi ve iki ay sonra Meclis

---

¹⁰³⁴ W. Sloane, *a.g.e.*, s. 108.

¹⁰³⁵ M. Glenny, *a.g.e.*, s. 155.

¹⁰³⁶ B. Jelavich, *a.g.e.*, s. 398.

tarafından olağanüstü yetkilerle donatıldı¹⁰³⁷. Fakat Ruslar tarafından desteklenen muhafazakârlar halk arasında hoş karşılanmadı. Meclis'te daha çok liberaller vardı. Halk, Rusya'ya kurtuluş hareketindeki yardımlarından dolayı minnettar olmakla beraber Rus müdahalesini istemiyordu. Rusya'nın amacı apaçık ortadaydı. Bulgaristan'da kendine bağlı bir yönetim istiyordu. Hatta kendi isteği dışına gelişen olaylara tahammül edemiyordu. Bunun üzerine Prens Aleksander, 27 Nisan 1881 tarihinde Anayasa'yı kaldırıp Meclis'i dağıttı. Ayrıca liberallerin önde gelen isimlerinden bir kısmını hapse attı, bir kısmını da sürgüne gönderdi. Bu tarihten sonra Prens, ülkeyi Rus generallerinin emriyle yönetmeye başladı. Bu durum Bulgaristan'da büyük tepkiyle karşılandı ve “ Bulgaristan Bulgarlarıdır” tezinin yayılmasına neden oldu. Bunun üzerine Prens Aleksander, Anayasa'yı tekrar yürürlüğe koymak zorunda kaldı. Meclis'in tekrar toplanmasıyla liberaller yeni bir kabine kurdu. Liberaller, yeni hükümet programına, Doğu Rumeli ile Bulgaristan'ın birleşmesi kararını da ekledi¹⁰³⁸. Bununla birlikte Bismark da 1881 yılında Avusturya, Rusya ve Almanya İmparatorluklarıyla imzaladığı “ Üç İmparatorluk İttifakı”nda Bulgaristan ile Doğu Rumeli'nin birleşme hakkını kabul etti. Ancak Bulgarlar, Makedonya'ya saldırmaktan men edilecekti¹⁰³⁹.

1883 yılında Meclis Başkanı olan Doktor Stranaki liderliğinde Filibe'de gizli bir komite kuruldu. Meşhur asi lideri Binbaşı Paniça bu komitenin liderliğine getirildi. Komiteciler tarafından, halk arasında kargaşa yaratmak için birbiri ardına gösteri-

---

¹⁰³⁷ W. Sloane, *a.g.e.*, s. 108.

¹⁰³⁸ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 8, s. 102.

¹⁰³⁹ S. K. İrtem, *a.g.e.*, s. 90 vd.

ler yapılıyor ve birleşmenin şart olduğu fikri yaygınlaştırılıyordu¹⁰⁴⁰. 1884 yılında, Bulgar komiteleri bir İngiliz kumandanının teşvikiyle isyan hareketlerine girişti. Fakat Edirne Valisi Hacı İzzet Paşa tarafından bu komitenin faaliyetleri önlendi¹⁰⁴¹. Bunun üzerine 6 Ağustos 1885 tarihinde, Komiteciler tarafından Filibe yakınlarında Değirmendere’de gizli bir toplantı yapıldı ve 17-18 Eylül tarihlerinde bir isyan çıkarılması kararı alındı. İsyancılar, Prens Aleksander’a hareketin başına geçmesini teklif etti. Fakat Prens, teklifi reddederek isyanı kendilerinin başarmaları gerektiğini söyledi. Bunun üzerine komiteciler harekete geçti. Fakat isyandan iki gün önce Doğu Rumeli Vilayeti Valisi Kristeviç Gavril Paşa, Babıâli’ye şu bilgiyi vermişti: “ *Bulgaristan ordusunda bulunan Paniça şimdilerde mezunen buralarda bulunuyor; etvar ve harekâtından şüphelendiği için derhal Bulgaristan’a celbini Bulgar hariciye müdürlüğüne yazdım. Paniça, Otlukköyü hadisesi gibi fesadlara iştirak eylediklerden geçen culüs şenliklerinde Müslümanların astıkları bayraklara hakaret edenlerle birleşmek için Çırpan’a giderek bir takım muzır tefevühatta da bulunmuştu. Zağra mutasarrıflığından asker gönderilerek mütecesirler dağıtıldı. Paçına da gizlenmiştir, aratılıyor*”. 17 Eylül akşamı Kanare köyü Bulgarları başlarında Nedela Gilava isminde bir kadınla birlikte Filibe üzerine yürüdü. Bu duruma Rus konsolos vekili engel olmak istedi, fakat başaramadı. Komite reislerinden Binbaşı Nikolayef de askerleriyle bunları Filibe’de beklemekteydi. Nikolayef, Filibe’ye geçen asilerin başına geçti ve hükümet konağını bastı¹⁰⁴². Bulgar milis askerleriyle çeteler, Doğu Rumeli’nin Bulga-

---

¹⁰⁴⁰ S. K. İrtem, *a.g.e.*, s. 91.

¹⁰⁴¹ BOA, 2/43, Y. PRK. SGE.

¹⁰⁴² S. K. İrtem, *a.g.e.*, s. 92.

ristan'la birleşmesini sağlamak için trenleri durdurup telgraf harlarını kesti¹⁰⁴³. Girişilen isyan hareketi sonucunda Gavril Paşa esir alındı ve I. Aleksander, "Birleşmiş Bulgaristan Prensi" ilan edildi¹⁰⁴⁴.

11 Aralık 1885 tarihinde, Balkanlarda Berlin Antlaşması hükümlerini uygulamak için İstanbul'da bir konferans düzenlendi. Fakat Avrupalı devletlerle anlaşma sağlanamadı ve asayişin sağlamak için toplanan bu konferans başarılı olmadı¹⁰⁴⁵. Bu isyanla birlikte Osmanlı Devleti, yalnızca Doğu Rumeli'yi kaybetmedi, bir de mali zarara uğradı. Zaten ekonomik olarak zor durumda olan Osmanlı Devleti, Bulgar isyanından dolayı kara ve deniz askerlerinin levazım ihtiyaçlarını karşılamak için Musevi Banker Baron Hirş ile bir milyon liralık bir borç anlaşması yapmak zorunda kaldı¹⁰⁴⁶.

Bulgaristan, bağımsızlığa giden yolda Osmanlı Devleti ile ilişkileri daha da soğutmaya çalıştı ve bu amaca yönelik psikolojik zemin de hazırlandı. Bu doğrultuda 1880 yılında Bulgar parası tedavüle konuldu. 1884 yılında altın ve gümüş olarak basılan paraların bir yüzünde Prens Aleksander'ın adı, diğer yüzünde de resmi yer aldı. Ayrıca 1885 yılında Bulgaristan'da Türkçe resmi dil olmaktan çıkarıldı¹⁰⁴⁷.

Bulgaristan'daki Rus etkisi ve baskısı gün geçtikçe artmaktaydı ve Bulgarlar bu etkiden rahatsızdı. Bulgarlar, Prens Aleksander'a da güvenmiyorlardı. Bulgarların gözünde Aleksander, Rus çıkarlarını temsil ediyordu. Bu nedenle 20 Ağustos 1886

---

¹⁰⁴³ BOA, 28/1780, İ. MTZ(04)

¹⁰⁴⁴ S. K. İrtəm, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁰⁴⁵ BOA, 9/9, Y.PRK. TKM

¹⁰⁴⁶ BOA, 5/79. MV.

¹⁰⁴⁷ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 158, 160.

tarihinde, Prens Aleksander'ın konağı Bulgar askerler tarafından kuşatıldı ve Aleksander törensiz bir şekilde Rusya'ya gönderildi. Bunun üzerine Prens Aleksander, 7 Eylül 1886 tarihinde, tahtan resmen çekildiğini açıkladı. Millet Meclisi, 7 Eylülde, taht için Danimarkalı Prens Wahlemar'a önerdiyse de, Prens Wahlemar teklifi reddetti. Bunun üzerine Millet Meclisi, Bulgaristan Prenslığı'ni Saxe Coburg hanedanından Prens Ferdinand'a teklif etti ve Ferdinand, 7 Temmuz 1887 tarihinde Bulgaristan Prensi olarak göreve başladı¹⁰⁴⁸.

Abdülhamit'in Bulgarlara karşı takip ettiği siyaset, gönül alma siyasetiydi. Tahsin Paşa bu durumu şöyle özetlemektedir¹⁰⁴⁹ : “*Bulgarları idare etmek, onları hoş tutmak, Bulgarların kalplerinde daima minnet ve şükran hisleri yaşatmak gönül alma siyasetin esaslarını oluşturuyordu. Gerçi Bulgarların bizim hatırımız için milli amaçlarından vazgeçecekleri hatıra gelmezdi. Milli hedefleri her şeyin üstündeydi ve bunun komşu milletler için kaç mal olacağı önemli değildi. Bu nedenle yıldız Sarayı'nda Bulgarlara karşı hoş tutma politikası takip edilirken, Bulgarların buna kapılarak milli hedeflerini feda edecekleri düşünülemezdi*”.

1878-1908 yılları arasında Pertev Efendi, Nihat Paşa, Nikola Gadban Efendi, Kazım Beyefendi, Niyazi Beyefendi, Nasuhi Beyefendi, Necip Melhame Efendi, Ali Ferruh Beyefendi ve Sadık Paşa Bulgaristan Komiseri olarak görev yaptı. Fakat bu Komiserlerin, Bulgaristan konusundaki önerileri ve değerlendirmeleri Babiâli tarafından göz ardı edildi. Ayrıca Babiâli, Bulgaristan'ı çoktan kaybedilmiş toprak olarak gördüğü için pasif bir siyaset izledi¹⁰⁵⁰. Bu pasif siyaset yüzünden Berlin Ant-

---

¹⁰⁴⁸ W. Sloane, *a.g.e.*, s. 109.

¹⁰⁴⁹ Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁰⁵⁰ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 158.

laşması'nın imzalanmasından sonra da Müslümanlar üzerindeki baskılar devam etti ve Antlaşma'yı uygulamada sorunlar çıktı. Bulgarlar, Müslümanlar üzerindeki baskıları daha da arttırmak için 22 Temmuz 1879 tarihinde bir kararname ile Bulgaristan Prensliği'nde sıkıyönetim ilan etti. Buna Göre¹⁰⁵¹ :

1- İkinci bir Emre kadar, Varna, Eski Cuma, Razgrad, Rusçuk, Elena, Osmanpazarı ve Tırnova bölgelerinde sıkıyönetim geçerli olacaktır.

2- Ordu kumandanının suçluları savaş konseyi önüne çıkarmak ve cezalandırmak gibi geniş yetkileri olacaktır.

Bu sıkıyönetim yalnızca Türkler için geçerliydi. Zira Bulgarların silah taşıma, polis ve jandarma hizmeti yapma izinleri vardı. Haksızlığa uğrayan Müslümanların şikâyetleri dikkate alınmazken, Bulgarların en ufak şikâyetleri karşısında Müslümanlar cezalandırılıyordu. Kanun önünde eşit olsalar da Müslümanlar, ne mahalli idareciler, ne de konsolosluklar tarafından dikkate alınıyordu.

Bulgarların saldırgan davranışlarını sona erdirmek için Osmanlı Devleti Rusya'ya başvurdu, fakat yapılan diplomatik çalışmalar sonuç vermedi. Bunun üzerine, Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin araya girmesi istendi. Nitekim 2 Nisan 1879 tarihli ve 226 imzalı Pravadi'den gönderilen dilekçede şöyle deniliyordu¹⁰⁵²: “*Büyük Güçler, Bulgaristan Prensliğini insanlık adına meydana getirdiler. Berlin Antlaşması ile korunacağımız inancında olduğumuz için etmedik. Ancak Müslüman olduğumuz için Avrupa kabineleri bu olayları durdurmak hususunda çaba sarf etmediği inancındayız. Bu inanç ve düşünceye rağmen, işbu dilekçeyle, Avrupa kabinesinden, Bulgar barbarlığının masum kurbanları üzerine himayelerini yaymasını ve*

---

¹⁰⁵¹ N. İpek, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁰⁵² N. İpek, *a.g.e.*, s. 134.

maruz kaldığımız işkenceye bir son verilmesi şeklinde hareket etmesini rica ediyoruz". Bulgaristan'daki Müslümanlara ve onların emlakına karşı Bulgarlar tarafından çeşitli haksızlıklar ve eziyetler yapılmaktaydı¹⁰⁵³. Bununla birlikte Bulgaristan Prenslığı'ndeki Müslüman halkın can ve ırz güvenliği kalmamıştı. Müslümanlar, tüm haklarından yoksun bırakılarak ve askere gönderilmek suretiyle göçe zorlanmaktaydı¹⁰⁵⁴.

Müslümanların emlak ve arazilerine, Bulgarlar tarafından sık sık müdahaleler yapılıyordu ve alacakları ödenmiyordu¹⁰⁵⁵. Yine Bulgaristan'daki arazi komisyon başkanları da Bulgar olup Müslümanlara karşı adil davranmamaktaydı. Arazi Komisyonu başkanı Zankof bunlardan biriydi ve 1881 yılında bölgede bulunan yabancı memurların şikâyeti üzerine görevinden alındı ve daha sonra bu komisyon güvene layık bir şekilde tekrar oluşturuldu¹⁰⁵⁶.

Bulgaristan Prenslığı'nin ilk nüfus sayımı 1881 yılında, ikincisi ise, 1888 yılında yapıldı. İngiliz hükümeti nüfus sayım sonuçlarını Bulgar yönetiminden istedi. Doğu Rumeli hariç olma üzere İngilizlere verilen 1881 ve 1888 yılları Bulgaristan nüfusu şu şekildeydi¹⁰⁵⁷ :

---

¹⁰⁵³ BOA, 163/29, Y. A. HUS.

¹⁰⁵⁴ BOA, 1/87, Y. PRK. M

¹⁰⁵⁵ BOA, 165/53, HR. HMS. İŞO.

¹⁰⁵⁶ BOA, 167/73, Y. A. HUS.

¹⁰⁵⁷ K. Karpat, *a.g.e.*, s. 337.

TABLO -2

Bulgarlar	1.345.507	1.570.599
Müslümanlar	527.284	480.593
Yunanlılar	11.444	10.975
Diğer	123.684	131.267
Toplam	2.007.919	2.193.434

Bu sayıya 1885 yılında Bulgaristan'a ilhak edilen Doğu Rumeli'nin Müslüman nüfusunun da eklenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte Maritza dergisinde Bulgaristan Prensiği'nin nüfusu, 1880 yılında 573.231 Bulgar'a karşın, Müslümanların nüfusu yalnızca 174.000 olarak verilmekteydi. Bulgarların toplam sayısı 2.740.830 iken, Bulgar kaynaklarına dayanılarak hesaplanan resmi Osmanlı istatistikleri hem Prenslik'teki, hem de Doğu Rumeli'deki Müslümanların sayılarını 654.593 olarak verdiği için Maritza dergisinde yayınlanan rakamların çok düşük olduğu açıkça görülmektedir. Aslında 1888 yılında Müslüman nüfusunun bir milyonun üzerinde olduğu yani Bulgaristan nüfusunun yaklaşık % 35'ini oluşturduğunu Osmanlı istatistiklerinden başka kaynaklar da göstermektedir¹⁰⁵⁸.

Avrupalı devletlerin Ferdinand'a bakış açlarına gelince, 7 Temmuz 1887 tarihinde Ferdinand'ın Prens ilan edilmesinden sonra, Lord Salisbury Almanya, Avusturya ve İngiltere'nin Ferdinand'ın Prensiğini onayladığını bildirmiştir. Ayrıca Prens Ferdinand'ı Bulgaristan'dan çıkarmak için Almanya tarafından çalışıldığı haberlerini

¹⁰⁵⁸ K. Karpat, *a.g.e.*, s. 338.

de yalanlamıştır¹⁰⁵⁹. Fakat Osmanlı Devleti, Rusya'nın baskılarının da etkisiyle Şubat 1888 tarihinde, Prens Ferdinand'ın Bulgaristan Prenslığı'nin başında bulunmasının meşru olmadığını ve Berlin Antlaşması'na aykırı olduğunu Bulgaristan Prenslığı'ne bir notayla bildirmiştir¹⁰⁶⁰. Bunun nedeni de, Rusya'nın Prens Ferdinand'ın Bulgaristan Prenslığı'nin başında bulunmasını meşru bulmaması ve Berlin Antlaşması'nın hükümlerine aykırı olduğunu düşündüğünden Osmanlı Devleti'ne baskı yapmasıydı¹⁰⁶¹. Daily Telgraph'ın haberine göre Rusya, Danimarka Krallığı hanedanından Prens Valdamar'ın, Bulgaristan Prensi olmasını istiyordu. Fakat Prens Valdamar'ın adaylığını hiçbir devlet onaylamamaktaydı. Ayrıca Kral Milan ile Prens Ferdinand aleyhinde Rusya memurlarınca propaganda yapılmaktaydı¹⁰⁶². Bu durum İngiltere tarafından kabul edilemezdi¹⁰⁶³. Bununla birlikte, Avrupalı büyük devletler Rusya'nın baskılarına karşı Osmanlı Devleti'ni uyarmıştı. İngiltere, Avusturya ve İtalya sefirleri, Osmanlı Hariciye Nezareti aracılığıyla Babiâli'ye verdikleri bir notada, Prens Ferdinand'ın Bulgaristan'ı zorla terk etmesinin Osmanlı Hükümeti için tehlikeli olacağını belirtmişlerdi¹⁰⁶⁴. Yunanistan da Rusya'nın Boğazlar ve Bulgaristan emellerinde rahatsızdı. Yunanistan, Rusların Bulgaristan'ı kendi topraklarına katmasından

---

¹⁰⁵⁹ BOA, 209/26, Y. A. HUS.

¹⁰⁶⁰ BOA, 13/781, İ. MTZ(04)

¹⁰⁶¹ BOA, 41/40, Y. A. RES.

¹⁰⁶² BOA, 12/40, Y. PRK. TKM.

¹⁰⁶³ BOA, 211/70, Y. A. HUS.

¹⁰⁶⁴ BOA, 212/29, Y. A. HUS.

korkuyordu¹⁰⁶⁵. Bulgarlar ise, Rusların Ferdinand'ı ülkeden çıkarma yönünde bir hareketine karşı hazırlık yaparak silahlandı¹⁰⁶⁶.

Avusturya, Almanya, özellikle de İngiltere'nin desteğiyle Ferdinand, Bulgaristan Prensi olarak kaldı. Zaten İngiltere'den çekinen Abdülhamit'in tek isteği de kendi yerini sağlamlaştırmaktı. Abdülhamit'e göre, "özellikle İngiltere için içine karışacak olursa bu Balkanlar için bir yangın olurdu ve bu yangını kimse söndüremezdi. Balkan yangının İstanbul'a kadar uzanma hatta saltanat makamına sıçrama ihtimali vardı". Hatta bir ara Bulgarların İngiltere'ye ilgi göstermesi Abdülhamit'i çok korkuttu. Abdülhamit, İngiltere'nin Balkan işlerine karışmasının daima Osmanlı Devleti'nin aleyhine sonuçlanacağını biliyordu. Hatta Doğu Rumeli olaylarında Rusya'dan çok İngiltere'nin parmağı olduğunu düşünüyordu. Böylece Prens Ferdinand'ın ne kadar ihtiras ve entrika sahibi olduğunu bildiği için onu daima hoş tutma siyaseti takip etti¹⁰⁶⁷.

Ferdinand da yerini sağlamlaştırmak için elinden geleni yaptı. Ocak 1893 tarihinde, Meclis'in kararıyla, Bulgaristan Prensi'ni evlendiğinde doğacak çocukların Ortodoks mezhebine göre vaftiz edilmesi şartıyla, bağımsızlık ilan edileceği söylentileri yayıldı¹⁰⁶⁸. Şubat 1893 tarihinde, Bulgar Prensi ve çocuklarının Ortodoks mezhebine göre vaftiz edilmesi konusundaki Anayasa maddesi Meclis tarafından değiştirilmek istendi¹⁰⁶⁹. Fakat bu durum Prens taraftarları ve aleyhtarları arasındaki anlaş-

---

¹⁰⁶⁵ BOA, 14/34, Y. PRK. TKM

¹⁰⁶⁶ BOA, 11/58, Y. PRK. UM

¹⁰⁶⁷ Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁰⁶⁸ BOA, 268/111, Y. A. HUS.

¹⁰⁶⁹ BOA, 16/64, Y. PRK. HR

mazlığı iyice arttırdı. Tartışmalar sonucunda Meclisi'in kapatılarak örfi idare ilan edildiği haberleri Babiâli'ye kadar ulaştı. Fakat bu haber Bulgaristan Komiseri Nikola Gadban Efendi tarafından yalanlandı¹⁰⁷⁰.

Aslında Bulgarlar mücadelelerini artık Osmanlı Devleti'nden çok Ruslara karşı yürütüyordu. Özellikle Bulgaristan Başbakanı Stoyan Stambolov, Rus müdahalesine dayanamıyordu ve ülkenin tam bağımsızlığını istiyordu. Fakat bunun kolay olmayacağını ve zaman alacağını farkındaydı. Prens Ferdinand da, ülkeyi daha çok onun liderliği altında yönetiyordu. Stambolov'un siyasetini olduğu gibi benimsiyordu. Dış ve iç işlerinde Rusya'ya karşı bir mücadele başlattı. Fakat Stambolov, 15 Temmuz 1895 tarihinde bir suikast sonucu öldü. Stambolov'un ölümüyle Bulgaristan'ın siyaseti tamamen değişti. Ferdinand, bir yandan fırsatçı bir siyasete zorlanarak Rusya ile daha dostça bir ilişki içine girerken¹⁰⁷¹, diğer yandan Rusya'nın Japonya ile meşgul olmasından faydalanarak Avusturya ve İngiltere'ye yaklaştı. Rusya'nın 1905 yılında Japonya'ya yenilmesi, Bulgaristan'ı Avusturya'ya daha da yakınlaştırdı. Bununla birlikte Ferdinand, 1905 yılında İngiltere'ye gitti ve orada bağımsız bir hükümdar gibi karşılandı¹⁰⁷². İngiltere'nin, özellikle Berlin Antlaşması sonucunda statukonun da değişmesiyle birlikte Bulgaristan üzerindeki siyasetini değiştirdiğini ve daha aktif bir rol oynadığını biliyoruz. Ferdinand'ın Prensligine en çok desteği İngiltere vermişti ve Bulgaristan idaresinin, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkilerde bulunmaması için özel bir çaba harcamıştı. Özellikle İngiltere'nin Filibe başkonsolosu halkı tahrik etmiş ve

---

¹⁰⁷⁰ BOA, 193/95, Y.A.HUS.

¹⁰⁷¹ W. Sloane, *a.g.e.*, s. 110.

¹⁰⁷² M. Aydın, *a.g.e.*, s. 171.

bu uğurda para harcamıştı¹⁰⁷³. Buna karşın Osmanlı Devleti, Şarki Rumeli ve Bulgaristan'dan göç edenlerin artması nedeniyle Rumeli'deki Müslüman nüfusunun azalmaması için gerekli önlemlerin alınmasına çalışmaktan başka bir şey yapamamıştır¹⁰⁷⁴.

Avusturya, 1878 yılından beri işgal ettiği Bosna-Hersek'i 5 Ekim 1908 tarihinde kendi topraklarına kattı. Aynı gün Ferdinand, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan ettiğini açıkladı. Ayrıca Yunanistan da Girit'i ilhak etti¹⁰⁷⁵. Osmanlı Devleti bu durumun şaşkınlığı içinde Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlere birer nota gönderebildi. 1908 yılında Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesine şu notayla karşı çıktı¹⁰⁷⁶:

- 1- Bulgaristan'ın bağımsızlık kararı gereksizdir.
- 2- Berlin Antlaşması hala geçerlidir.
- 3- Prens Ferdinand, Antlaşma şartlarını çiğnemiştir.
- 4- Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın bu kararını şiddetle protesto eder.
- 5- Önceki durumun iadesi için acilen bir konferans yapılmalıdır.
- 6- Osmanlı Devleti, Avrupa'yı tehlikeye atmamak için kuvvet kullanmayacaktır.

Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımaması üzerine Bulgaristan, Fransa'nın arabuluculuğuna başvurdu. İngiltere ise, bazı tavizler karşılığında Osmanlı Devleti'ne Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanınmasını tavsiye etti. Böylece Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında görüşmeler başladı. Fakat görüşmeler uzadı

---

¹⁰⁷³ BOA, 182/4, A.} MTT(04)

¹⁰⁷⁴ BOA, 2070/86, DH. MHK.

¹⁰⁷⁵ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 173.

¹⁰⁷⁶ M. Aydın, *a.g.e.*, s. 174.

ve bir anlaşmaya varılamadı. Sonunda Rusya'nın araya girmesiyle, 19 Nisan 1909 tarihinde iki anlaşma imzalandı. İlk antlaşmaya göre, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanınmasına karşılık, Bulgaristan da, Osmanlı Devleti'ne 125 milyon frank tazminat ödeyecekti. Ancak bu tazminat, Osmanlı Devleti'nin, Berlin Antlaşması'yla Rusya'ya ödemek zorunda olduğu, fakat ödeyemediği borca karşılık sayıldı. Sonuçta Bulgaristan hiçbir şey ödemedi. İkinci anlaşma ise, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'de kalan Müslüman halkın haklarıyla Müftülükler ve Vakıflar hakkındaydı¹⁰⁷⁷. Böylece 1878 yılından beri fiili olarak bağımsız hareket eden Bulgaristan'ın tam bağımsızlığı Babıâli tarafından hukuki olarak onaylandı.

b) Doğu Rumeli Vilayeti

Doğu Rumeli adı ilk kez Ayastefanos Antlaşması'yla ortaya çıkmıştır. Fakat Ayastefanos Antlaşması'nın Avrupalı Devletler tarafından kabul edilmemesi üzerine Doğu Rumeli Vilayeti, Berlin Antlaşması'yla yeniden düzenlendi. Berlin Antlaşması'nın imzalanmasıyla Doğu Rumeli Vilayeti, Padişahın siyasi ve askeri hâkimiyetine bırakıldı. Padişah, Vilayetin kara ve deniz sınırlarının güvenliğini sağlamak için sınır üzerinde düzenlemeler yapabilecek ve orada kuvvet bulundurabilecekti. Genel Vali, vilayetin iç ve dış güvenliğinin tehdit edilmesi halinde kuvvet isteyebilecekti. Fakat Padişah bu konuda teşebbüse geçerken, Berlin Antlaşması'nı imzalamış olan devletlerin İstanbul'daki elçilerini durumdan haberdar edecekti. Büyük devletlerin onayı alınmak suretiyle beş yıl için tayin edilen bir Hıristiyan Umumi Vali Padişah'ı, Doğu Rumeli'de temsil edecekti. Ayrıca Doğu Rumeli Vilayeti'nin güvenliği milis kuvvet-

---

¹⁰⁷⁷ F. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 627.

leri tarafından sağlanacaktı. Bu suretle, Doğu Rumeli Vilayeti muhtar bir idareye kavuştu¹⁰⁷⁸.

Berlin Antlaşması gereğince, Doğu Rumeli’de bir de Eyalet Meclisi kurulacaktı. Tabii üyelerden, halkın seçtiği üyelerden ve Genel Vali’nin atayacağı üyelerden kurulu Eyalet Meclisi yasaları kabule yetkili olacaktı, fakat bu yasaları Padişah’ın onayına sunması gerekecekti. Ayrıca bu meclis, toplanmadığı sürelerde valiye yardımcı olacaktı. Bununla birlikte kendi üyeleri arasından belli sayıda tabii üyelerin de katılacağı bir de komisyon seçecekti¹⁰⁷⁹.

Doğu Rumeli Vilayeti’ni, Osmanlı Devleti Parlamentosu’nda, eyalet meclisinin ve hükümdarın atadığı senatörlerin seçecekleri milletvekilleri temsil edecekti. Eyalet Meclisi üyeleri, doğrudan ve gizli oyla seçilecekti. Listeleri, mahalli temsilcileri aracılığıyla bizzat en ufak seçim bölgeleri meydana getirecekti. İdari yapılanma, vilayetler kanunuyla kabul edilmiş bulunan sistem gereğince, kazalardaki yapılanma hariç Fransa’daki yapılanmanın aynısıydı¹⁰⁸⁰.

Doğu Rumeli, mülki idare bakımından kendi iç nizamnamesinin 108. ve 109. maddelerine göre, 6 sancak, 28 kaza ve birçok nahiye ve köye ayrıldı. Buna göre, Filibe Sancağı: İstanimaka, Rupçoz, Kalofër, Karlova, Acar; Tatarpazarcığı Sancağı: Pestera, İhtiman, Otlukköy, Avratalan ve Bana; Hasköy Sancağı: Harmanlı, Uzuncaova ve Hacı İlyas; Eski Zağra Sancağı: Çırpan, Karapınar, Kızanlık, Yeni

---

¹⁰⁷⁸ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 8, s. 103.

¹⁰⁷⁹ Ed Engelhardt, *a.g.e.*, s. 298 vd.

¹⁰⁸⁰ Ed. Engelhardt, *a.g.e.*, s. 299.

Zağra; Burgaz Sancağı: Ahyolu, Aydos, Misivri ve süzebolu; İslimye Sancağı: Kavaklı, Kızan, Kızılağaç ve Yanbolu kazalarına ayrıldı¹⁰⁸¹.

Berlin Antlaşması'nın 13. maddesi, Doğu Rumeli Vilayeti'nin kuruluş statüsünü belirlemekteydi. Buna göre¹⁰⁸² : “ *Balkanların cenub tarafında Şarki Rumeli namını ihraz edecek bir eyalet teşkil olunacak iş bu eyalet idarece muhtariyet şartıyla saltanat-ı seniyyenin doğrudan doğruya hükümet-i siyasi ve askeriyesi tahtında bulunacaktır. Eyalet-i mezkurenin valisi Hıristiyan olacaktır*”.

Berlin Antlaşması'nın 14. maddesi gereğince belirlenen sınırlar içinde Vilayet topraklarının toplam yüzölçümü 35. 901 km olup nüfusu 816.000'dir¹⁰⁸³. Antlaşmanın 14. Maddesi, Vilayet'in sınırını “kuzey ve kuzeybatı yönünde” Bulgaristan'la sınırlandırıp “Doğu Rumeli Tahdid-i Hudud Komisyonu” tarafından belirlendi. Bununla birlikte Osmanlı Devleti de, Ekim 1878 tarihinde, Doğu Rumeli Vilayeti'nin sınırının belirlenmesi için Erkan-ı Harbiye kaymakamlarından Şakir Bey'i tayin etti¹⁰⁸⁴. Buna göre: Doğu'da; Karadeniz, Kuzey ve kuzey- batısında; Bulgaristan bulunmaktadır. Vilayet'in sınırı¹⁰⁸⁵: “*Karadeniz'de Hocaköyü'nden başlayarak Selamköyü, Ayvacık, Kulbe, Suculuk köyleri yakınında bulunan çayın menbaından akıntısı boyunca çıkacak ve kıvrılarak “ Delikomcık” vadisinden geçip “Delikomcık” “Çengi”nin yukarısına doğru iki buçuk kilometre mesafede aştıktan sonra Felibe ve Kembalık'ın güneyinden ve Hacımahalle'nin kuzeyinden geçerek,*

---

¹⁰⁸¹ S. Oğuz, *a.g.e.*, s. 72-84.

¹⁰⁸² S. Oğuz, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁰⁸³ S. Oğuz, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁰⁸⁴ BOA, 6/199, İ. MTZ(04)

¹⁰⁸⁵ S. Oğuz, *a.g.e.*, s. 60, 61.

Tikenlik ve Aydosberence arasında bulunan bir noktada tepeye çıkıp Kotel'in kuzeyinde Karinabad Balkan ve Prezeviça- Balkan, Kazan- Balkan'dan Demirkapı'ya kadar tepelerden gidecektir. Büyük Balkan'ın başlıca sıra dağlarını tutup Kosika zirvesine kadar uzanıp o dağlardan gidecek ve orada Rumeli'nin batı sınırı Balkan'ın tepesini bırakıp biri Bulgaristan'a, diğeri Doğu Rumeli'ye terk olunan Pirtop ve Ducansi köyleri arasından Tuzludere'ye kadar giderek Bulgaristan sınırına ulaşacaktır. Batı ve Güney sınırı: Doğu Rumeli sınırı, Bulgaristan sınırından Çadırtepe dağından ayrılıp bir taraftan Marika ile oraya dökülen suların ve diğer taraftan Mestakascı ile oraya dökülen suların arasında bulunan taksim hattı boyunca gidecek ve Despot Dağları tepesinden Kuruşova Dağı'na doğru güney ve güney-doğu yönünde ilerleyecektir. Kuruşova Dağı'ndan Ayastefanos Antlaşması'nda belirlenen hata tabi olacak, yani Karabalkan silsilesi ile Külahlıdağ, Eşekçepellu, Karakulak ve Işıklar dağları tarafından güneydoğuya inerek Arda çayına birleşecek ve Osmanlı devleti'nde kalan Adasalı köyü yakınındaki bir yere kadar çayın akıntısı boyunca gidecektir. Buradan Beştepe Dağı'nın tepesine çıkıp tepeler boyunca gittikten sonra inecek ve Cist-i Mustafa Paşa Svilengrad'ın yukarısında 5 kilometre mesafede bulunan Rufalvika geçidine ulaşacaktır. Güney sınırına gelince, bu sınır Osmanlı, Rus, Alman, Avusturya, Fransa, İtalya ve İngiltere komiserlerinin katılımıyla oluşan " Doğu Rumeli Tahdid-i Hudud Komisyonu" tarafından ölçülmüştür. Sınır, Karadeniz kıyısındaki At limanı ortasından geçen hattan başlayıp Meriç üzerinde bulunan Rufalvika geçidine kadar ulaşmaktadır".

1879 yılında, Doğu Rumeli'ye vali olarak Bulgar asıllı olan Aleko Paşa atan-
dı. Aleko Paşa'nın Doğu Rumeli valiliğine tayin edilmesi Almanya ve Rusya tarafın-
dan memnuniyetle karşılandı¹⁰⁸⁶.

Aleko Paşa, Vilayet'te öyle bir yönetim kurdu ki, Bulgar emellerine hizmet et-
tiği çok açıktı. Aleko Paşa, kendini Bulgaristan'la birleşme yanlılarına sevdirmek
için elinden geleni yaptı. Nüfus oranına bakmadan Bulgarları yönetim kademelerine
getirdi. Savaş sırasında kaçan ve dönmek isteyen Müslüman toprak sahiplerine, geç-
miş vergileri alma tehdidinde bulundu. Geri dönenlere de vergileri ödetmek için top-
raklarını sattırdı. Bu topraklara Bulgar köylüleri yerleştirdi¹⁰⁸⁷. Bunun üzerine Babîâ-
li, Doğu Rumeli'de kurulacak statüde, bölge Müslümanlarının haklarının garanti altı-
na alınması için Avrupa Devletlerine başvurdu¹⁰⁸⁸. Aleko Paşa Bulgarların tarafını
tutma siyasetini sadece Müslümanlara karşı değil, Rumlara karşı da izliyordu. Böyle-
ce Doğu Rumeli Valisi Aleko Paşa'nın Bulgarlar çıkarlarını gözeten siyaseti Rumları
da rahatsız etmeye başladı¹⁰⁸⁹. Aleko Paşa'nın amacı, bölgedeki yöneticileri de kısa
zamanda değiştirerek yönetici sınıfı tamamen Bulgarlaştırmaktı. Böylece Müslüman-
lar üzerindeki baskı daha da artacaktı. Aşağıdaki tabloya bakacak olursak bölgedeki
yönetici kadrosunun nasıl değiştiğini ve Bulgarlaştığını daha iyi görebiliriz. Doğu
Rumeli Sancakları ve Sancak Mutasarrıfları¹⁰⁹⁰ şu şekildedir:

---

¹⁰⁸⁶ BOA, 161/4, Y. A. HUS.

¹⁰⁸⁷ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 183.

¹⁰⁸⁸ BOA, 6/215, İ. MTZ(04)

¹⁰⁸⁹ BOA, 2/93, Y. A. HUS

¹⁰⁹⁰ S. Oğuz, *a.g.e.*, s. 104-118.

TABLO- 3

Sancak	1882 yılı	1884 yılı	1885 yılı
Filibe	Mehmet Hulisi Efendi	Dimitrof Efendi	Dimitrof Efendi
Tatarpazarcığı	Osman Nuri Efendi	Yuvan Naydanof Efendi	Zankof Efendi
Hasköy	Hacı Osman Efendi	Peter Yunanof Efendi	Naydanof Efendi
Eski Zağra	Ahmet Hamdi Efendi	İlyof Efendi	Anastas Efendi
Burgaz	İsmail Zühtü Efendi	Yuvan Jankof Efendi	Petri Yuvanof Efendi
İslimye	Zekai Efendi	Hacı Yavanof Efendi	Dimitri Yuvanof Efendi

Bulgaristan ve Doğu Rumeli’de bulunan Müslüman Türkler, mahalli idarelerin hukuklarını korumamasından dolayı zulüm ve baskıya maruz kaldıklarından ırz ve canlarını kurtarmak için bütün mallarını ve mülklerini terk ederek göç etti. Nitekim Bulgar memurlar, Bulgaristan’da özellikle Doğu Rumeli’deki Türkleri göç ettirmek amacıyla, Müslümanların şereflerine, din ve milliyetlerine dokunacak tarzda davranmakta, hakaret etmekte, dehşet ve korku salmaktaydı. Bu hareketlerin sebebi, Müslümanların zihninde vatanlarında artık huzur ve asayiş göremeyecekleri fikrini yerleştirmektir. Özellikle bu şekilde Türklerin Doğu Rumeli’yi terk etmeleri halinde Bulgarlar, Doğu Rumeli Vilayeti’nin Bulgar Prensiği ile birleşmesi konusunda Avrupalı Devletleri ikna edebileceklerdi. Bunun üzerine Babıâli, bir yandan görevlendi-

rilen memurlar vasıtasıyla Türklere, yurtlarını terk etmeme konusunda uyarılarda bulunurken, diğer yandan göç sebeplerini ortadan kaldırmaya çalıştı¹⁰⁹¹.

1877 yılı baharıyla 1879 sonu arasında 1.300.000 kişi yer değiştirdi. Bunun sonucunda bazı yerleşim yerleri Müslümanlar tarafından tamamen boşaltıldı ve yerlerine Bulgarlar yerleştirildi. Böylece Balkanların etnik yapısı değiştirilmiş oldu. 93 Harbi sonunda 80.000 Bulgar Doğu Rumeli'ye yerleştirilmişti. Batı Makedonya'dan 15.000, Eflâk ve Sırbistan'dan 40.000 Bulgar, Türkler tarafından boşaltılan mülklere yerleştirildi. Bununla birlikte açıkta kalanlar da oldu. Açıkta kalanlardan 42.000 Bulgar, 1879 Haziranı'nda Edirne ve çevresine geri döndü. 1880'li yılların ortalarında yaklaşık 95.000 Bulgar, Türk topraklarına yerleştirildi. Mayıs 1879 itibarıyla, toplam 11.216 göçmenden 5.016'sı Doğu Rumeli'ye ve 6.230'u da diğer yerlere geri döndü. Eylül 1879 tarihine kadar Doğu Rumeli'ye geri dönen göçmen sayısı 61.913 kişi oldu. İstanbul'da da geri gönderilmek üzere göçmenler bekletilmekteydi. Bu göçmenlerin içinden 30.510 kişisi Doğu Rumeli'ye, 20.516 kişisi Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan'a gönderilecekti. 1800'ün başında Doğu Rumeli'ye gönderilen göçmen sayısı 10.000 kişiyi buldu¹⁰⁹².

Bulgarları en başından beri, Ruslar sistemli bir şekilde eğitmiş ve teşkilatlandırmıştı. Bu nedenle, Bulgarlar üzerinde Rusların önemli bir etkisi vardı. Bulgarların her geçen gün Müslümanlar üzerindeki baskısı artınca Ağustos 1878 tarihinde, Padişahın Doğu Rumeli ve Bulgaristan'daki Müslümanlara uygulanan zulmün önlenmesi için Rus İmparatoru'ndan yardım istedi¹⁰⁹³. Fakat Ruslar, Doğu Rumeli için farklı bir

---

¹⁰⁹¹ N. İpek, *a.g.e.*, s. 113.

¹⁰⁹² N. İpek, *a.g.e.*, s. 129.

¹⁰⁹³ BOA, 1/29, Y.PRK. NMH.

yol izlemeyi tercih etti. Ruslar, Doğu Rumeli’de Bulgarları silahlandırdı ve eğitti. Ayrıca bu eğitime katılmayanları da cezalandırdı. Rusların amacı, Doğu Rumeli’ye vali gönderildiğinde karışıklık çıkarmak ve Balkanlara Osmanlı askerini sokmamaktı¹⁰⁹⁴. Avusturya Komiseri Mösyö Kolar da, Osmanlı Devleti’ni bu konuda uyarmıştı. Mösyö Kolar, “Rusların eğittiği ve silahlandığı 50-60 bin Bulgar’ın Doğu Rumeli’yi Bulgaristan’a ilhak ettirmek için hazırladığını ve Rusların, Bulgarların arkasında olduğunu belirtmiştir. Mösyö Kolar, buna çare olmak üzere Babıâli’nin Ruslarla anlaşma yapılabileceğini, yine de Mustafa Paşa’ya 25 bin Osmanlı askeri gönderilerek duruma hâkim olmaya çalışılmasını, aksi halde Doğu Rumeli’nin Bulgarlardan kurtulamayacağını”¹⁰⁹⁵ da eklemiştir. Yine 1879 yılı başından itibaren Rusların Bulgar gençlerini eğitme amacının, Berlin Antlaşması hükümlerini uygulatmamak ve bu gençler aracılığıyla Doğu Rumeli’de bir hareket uyandırmak olduğu İngiltere, Fransa, Avusturya Komiserleri tarafından anlaşılmış ve bu komiserler durumu ülkelerine rapor etmişti. Buna karşın, Babıâli, dost devletlerle görüşülerek bunun önlenmesini istedi¹⁰⁹⁶.

Şubat 1879 tarihinde, Doğu Rumeli Vilayeti’nde çeşitli devletlerden kurulacak Jandarma Kumandanlığına Fransalı Mösyö Vitalis tayin edildi¹⁰⁹⁷. Doğu Rumeli Jandarma Miralaylığına Fransız Vitalis’in tayini dolayısıyla Fransız Komiseri, Balkanlar’da Osmanlı askeri bulundurmuyup buranın Jandarma Kumandanlığı tarafından idare edilmesini ve Osmanlı askerinin sadece Çatalca’da bulunmasını kararlaştırdı.

---

¹⁰⁹⁴ BOA, 42/116, Y. EE.

¹⁰⁹⁵ BOA, 42/109, Y. EE.

¹⁰⁹⁶ BOA, 42/113, Y. EE.

¹⁰⁹⁷ BOA, 6/210, İ. MTZ(04)

Bu arada Bulgarların İstanbul'dan gönderilecek vali ve askere karşı koyup isyan çıkaracakları ve bu duruma karşı Rusların kayıtsız kalmayacakları Rus Komiseri tarafından iddia edildi¹⁰⁹⁸.

Doğu Rumeli Valisi Aleko Paşa, beş senelik valilik süresinden sonra Doğu Rumeli Prensi olmak hayalindeydi. Aleko Paşa'nın valilikteki görev süresi 1884 yılında dolacaktı. Muhafazakârlar, Bulgar Prensi Aleksander'ın Doğu Rumeli Valisi olmasını isterken Radikaller, Rus konsolosuyla uğraşan Aleko Paşa'nın vali olması taraftarıydı. Fakat Aleko Paşa'nın hayalleri uzun sürmedi. Çünkü Babıâli, Rusya'nın ısrarı üzerine Aleko Paşa'nın valiliğini yenilemedi ve Doğu Rumeli Dâhiliye Müdürü Kristeviç Gavril Paşa Vali oldu¹⁰⁹⁹. Gavril Paşa, tam bir Rus taraftarıydı. Müslüman köylülerinin göç etmesi için elinden gelen her şeyi yaptı ve Bulgar milliyetçilerini kilit Vilayet'teki noktalara terleştirerek bölgenin etnik yapısını değiştirmeye çalıştı¹¹⁰⁰.

Doğu Rumeli'de Bulgarların tek amacı bölgeyi Türk ve Rumlardan temizlemek¹¹⁰¹ ve bölgede Bulgarların çoğunlukta olduğunu iddia ederek Bulgaristan'la birleşmekti. Bu amaca yönelik Bulgarlar, bir yandan isyan hazırlıkları yaparken, diğer yandan halkı psikolojik olarak hazırlamak için gazetelerde makaleler yayınlıyordu. Maritza Gazetesinde çıkan bir makalede¹¹⁰²: “*Türkiye'nin Doğu Rumeli'yi ilelebet kaybettiğini komisyon iyice anlamalıdır. Kaybetti! Serbest iradesiyle imzaladığı*

---

¹⁰⁹⁸ BOA, 42/121, Y. EE.

¹⁰⁹⁹ S. K. İrtem, *a.g.e.*, s. 91.

¹¹⁰⁰ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 184.

¹¹⁰¹ BOA, 11/8, Y. PRK. AZJ.

¹¹⁰² Ed. Engelhardt, *a.g.e.*, s. 298.

ve Padişah tarafından onaylanan San Stefano Antlaşması'yla, bu bölgede kabul edilemez bir durum yaratan Berlin Kongresiyle; bu durumu kabul etmektense yok olmaya azimli Bulgar milletinin kararlılığıyla ve de gayrimenkullerini satıp Asya'ya göç eden Türklerin efkârında bile Türkiye Doğu Rumeli'yi kaybetti” denilmekteydi.

Bulgaristan Prensiği bölümünde anlattığımız gibi 14 Eylül 1885 tarihinde başkent Filibe yakınlarında Bulgaristan'la birleşme taraftarları ayaklandı ve Stoyan Stambolov, Meclis adına Bulgaristan'la birleşmeyi ilan edip Prens Aleksander'ı ülkeye çağırdı. İngiltere, Almanya, Fransa ve Avusturya Bulgaristan'ın yanında yer aldı. Rusya ise, Bulgaristan'daki nüfuz mücadelesini İngiltere'ye kaptırdığı için Doğu Rumeli'de statukonun korunması taraftarıydı. Bulgar isyancılar, 18 Kasım 1885 tarihinde Vali Gavril Paşa'yı tutuklayıp Sofya'ya gönderdi. Bunun üzerine Bulgaristan Kralı Aleksander, 21 Kasım'da Filibe'ye gelerek Doğu Rumeli Vilayeti'yle birleştiklerini ilan etti. II. Abdülhamit, birleşmeyi sadece protesto etmekle yetindi. Sırbistan ve Yunanistan da Bulgaristan'a tepki gösterdi. Hatta Sırp Kralı Milan, Bulgaristan'a savaş ilan etti. Fakat 3 Mart 1886 tarihinde, Avusturya'nın arabuluculuğuyla, aralarında Bükreş Antlaşması imzalandı. Böylece Sırbistan da, Doğu Rumeli'nin ilhakını tanımak zorunda kaldı¹¹⁰³.

Büyük Devletler, Doğu Rumeli meselesinin çözümü için İstanbul'da Büyükelçiler Konferansı'nı düzenledi. İngiltere Büyükelçisi William White, II. Abdülhamit'i askeri bir müdahale yapmaması için ikna etmeye çalıştı. 22 Mart 1886 tarihinde yapılan bir antlaşmayla Sultan Abdülhamit, Bulgaristan Prensi Aleksander'ı Doğu

---

¹¹⁰³ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 184.

Rumeli'nin Valisi olarak tanıdı¹¹⁰⁴. 5 Nisan 1886 İstanbul Konferansı sonrasında kararnamede alınan kararlar şu şekildedir¹¹⁰⁵:

1- Doğu Rumeli eyaleti valiliği Berlin Antlaşması'nın 17. maddesi gereğince Bulgaristan Prensine verilecektir. Doğu Rumeli ile Bulgaristan Prenslığı'nin idaresi bir tek şahsın üzerinde bulundukça, Kırcaali nahiyesi İslam köyleriyle Rodop cihetinde bulunup şimdiye kadar Doğu Rumeli idaresine geçmemiş bulunan İslam köyleri sözü geçen eyaletten ayrılarak doğrudan doğruya Osmanlı Devleti tarafından idare olunacaktır.

2- Doğu Rumeli eyaletinin güvenliğini ve halkın refah ve saadetini sağlamak için halkın nizamnamesi Babıâli ile Bulgaristan Prensi tarafından tayin kılınacak memurlardan kurulan bir komisyonda gözden geçirilerek mahalli hal ve icaplara göre tadil edilecek ve hazinenin bütün menfaatleri İstanbul Konferansı'nın onayına sunulacaktır.

3- Berlin Antlaşması'nın Bulgaristan ile Doğu Rumeli hakkında olan diğer bütün hükümleri eskisi gibi yürütülecektir.

Prens Aleksander'ın bu hükümleri kabul ettiğine dair yazılı onayı alındıktan sonra, Doğu Rumeli Valiliğine tayini yapıldı. Böylece Bulgaristan ile Doğu Rumeli fiili olarak birleşmiş oldu¹¹⁰⁶. Ancak Rusya, bu yolla Bulgaristan'ın kendi nüfuzundan çıktığını anladığından birleşmeye karşı çıktı. Rusya'nın kışkırtmasıyla bazı Bulgar generaller, Bulgaristan Prensi I. Aleksander'a darbe yapmak istedilerse de, başarılı olamadılar. Bunun üzerine Prens I. Aleksander, Rusya'yla anlaşmak istedi. Fakat

---

¹¹⁰⁴ S. Kocabaş, *a.g.e.*, s. 185.

¹¹⁰⁵ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 8, s. 110.

¹¹⁰⁶ E. Z. Karal, *a.g.e.*, C. 8, s. 110.

Rus Çarı'nın, Prens I. Aleksander'a güvenmediğini açıklaması üzerine 7 Eylül 1886 tarihinde I. Aleksander, kesin olarak Bulgaristan Prenslığı'ndan ayrılmak zorunda kaldı. Bunun üzerine, 1887 yılında Saxe Coburg Hanedanı'ndan Ferdinand, Bulgaristan Prensi oldu¹¹⁰⁷.

Bulgarlar, bağımsızlıklarını kazanıncaya kadar uzun bir yolda, adım adım ilerledi. Diğer Balkan milletlerine oranla üzerinde en çok plan yapılan millet yine Bulgarlar oldu. Bulgarların mücadelesi, sadece milli değil, aynı zamanda dini bir karakter taşımaktaydı. Dini mücadele şeklinde başlayan faaliyetleri, siyasi alanda Rusya'nın ve Panslavistlerin de yardımıyla ulusal bir devlette hayat buldu.

---

¹¹⁰⁷ S. Arpacı, *a.g.e.*, s.72.

SONUÇ

19. Yüzyılda bütün dünya Fransız Devrimi fikirlerinin etkisi altına girdi. Böylece Fransız Devrimi'yle yayılan milliyetçilik akımı, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gayrimüslim milletler üzerinde kendini gösterdi ve isyanlarda önemli rol oynadı. Fakat Balkan uluslarının milliyetçiliği evrenselci, eşitlikçi ve hürriyetçi Fransız milliyetçiliğinden çok, etnik Alman milliyetçiliğine daha yakın görünmektedir. Etnik milliyetçiliğin itici gücüyle Balkanlardaki Gayrimüslim topluluklar, Avrupalı Büyük Devletlerin de yardımıyla katliamlarla sonuçlanan isyanlar çıkardı. Avrupa kamuoyu isyanlar karşısında çifte standart uyguladı. Osmanlı Devleti'nin isyanları bastırması Avrupa kamuoyunun baskısıyla sert tepkilere neden olurken, Müslümanların katledilmesi, derin bir sessizlikle izlendi. Ayrıca Avrupa kamuoyu, asilere her türlü maddi ve manevi yardımı yapmaktan da kaçınmadı. İsyandar çok geniş alanlara yayıldı ve çoğu zaman maddi zorluklar nedeniyle müdahale etmede gecikildi. Fakat Osmanlı Devleti'nin yapabileceği çok fazla bir şey de yoktu. Osmanlı Devleti başarılı olsa da, artık dünya konjonktürü bağımsız ulus devletlerin kurulmasını gerektiriyordu. Sadece zamanı bekleniyordu. Uygun ortamda önce yerel özerklik sağlanıyor, sonra da bağımsızlık ilan ediliyordu. Bunun sonucunda Balkanların etnik, sosyal ve siyasal yapısı değişti ve Müslüman Türkler, yüzyıllardır yurt edindikleri toprakları terk etmek zorunda kaldı. İsyandar devletin çözülüşünü ve temelinden sarsıldığını göstermektedir. Fakat II. Abdülhamit, ulus devletlerin kuruluşunu böyle görmemekteydi. II. Abdülhamit her kopuşu, bir ağacın kuruyan dallarının kopması olarak görüyordu.

19. Yüzyıl bütün dünyada "ulus devletler yüzyılı" olmuştur. Avrupa, Balkanlar, Latin Amerika milliyetçilik ateşiyile yanmıştır. Yine de dünyadaki milliyetçilik hare-

ketlerini birbirinden ayırmak gerekir. Avrupa'da daha çok Katolik-Protestan kavgası ve liberalizm mücadelesi vardı. Avrupa'daki ulusçuluk hareketinde 1830 ve 1848 İhtilallerinin etkileri büyüktü. Oysa Balkanlar'da, İsviçre'deki gibi bir liberalizm mücadelesi yoktu. 1848 İhtilali Romanya'nın kurulması sırasında etkisini gösterse de, diğer milletlerin ulus devlet olma aşamasında varlığını pek hissettirmez. Latin Amerika'daki milliyetçi hareketlere gelince, buradaki durum Balkanlar'dan çok farklıydı. Latin Amerika, tamamen Portekiz ve İspanya'nın sömürgesi durumundaydı ve yerli halkı yok etmek üzerine kurulu bir sistem vardı. Fakat Balkanlarda yaşayan Gayrimüslim topluluklar, Osmanlı Devleti'nin reayası durumundaydı. Ayrıca Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla da Osmanlı toplumunda eşit vatandaş konumuna gelmişlerdi.

Balkanlardaki isyanlar, dünya kamuoyuna milliyetçi bir hareket olarak değil de, bireysel özgürlük ve sınıf kavgası gibi gösterilmek istendi. Fakat eldeki bütün veriler bu isyanların tamamen ulus devlet kurmayı amaçlayan ayrılıkçı hareketler olduğunu göstermektedir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gayrimüslimler, hatta Müslümanlar tamamen mutlu ve iyi şartlarda yaşamıyordu. Fakat isyanlar bir toplumsal olay ya da sınıf çatışması da değildi. Osmanlı Devleti, Gayrimüslimleri eşit vatandaşlar olarak kabul ettikten sonra da toplumsal barış ağılanamadı ve isyanlar devam etti. Osmanlı Devleti'nin verdiği imtiyazlar, bireysel özgürlükten çok, etnik özgürlüklere yol açtı ve isyanların siyasallaşmasına neden oldu.

Asiler ulus devleti etnik, dini, dilsel, kültürel ve tarihsel temellere dayandırmak istedi. Bu nedenle fikri ve ilmi hareketler hız kazandı. Bu dönemde, Balkan milletlerinin tarihlerinde olmadığı kadar çok eser yazıldı ve hemen hemen her alanda okul, kurs açıldı. Yine bu dönemde, Avrupa'dan öğrenim bursu sağlandı ve gençler Avru-

pa'daki okullarda okutuldu. Bu isyanlar sadece burjuvazinin ya da tüccarların desteklediği hareketler değil, aynı zamanda kiliselerin, fikir adamlarının, cemiyetlerin ve Avrupa kamuoyunun da desteklediği geniş tabanlı hareketlerdi.

Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Bulgar Kilisesi'nin isyanlardaki rolü tartışılmaz bir gerçektir. Fener Rum Patrikhanesi isyanların karargâhı olurken, Bulgar Kilisesi de siyasi bağımsızlığın simgesi oldu. İsyandar her ne kadar bir mezhep kavgası olmasa da Rumlar, ulus devlet olma yolunda dini ve Ortodoksluğu ön planda tuttu. Özellikle Girit'te Rumca konuşan Müslümanları kendilerinden görmeyerek yok saydılar. Bununla birlikte adalarda yaşayan Katolik Rumlara hatta Yahudilere saldırarak Müslümanlarla birlikte onları da katlettiler. Antik Yunan'a dayanarak Büyük Helen Devleti'ni hedef olarak belirleyen Rumlar, kendi içlerinde büyük bir çelişki yaşıyor olmalı. Antik Yunan paganizmi, Doğu Roma ise Ortodoksluğu temsil etmekteydi. Ayrıca ulusların sürekliliğini sağlayan ve nesiller arasındaki en önemli bağ dildir. Fakat Antik Yunan'ı ataları olarak kabul eden Rumlar, Antik Yunanca bilmiyordu. Onlar için bütün Avrupa'da büyük hayran kitlesi olan Antik Yunan'ın mirasçuları demek de pek doğru sayılmaz. Birbiriyle bu kadar kopuk ve zıt iki görüşü birleştirmeye çalışan Rumlar kendilerine sadece bir millet olma felsefesi yaratmaya çalışmışlardır. Oysa Bulgarlar, nüfuz çoğunluğunu elde etmek için Bulgarca konuşan herkesi Bulgar kabul etmekteydi. Hatta Fener Rum Patrikhanesi'yle bağlarını koparmak için çok sayıda Bulgar, Katolik mezhebine geçti. Bulgarlar, bu siyasetlerini günümüzde de sürdürmektedir. Örneğin Pomaklar, Müslüman oldukları halde, Bulgarca konuştuklarından Bulgar kabul edilmektedir.

İlk milliyetçi ayaklanmalar, 19. Yüzyıla gelindiğinde Fransız Devrimi'nin etkisiyle birden bire başlamıştır diyemeyiz. Ayrıca ilk ayaklanmalar da, Sırlar zama-

nında olmadı. Sırp lar ayaklanmadan önce Mora'da ve diğ er adalarda birçok kez ayaklanma yaş andı. Ayrıca Bulgarlar da 15. Yü zyıl baş ında itibaren birçok kez ayaklandı ve bu ayaklanmaları sadece ekonomik nedenlere dayandı ramayız. Hü manist Germistos, 14. Yü zyılın sonlarında Antik Yunan'a atıfla Helen adını kullandı. İlk Yunanca kitap 1476 yılında basıldı. Ayrıca Fener Rum Patrikhanesi, devamlı Rumlaştırma siyaseti izledi. Fakat Osmanlı Devleti, güçlü olduğu dönemlerde çıkan her ayaklanmayı kolaylıkla bastırdı. Bununla birlikte hafızalarda canlılığını koruyan milliyetçi ruh, 19. Yü zyılda uyanmak için uygun bir ortam buldu ve bütün dünyayı sarıdı.

Sırp ayaklanmasının bir burjuva hareketi olabileceğ i üzerinde iddialar olmuştur. Fakat Sırp ulusalcılığı için bir burjuva hareketi sonucunda ortaya çı kmıştır diyemeyiz. Çok fakir topraklara sahip ve ticareti gelişmemiş olan Sırp lar, başlangıçta Rumlar ya da Bulgarlar gibi bir burjuva sınıfı yaratamamıştır. Ancak bazı imtiyazlar sonucunda zengin aileler ortaya çı kmıştır. Karayorgoviç ve Obronoviç aileleri buna örnektir. Fakir köylü çocukları olan Kara Yorgi ve Miloş Obronoviç kendi karakterleri sayesinde zenginleşerek Sırbistan tahtının varisleri olmuştur.

Balkanlarda oyun kurucu Rusya'ydı. Özellikle Bulgarların, ulus devlet kurması tamamen Rus Panslavistlerin başarısıdır. Fakat Rusya'nın Balkan politikasını gerçekleştirme yönünde girdiğ i savaşlarda ağır ekonomik kayıpları olmuştur. Bununla birlikte Rusya, Balkanlar'da istediğ i hedeflere ulaşamamıştır. Yine de Panslavist komiteler, Balkanlardaki isyanların kumanda merkezleriydi. Panslavistlerin amaçları bütün Slavları "Büyük Slav Devleti" çatısı altında birleştirmekti. Bu nedenle Karadağlıları bu planın dışında bırakamayız. Panslavistler, Sırp larla Karadağlıları birleştirmek için özel bir çaba harcamıştır. Bağımsızlık talebiyle ayaklanan Karadağlılar, Müslü-

manların evlerini yakıp ve yağmalamıştır. Ayrıca Rusya ve Avusturya, Karadağlıları kışkırtmak için Karadağ Ladikasına Prenslik unvanı dahi vermiştir. Karadağlılar, Sırp asilerle yan yana savaşmıştır. Balkan milletlerinin ulusal uyanışında, Osmanlı Devleti'ne karşı kin ve eziklik duygusunun itici güç olması inkar edilemez. Özellikle Sırp için I. Kosova yenilgisi tüm canlılığını korurken birbirlerine kenetlenmelerini sağlamıştır. Geçtiğimiz yıl Priştine'de Sırp, I. Kosova'nın 621. yıldönümünü andı. Yine 10 Temmuz 2001 tarihinde, 15 Şubat Sırp ayaklanmasının onuruna Sırp Devlet Günü ilan edildi. Ayrıca Sırp ordusu 2007'den beri 15 Şubat'ı Sırp Silahlı Kuvvetler Günü olarak kutlamaktadır. Bu örnekler bile Sırp'ların hangi duygular etrafında birleştiğini göstermektedir.

Sırp, Bulgar, Rum bağımsız birer devlet olmadan önce birbirlerini desteklemiştir, fakat ulusal hareketler Balkanlarda bir bütünlük içinde yürütülmemiştir. Ulus devletler olarak ortaya çıktıktan sonra hepsinin de büyük krallık olma hayali anlaşmazlığa düşmelerine neden olmuştur. Özellikle Makedonya üzerindeki anlaşmazlıkları savaşa dönmüştür.

19. Yüzyılda Balkan ulusları üzerinde garantörlük hakkı elde eden Avrupalı devletler, Balkanlarda büyük ve güçlü bir devletin kurulmasındansa, küçük ve güçsüz birçok devletin kurulmasını tercih etmiştir. Bunun en açık kanıtı da, Büyük Bulgaristan'ı kuran Ayastafanos Antlaşması'nın yerine, daha küçük ve parçalanmış bir Bulgaristan'ı öngören Berlin Antlaşması'nı imzalamalarıdır.

Avrupalı Büyük Devletler, özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya dış politikalarını Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve büyük payı kapmak üzerine kurmuştur. Kaygan bir zemin üzerinde politika yapan bu devletler, sık sık dış politikalarını değiştirerek çıkarlarını korumayı başarmışlardır. Rusya Avrupa'daki ihtilal hareketlerine karşı

sert bir tavır takınırken, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Slavları Panslavizm'le kışkırtmak için isyanlara her türlü desteği vermiştir. Yine Osmanlı topraklarındaki asileri destekleyen, özellikle Rumlara hayranlığını gizlemeyen Fransızlar, Belçika'nın bağımsızlık hareketi sırasında Prusya'nın Belçika'ya girmesini engellemiş ve “başka devletlerin kendi komşusunun kaderini belirlemede hakkı olmadığını” gerekçe göstermiştir. Fakat aynı Fransızlar, Osmanlı tebaası olan Rumların kaderini belirleyip bağımsız bir devlet icat etmekte hiçbir sakınca görmemiştir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

BOA, 201/10282 HAT

BOA, 198/9996 HAT

BOA, 180/8111 HAT

BOA, 99/3946-B, HAT

BOA, 98/3918 HAT

BOA, 180/8111-A, HAT

BOA, 98/3925/A, HAT

BOA, 47/2303/H, HAT

BOA, 99/3946-L, HAT

BOA, 99/3963 HAT

BOA, 99/3363-A, HAT

BOA, 99/3946 HAT

BOA, 51/2607 HAT

BOA, 53/2465 HAT

BOA, 61/2692-A, HAT

BOA, 57/2613-B,HAT

BOA, 57/2613-D, HAT

BOA, 47/2298-A, HAT

BOA, 52/2423 HAT

BOA, 56/2557-C, HAT

BOA, 215/11780 HAT
BOA, 218/12022 HAT
BOA, 99/3950 HAT
BOA, 130/5370-E, HAT
BOA, 98/3917 HAT
BOA, 70/2946 HAT
BOA, 99/3955 HAT
BOA, 70/2946-G, HAT
BOA, 99/3945 HAT
BOA, 98/3922 HAT
BOA, 100/3976 HAT
BOA, 100/3974-C HAT
BOA, 136/5585 HAT
BOA, 132/5475 HAT
BOA, 131/5409 HAT
BOA, 131/5418-E, HAT
BOA, 134/5531-A, HAT
BOA, 136/5578-D HAT
BOA, 133/5525 HAT
BOA, 1417/5794 HAT
BOA, 135/5562-C, HAT
BOA, 133/5520 HAT
BOA, 133/5499 HAT
BOA, 132/5480 HAT

BOA, 148/6244 HAT
BOA, 1281/49644-G HAT
BOA, 425/21832 HAT
BOA, 441/22172-E, HAT
BOA, 969/41368-N, HAT
BOA, 1096/417 HAT
BOA, 1010/42409-A, HAT
BOA,1010/42423 HAT
BOA, 1007/42306 HAT
BOA, 1128/45040 HAT
BOA, 1113/44776-B HAT
BOA, 1137/45271 HAT
BOA, 1112/44751 HAT
BOA, 1132/45140 HAT
BOA, 1124/44960 HAT
BOA, 1138/45293-B, HAT
BOA, 436/18154 C. AS
BOA, 425/21812-B, HAT
BOA, 425/21812-A, HAT
BOA, 1132/45113 HAT
BOA, 1122/44927-F, HAT
BOA, 1123/44933-A, HAT
BOA, 1123/44934-B, HAT
BOA, 1124/44942, HAT

BOA, 204/5, HR. SYS.
BOA, 1119/44901-Ç, HAT
BOA, 1122/44926-Ç, HAT
BOA, 1120/44919-I, HAT
BOA, 1118/44898-B, HAT
BOA, 1118/44899-K, HAT
BOA, 1118/44899, HAT
BOA, 1118/44898-A, HAT
BOA, 1242/48286, HAT
BOA, 10/506, İ. HR.
BOA, 58/2854, C. HR.
BOA, 32/9, Y. EE.
BOA, 51/2531, C. HR.
BOA, 27/55, HR. MKT
BOA, 23/76, A.}MKT. UM.
BOA, 24/59, A.}MKT. MHM.
BOA, 139/90, A.}MKT. UM.
BOA, 50/54, A.}AMD.
BOA, 107/5233, İ. HR.
BOA, 154/17, A.}MKT. UM.
BOA, 139/11, HR. MKT.
BOA, 225/18, HR. MKT.
BOA, 227/43, HR. MKT.
BOA, 233/13, HR. MKT.

BOA, 90/37, A.}AMD.
BOA, 132/5668 Í. MMS.
BOA, 90/50 A.}AMD.
BOA, 290/53 HR. MKT.
BOA, 377/19, A.}MKT. UM.
BOA, 759/37, A.}MKT. MHM.
BOA, 172/9388, Í. HR.
BOA, 122/90, A.}MKT. MVL.
BOA, 410/52, A.}MKT. UM.
BOA, 419/26, A.}MKT. UM.
BOA, 155/53, A.}DVN.
BOA, 455/15, A.}MKT. UM.
BOA, 457/73, MKT. UM.
BOA, 465/32, A.}MKT. UM.
BOA, 219/76, A.}MKT. MHM.
BOA, 220/32, A.}MKT. MHM.
BOA, 479/5, A.}MKT. UM.
BOA, 488/44, A.}MKT. UM.
BOA, 520/85, A.}MKT. UM.
BOA, 146/88, A.}MKT. MVL.
BOA, 333/21431, Í. HR.
BOA, 336/64, A.}MKT. MHM.
BOA, 537/37316, Í. DH.
BOA, 104/5163, C. HR.

BOA, 77/5, Y. EE.
BOA, 77/16, Y. EE.
BOA, 160/8, HR. SYS.
BOA, 43/117, Y. EE.
BOA, 44/12, Y. EE.
BOA, 84/87, Y. EE.
BOA, 84/82, Y. EE.
BOA, 84/80, Y. EE.
BOA, 84/89, Y. EE.
BOA, 77/41, Y. EE.
BOA, 1/19, Y. PRK. HR.
BOA, 64/3830, C. ADL.
BOA, 1141/45394-A, HAT
BOA, 273/13650, C. DH.
BOA, 192/9350, HAT
BOA, 841/37873, HAT
BOA, 868/38618, HAT
BOA, 957/41080, HAT
BOA, 960/41187-B, HAT
BOA, 960/41187, HAT
BOA, 38789-F, HAT
BOA, 844/37931, HAT
BOA, 926/40255, HAT
BOA, 928/40290-D, HAT

BOA, 874/38787-L, HA
BOA, 901/39557, HAT
BOA, 636/31344-B, HAT
BOA, 900/39529, HAT
BOA, 906/39723-B, HAT
BOA, 926/4024-A, HAT
BOA, 1140/45339, HAT
BOA, 942/40665-B, HAT
BOA, 1050/43278-B, HAT
BOA, 849/38071, HAT
BOA, 849/38071-C, HAT
BOA, 1087/44248-C, HAT
BOA, 849/38071-D, HAT
BOA, 1205/53967, C. AS.
BOA, 867/38587-A, HAT
BOA, 865/38554-C, HAT
BOA, 657/32109, HAT
BOA, 877/38834, HAT
BOA, 929/40305-H, HAT
BOA, 929/40305-K, HAT
BOA, 925/40198, HAT
BOA, 933/40417, HAT
BOA, 1027/45033, C. AS.
BOA, 83/3832, C. ML.

BOA, 924/40165, HAT
BOA, 847/38031, HAT
BOA, 842/37878-T, HAT
BOA, 874/38781-F, HAT
BOA, 279/16500, HAT
BOA, 212/8734, C. ML.
BOA, 480/37842-A, HAT
BOA, 869/38673, HAT
BOA, 879/38915, HAT
BOA, 840/37842, HAT
BOA, 875/38789-P, HAT
BOA; 926/40254-A, HAT
BOA, 872/38766-A, HAT
BOA, 874/38785-B, HAT
BOA, 871/38730, HAT
BOA, 839/37813, HAT
BOA, 1085/44170, HAT
BOA, 900/39554, HAT
BOA, 282/11717, C. AS
BOA, 192/9564, C. DH.
BOA, 856/38236, HAT
BOA, 839/37820, HAT
BOA, 904/ 39704, HAT
BOA, 919/39979-A, HAT

BOA, 1020/42612-B, HAT
BOA, 1019/42600-U, HAT
BOA, 157/6, HR. SYS.
BOA, 5/45, Y. PRK. UM.
BOA, 114/30, Y. EE.
BOA, 491//17, A: }MKT. MHM.
BOA, 1431/24, DH. MKT.
BOA, 13/49, Y. PRK. UM.
BOA, 13/9, Y. PRK. AZJ.
BOA, 41/37, Y. A. RES.
BOA, 12/34, Y.PRK. HR.
BOA, 15/35, Y. PRK. TKM.
BOA, 12/32, Y. PRK. HR.
BOA, 15/54, Y. PRK. UM
BOA, 16/27, Y. PRK. UM.
BOA, 14/10, Y. PRK. HR.
BOA, 22/88, Y. PRK. BŞK.
BOA, 28/70, Y. PRK. TKM.
BOA, 22/15, Y. PRK. TKM
BOA, 27/98, Y. PRK. UM.
BOA, 30/48, Y. PRK. TKM.
BOA, 279/71, Y. A. HUS.
BOA, 146/99, Y. MTV.
BOA, 50/39, Y. EE.

BOA, 35/20, Y. PRK. UM.
BOA, 356/3, Y. A. HUS.
BOA, 65/65, HR. SYS.
BOA, 23/36, Y.PRK. HR.
BOA, 53/31, Y. PRK. BŞK.
BOA, 37/90, Y. PRK. AZJ.
BOA, 41/61, Y. PRK. TKM.
BOA, 44/54, Y. PRK. TKM
BOA, 46/48, A.}AMD.
BOA, 60/49, HR. MKT.
BOA, 9/58, HR. SYS.
BOA, 82/3382, HAT
BOA, 746/35233, HAT
BOA, 1038/ 143018-A, HAT
BOA, 1038/43018, HAT
BOA, 1574/26, DH. MKT.
BOA, 123/35, MF. MKT.
BOA, 73/113, MF. MKT.
BOA, 22/114, MF. MKT.
BOA, 463/76, A.}MKT. MHM.
BOA, 7/37, MF. MKT.
BOA, 131/6542, C. MF.
BOA, 16/28, Y.PRK. MYD.
BOA, 8/345, A.}İ.MTZ (04)

BOA, 17/1078, Í. MTZ (04)
BOA, 478/8, A.}MKT. MHM.
BOA,16/1012, Í. MTZ (04)
BOA, 78/39, A.} AMD.
BOA, 1413/9 DH. MKT.
BOA, 334/21486, Í. HR.
BOA, 5/115, Í. MTZ (04)
BOA, 4/109, Í. MTZ (04)
BOA, 254/15123, Í. HR.
BOA, 5/113, Í. MTZ(04)
BOA, 292/94, Y. A. HUS.
BOA, 6/174, Í. MTZ (04)
BOA, 6/178, Í. MTZ. (04)
BOA, 9/13. Y. PRK. AZJ.
BOA, 19/78 Y. PRK. AZJ.
BOA, 277/17, Y. A. HUS.
BOA, 29/1872, Í. MTZ (04)
BOA, 4/64. Y. PRK. MK
BOA, 8/73, Y. PRK. MYD.
BOA, 2176/110, AH. MKT.
BOA, 75/89, A.} AMD.
BOA, 574/ 88, A.}MKT. UM
BOA, 261/83, A.}MKT. MHM
BOA, 1/32, MV.

BOA, 584/26270, İ. MV. L
BOA, 414/56, A.} MKT. MHM
BOA, 419/64, A.}MKT. MHM.
BOA, 5/111, İ. MTZ (04)
BOA, 482/159, A. } MKT. MHM.
BOA; 2/43, Y. PRK. SGE.
BOA, 28/1780, İ. MTZ (04)
BOA, 9/9, Y. PRK. TKM
BOA, 5/79. MV.
BOA, 163/29, Y. A. HUS.
BOA, 1/87, Y. PRK. M
BOA, 165/53, HR. HMŞ. İŞO.
BOA, 167/73, Y. A. HUS.
BOA, 209/26, Y. A. HUS.
BOA, 183/1. HR. SYS.
BOA, 183/2, HR. SYS.
BOA, 483/41, A.} MKT. MHM.
BOA, 13/781, İ. MTZ(04)
BAO, 41/40, Y. A. RES.
BOA, 12/40, Y. PRK. TKM.
BOA, 211/70, Y. A. HUS.
BOA, 212/29, Y. A. HUS.
BOA, 14/34, Y. PRK. TKM
BOA, 11/58, Y. PRK. UM

BOA, 268/111, Y. A. HUS.

BOA, 16/64, Y. PRK. HR

BOA, 193/95, Y. A. HUS.

BOA, 182/4, A.} MTT (04)

BOA, 2070/86, DH. MHK.

BOA, 6/199, İ. MTZ (04)

BOA, 161/4, Y. A. HUS.

BOA, 6/215, İ. MTZ (04)

BOA, 2/93, Y. A. HUS

BOA, 1/29, Y. PRK. NMH.

BOA, 42/116, Y. EE.

BOA, 42/109, Y. EE.

BOA, 42/113, Y. EE.

BOA, 6/210, İ. MTZ (04)

BOA, 42/121, Y. EE.

BOA, 11/8, Y. PRK. AZJ.

II. OSMANLICA GAZETE

Tasvir-i Efkâr, 33/1, 25 R 1279

Tasvir-i Efkâr, 53/1, 8 B 1279

Tasvir-i Efkâr, 63/1, 14 Ş 1279

Tasvir-i Efkâr, 169/1, 1 N 1280

Tasvir-i Efkâr, 197/1-2, 19 Z 1280

Tasvir-i Efkâr, 197/1, 19 Z 1280

Tasvir-i Efkâr, 179/1-2, 12 L 1280
Tasvir-i Efkâr, 304/1, 2 M 1282
Tasvir-i Efkâr, 326/1, 8 R 1282
Tasvir-i Efkâr, 327/1, 12 R 1282
Tasvir-i Efkâr, 379/1, 23 Z 1282
Tasvir-i Efkâr, 411/1-2, 25 RA 1283
Tasvir-i Efkâr, 428/3, 5 C 1283
Tasvir-i Efkâr, 433/2, 25 C 1283
Tasvir-i Efkâr, 418/1-2, 23 R 1283
Tasvir-i Efkâr. 429/1-1, 8 C 1283
Tasvir-i Efkâr, 449/1-3, 29 Ş 1283
Tasvir-i Efkâr, 470/2, 21 ZA 1283
Tasvir-i Efkâr, 474/2-3, 5 Z 1283
Tasvir-i Efkâr, 475/2, 8 Z 1283
Tasvir-i Efkâr, 469/3, 18 ZA 1283
Tasvir-i Efkâr, 482/2, 16 M 1284
Tasvir-i Efkâr, 480/2, 2 M 1284
Tasvir-i Efkâr, 199/2, 26 Z 1284
Tasvir-i Efkâr, 530/ 1-2, 1 B 1284
Tasvir-i Efkâr, 599/2, 25 S 1285
Tasvir-i Efkâr, 604/2, 2 RA 1285
Tasvir-i Efkâr, 607/2, 8 RA 1285
Tasvir-i Efkâr, 611/1, 13 RA 1285
Tasvir-i Efkâr, 621/1, 27 RA 1285

Tasvir-i Efkâr, 635/1, 17 R 1285
Tasvir-i Efkâr, 692/2, 19 L 1285
Tasvir-i Efkâr, 694/2, 26 L 1285
Tasvir-i Efkâr, 707/2, 16 Z 1285
Tasvir-i Efkâr, 671/1, 20 B 1285
Tasvir-i Efkâr, 672/1, 26 B 1285
Tasvir-i Efkâr, 676/1, 12 Ş 1285
Tasvir-i Efkâr, 684/2, 17 N 1285
Tasvir-i Efkâr, 625/1, 3 R 1285
Tasvir-i Efkâr, 696/3, 3 ZA 1285
Tasvir-i Efkâr, 688/2, 5 L 1285
Tasvir-i Efkâr, 712/1, 3 M 1286

III. YAYINLANMIŞ ESERLER, İNCELEMELER, MAKALELER

ADIYEKE, Nükhet, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı(1896-1908)**, Ankara 2000, T.T.K. Yayınları

AHMET CEVDET PAŞA, **Tarih-i Cevdet**, C. 4- 6, İstanbul 1994, Üçdal Neşriyat

AHMET HAMDİ, **Bulgar Tarihi**, Trabzon 1326

AKÇURA, Yusuf, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri**, İstanbul 1940, Maarif Matbaası

AKYÜZ, Yahya, "Tanzimat döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu Bildiriler**, Ankara 1994, T.T.K. Yayınları

- ANDERSON, Benedict, **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, İstanbul 2004, Metis Yayınları
- ANDERSON, Matthew Smith, **Doğu Sorunu**, İstanbul 2001, Y. K. Y.
- ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara 1999, T.T.K. Yayınları
- ARPACI, Seyfullah, **Sultan II. Abdülhamit**, İstanbul 2005, Işık Yayınları
- ASLANTAŞ, Selim, **Osmanlıda Sırp İsyanları**, İstanbul 2007, KitapYayınevi Yayınları
- AYDIN, Mahir, **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, İstanbul 1996, Kitabevi Yayını
- BELGESAY, Mustafa Reşit., “Tanzimat ve Adliye Teşkilatı”, **Tanzimat I**, İstanbul 1940, Maarif Matbaası
- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul 2002, Y.K.Y.
- BEYDİLLİ, Kemal, **Berlin Antlaşması’ndan Günümüze Balkanlar**, İstanbul 1997
- BİNARK, İsmet, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde Mevcut Name-i Hümayun Defterlerine Göre Osmanlı-Rus Münasebetleri”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl**, Ankara 1999, T.T.K. Yayınları
- BOZKURT, Gülnihal, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu(1839-1914)**, Ankara 1983, T.T.K. Yayınları
- BOZKURT, Gülnihal, “Tanzimat ve Hukuk”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 1994, T.T.K. Yayınları
- BOZKURT, Gülnihal, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi**, Ankara 1996, T.T.K. Yayınları
- BÖREKÇİ, Mehmet Çetin, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sırp Meselesi**, İstanbul 2001, Kutup Yıldızı Yayınları

- CARLTON, Hayes, **Milliyetçilik: Bir Din**, İstanbul 1995, İz Yayıncılık
- CASTELLAN, Georges, **Balkan Tarihi**, İstanbul 1995, Milliyet Yayınları
- CLOGG, Richard, **Modern Yunanistan Tarihi**, İstanbul 1997, İletişim Yayınları
- ÇADIRCI, Musa, “ Tanzimat’ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu Bildiriler**, Ankara 1994, T.T.K. Yayınları
- ÇADIRCI, Musa, Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi, **IX. Türk Tarih Kongresi’nden Ayrı Basım**
- DANIŞMEND, İsmail Hakkı, **İzahlı Osmanlı Kronolojisi**, C. 4, İstanbul 1955
- DIEHL, Charles, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, İstanbul 1999, Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- DONALD, Niko, **Bizans’ın Son Yüzyılları (1261-1453)**, İstanbul 1999, Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- DRİAULT, Edovard, **Şark Meselesi**, Ankara 2003, Gazi Üniversitesi Yayınları
- ENGELHARDT, Edoward, **Tanzimat**, Çev. Ayda Düz, İstanbul 1976, Milliyet Yayınları
- ERCAN, Yavuz, “Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukukî, İctimaî ve iktisadî Durumu” **Belleten**, C. XLVII, S. 188, Ankara 1984
- ERCAN, Yavuz, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler**, Ankara 2001, Turhan Yayınları
- EROĞLU, Ahmet Hikmet, **Osmanlı Devleti’nde Yahudiler(XIX. Yüzyılın Sonuna Kadar)**, Ankara 1997, Alperen Yayınları
- ERSOY, Neriman, **XIX. Yüzyılda Filibe Şehri**, İstanbul 2003, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi

- ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, İstanbul 1990, Risale Yayınları
- ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, İstanbul 1992, Ağaç Yayıncılık
- FEHER, Geza, **Bulgar Türkleri Tarihi**, Ankara 1999, T.T.K. Yayınları
- GELLNER, Ernest, **Uluslar ve Ulusçuluk**, İstanbul 1992, İnsan Yayınları
- GENÇ, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul 2005, Ötüken Yayınları
- GENÇ, Yusuf İhsan, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul 2000, Başbakanlık Basımevi
- GIBBONS, Herbert Adams, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, Ankara 1998, 21. Yüzyıl Yayınları
- GİRARDET, Roul, **Milliyetçilik**, İstanbul 1967, Köprü Yayınları
- GLENNY, Misha, **Balkanlar 1804-1999, Milliyetçilik, Savaş ve Büyük Güçler**, İstanbul 2001, Sabah Yayınları
- GRAVES, Philip, **İngilizler ve Türkler**, Ankara 1999, 21. Yüzyıl Yayınları
- HAYDAROĞLU, ilknur, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ankara 1990, Kültür Bakanlığı Yayınları
- HAYTA, Necdet, **Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi (H.1278-1286/M. 1862-1869)**, Ankara 2002, Kültür Bakanlığı Yayınları
- HOBSBAWM, Eric, **1780'ten Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**, İstanbul 2006, Ayrıntı Yayınları
- HOCA SADEDDİN EFENDİ, **Tacü't- tevarih**, C. 1, İstanbul 1974, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

- ŞENTÜRK, Hüdai, **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi**, Ankara 1992, T.T.K. Yayınları
- İLGAR, İhsan, "Girit'i Nasıl Kaybettik?", **Tarih Hayat Mecmuası**, C. 1, S. 2, İstanbul 1970
- İNALCIK, Halil, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul 1992, Eren Yayınları
- İNALCIK, Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", **Bellekten**, C. 28, S. 112, Ankara 1964
- İNALCIK, Halil, "Türkler ve Balkanlar", **Balkanlar**, İstanbul 1993
- İPEK, Nedim, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Ankara 1999, T.T.K. Yayınları
- İRTEM, Süleyman Kani, **Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi**, İstanbul 1999, Temel Yayınları
- İRTEM, Süleyman, Kani, **Şark Meselesi**, İstanbul 1999, Temel Yayınları
- JELAVİCH, Barbara, **Balkanlar Tarihi**, İstanbul 2006, Küre Yayınları,
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. 5, Ankara 1994, T.T.K. Yayınları
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. 7, Ankara 1995, T.T.K. Yayınları
- KARAL, Enver, Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. 8, Ankara, 2000, T.T.K. Yayınları
- KARPAT, Kemal, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, İstanbul 2004, İmge Kitabevi Yayınları
- KİTSİKİS, Dimitri, **Türk-Yunan İmparatorluğu**, İstanbul 1996, İletişim Yayınları
- KOCABAŞ, Süleyman, **Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı**, Kayseri 1992, Vatan Yayınları
- KOCABAŞ, Süleyman, **Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Parçalama ve Paylaşma Planları**, İstanbul 1999, Vatan Yayınları

- KODAMAN, Bayram, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ankara 1994, T.T.K. Yayınları
- KOHN, Hans, **Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği**, İstanbul 1983, ilgi Yayınları
- KOYUNCU, Aşkın, **Bulgar Eksarhlığı**, Çanakkale 1998, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi
- KUTLU, Sacit, **Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul 2007, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- KÜÇÜK, Cevdet, “Bulgar İhtilalinin(1876) İngiliz Kamuoyunda Uyandırdığı Tepki ve Bunun Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Tesiri”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S. 8-9, İstanbul 1980
- KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Tanzimat”, **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Seminer Bildirileri**, Ankara 1985, T.T.K. Yayınları
- KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler ve Millet Sistemi”, **Söğüt II. Osmanlı Sempozyumu**, İzmir 1985
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”, **III. Askeri Tarih Semineri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri**, Atase Yayınları, Ankara 1986
- LA GORCE, **Çağlar Boyu Yunanlılar**, İstanbul 1986, Belge Yayınları
- LECA, Jean, **Uluslar ve Milliyetçilik**, İstanbul 1998, Metis Yayınları
- LLOBERA, Josep, **Modernliğin Tanrısı: Batı Avrupa’da Milliyetçiliğin Gelişimi**, Ankara 2007, Phonix Yayınları
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara 2000, T.T.K. Yayınları
- MİLLAS, Herkül, **Yunan Ulusunun Doğuşu**, İstanbul 1999, İletişim Yayınları

- MOİSEYEV, Pioter, “Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat Döneminde Tarımın ve Köylülüğün Durumu”, **XI. Türk Tarih Kongresi’nden Ayrışım**
- MUHTAR, Mahmut, **Berlin Antlaşması’ndan Harb-ı Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye Münasebetleri**, İstanbul 1999, Ötüken Yayınları
- MUMCU, Ahmet, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara 1985, Savaş Yayınları
- MUSTAFA NURİ PAŞA, **Netayicü’l- Vukuat**, C. 3-4, Ankara 1987, T.T.K. Yayınları
- NEŞRÎ, Mehmet, **Kitab-ı Cihannüma**, C. 2, Ankara 1949, T.T.K. Yayınları
- OĞUZ, Süleyman, **Osmanlı Vilayet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilayeti**, Ankara 1986, Gazi Üniversitesi Yayınları
- ORTAYLI, İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara 2000, T.T.K. Yayınları
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul 2005, İletişim Yayınları
- OSTROGORSKY, George, **Bizans Devleti Tarihi**, Ankara 1985, T.T.K. Yayınları
- ÖNSOY, Rifat, “Tanzimat Dönemi İktisat Politikası”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri**, Ankara 1994, T.T.K. Yayınları
- ÖZKAYA, Yücel, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Dağlı İsyancıları**, Ankara 1983, T.T.K. Yayınları
- ÖZKAYA, Yücel, “1821 Yunan(Eflak-Boğdan) İsyancıları, Avrupalıların İsyancı Karşısındaki Tutumları”, **Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri**, Ankara 1986, Atase Yayınları
- ÖZKIRIMLI, Umut, **1970’lerden Günümüze Milliyetçilik Kavramlarına Eleştirel Bir Bakış**, İstanbul 1998, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi

- PALARIET, Michael, **Balkan Ekonomileri 1800-1914**, İstanbul 2000, Sabancı Üniversitesi Yayınları
- SADİ, Kerim, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Tarihi Maddecilik**, İstanbul 1962, Doğan Yayınları
- SALIŞIK, Selahattin, **Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eteryaya**, İstanbul 1968, Kitapçılık Yayınları
- SETON-WATSON, Hugh, "Milliyetçilik ve Çok Milliyetli İmparatorluklar", **Belle-ten**, C. 28, S. 111, Ankara 1964
- SLOANE, William, **Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar**, İstanbul 1987, Süreç Yayınları
- SONYEL, Selahi, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", **Belle-ten**, C. LXII, s. 233, Ankara 1998
- SORAL, Yavuz, **Kaybettiğimiz Rumeli**, İstanbul 1975, Boğaziçi Yayınları
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Ulsar arası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul 2005, Der Yayınları
- STAVRIANOS, L. S., "The Influence of the West on the Balkans", **The Balkans in Transition**, Berkeley 1963
- ŞAHİN, Süreyya, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, İstanbul 1996, Ötüken Yayınları
- ŞENTÜRK, Hüdaî, **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi**, Ankara 1992, T.T.K. Yayınları
- TAHSİN PAŞA, **Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları**, İstanbul 1931, Boğaziçi Yayınları
- TANER, Tahir, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", **Tanzimat I**, İstanbul 1940, Maarif Matbaası

- TEMPERLY, H.W.V., “The Independence of Greece”, **The Cambridge History of British Foreign Policy**, 1815-1866, Volume 2, Cambridge 1923
- TODOROV, Nikolay, **Bulgaristan Tarihi**, İstanbul 1979
- TODOROVA, Maria, **Balkanları Tahayyül Etmek**, İstanbul 2003, İletişim Yayınları
- TUĞLACI, Pars, **Bulgaristan ve Türk- Bulgar İlişkileri**, İstanbul 1984, Cem Yayınları
- TUNCER, Hüner, **Doğu Sorunu ve Büyük Göçler**, Ankara 2003, Ümit Yayınları
- TURAN, Ömer, “Amerikan Protestan Misyonerlerin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları”, **Türk Tarih Kongresi’nden Ayrışım**, Ankara 2003, T.T.K. Yayınları
- TURAN, Şerafeddin, “1829 Edirne Antlaşması”, **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 9, S. 1-2, Ankara 1951
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Mesail-i Mühime-i Siyasiye**, C. 2, Ankara 1987, T.T.K. Yayınları
- TÜRSAN, Nurettin, **Yunan Sorunu**, Ankara 1987
- UZER, Tahsin, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**, Ankara 1987, T.T.K. Yayınları
- UZUN, Ahmet, **Tanzimat ve Sosyal Direnişler**, İstanbul 2002, Eren Yayınları
- ÜRER, Levent, **Ulusal ve Uluslar arası Düzeyde Etnik Gruplar ve Devlet**, İstanbul 1995, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, **Tanzimat I**, İstanbul 1940, Maarif Matbaası
- YAŞAR, Filiz, **Yunan Bağımsızlık Savaşında Sakız Adası**, Ankara 2005, Phonix Yayınları

YAVER, Halil, **Bulgarların İstila Planları**, İstanbul 1938

IV. ANSİKLOPEDİLER VE DÖKÜMANLAR

ANABİRİTANİCA, “Sırbistan” Maddesi

AZRAK, Ülkü, “Tanzimat’tan Sonra Resepsiyon”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul 1985, İletişim Yayınları

BAYSUN, Cavit, **İslam Ansiklopedisi**, “Ali Paşa, Tepedelenli” Maddesi, M.E.B. Yayınları

BEES, Nikos, **İslam Ansiklopedisi**, “Mora” Maddesi, M.E.B. Yayınları

BRAUDEL, Benjamin, “Millet Sisteminin İlginç Tarihi”, **Osmanlı**, C. 4, Ankara 1999, Yeni Türkiye Yayınları

BUHL, F., **İslam Ansiklopedisi**, “Millet” Maddesi, M.E.B. Yayınları

DECEI, Aurel, **İslam Ansiklopedisi**, “Boğdan” Maddesi, M.E.B. Yayınları

DECEI, Aurel, **İslam Ansiklopedisi**, “Eflak” Maddesi, M.E.B. Yayınları

DECEI, Aurel, **İslam Ansiklopedisi**, “Fenerliler” Maddesi, M.E.B. Yayınları

EREN, Cevat, **İslam Ansiklopedisi**, “Selim III” Maddesi, M.E.B. Yayınları

GÖKBİLGİN, Tayyip, **İslam Ansiklopedisi**, “Navarin” Maddesi, M.E.B. Yayınları

HAJEK, A., **İslam Ansiklopedisi**, “Sırbistan” Maddesi, M.E.B. Yayınları

HOTİNLİ, R. Ahmet, **İslam Ansiklopedisi**, “Bulgaristan” Maddesi, M.E.B. Yayınları

İNALCIK, Halil, **Encyclopaedia of Islam**, “Bulgaria” Maddesi

KARAL, Enver Ziya, **İslam ansiklopedisi** “Mahmut II” Maddesi, M.E.B. Yayınları

MORTMANN, J. H., **İslam Ansiklopedisi**, “Sakız” Maddesi, M.E.B. Yayınları

ONAR, Sıtkı Sami, “İslam Hukuku ve Mecelle”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul 1985, İletişim Yayınları

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul 1985, İletişim Yayınları

SHAW, Stanford, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yahudi Milleti”, **Osmanlı**, C. 4, Ankara 1999, Yeni Türkiye Yayınları

TAHİROĞLU, Bülent, “Tanzimat’tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul 1985, İletişim Yayınları

TOROS, Taha, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslim Azınlıklar”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul 1985, İletişim Yayınları

TUKİN, Cemal, **İslam Ansiklopedisi**, “Girit”, Maddesi, Diyanet Vakfı Yayınları

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, “Sırp” Maddesi

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, “Bulgaristan” Maddesi

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, “Yunanistan” Maddesi

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, “Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi” Maddesi

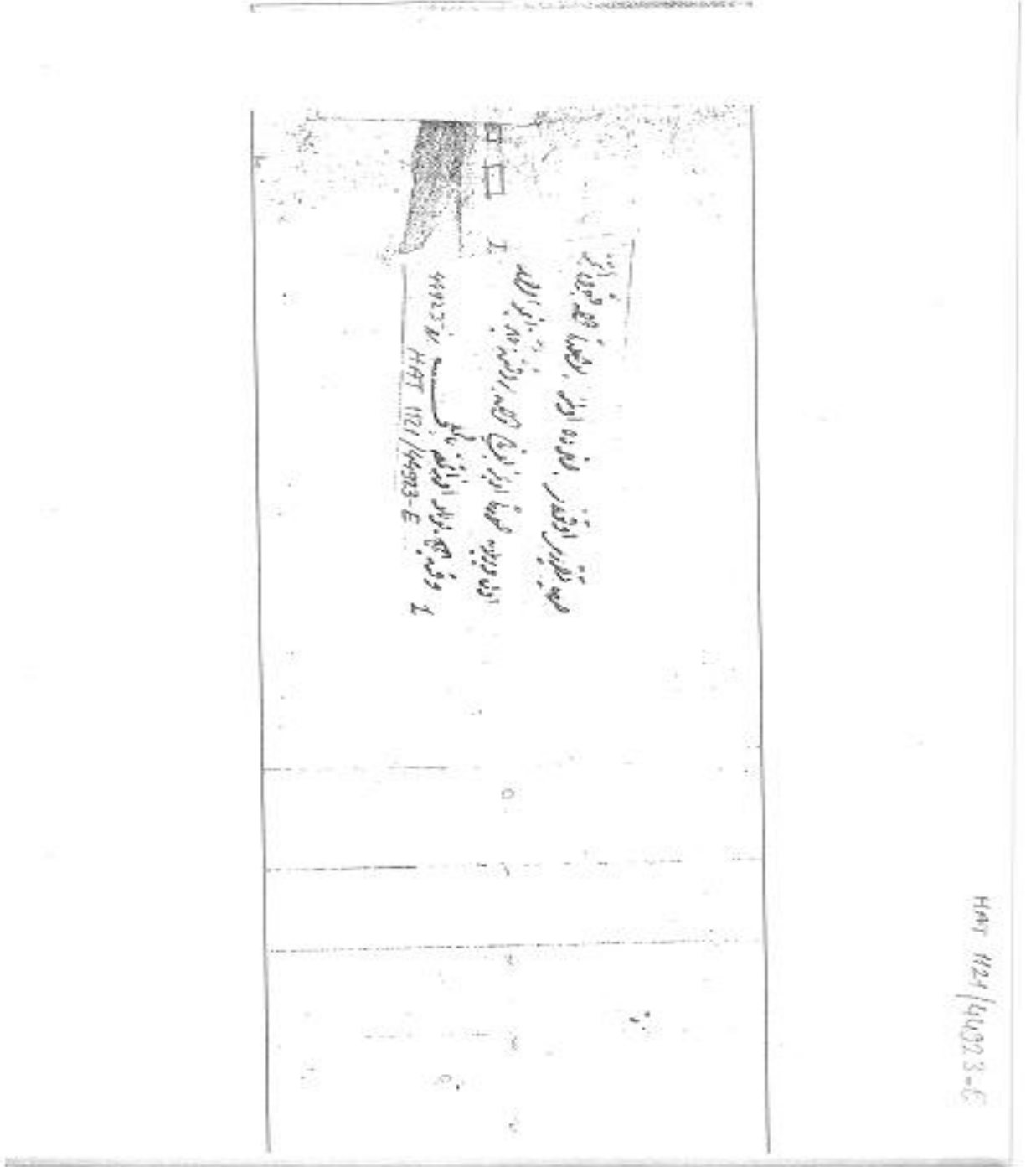
UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **İslam Ansiklopedisi**, “Murat I” Maddesi, M.E.B. Yayınları

BRİTİSH DOCUMENTS ON FOREIGN AFFAIRS, Doc. 335, s. 246

BRİTİSH DOCUMENTS ON FOREIGN AFFAIRS, Doc. 331, s. 243

EK

Sırp Knezi Miloş'un Belgrat Muhafızına yazdığı mektup olup Sırlara yapılan fenalıklara dair

مؤلفه...
مؤلفه...
مؤلفه...

49723 E

که در این کتاب...

در این کتاب...
در این کتاب...
در این کتاب...

که در این کتاب...

در این کتاب...
در این کتاب...
در این کتاب...

که در این کتاب...

در این کتاب...
در این کتاب...
در این کتاب...

که در این کتاب...

در این کتاب...
در این کتاب...
در این کتاب...

که در این کتاب...

در این کتاب...
در این کتاب...
در این کتاب...

که در این کتاب...

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعلنا من جنات عدن نورا
والجنة التي فيها تجري من تحتها الأنهار
والتي فيها تجري من تحتها الأنهار
والتي فيها تجري من تحتها الأنهار

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعلنا من جنات عدن نورا
والجنة التي فيها تجري من تحتها الأنهار
والتي فيها تجري من تحتها الأنهار
والتي فيها تجري من تحتها الأنهار

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعلنا من جنات عدن نورا
والجنة التي فيها تجري من تحتها الأنهار
والتي فيها تجري من تحتها الأنهار
والتي فيها تجري من تحتها الأنهار

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعلنا من جنات عدن نورا
والجنة التي فيها تجري من تحتها الأنهار
والتي فيها تجري من تحتها الأنهار
والتي فيها تجري من تحتها الأنهار

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي جعلنا من جنات عدن نورا
والجنة التي فيها تجري من تحتها الأنهار
والتي فيها تجري من تحتها الأنهار
والتي فيها تجري من تحتها الأنهار

44727, E

44727, E

122144925 - E HAT

تذکرہ صلوات صورت

اصول ما عرفہ الخا انتمہ طرولہ ی جمع و تحبہ ابرجتہ عا کوریم و عجبہ شہارہ نیک بدو مقصدا بہ توارک لوازمہ اسبابک صبرہ
باہو طرف نام و بدو خط س اینہ قرار نیک با صیقل عرض مقصدہ ہوکہ تذکرہ طرولہ عطر قیدیدہ تبلیغ اولیادہ ارادہ سہا حضرت
نظرون سیدہ ترفیقا جوہرہ ایدہ سزا کراہ عادی تبلیغ اولیادہ مقصدہ نفا عزمہ و نصیحہ قہرہ اولیادہ قرار سزا کراہت حقہ حضرت
امروزہ ہرگز سیدہ خود تہنہ شرفیج و صدور جوہرہ سہرہ مقصدہ حق جلیلا انوار ایدہ حکم یا بد تذکرہ تارک تبرج اولیادہ
(۱۹ کوریم) ان سیدہ اولیادہ ۱۸

اصغر طاہر
عبد کوریم
تبر

سیدہ دست تبلیغ ابرو انوار تذکرہ سیدہ تبلیغی مقصدہ انوار نظر سزا مقصدہ خود تبلیغی ۱۸ سیدہ مقصدہ مقصدہ شرفیج و صدور
جوہرہ ارادہ سیدہ ہرگز سیدہ تبلیغی مقصدہ نظر سزا سیدہ تبلیغی سیدہ تبلیغی سیدہ تبلیغی سیدہ تبلیغی سیدہ تبلیغی

Bulgar isyanından dolayı Baron de Hırş'ten borç alınmasına dair

۱۰
 ۱۱
 ۱۲
 ۱۳
 ۱۴
 ۱۵
 ۱۶
 ۱۷
 ۱۸
 ۱۹
 ۲۰
 ۲۱
 ۲۲
 ۲۳
 ۲۴
 ۲۵
 ۲۶
 ۲۷
 ۲۸
 ۲۹
 ۳۰
 ۳۱
 ۳۲
 ۳۳
 ۳۴
 ۳۵
 ۳۶
 ۳۷
 ۳۸
 ۳۹
 ۴۰
 ۴۱
 ۴۲
 ۴۳
 ۴۴
 ۴۵
 ۴۶
 ۴۷
 ۴۸
 ۴۹
 ۵۰
 ۵۱
 ۵۲
 ۵۳
 ۵۴
 ۵۵
 ۵۶
 ۵۷
 ۵۸
 ۵۹
 ۶۰
 ۶۱
 ۶۲
 ۶۳
 ۶۴
 ۶۵
 ۶۶
 ۶۷
 ۶۸
 ۶۹
 ۷۰
 ۷۱
 ۷۲
 ۷۳
 ۷۴
 ۷۵
 ۷۶
 ۷۷
 ۷۸
 ۷۹
 ۸۰
 ۸۱
 ۸۲
 ۸۳
 ۸۴
 ۸۵
 ۸۶
 ۸۷
 ۸۸
 ۸۹
 ۹۰
 ۹۱
 ۹۲
 ۹۳
 ۹۴
 ۹۵
 ۹۶
 ۹۷
 ۹۸
 ۹۹
 ۱۰۰

Sadrettin Erzurum
A. M. H. T. M. H. A.
1831/41
۷۸۶

خود سیرت شکر

دوئل و عطف و اقامت عقیق

سری سلیمان و لا یقینہ...
کس نوع ایچی تعصیب بیاید اولدورده...
اشمار اولوب واقعا اولمالییک کورده بکوره...
کتابیه ایله یوزده رده اولماید کیصیات...
سیرت سیری اولمیش و سکره نعلر اقامتک...
اولدی اولمیش ارا اولمیش...

دوئل و عطف و اقامت عقیق

معا و اولدو شایلا...
اولمیش و واقعا اولمیش...
ایتم و اولمیش اولمیش...
بیت اعاد اولمیش اولمیش...
قتل و اولمیش اولمیش...
سفر اولمیش اولمیش...
عصا صاب اولمیش اولمیش...
اولمیش اولمیش اولمیش...

Nevrekop ve Siroz yönünde genişleyen Bulgar isyanına dair

Yıldırım İsmaili Perahon
Zvonki
Astori, Kamov
114/42 PPK, Mosk.

سفاخه بیدر سورده تفرقه
هیه صورت :

دایره و بلکه قایقوله زما هیه ادم کریدرده کلمه و دینو نسیم دینو ایزر
مینا و لوییم نام سفاهه بخاریه و فقه و صحت اید اطلبه کونده در
سویه شده اودیک خط و پیرین هاید سیدتی نیا یانج اولیور . و سفاهه
نفسه سفاهه بیدر کماله بیدر هیه ربه سفاهه میوز به اودیه عصانه سفاهه
رفیق ایزر سیدت کسب سفاهه ایه جلم واحسان اسلوبه سفاهه سفاهه قلم
ایده جلم سفاهه و فرات . ایدر سفاهه
بزرگ سفاهه

ایده سفاهه بیدر اناسته بیری بزرگ سفاهه بک فونری طرفت
سورده سفاهه و سفاهه سفاهه سفاهه سفاهه سفاهه سفاهه سفاهه
سورده اودیه با سیدر سفاهه سفاهه سفاهه سفاهه سفاهه سفاهه
حضرت دن اسلوبه سفاهه . ایدر سفاهه
سفاهه سفاهه سفاهه
سفاهه

ÖZET

XIX. Yüzyıl, milliyetçilik akımının bütün dünyada etkisini en baskın bir biçimde gösterdiği bir yüzyıl olmuştur. Bu akımdan en çok etkilenen Osmanlı Devleti'nin Balkanlar topraklarında yaşayan Hıristiyan milletler olmuştur. Bu akımın etkisiyle gerçekleşen isyanlar sonucunda Osmanlı Devleti Balkanları kaybetmiştir. Osmanlı Devletindeki her türlü isyanı maddi ve manevi olarak destekleyen Avrupalı büyük devletlerin ellerindeki imtiyazları genişletme çabaları da bu süreci hızlandırmış ve ulus devletlerin kurulmasında önemli katkılar sağlamıştır.

İsyanların devlet memurlarının adaletsizliğine ve toplumsal düzene karşı olma söylemiyle başlatıldığı iddia edilse de, gerçekte hepsinin temelinde etnik ve dini sebepler yatmaktadır. Panslavizm, Helenizm, Megali İdea, Fener Rum Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi isyanların dayanak noktası olmuştur. Ayrıca etnik grupların kendine özgü fikir hareketleri, milliyetçi ve ayrılıkçı hareketlere dönüşmüş, hatta fikir öncüleri isyanlarda ön saflarda yer almıştır.

Osmanlı Devleti, isyanlar karşısında bazı önlemler almak istemiş ve hemen hemen her alanda düzenleme ve yenilik yapmıştır. Hatta asileri affeden fermanlar yayınlarak toplumsal barışı sağlamaya çalışmıştır. Fakat bu durum etnik gruplaşmayı ve çatışmaları daha da arttırmıştır.

XIX. Yüzyılda, Avrupalı Devletlerin de yardımıyla kurulan ulus devletler balkanların siyasi ve nüfus yapısını tamamen değiştirmiş, büyük göçlere neden olmuştur.

ABSTRACT

XIXth Century is the time when nationalizm trend has a great impact on all world. Christians who are living on the lands of Otoman Empire especially Balkans area are mostly affected. The Otoman Empire lost its lands on Balkans because of tehese rebellions. The Great European Governments which support tehese rebellions both materially and morally, wants to expand their privillage on Otoman Empire and ma- ket his processes easy and speedy.

Despite the fact that the rebellion start because of the injustice of officials and being against the social order, in fact the real reasons are religious and ethnical. Panslavizm, Helenizm, Megali İdea are the base of Fener Rum Patriarchate and Bulgarian Churchs for rebelling. Besides the original idea motion of ethnic groups changes into motion of seperetaion. Moreover the people who are the leader of ideas take place at the begining of the rebellions.

The Otoman Empire wanted to take some precautions and made many reforms and revolutions in every area. Even they puplished firmans which forgives the rebellions to maket he peace in society, but these alls increased confilicts and kinds of ethnic groups .

The national governments which were founded in XIXth Century by the help of European Governments change the population and politcs state of Balkans and cause big emmigrations.